Dunától a Donig

Kossa István

Kossuth

KOSSA ISTVÁN

DUNÁTÓL A DONIG

KOSSA ISTVÁN

DUNÁTÓL A DONIG

Harmadik kiadás

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ
1984

ISBN 963 09 2310 6

© Kossa István örökösei, 1983

(3706)

A Beszkárt alkalmazottak mártirjainak: az én legjobb barátaim, leghűségesebb elvtársaim, bátor harcostársaim emlékének hódolok e könyvvel. Soha el nem múló hálával adózom a dicsőséges Vörös Hadseregnek, mely kétszer szabaditott ki a magyar fasizmus karmai közül. Soha el nem múló szeretettel gondolok azokra – elsősorban a Szovjetunió népeire –, akik lehetővé tették, hogy újra továbbszolgálhassak hazámnak; népemnek, a magyar dolgozóknak.

DUNÁTÓL A DONIG

I

Hideg, áprilisi eső zavart haza bennünket 1942. április 23-án a Vörös Sziklára rendezett túráról. Lányom már messziről elibém szaladt.

– Apu! Behívót kaptál!

Nem hittem el. Hogyan is hihettem volna, hiszen a zsebemben volt a felmentés, mely 1943. február 1-ig minden katonai szolgálat alól mentesített. Még az újoncozás alól is. Igaz, több mint négy esztendeje már besoroztak, de az én korosztályomból még senkit se hívtak be kiképzésre.

A behívó tényleg ott volt.

„Kossa István újonc, tartozik 1942. április 25-én reggel 8 órakor, a nagykátai kiegészítő parancsnokság tápiósülyi kirendeltségénél jelentkezni. Három napra való élelmet hozzon magával" – figyelmeztetett a behívó.

Csak úgy, viharkabátosan, túrabakancsban rohantam a szakszervezetbe. Ott már hangyaboly fogadott. Az egész vezetőség behívót kapott. Elnök, fő-

titkár, mindenki, akinek nagyobb szerepe volt az utóbbi években a szervezeti életben, szinte kivétel nélkül a behívottak között volt. Első pillanatban nyilvánvalóvá vált, hogy politikai behívás történt, bár mindenkinek katonai rangját is feltüntették a behívón. A furcsa azonban az volt, hogy a behívottak között nemcsak már kiszolgált katonák, az elmaradt korosztályokkal besorozott újoncok voltak, hanem olyanok is, akiket ismételt sorozásokon katonai szolgálatra végleg alkalmatlannak találtak.

Még egy gondolkodóba ejtő körülményt fedeztünk fel. A Beszkártnál szokásos az ugyanazon nevűeket számmal megkülönböztetni. A katonaságnál azonban nem. Mégis a behívók Nagy II József, Németh 9 István, Gruber I Miklósnak szóltak. Összehasonlítottuk az írásokat. Pontosan ugyanaz a kéz írta valamennyit. Ezek a behívók tehát egészen biztosan a Beszkárt katonai irodájában készültek. Nem volt vitás előttünk. Furcsa katonai szolgálat lesz az, ahova a vállalat hivat be bennünket. Éppen azokat, akik az egyre erősödő szakszervezeti mozgalom irányítói voltunk.

Másnap előírásszerűen jelentkeztünk a vállalat katonai parancsnokságán. Senki sem kapott felmentést. Itt már új hírt hallottunk: nem katonai szolgálat, hanem munkaszolgálat lesz.

A szakszervezetbe egymás után futnak be a hírek. Más vállalatoknál is behívót kapott egész sor szakszervezeti bizalmi. Jelentik: a szociáldemokrata párt néhány funkcionáriusa is a behívottak között van.

A szaktanácsnál Peyernek jelentjük a dolgot. Egy cseppet sincs meglepve. Az az érzésünk támad, hogy

már tudott a dologról. A hozzájárulásával hívták be a szakszervezeti bizalmiakat.

Vitatkozunk vele. Bizonygatjuk, hogy a szakszervezeti mozgalmat akarják ezekkel a behívásokkal lefejezni.

– Egyelőre nem tehetek semmit. Tehetetlen vagyok – tárta szét kezét. – Megpróbálok valami összeköttetést keresni.

– Nem összeköttetés kell ide, Peyer elvtárs, hanem a munkásság mozgósítása.

– Hát azt nem. Elfelejtik, hogy háború van.

– Nem a mi háborúnk – szólt közbe Németh 9 István.

– Jó, jó – dünnyögött Peyer –, de most nem tehetek semmit. Vonuljanak csak be nyugodtan, majd csinálunk magukért valamit. Okvetlen csinálunk.

Valósággal tuszkolt kifelé bennünket.

Egész nap szaladgálunk. Estére bizalmi ülést hívtunk össze, hogy a szervezet vezetésében fennakadás ne legyen. A funkciókat át kell adni az itthon maradóknak.

Peyer telefonált, hogy tudomására jutott a bizalmi ülés összehívása.

– Részt akarok venni.

Megegyeztünk este kilenc órában. Félóra késéssel kezdtük. Tóth Mihály számolt be a helyzetről. Viharos közbekiáltozás zavarta. Peyernek szólt, aki kopasz feje búbjáig vörösödve ült ott. Nem is szólalt fel. Csak a gyűlés után informált bennünket róla, hogy Ukrajnába munkaszolgálatra visznek bennünket.

– Közel se lesznek a fronthoz – inkább munká-

sok, mint katonák lesznek ott – próbált megnyugtatni bennünket.

Mégis komor volt a hangulat. Se testünk, se lelkünk nem kívánkozik a frontra. Mi, a világháború után felnőtt szakszervezeti vezetők ízig-vérig háborúellenesek vagyunk. A frontról hazajöttek elbeszélései még kevésbé teszik ezt a kirándulást számunkra kívánatossá. Mozgalmi szempontból különösen aggaszt a behívás bennünket. Nemcsak azért, mert a szervezet legjobb erőit vonják ki, de azért is, mert olyan tapasztalataink is vannak, hogy egyes frontot járt szakszervezeti tagokat a fasiszta frontpropaganda megmételyezett.

Emiatt tartottam szükségesnek az értekezlet bezárásakor külön kihangsúlyozni, hogy „ha kikerülünk a frontra, és ott nem azt látjuk, amit látni szeretnénk, ez ne rendítse meg szocialista hitünket. A Szovjetunió fejlődését ne a front által feldúlt, elpusztított, bemocskolt, kifosztott falukon és városokon keresztül ítéljük meg. Azonkívül: a Szovjetunió még fiatal. Az eltelt huszonöt év kevés volt ahhoz, hogy a cári nyomorúság helyére a nagy Szovjetunió *egész* területén kultúrát, magas nivójú, boldog életet teremtsen."

Értekezlet után egy Mester utcai kis kocsmában nagy baráti kör várt búcsúzásra. Kelenföldi, ferencvárosi, Hungária úti, Baross utcai kalauzok, kocsivezetők. Azok, akiket én vezettem a szervezkedés útjára. Nem egyet a nyilasoktól hódítottam vissza.

Csak hajnalban kerültünk haza feleségemmel. A zöld katonaláda még üres. Gyors, kapkodó csomagolás. Reggel indul a vonat a Keletiről. A gyerekektől

csak futtában búcsúzom. Még egy csomó szervezeti utasítás a feleségemnek. Főleg a levelezésre vonatkozóan. Ennek később a fronton is nagy hasznát láttuk, mert viszonylag jól informálódtunk a hazai eseményekről.

A vonatnál nagy sírás-rívás. Hátizsákok, kitűnő túrafelszerelés azoknál, akik már ismerik a munkaszolgálat rejtelmeit. Rajtunk díszétől megfosztott Beszkárt-egyenruha. Katonaládáinkat a kiszolgáltak megmosolyogták.

A vonaton majdnem mindenki kezében *Népszava.* Faljuk a híreket. „Magyar és német kötelékek harcai a vörös szabadcsapatokkal. Kivégeztek harminc kommunistát Rouenban. Tizennégy kommunistát ítéltek el Párizsban. Halálra ítéltek egy francia tisztet. Kommunistákat tartóztattak le Svájcban." Egy nap hírei a sok közül. Nem sok jóra van kilátásunk.

II

Tápiósüly. Az egész vonat kiürült. Mindenki leszállt. Sétapálcás, kutyakorbácsos, ordító altisztek fogadnak bennünket. Most látom csak, hogy itt minden korosztály képviselve van, a tizenhéttől hatvanötig. A fiatalabbját papák, mamák kísérik.

– Rohadt zsidók, át a túlsó oldalra!

No, én nem vagyok zsidó, nekem nem kell átmenni a túlsó oldalra – gondoltam.

Perceken belül megtanulom, hogy én is a zsidók közé tartozom. Szeretett vendéglátóink nyomatékosan megértetik velünk.

A papák, mamák nehezen szakadnak el fiaiktól. Zuhogó botütés egy öregember fején és hátán, ő is megérti hamar, hogy itt nincs családi érzelgés, enyelgés. Az öreg Hegedűs bácsi messziről nézheti csak, hogy alig tizenhét éves fiát is megbüntetik az utolsó apai ölelésért.

Négyes sorokban vonulunk a közeli táborba. Ott katonás sorban állunk órákig. Egyszer csak kijön egy

ragyogó csizmájú, kihízott tisztféle. (Akkor én még nemigen ismertem a rangokat.) Harmincöt nevet olvasott fel. Linhardt Antal, dr. Braun Soma, Udvardy János, Herczka Sándor, Szőgyi stb. Külön sorakozás. Irány a hátsó barakkba. Feltűzött szuronyú őrség elöl, oldalt és hátul. Bent a barakkban motozás. Mindent elszednek. Élelem, pénz, kés, ceruza, notesz, öngyújtó, cigaretta – minden a motozás áldozata lett. Az ajtó előtt őrség, feltűzött szuronnyal.

A késve bevonulók most szállingóznak. Csákósan, hosszú kardosan fiatal hadapród jön.

– Maga, hadapród úr, mit keres itt? – ordít rá Molnár Tibor hadapród. – Bevonult?

– Igen!

– Keret?

– Nem tudom!

– Mutassa a behívójegyét!

Addigra már négy-öt tisztes van mellette. Együtt nézik a behívót.

– Zsidó!?

– Nem, de...

– Szóval mégis zsidó vagy?

– Nem, kérlek.

– Mi az, hogy „nem kérlek"? Te rohadt, hát te még tegezni is mersz? Na majd elvesszük a kedved!

Már repül is le a csákó Nádor Pál hadapród fejéről. Hárman-négyen is pofozzák. Elveszik a kardját, letépik a rangjelzést.

– Hol laksz? – ordít rá Molnár Tibor hadapród.

– Budapesten.

– Azonnal hazamégy, átöltözöl. Délután négy órakor nálam személyesen jelentkezz. Zsidó örüljön,

hogy élhet, amíg lehet. Majd adunk mi nektek kardot az oldalatokra. Lapátot, csákányt. Az kell nektek. Legalább tudjátok meg, milyen keservesen él a szegény magyar ember!

Kint az udvarban ezalatt megkezdődött az összeírás. Mintha megvesztek volna, mindenki ordít. Persze, csak a tisztesek. Mi némák vagyunk. Még a szomszédunkkal is csak úgy szájszögből, suttogva beszélünk. Az ordításból állandóan ismétlődik egy szó: musz. Én csak itt hallottam először. De jól megtanultam. Ha a magyar nyelvnek nincs elég szava a szörnyűségekre, a megaláztatásokra, a kínra, szenvedésre, tűrésre és némaságra, éhségre és fáradtságra, embertelenségre és kegyetlenkedésre, emberi meggyalázottságra vagy mindezek együttes kifejezésére, akkor tanácsolnám ezt felvenni az Akadémia nagy szótárába.

– Betegek vagy akik még nem voltak sorozáson, kiállni! – hangzott a vezényszó.

Több mint fele kilépett. Betegség! Utolsó szalmaszál, melybe megpróbáltak kapaszkodni.

– A többi zárkózz és jobbra át!

Így szakadt ketté a behívottak serege. Az elvonultakból alakult meg a 401-es különleges büntetőszázad. A beteget jelentő és sorozáson nem voltakból pedig a 402-es különleges munkásszázad. Ide osztották be a késve bevonultakat is.

Délfelé jelentkezniök kellett azoknak, akik nincsenek tífusz ellen beoltva. Majdnem mindenki jelentkezett.

Két orvos karcolgatott bennünket. Ott volt Muray is. Kabost, a kardvívó olimpikont keresték. Ő is ve-

lünk vonult be. Én nem ismertem személyesen. Előttem egy magas, izmos fiú vetkőzött az oltáshoz.

Muray a botjával feléje bökött:

– Maga az a Kabos?

– Igenis, jelentem alázatosan, alezredes úr. – Vágta össze alázatosan a bokáját.

– Öltözzön fel!

Csak a kabátját kellett felvennie.

– Nézze, itt van ez az írás. Most még kiengedem, mert a magas protektorai követelik, de vegye tudomásul, ha még egyszer a kezembe kerül, nem szabadul. Az Isten se fogja akkor megmenteni. Értette?

– Igenis, alezredes úr alássan!

– Mehet!

Katonás hátra arc, és Kabos kifelé indul. Muray botjával bök feléje, mintha egy bélkoplost akarna magától eltaszítani.

Kabos arcát a szégyen lángba borítja. A hatalmas, atlétatermetű ember nem megy, hanem csak csetlik-botladozik kifelé.

Eggyel kevesebben vagyunk.

A nap egyébként különböző szórakozással telt el.

Először pokrócokat terítettek mindkét század elé. Aztán kiadta Molnár hadapródőrmester úr a parancsot: cigarettát, gyufát, szeszesitalt, cukrot, öngyújtót, fényképezőgépet a pokrócra kirakni! Utána motozás lesz.

Akiknél a leadandó tárgyakból találnak valamit, hadbíróság elé kerül.

Telnek a pokrócok. Cigaretta, dohányhalom. Remeknél remekebb öngyújtók. Néhány fényképezőgép is akad. A század fele gazdag polgárokból tevő-

dött össze – ők persze angolszász szimpatizánsok voltak.

– Ezeket maguknak használni tilos. Ettől a perctől kezdve nem dohányozhatnak. Amit leadtak, az a Vöröskereszt javára megy. Kiküldjük a fronton szenvedő katonáknak. Maguk büdös zsidók és kommunisták, maguknak ez nem jár.

Molnár hadapródőrmester úr kommunistázott le bennünket először. Eddig csak zsidók voltunk.

A barakkban egy-egy szobában tíz-tizenöt embert helyeztek el; a puszta földre ültünk. Tanácskoztunk: mi lesz? Az első éjjel után bizony összetörten ébredtünk a kemény padlón. Mosakodni akartunk menni. Nem volt olyan egyszerű. Kettesével kísértek az őrök a tábor közepén levő egyetlen húzós kúthoz, ahonnan csajkával hozhattunk vizet a mosdáshoz. A puskatus, bot, rúgás, ki-kijárt annak, aki nem volt elég fürge, vagy kilöttyentett egy csöpp vizet a csajkából.

Mosdás után szalmahordás. Így legalább nem olyan kemény a fekvőhely. Rendezkedtünk, csinosítottuk szobánkat. Délután sorakozó. Parancshirdetés. Muray alezredes úr tartja:

Rossz kinézésű, ványadt arcú, járás közben botra támaszkodik. Bejelenti, hogy századunk a 401-es különleges munkásszázad. Parancsnokunk vitéz Dudás százados. Parancshirdetés után mindenki vásároljon levelezőlapot, és írja meg hozzátartozóinak, hogy amíg vége nem lesz a munkaszolgálatunknak, azaz amíg le nem szerelünk, nem írhatunk és nem kaphatunk levelet. Látogatás, csomagküldés ugyancsak tilos.

Beszédbe kezd.

Rikácsoló hangon kérdi meg, tudjuk-e miért vagyunk itt? Ő tudja:

– Valamennyiüknek van valami a füle mögött. A magyar népet meg kell tisztítani a magukfajta aljas népségtől, akik a haza ellenségei, akik az ellenséggel cimborálnak. Kimennek Ukrajnába, és ott dolgozni fognak. Haza csak az kerülhet, aki becsületes munkájával jóvá teszi bűneit.

Előttünk balra a keret tagjai sorakoztak parancsra. Eddig ujjongva hallgatták az alcs (Muray alezredes beceneve) sok jóval nem biztató szónoklatát. Muray nekik is beszédet tartott, fülünk hallatára.

– Hallották, hogy kik ezek itt? A maguk kezére lesznek bízva. Ha mennek velük valahová, ezek csak a kocsiúton mehetnek. Ezek nem emberek, állatok. Kíméletet ne ismerjenek velük szemben. Ha meg kiérnek Ukrajnába, díszítsék fel velük az út menti fákat! Akasszák csak fel sorba őket. Nagy szolgálatot tesznek maguk ezzel a hazának, az emberiségnek, mert ezek az emberek legaljai.

Ilyen jó kívánsággal ért véget a parancskiadás.

Lázas írás. Néhányan egész halom levelezőlapot írtak. Nem volt könnyű úgy fogalmazni, hogy odahaza a család ne réműljön halálra. Rossz íróember voltam világéletemben, de soha annyit nem rágtam a ceruza végét, mint akkor.

Harmadnap megkezdődtek a katonai fegyelmező gyakorlatok.

– Jobbra át!

– Balra át!

– Hátra arc!

– Kettős rendek! – és egyéb feltétlen és elengedhetetlen kellékei az útépítésnek, lövészárokásásnak, hullatemetésnek, száz és száz kilométeren át tartó vánszorgásnak.

Az utolsó leveleknek meg lett a hatása. Harmadnap délután nem levél, hanem olyan látogató tömeg érkezett Tápiósülyre, amennyi népet ott együtt még nem láttak. A tábor mellett haladt el a vonat. Lépcsők, tetők, ütközők mind tömve emberekkel. Sülyből azonban üresen ment tovább a vonat.

A bejáratot különösen megerősített őrség őrizte. Az izgalom valósággal őrjöngéssé fajult köztünk, amikor láttuk, hogy a csendőrök puskatussal verik vissza a kaputól és kerítéstől a látogatókat, hozzátartozóinkat. Sok vihart megért, kipróbált elvtársak is alig tudtak uralkodni magukon.

Végre jön a századparancsnok. Kivételesen engedélyezi a látogatást, de csak tizenötös turnusokban és csak három percet.

A feleségem gyorsan beszámol, mi van a szövetségben. Az egész város fel van abajgatva. Rémhírek keringenek rólunk. Peyer ígéri, hogy nem visznek ki bennünket. A fiatal Horthyhoz fordult segítségért.

Még a század fele sem volt látogatón, amikor Muray érkezik. Azonnal beszüntetik a látogatást. Hiába minden könyörgés. Még a tisztek is közbenjárnak Muraynál a látogatás folytatásáért. A vén gonosztevő hajthatatlan.

Látogatás után a kapott híreket értékeljük. Nem sokra megyünk vele.

A bánásmód kibírhatatlan. A 402-esek a mellettünk levő barakkban tanyáznak. A mi sorsunk az

övékhez képest jó. A mi keretünk nemcsak vadállatokból áll.

Három jól irni tudót keresnek. Néhányan jelentkeznek. Mind a három kiválasztott: mérnök. Padlót súroltatnak velük. Akármi piszkos munka van, ahhoz csak mérnök, orvos kell. Szadista disznók piszkát tisztítani csak diplomás tudja. Ha nincs elég jelentkező, akkor válogatnak. Ma én is a kiválasztottak közé kerültem. A keret csajkáit kellett elmosnom.

Vagy tíz csajkát bíztak rám. Vastag paprikás zsírréteget a hideg víz sehogy se akarja levinni. Hiába súrolom homokkal.

A tábor melletti töltésről jól be lehet látni az udvarra. A látogatók közül a mai napon már sokan a reggeli vonattal kijöttek, és a töltésnél figyelik életünket. Mi csak lopva pislantunk a töltés felé. Arra nézni tilos.

Csajkamosás közben a töltés felé figyelek. A feleségem is ott van. Jelzem, hogy észrevettem. A feleségem visszaint. Felismert. Mutogatom, hogy mosogatok. Szoktatnak bennünket.

Délután Takács Sándorral, a „százados" munkaszolgálatossal beszélgettem. A Láng-gyárból vonultatták be. Emléklapos százados volt. Az első világháborúban kétszer signum laudisszal tüntették ki. Nem akarja Muray elismerni kivételezettségét. Panaszkodik.

– A fiam ma behozta összes okmányaimat. Az emléklapomat is. Átadtam Muraynak. Kértem, vegyen ki a századból. Az emléklapot elkobozta tőlem, és elzavart.

– A meszes gödörben nem lesz szüksége emléklapra.

– Felnőtt fiam előtt történt mindez. Megalázni, azt tud ez a bestia.

A következő nap a tábor melletti réten tartunk menetgyakorlatokat. A bevonulás után a létszám eggyel kevesebb. Nagy lótás-futás. Névsorolvasás után kiderül, hogy a kis Sugár György a VII. kerületi ifiktől, hiányzik. Újra megerősítették az őrséget. Most már szükségletre is csak feltűzött szuronyos őr kíséretében mehetünk. Nagy vizsgálat. Haar Marcit – az MTK egykori híres szélsőjét és még két társát letartóztatták. Ők voltak Sugár szomszédai menetelés közben.

Következő nap zuhogó eső. Sugár szökése miatt látogatás többé nincs, pedig a zuhogó eső ellenére ezrek várakoznak már reggel óta. Csendőrök zavarják a látogatókat a vasútig, néhányan félrehúzódnak a csendőrök elől, kikerülik őket és visszajönnek. A feleségem is ott van. Reggel óta sétál a tábor körül egy asszony, karján pólyás gyerekkel. Megint jókora tömeg verődött össze a kapu előtt. Zajonganak és hangosan követelik a látogatási engedélyt. Már sötétedik, mikor végre mégis megengedik, hogy legfeljebb három percig beszélhessünk. Feleségem száján egy szó sem jön ki. Bőrig ázott a hideg esőben. Összeszoritja fogait, hogy ne vacogjon. Nem tudunk beszélgetni azért sem, mert az egyik őrmester a közelben mellettünk áll. Amit én mondani szeretnék, az nem az ő fülének való, banális szavak meg feleslegesek. Mind a ketten tisztában vagyunk a helyzettel.

Közben hírek érkeznek, hogy elfogták Sugárt. A következő percben jön a cáfolat. Sajnos, másnap tényleg hozzák. Megkötözve viszik a parancsnokságra. Nemsokára már vezetik is ki. Kihirdetik az ítéletet. Kivételesen nem lövik agyon, hanem másfél órai kikötést kap. Már hajtják is végre az ítéletet. A két századot felsorakoztatják. Vigyázzállásban kell végignézni az ítélet végrehajtását. Előttünk, mögöttünk lövésre készen tartott, csőre töltött karabélyok. A fiatal elvtárs egy mukkanás nélkül függ. Amikor elájul, fellocsolják. Utána újra felhúzzák, közben vallatják. Egy szóval sem felel.

A század nem egységes Sugár magatartásának megítélésében. A polgárok szidják, mert szökése miatt a velünk való bánásmód szigorúbb, keményebb lett. Még olyan is van – egy gyárigazgató –, aki le „hülye kommunistázta".

Néhányan este bemegyünk Sugár szobájába. Ennivalót adunk neki meg jó szót, csuklójára, vállára meg hidegvizes borogatást. Bátor gyerek.

Holnap május 1. A Horthy-fasizmus terrorja letörölte május 1. ünnepi nevét Budapest utcáiról, de azért a szívek ünnepeltek. Mi is. Este Katz (Kovács) Miki Kőbányáról, Knopp Imrével, a jó nevű proletárköltővel szobánkban olyan bensőséges ünnepélyt rendezett, hogy az dicséretére vált volna bármelyik jó nevű együttesnek is. Munkásindulókat énekelünk, József Attila, Ady, Petőfi forradalmi költeményeit szavaljuk halkan, de annál több tűzzel és érzéssel. Még az internacionálét is elénekeltük. Csak úgy csendben, magunknak.

Másnap nagy vizsgálat. Valaki „köpött". A vizs-

gálatnál ott van Muray is. Hadnagyok, főhadnagyok, civilek bikacsökkel ütik Herczka Sanyit, a szociáldemokrata párt fiatal előadóját. Két óra hosszat tart a vallatás. Nincs irgalom egyikünk számára sem. Igaz, ezektől a vadállatoktól hiába is kérnénk. Azt szeretnék megtudni, melyikünk vigasztalta így a bajtársait: „Nem baj fiúk, ha ki is visznek bennünket a frontra. Csak ott legyen eszünk. A legelső alkalommal le kell ütni a keret tagjait, és átmenni az oroszokhoz." Persze, nincs gazdája a kijelentésnek. Senki se hallotta. Herczkát még külön meg is talpalják, hogy megtudjanak valamit tőle. Most Herczka is bátran viselkedett.

Muray botjára támaszkodva röhög, szellemeskedni akar: – Hiába ordítotok, a ti bőgéstek kutyaugatás. Az meg nem hallatszik a mennybe.

Kéjelegve nézi, hogy a két bikaerős fenevad tapos, rúg, üt, botoz bennünket, marokszám tépi ki hajunkat.

A fiúk jól állják a sarat. Helyesebben jól bírják az ütlegelést, rúgást. Jajgatnak, de nem vallanak. A katonatiszti ruhába bújtatott nyomozók is bele-beleavatkoznak.

Muray még nem sokallja a jajt, de a két katonai nyomozó már piheg. Sietve a mosdóba terelnek bennünket. Előbb vödrökben vizet hozunk. Fel kell mosni a véres padlót. Nehezen sikerül, mert a tiszta padlóra orrunkból, szánkból, fülünkből újra vér csorog.

Még néhány nyögés, és a padló tiszta.

A mosdóba bejön utánunk az egyik nyomozó. A magasabb, az erősebb, a vadabb.

– Mi történt veletek?

Ránézünk. Hát ez a dög nem tudja? Dehogynem. Régi trükkje ez a Horthy-rendőrségnek, csendőrségnek. Jól „nevelt" foglyok ilyenkor jelentkeznek:

„Alássan jelentem, elestem és összezúztam magam."

Közülünk egyik sem jelentkezett. Pedig ismertük ezt a szokást.

– No, mi lesz, az anyátok rohadt kurva istenit? Mi történt veletek? Nem mondjátok meg?

– Hát hiszen tetszik tudni – dünnyögi valamelyik közülünk.

– Teveled mi történt? – állt elém. – Elestél és összezúztad magad?

– Nem!

– Neem? – Akkor most elesel. – Belém rúgott. Hasba.

Tényleg elestem. Knopp Imre mosdatott fel.

A többiekkel nem tudom, mi történt. Rendbeszedtük magunkat. Megmosakodtunk. Hajunkat csak a kezünkkel simítottuk hátra. A fésűt nem bírta ki a fejbőrünk.

Őrség jött értünk. Késő éjjel volt, amikor szállásunkra visszakísértek bennünket.

Útközben megbeszéltük, hogy a fiúknak nem mondjuk meg, mi történt velünk. Minek még jobban felizgatni őket.

A fiúk riadtan fogadnak bennünket.

– Mi történt?

– Semmi!

Iparkodtunk elbagatellizálni az egész ügyet.

III

Lázasan készülünk az útra. Közlik velünk, ma utolsó látogatás lesz – holnap indulás. A vonathoz azonban senki se rendelje ki a látogatóit, úgysem engedik oda. Látogatás előtt a szakaszparancsnok, Rózsai Kálmán hadnagy, közli velünk, hogy a fővárosban rémhírek keringenek rólunk. Azt mesélik, hogy a Tápió vize tele van a mi hulláinkkal. Az ales nevében arra kért bennünket, hogy nyugtassuk meg a látogatóinkat mi is. Egyébként kijelentette, hogy nem kell komolyan venni, amit az a vén hülye, azaz Muray mondott.

A nagy többség letört. Dudás századparancsnoktól szivárgott ki a hír, hogy a Hadügyből lejött kilencvenöt felmentés. Ott vannak az alezredes fiókjában, de nem adja ki. Még a századparancsnok is hangosan méltatlankodott a többi tiszt előtt. Menetkész a század: százkilencvenhat musz és kilencvenhat keret. Azaz, minden három emberre jut egy-egy őr. Jól vigyáznak ránk.

Soha ennyi látogató, mint most utolsó alkalommal, még nem volt. Most végtelenül udvarias mindenki. A tisztek elvegyülnek még a kerítésen kívül is a tömegben, és „nyájasan" beszélgetnek. Szinte olvadnak a szívességtől. Parancsra szíveskednek. Közben lehetőleg puhatolóznak adatok után. Üzeneteket vesznek át. Feljegyzik azt is, akinek küldték, azt is, aki küldte.

Már háromszor hívtak látogatóra. Izgulok, hogy végül majd a feleségemet nem engedik be. Végre negyediknek a feleségem jön. Megmondom neki, hogy holnap indulunk. Látom, belül sír. Kívülről nyugodt. Soha ilyen tárgyilagosan nem beszélgettünk. Megegyezünk abban, hogy a háború vége előtt nem vár haza. Elpusztulok vagy átmegyek az oroszokhoz. Semmi kilátás arra, hogy visszahoznak bennünket. Nem azért visznek ki.

Peyer megint üzent, hogy három hónap után haza fogják hozni a századot. Csak éppen azért visznek ki bennünket, hogy presztizs vereség ne érje azokat, akik a behívást kierőszakolták. De biztosan visszahoznak rövidesen bennünket, állítólag az ifjú Horthy István ígérte meg, a kormányzóhelyettes. Legfelsőbb helyen ígérték neki. De most ki kell mennünk. Scheuermann Rózsi és Mérő Náci hozták az üzenetet.

Nem tudtuk ellenőrizni, hogy igaz volt-e a hír Peyertől. De az biztos, ha a század többsége nem bízik ebben az ígéretben, másképp alakul a század sorsa. Sokan azért hunyászkodtak meg, azért tűrtek minden megalázást az első három hónapban, mert élt bennük a remény, hogy így hazakerülhetnek. A

spascsinyai eset is – amiről később szó lesz – azért végződött úgy, ahogy végződött, mert a többség a három hónap utáni hazatérésben hitt, ahelyett hogy akkor az elszórt fegyvereket rabtartóink ellen fordítottuk volna.

Csak néhányan nem hittünk a Peyer-féle üzenetben. Úgy gondolkoztunk, hogy vagy az egész kitalált dolog azért, hogy megnyugtasson bennünket, vagy Peyer beugrott, bedőlt a Horthy-gyerek ígéretének.

Kovács Miki vetette fel a kérdést:

– Mi az? Peyer már Horthyékkal tárgyal? Már nemcsak Keresztes-Fischerrel van jóban, Horthyékkal is?

Próbáltuk a fiúknak megmagyarázni, hogy miért nem lehet igaz az üzenet. Sajnos, szívesebben adtak hitelt a kedvező híreknek.

Persze, egy ideig pozitív oldala is volt a Peyer-féle hírnek, mert az első időben a legnehezebb viszonyok között is kitartottak, nem roppantak össze az emberek. Mindenki pontosan számon tartotta, hogy még hány napot kell kibírnia, hogy a három hónap után hazatérhessen.

A terminus leteltével annál nagyobb volt a visszaesés. Utána még néhány hétig lehetett egyik-másikba különböző magyarázatokkal lelket rázni. Mikor aztán bebizonyosodott, hogy a mi feltevésünk bizonyult igaznak, akkor bekövetkezett a végzetes, morális összeroppanás, mely azokat is földre rántotta, elpusztította, akik elkerülték a rablógyilkosok golyóit. Ezért a felelősek között, akik számadással tartoznak a 401-es különleges büntetőszázad pusztulá-

sáért, ott van Peyer is. Ígéretének be nem váltása pusztította el a belső, morális ellenállást, mely szükséges lett volna a három hónap eltelte után a további szenvedések kibírásához.

– Holnap indulás. Mindenki jól csomagoljon össze. Fölös holmit senki se hozzon. Úgyis eldobja majd. – Vigasztalt az egyik tisztes bennünket.

Parancshirdetésnél közlik:

– Senki sem tarthat meg hét pengőnél többet. Tilos a pénz kivitele külföldre.

A front, úgy látszik, külföld.

– A fölös pénzét mindenki adja le. Haza fogják a családnak küldeni. – Egyébként is motozás lesz, s akinél pénzt találnak, kikötik. Nem kétséges, hogy mi lett a pénz sorsa.

A délutáni látogatók *Népszavá*kat csempésztek be. Egymás kezéből kapkodjuk ki az újságpéldányokat. Egy hét alatt történt események torlódtak össze bennük. Lázasan keressük a rólunk szóló híreket.

Sehol, egyetlen sor sem.

Vasárnap, április 26-i szám első oldalán a szociáldemokrata párt vezetőségének május elsejei felhívása:

„Felhívás a szervezett munkássághoz.

Komoly időben, komoly szóval, erős hittel fordulunk a munkássághoz. Harmadik éve dúl a világháború. Nem kell bőven és részletesen szólnunk a háború, minden háború borzalmairól. Változatlan a hitünk: az, hogy most háború dúl, nem töri meg a reményt, hogy az emberiség sok szenvedés után végre is megteremti biztonságát és békéjét."

Két hasábon keresztül ömlengés, dagályos sza-

vak. Sehol egyetlen világos mondattal nincs utalás arra, hogy mi a május 1. igazi értelme ma.

„Testvéri szolidaritás – szocialista érzés – megingathatatlan meggyőződés – magasabbrendű emberi – önérzetes magabízás – lélekben együtt ünnepel – hűséggel tegyen tanúságot" – frázisoktól csepegő sorok.

De azért van benne tartalom is. Utasítás arra, hogy milyen magatartást tanúsítsunk.

„Első szavunk arra int, hogy se támadás, se provokálás, se csábítás ne zavarja meg önuralmában és komolyságában (ti. a munkásosztályt). Végezze a munkáját, teljesítse a kötelességét úgy, mint a múltban, és tegyen tanúságot ezután is arról, hogy szervezettségben, fegyelemben, céltudatosságban, munkája értékében, hozzáértésben, megbízhatóságban, az időhöz mért magatartásában komoly és számításon kívül nem hagyható tényező."

Knopp Imre káromkodva vágta földhöz a lapot.

– Teljesítsük kötelességünket? Kinek? Ezeknek? Nem! Már eddig is sokat teljesítettünk nekik.

Németh Pista is mérgelődik. Ő az április huszonnyolcadiki számot olvassa. Kéthasábnyi cikk Hitler beszédéről, melyet a birodalmi gyűlés előtt tartott. Vastag betűs kiemelések tarkítják a cikket.

„Súlyosabban nehezedett a sátáni mű átka Magyarországra. Ott is csak nemzeti erőszakkal sikerült a zsidó erőszak uralmát megtörni. Annak a férfiúnak a neve, aki mint e gonosztett elleni harc vezére, Magyarország megmentőjévé lett."

A másik oldalon feltűnő szedéssel:

„Kolozsvár más, mint magyar nem lesz soha" –

mondotta Kállay miniszterelnök – az utóbbi már csak apró szedéssel a cím alatt.

És az utolsó oldalon tudósítás a görög sajtó felhívásáról a görög néphez. Vastag betűs, kiemelt szedéssel: „Képtelenség, hogy demokratikus és kommunista sakkhúzásokkal a görög nép életfeltételeit véglegesen megsemmisítsék."

– Miért éppen ezt a részt emeli ki a *Népszava*? – dühöng Németh – ha már egyáltalán írnak róla.

A május elsejei szám ünnepi cikkét Oláh olvassa hangosan.

„A lélek ünnepi ruhájában s az örök, nagy gondolatok szíveket dobogtató áradásában ma is, mint eddig mindig, nézzünk egymás szemébe, és gondoljunk májusra. Lélek a lélekbe, kéz a kézbe fonódva, álljunk meg a tér és az idő végtelenségében."

– Hagyd abba, hagyd abba! – kiáltjuk szinte egyszerre.

– Lélek a lélekbe?

– Gondolatok szíveket dobogtató áradása.

– Álljunk meg a tér és az idő végtelenségében.

Két mondat, csak a kezdő két mondat, de már elég a frázisokból.

Elég ahhoz, hogy abbahagyjuk az újságolvasást. Nem frázisokat keresünk benne.

Valami mást szeretnénk olvasni. Tiltakozást azellen, hogy a fővárosi nagyüzemek, szakszervezetek vezetőit büntetőszázadba hurcolják. Különleges büntetőszázadba. Erről egy szó sincs. De Sztranyavszkyt, a MÉP elnökét egy hasábon át búcsúztatják, méltatják érdemeit.

„Mint miniszter azonban bebizonyította, hogy

szemben áll azokkal, akik az alkotmányosság felforgatására törekszenek."

Késő éjszaka még vitatkozunk a május elsejei felhívásról, az ünnepi cikkről, Sztranyavszkyról meg arról, ami hiányzott a *Népszavá*ból.

Másnap a kora reggeli órákban sorakozunk. Még erősen harmatos a kert, melyen át az állomásra megyünk.

Előző nap megtiltották, hogy az állomásra a látogatók kijöjjenek. Most kíváncsian lestük, hogy jöttek-e mégis. Feleségem biztosan nem jön. *Megtiltottam* neki. Az állomás kerítésén túl – parancs ide, parancs oda – feketéllett a tér a búcsúra jöttektől.

A keret először mindenkit eltávolított az állomás területéről. Aztán elállták a bejáratokat.

Ott állt az első vágányon a hosszú vonat. Mozdony még nem volt rákapcsolva. Megkezdődött a bevagonírozás. Mázsás szalma- és szénabálákat cipeltünk a kocsikba. Majd rázott szalmával tömtünk meg néhány vagont. Kenyérzsákok, kondérok, tisztipogygyász kerültek sorra. Amikor egy-egy kocsi megtelt, akkor a hosszú vonatot kézierővel kellett előre vagy hátratolni, hogy a még üres vasúti kocsik a rövid, kétvagonos rakodóhoz kerüljenek.

Csak amikor a század összes málháját, lovakat, kocsikat, beraktuk már, került ránk a sor. Egy szakasznak – negyvennyolc embernek – egy kocsi. Pedig még a régi szabályok voltak érvénybe – negyven embernek – hat lónak –, de ránk már ez se vonatkozott. A tisztesek külön kocsikba, a tiszt urak személykocsikba szálltak.

Amikor befejeződött a felszállás, akkor a tömeg

könyörgésére megengedték, hogy a látogatók a vonathoz jöjjenek. Rokonok, jó barátok úgy búcsúztak tőlünk, mint akiket kivégezni visznek. Jól érezték. A búcsúzkodók között ott sétáltak a tisztek és keretlegények. Hallgatóztak. Feltűnően nagyszámú csendőr sétált a peronon és az állomás környékén.

Hozzám Tóth Mihály, a Villamos Szakszervezet főtitkára, Maróti Károly, a Villamos Szakszervezet elnöke jöttek búcsúzni. Ők „szerencséjükre" nem Tápiósülyre vonultak be, hanem Pestszentlőrincre. Ott is büntetőszázad volt. Onnan már az első nap hazaengedték látogatóba őket. Még hozzánk is eljöhettek búcsúzni. Nekik, akkor még azt hittük, könnyű dolguk lesz. Milyen jó lehet az olyan munkaszolgálat, ahonnan el lehet hozzánk jönni búcsúzkodni. A vonat első részét a 401, a második felét a 402-es század foglalta le. Tóth és Maróti ide-oda járnak a két században levő elvtársakhoz. Dr. Braun Somához is eljött a menyasszonya.

Már homályosodik a délután, mikor elhangzik a parancs a beszállásra. A látogatókat terelik ki az állomásról. A vagonajtókat ránk zárják. Csak egy keskeny rést hagynak. Azon akarunk egyszerre valamennyien kinézni: utolsó búcsút inteni.

Egyszer csak Tóth Mihályt látjuk, amint a főtörzsőrmesterünkkel birkózik. A hatalmas ember még hatalmasabb pofonokat, ökölcsapásokat oszt körös-körül. A csendőrök és a keretlegények ott kalimpálnak az árokba vagy Tóth lába előtt. Ekkor egyszerre vagy tízen rohannak a keret tagjai közül Tóthra. Látjuk, amint kezét hátrakötik, és felteszik az első vagonok egyikébe. Nemsokára vagonunk előtt hoz-

zák el Marótit is, majd később Hahner Józsefet, a pesterzsébeti vasasok vezetőjét, őket is megkötözve. Őket is feltették a vonatra. Mérhetetlen izgalom vesz erőt rajtunk. A szellőzőrésen és az ablakon figyelünk ki. Csupa ideg minden. Távolabb az állomástól, két kakastollas Hegedűs Idát kíséri, majd Kálmán Józsefet hozzák összekötözve. Mindenki katasztrófától tart. Valósággal pánik tör ki.

Közben besötétedett. Mécseseket gyújtunk. Fekvéshez készülődik mindenki. Igen ám, de akárhogy fordulunk, negyvennyolc ember sehogy sem fér el. Halmos Imrét (Egyesült Izzó) vagonparancsnoknak választjuk. Nem először munkaszolgálatos már. Nagy gyakorlata van az ilyenfajta utazásban. Mindjárt intézkedik is. Úgy fekszünk két sorban, hogy a vizavi egyik lába a hasamon, a másik mellettem. Persze, az én egyik lábam szintén a vizavi hasán, a másik mellette.

Közben minden állomáson lélegzetfojtva lesünk ki: mi történik?

Sötét van. Nem látjuk az állomás nevét. Huzamosabb ideig állunk. A keret tagjai töltött fegyverrel, feltűzött szuronnyal állnak vagonjaink előtt. Mégis eljut a hír hozzánk, hogy az elfogottakat levették ezen az állomáson.

Másnap reggel a szakaszparancsnok, Rózsai hadnagy, két tisztessel jön a vagonunkhoz. – Ki az a beszkártista, akinél tegnap látogatók voltak?

Nem jelentkeztem. Biztosra vettem, hogy Tóth és Maróti nem „köptek". Azt hittem, a többiek követik példámat, hiszen közvetlen hozzám intézték a kérdést.

Csend.

– Jelentkezzék, mert úgyis tudjuk, hogy kinél volt látogato. Ha nem jelentkeznek, akkor szomorú vége lesz.

Gyulai Pál jelentkezett. Azonnal a keret kocsijába vitték. Csak másnap jött vissza hozzánk, csuklóin fekete véraláfutás jelezte a kötél helyét, amellyel a mozgó vonaton az üléseket rögzítő rudakra kikötötték. Két óra kikötést kapott, mert nem vállalta azt, hogy Tóth és Maróti őt látogatták meg. Neki a rokonai voltak kint.

Már Kurszkon túl egy erdőben tanyáztunk, amikor Gyulait újra elővették, újra faggatták, és amikor újra csak nem vállalta Tóthot és Marótit, újra kikötötték két órára.

Kint fogságban találkoztam az egyik zuglói ifjúmunkás elvtárssal. Tőle tudtam meg Tóth és Maróti sorsát. A Horthy-pribékek a Margit körútra cipelték őket. Borzalmasan megkínozták, meggyötörték és bevonultatták őket századukhoz, hogy azután nemsokára újra letartóztassák mindkettőjüket.

Maróti viszonylag kisebb büntetéssel úszta meg az ügyet. Tóth tizenöt évi fegyházat kapott abban a perben, melyben a mártírhalált halt Schönherz Zoltán után másodrendű vádlottként állt a munkásgyilkos Horthy-bíróság előtt.

Vonatunk szinte megállás nélkül robogott. Másnap délelőtt Galántánál hagytuk el az országot. Innen sikerült egy levelezőlapot hazacsempésztetni. A Vág völgyén lezárt vagonban utaztunk. Külön figyelmeztettek bennünket, nehogy irredenta nótákkal a szlovák–magyar testvériséget megzavarjuk.

Éppen nótázó kedvünkben voltunk.

Egyelőre ismerkedtünk egymással. Villamoskalauzok, vasasok, Egyesült Izzó-beli műszerészek és tisztviselők, mérnök és gyáros, zsidó napszámosgyerek, Silberfennig Juda, a Lóden Posztógyár dúsgazdag, hatvanöt éves tulajdonosa az útitársak.

Már Galántánál és utána minden állomáson felmerült bennünk a szökés gondolata. Egri, Szamek, Pirók, Ferenci, Lukács Ernővel és még néhányan, akikről már tudtuk, hogy elvtársak – terveztük a szökést. Az én javaslatom az volt, hogy Szlovákiában szökjünk meg, Egri és Lukács Csehországban javasolta csak a szökést. Nem tudtunk megegyezni. Aztán nem is szöktünk meg. Este Halmos a kocsiparancsnok szakaszgyűlést hívott egybe.

– Tudomásomra jutott, hogy egyesek felelőtlenül szökési tervekkel foglalkoznak. Tudják, hogy a visszamaradók sorsa az azonnali felkoncolás lesz? Egyébként szemmel kell egymást tartani, és megakadályozni a szökést, megakadályozni, hogy mindannyian elpusztuljunk egyesek felelőtlensége miatt.

Éjjel suttogva megegyeztünk: egyelőre vállaljuk a közös sorsot.

Valamennyiünk hátizsákja duzzadt a hazaitól. Kinek kell a babgulyás délben, babgulyás este? Bizony sorba odaöntözgettük a vagonok alá. Később, de sokszor gondoltunk vissza erre a gyöngyéletre! De sokszor felmertük volna a vagonok alól! Akkor még nem volt olyan fantáziánk, hogy ennél rosszabbat is el tudtunk volna képzelni.

Zsolna, Csacza, Krakkó. Elértük Lengyelországot. Az állomásokon toprongyos alakok söprögették az

ürüléket, mely végig bűzlött minden állomáson, a hadba vonuló hadsereg nyomaként. A toprongyos alakok hátán és mellén sárga csillag. Itt láttunk először ilyen megkülönböztető jelet.

És a toprongyos, éhségtől lázas szemű alakok söprögetés közben azt figyelték, hol lelhetnének a kloakarengetegben egy falat ételhulladékot. Ha őreink egy pillanatra elfordultak tőlünk, kenyérdarabokat és egyéb ételhulladékot ejtettünk le az állomásokon. Mint áldozatra a karvaly, csaptak le ilyenkor ezek az inkább madárijesztőre, mint emberre emlékeztető rongycsomók.

Valamelyik kis lengyelországi állomáson ebédre sorakoztunk. Mellettünk egy másik szerelvény már hosszabb ideje vesztegelt. Lovas tüzérek utaztak rajta. Itt is halomban állt a vonat körül a szemét, a trágya. Mi a két vonat között, a trágyadombokon bukdácsolva vonultunk ebédre libasorban. A másik oldalon tele csajkával vissza a vagonunkhoz. Az egyik vagonnál trágyával teli kosarat cipelt az egyik ilyen rongycsomó. Az arcába néztem jól. Fiatal lány volt. Nem lehetett tizenöt-tizenhat évesnél több. Szeméből az éhség tüze lángolt felém. A trágyával telt kosarat tartva elém, szemével jelezte, hogy a csajkám tartalmából adjak neki. Zavarban voltam. Nem állhatok meg, a csajkámból nem kínálhatom meg. A lány megértette zavaromat. Most már határozott jelt adott, hogy a trágya tetejére öntsem a babgulyást. Megtettem. Az egész csajkám tartalmát odalöttyentettem. A lány hamar letette a kosarat, és egy marék szalmás trágyát dobott az ételre.

Kocsinkból figyeltem, hogy mit fog csinálni vele.

A mellettünk veszteglő vonat vége előbbre volt, mint a mi kocsink, és így szabad kilátásunk volt az állomásépülettel ellenkező oldalra. A lány a kosárral az állomás kerítése mellett tornyosuló trágyahegyig ment. Ott letette a kosarat, és odahívott még egy sárga csillagost. Leültek a kosár mellé, és előbb a babgulyásra szórt szalmát szedték le, majd kézzel merték fel a trágyáról a babot. Látszott, hogy a húsdarabkákat igazságosan elosztották egymás között.

Hamar végeztek. És már jöttek is vissza. Én közben felhívtam az elvtársak figyelmét rájuk. Tele csajkákkal vártuk őket, amikor odaértek. Előbb félig töltötték újra trágyával a kosarat, és úgy mentek el a kocsink ajtaja előtt, ahol néhány pillanatig megálltak. Letették a kosarat, mintha szemetet akartak volna belemerni. Ez elég volt arra, hogy öt-hat csajka babgulyás és egy csomó szelet kenyér hulljon bele.

Őreink maguk is az evéssel voltak elfoglalva, és így megkockáztattuk, hogy szóba elegyedjünk velük. Lodzi zsidó lányok voltak. Testvérek. Az egyik tizenhét, a másik tizennégy éves. Már fél éve dolgoztak itt. Beszéd közben a trágya szalmás részét válogatták, és azt rakták rá az ételre. Egyik őrnek azonban feltűnt, hogy soká időznek egy helyben. Megsejthette, hogy beszélgetnek velünk. Magyar katona volt. Rohanva szaladt oda. Kezében szuronyos puska. Úgy rohant, azt hittem, egyenesen szuronyélre hányja mindkettőt. Az utolsó pillanatban felemelte puskáját, és puskatussal sújtott le. Először a közelebb eső fiatalra, majd amikor az összeregyott, a másikra.

Szerencsére az ételt nem vette észre a trágyás kosárban, és amikor már jó alaposan összeverte a két fiatal gyereklányt, ellenünk fordult. Fried Sanyi, egy borbély elvtárs állott az ajtónál. Az őr leparancsolta.

– Te rohadt, piszkos zsidó, nem tudod, hogy nem szabad senkivel se beszélgetni?

– Sajnálod, ugye, rohadt, a hitsorsosaidat? Ne sajnáld te piszok, leszel te még különb is ezeknél!

Ütésre emelte kezét, de Fried a szemébe nézett mereven, és lábával toporzékolva ordított a szakaszvezetőre:

– Szakaszvezető úr! Zsidónak zsidó vagyok, de nem piszkos, és sohasem leszek piszkos!

A szakaszvezető – akit egyébként Polláknak hívtak, és egyike volt a legbrutálisabbnak őreink közül –, mintha kővé vált volna. Ilyesmit el sem tudott képzelni. Vele, aki élet-halál ura, egy zsidó feleselni mer? Na, erre nem kaptak Muraytól kioktatást. Mi valamennyien az ajtóhoz tódultunk. Bennünket is tűzbe hozott Fried bátor kiállása. Nem tudom, mi történt volna, ha az a sváb szakaszvezető megüti Friedet. Pillanatnyi kínos csend. Közben Pollák szakaszvezető ránk pillantott – úgy látszik, nem sok jót olvasott ki szemünkből.

– Na, menjen csak fel, majd lesz magára meg az egész bandára gondom!

Fried lett a kocsi hőse. Megszorítottam a kezét bátor viselkedéséért. Igaz, hogy a gyávák, a gerinctelenek ezután szóba sem álltak Frieddel. Hátha folytatása lesz a dolognak? Akkor ne vonhassák őket is felelősségre, mint Fried barátait, elvtársait. Nem is voltak ezek elvtársak. Kispolgárok, Horthy-rajongók,

akik inkább felelőtlen fecsegésért kerültek közénk, mint öntudatos, harcos magatartásuk miatt. Ekkor már kitünt, hogy a század erősen két irányzatra oszlik. Feltétlen szovjet-barátok, akik mögött harcos szocialista múlt állt és liberális gondolkodású félzsidó entellektüellek, akik utálták a nácizmust, mert annak nem kellettek, de amellyel éppúgy kiegyeztek volna szívesen, mint Horthy fasisztáival, ha azok kiegyeztek volna velük. És mégis: talán sok minden másképp történhetett volna, ha mi akkor magunkban megfékezzük osztálygyűlöletünket, s az erőket a legfőbb ellenség ellen fogjuk össze.

A Fried-ügynek érdekes folytatása lett. Olyan, amit éppenséggel nem várhattunk.

Egyik állomáson jelezték, hogy itt esetleg egy-két napig is fogunk állni. Használjuk fel az időt tisztálkodásra.

Május közepe felé jártunk. Ragyogóan sütött a nap a lengyel mezők felett, bár az erdős-dombos vidéken még hófoltok látszottak. A vágányok mellett jókora pocsolya volt. Odatódult mind a két század mosdani. Lekerültek az ingek. Derékig mosakodtunk. Eddig csak a torkunktól megvont ivóvízzel moshattuk ki reggelenként szemünket. Most azután élveztük a tisztálkodás örömeit. Nagy hajnyírás, borotválkozás kezdődött. Fried mint borbély, vezérkedett.

Egyszer csak megjelent Pollák szakaszvezető úr. Sokáig figyelte Fried munkáját, azután odament hozzá:

– Mondja, magának borbély a foglalkozása?

Fried csak úgy félvállról szólt vissza:

– Igen.

– Nem nyírna meg engem is, úgy látom, maga ügyes kezű.

– Lehet.

– No, akkor hát nyírjon meg.

– Meg is borotváljam szakaszvezető urat?

– Persze. Magának jó kése lehet.

Attól a naptól fogva Fried lett a keret borbélya. Pollákot meg, mintha kicserélték volna. Ha megálltunk, odajött a kocsinkhoz beszélgetni. Elmondta, hogy bádogos, és azelőtt szervezett munkás volt. Vigasztalni próbált bennünket, hogy hát ez nem is olyan veszélyes dolog. Csak ne vegyük nagyon a szívünkre. A híreket is ő hozta a kerettől meg a tisztektől.

Egyszer aztán nem állhattam meg, hogy meg ne kérdezzem.

– Szakaszvezető úr szervezett munkás volt? Akkor miért bánt eddig velünk úgy, ahogy bánt?

– Ja, mutatnom kellett, hogy nem szimpatizálok magukkal.

– A lányokat is csak „mutatásból" verte félholtra?

Erre elvörösödött. Nem felelt. Azóta került engem. Egyszer már messze, kint Ukrajnában, amikor már a szenvedések légiója volt mögöttünk, egy hosszú gyaloglás közben elém került.

– Nem nehéz a hátizsák, öregem? – kérdezte.

– Bírom.

– Ha akarja, feltetetem valamelyik málhás kocsira.

– Az jó lesz, legalább segíthetek a többieknek.

– Úgy nem. Magának akarok segíteni.

– Azon segítsen szakaszvezető úr, aki nem bírja.

Úgy látszik, furdalta a lelkiismeret. Jóvá akarta tenni bűnét. Én legalábbis azt hittem.

Azután később megtudtam. Nem a büntudat hajtotta hozzám. Menetelés közben mind többről hiányzott a hátizsák. Tíz márkáért – akinek nem volt annyi, annak ötért – felkerült a hátizsákja Pollák szakaszvezető úr jóvoltából egyik vagy másik málhás kocsira. A régi recept bevált. Először elérte, hogy féljenek, rettegjenek tőle, azután szívesen fizettek neki. Itt igazán nem volt szaga a pénznek, a legzsidófalóbb keresztény keretlegény is szívesen gyűrte zsebre a munkaszolgálatosok pénzét.

IV

Már napok óta mást se látunk, csak erdőt meg erdőt, mikor ránk került a sor, hogy a tenyérnyire nyitva hagyott ajtóréshez odajussunk.

A sorrendet a vagonparancsnok Halmos pontosan betartatja.

Breszt.

Breszt-Litovszk. Az első világháborúban, de főleg a német–orosz háború befejezésekor sokat emlegetett város. Innen akarta diktálni a békét a vilmoscsászári Németország a forradalmi Oroszországnak. Mi lázasan tekingetünk ki, amikor a külvároson végigrobog vonatunk. Hol vannak a híres várfalak, amelyek bevehetetlenségéről olyan sokat írtak. Még hittünk a „vonalak" legendájában, még zöldfülűek voltunk a haditudományban.

A városon kívül aztán végre láttunk valamit, ami hasonlított a várfalakra. Akárcsak a mi öreg komáromi bástyáinkat látnám. De láttunk egyebet is. Erdőben haladt a vonatunk. És mikor lassított (a pá-

lyát szlovák katonák építették), hatalmas irtás váltotta fel a fenyőerdőt. Az irtáson a fakeresztek ezrei és ezrei pótolták a fenyőt.

Találgattuk: a múlt háborúból való katonai temető? Vagy már mostani? A temető nagyon rendezett, ápolt volt. Azt hiszem, inkább 1941-ből való, mint 1914–17-ből. Óriási volt. Ameddig a szem ellátott, csupa sírkereszt. Keresztrengeteg a fenyőerdő helyén.

Brcszt után nagy tanácskozás kezdődött. Merre megyünk? A Pripjety mocsarakon át Gomelnek vagy fel északnak Minszken át?

Boranovicsi. Tehát Minszknek megyünk. Pirók térképe ezt mutatja. Biztos, hogy Finnországba visznek bennünket. A latrina hírek szerint legalábbis biztos. Hogy miért pont Finnországba? Azt csak az Isten tudja. A negyvennyolc összezárt ember semmiféle hírhez se juthatott. Mégis volt, aki esküdött Finnországra.

– Ez csak logikus – erősködött a vitában Melly György, aki valamelyik gyár dúsgazdag igazgatójának volt a fia. A mi századunk nem is igazi zsidó század. Hiszen itt talán mindenki keresztény. Már annak is született. Legfeljebb az ősei között vannak zsidók. A kormányzó úr nem tűrne keresztények ellen semmiféle atrocitást. Felmegyünk valameddig Helsinkiig, és esetleg egy másik úton hazahoznak bennünket.

Nem volt józan érv és a szörnyű tények sorozata se, mely meggyőzte volna őt és a benne bízókat. Néha már belefáradtunk a vitába, de azért újra és újra kezdtük, mert a politikai rövidlátásnak, a hiszé-

kenységnek olyan esetével álltunk szemben, amikor kommunista nem hallgathatott.

Práth Karcsi egyszer-másszor már az öklét nyomkodta az orruk alá. Nagyon megromlott a viszony köztünk. Amikor évek múlva az elvtársak szemrehányást tettek, hogy nem tudtunk a században egységfrontot létrehozni, hogy a század kétfelé húzott, és a harc közöttünk csaknem olyan éles volt, mint a keretlegények ellen – akkor sokszor jutottak eszembe ezek a viták, amelyekben Horthy nevét csak „a kormányzó úr őfőméltósága" megjelöléssel együtt volt szabad kiejteni, ha nem akartuk, hogy még aznap a keretlegények kezére adjanak. És mégis: többet kellett volna tennünk az erők egyesítéséért, bármilyen nehéz volt ez. Mi legtöbbször csak magunk közt pusmogtunk. Kerültük a másik csoporttal való érintkezést. Így volt ez minden kocsiban, minden szakaszban.

Minszk.

Éjjel haladtunk keresztül a városon. Reggel újabb izgalom, mert felfedeztük, hogy Minszkből két irányban mehetünk tovább: északnak Vilnába vagy nyílegyenesen Szmolenszkbe. Ha Vilna felé megyünk (a térképről kiszámítottuk), akkor még ma be kell érkeznünk.

Apró állomások. Pirók zsebtérképén nincsenek feltüntetve. Estefelé nagyobb város. Vilna vagy Szmolenszk? Egyik sem. Bobrujszk. Ónodi betűzi ki az állomás feliratát. Izgatottan tárgyaljuk, melyik vonal mentén fekhet, Vilna, Szmolenszk? Lukács Ernő már félórája töpreng a térkép felett, amikor felkiált.

– Halló, fiúk! Délnek megyünk!

Azt hittem, hogy egy kicsit megzavarodott.

– Gyertek! Nézzétek a térképet!

Szegény Pirók térképét már ronggyá gyűrtük, fogdostuk. Csak tenyérnyi volt, de valahogy eligazodtunk mindig rajta. És tényleg. Ott van Bobrujszk a Minszktől délkelet felé kiinduló vonal mellett. Most merre? Majd meglátjuk Zsobin, a következő nagy vasúti gócpont után.

Zsobin után vonatunk magas töltésen halad. Kétoldalt talán a világ legnagyobb almafa-kertje. Gyönyörű, ápolt gyümölcsös. Ameddig a szem csak elláthat, almafa – almafa. Végeláthatatlan egyenes sorokban. A törzsek középmagasak. Meszelték. Nem tudom, meddig robogott vonatunk a gyümölcsös mellett, de most úgy emlékszem rá, talán órákig is. Ez már szovjet méret.

Gomel. Hónapok múlva is csak úgy emlékeztünk rá, mint amelyik város előtt azt az almafa-rengeteget láttunk.

Új kérdés, mely naponta, a nap minden órájában felmerül: – merre tovább?

Egyes térképtudósok – most már ilyen specialisták is voltak – szerint csak Kijevbe mehetünk. Állítólag a kerettől tudják. Lehet. Én már inkább nem is kételkedem. Nem vitatkozom. Minek? Nehezen lehet ezeket meggyőzni annak ellenkezőjéről, amit ők szeretnének. Ha Kijevbe megyünk, miért utaztattak fel északra Minszkig bennünket? Nem logikus. Semmiféle háborúban, fronton nem szokás a közlekedési eszközöket feleslegesen terhelni, igénybe venni, lefoglalni. Igaza van Egri Ferinek, hát lehet

itt logikára számítani? Nem. Később különösen tudomásul vettem, hogy semmi sem történik itt a mi frontunkon úgy, ahogy logikusan történnie kellene, ahogy ezt a katonai ábécében megírták.

Epedve várjuk, hogy olyan állomásra érjünk, amely kis térképünkön rajta van.

Mióta Gomelt elhagytuk, állandóan erdő között robogunk. A vasút mentén az erdőt vagy száz méternyi széles sávban mindkét oldalon letarolták. Azt hitték, így védekezhetnek a partizánok meglepő támadásai ellen. A vasút mentén felrobbantott vonatok hevernek. Minden vonatba elöl, hátul, középre nyitott vagonokat soroztak be. Ezekre gépfegyvereket, gépágyúkat szereltek. Mellettük éjjel-nappal szolgálatot tart a kezelőszemélyzet. Ha egy-egy állomáson ebéd vagy vacsora osztás alkalmából megálltunk, másról se lehetett hallani: partizánok. Ez a szó félelmet és rettegést jelentett. Csak suttogva ejtették ki. Előbb körülnéztek. A kéret csőre töltött, lövésre készen tartott fegyverrel mert csak járni. Fél szemükkel mindig kutatva lestek körül. Mindenütt partizánokat szimatoltak. Egyik este egy apró kis állomáson álltunk. Vacsoraosztás lett volna. Már sorakoztunk a konyhakocsi előtt, amikor valahol a közelben egy puska elsült. Pillanatok alatt olyan lövöldözés verte fel a környéket, mintha valami támadásba kerültünk volna.

Pedig semmi más nem történt, mint Németh szakaszvezető, ez a nagyszájú uszító, örökké remegő keretlegény, a sötétben megbotlott, és véletlenül elsült a puskája. Mi nyugodtan álltunk a nagy lövöldözés közben is a sorban. Hanem a keretlegények

mögénk nyomulva a vagonok alatt kerestek menedéket.

Másnap mindannyiuknak ürülék szaga volt. Pedig ugyancsak tisztálkodtak egész nap.

Az egyik állomáson lecsatolták elölről a mozdony mögül a tisztek személykocsiját. A vonat végéhez kapcsolták. Nem értettük meg ezt az intézkedést. Csak később. Az a hír járta, hogy a mozdony és az utána következő kocsik esnek áldozatul legtöbbször a partizánok robbantásának. Most a tisztesek, a keretlegények kocsija volt közvetlenül a mozdony után. De az is csak a következő állomásig, mert azt is hátracsatolták. Addig is a két állomás között vendégeink voltak, a szakaszunkhoz tartozó kerettagok. Nem akartak a mozdony után levő kocsin utazni. Inkább a büdös zsidókkal és kommunistákkal utaztak együtt.

Az egész vonat a partizánokról beszélt. Már odahaza is sokat hallottunk róluk a frontról érkezőktől. Most is mindenki tudott róluk egy-egy bravúros vagy rémes históriát.

Vonatunk előtt nem is nagy távolságban egy magányos mozdony futott. Csak egy tartálykocsi volt hozzákapcsolva.

Egyszer csak hirtelen fékezett vonatunk. A csomagok csörögve, zörögve hullottak le a kocsi falába vert szögekről.

Beértük az előttünk levő mozdonyt. Egy mély bevágásban voltunk. Nem tudhattuk, hogy mi van a bevágáson túl.

Elöl nagy lövöldözés. Ágyúszó, gépfegyverropogás. Leírhatatlan izgalom. Kis csoportok alakultak

a kocsiban. Azt tárgyalják, mit tesznek, ha a partizánok tényleg jönnek. Mi összeverődve egy csomóban nem vettünk részt a vitában.

A vonat aztán lassan megindult. A bevágás két partja mind alacsonyabb lesz.

Végre emberi alakokat látunk. Német katonák. Magas cölöpökre épített kilátón német tisztek távcsővel figyelnek. Izgatottan mutogatnak egymásnak.

Vonatunk lépésben cammog tovább. Újra nagy lövöldözés. Megint állunk már vagy egy órája. Mi történhetik kint? Senki se tudja. Valaki emlékezik rá, már olvasta valahol, hogy ez a vidék a partizánok fészke. A brjanszki erdő.

Végre perceken át nincs egy puskalövés sem. Vonatunk megint nekibátorodik. Hatalmas folyóhoz értünk. Ideiglenes fahídon megy át a vonat. Velünk párhuzamosan – egy másik hídon – is jön egy vonat három nyitott, lapos vagonnal. Mindegyiken gépágyúk.

A folyó felett szorosan egymás mellett ment a két mozdony. A fele úton lehettünk, amikor mellettünk újra megszólaltak a gépágyúk. Jól láttuk a magas hídról a becsapódásokat. Egyesek még futó, mozgó alakokat is véltek látni. Partizánokat.

Végre odaát voltunk. Most rákapcsolt a vonatunk. Azt hiszem, iparkodtak mielőbb túl lenni a veszélyes területen.

Brjanszk. Romváros. Legalábbis, amit a vonatból lehetett látni, az romhalmaz volt.

A térképet egymás kezéből téptük ki. Nem messze lehet már a front. Legalábbis mi úgy tudtuk. Hová?

Merre? Csak két út volt logikus. Egyik Kaluga–Moszkva felé, a másik Orel felé.

Ragyogóan süt a nap reggel. Végre valakinek eszébe jut, hogy a nap állásából határozzuk meg a vonat irányát. A sok „okos" között akadt egy józan is.

Tanácskozás. Kelet-dél-délkelet. Néha egy-egy kanyar után észak is. Na, ember legyen, aki az állandó irányt megállapítja. Lukács Ernő órával méri, hogy melyik irányban mennyi ideig halad a vonat.

Két óra múlva kijelenti; erősen délkelet. Tehát Orel!

Már messze bent, szovjet földön járunk. Könyörgünk egymásnak egy kis helyért az ablaknál. Látni szeretnénk mentől többet abból az országból, mely után olyan soká vágyakoztunk, ahová eljutni álmaink netovábbja volt. Igaz, hogy nem ilyen körülmények között óhajtottunk idejutni. De itt vagyunk.

Mindenfelé a háború nyomai. Rom, piszok. Rongyos, éhes emberek. Ha megállunk, őreink nem szalasztják el az alkalmat, hogy oda ne szóljanak:

– Na, most aztán gyönyörködjenek a szovjet paradicsomban!

Voltak közöttünk olyanok, akiknek szavából kiérzett, hogy csalódást okozott bennük, amit láttak. Magyarázzuk nekik az okokat.

A Szovjetunió hatalmas területének minden pontjára még nem érhetett el a fejlődés. Legalábbis nem látható kiütköző formában. Meg itt háború van. Csak nemrég vonult el a front innen, piszkot, nyomort hagyva maga után.

Lessük a városokat az ablakon át, és ahol végre

új, hatalmas gyárak tűnnek fel, modern, új épületek, ott nem szalasztjuk el megjegyezni:

– Ez már szovjet alkotás. Ezt már a mieink építették.

Orel.

Estefelé érkeztünk meg. Hatalmas pályaudvar. Mellettünk jobbra benzines vonat, balról fekete zászlókkal jelzett lőszeres vonat áll.

Már éppen vacsoráztatásra készülődünk, mikor légitámadást jeleznek. Őrült futkosás. A keret ránk zárja az ajtót.

Megszólalnak a légvédelmi ágyúk. Pokoli lárma. Ágyúlövés, gépfegyver-kattogás, motorbúgás. Egyegy robbanásra a vonat majdhogy meg nem indul. Máskor meg úgy érezzük, hogy felemelkedik a vagon velünk. Elkerülhetetlen a sorsunk. Akár a lőszeres vonat, akár a benzines vonat kap telitalálatot – kínjainknak vége.

A kocsiban pánik tör ki. Félelmükben egyesek őrülten dörömbölnek. Kibocsátásért esedeznek. Mások magukba roskadnak. Imádkoznak. Ismét mások sírnak.

Gedei félelmében összepiszkította magát.

Próbáljuk az örjöngőket csillapítani. Hasztalan.

Öten-hatan ledűlünk fekhelyünkre, a padlóra szórt szalmára. Csendesen beszélgetve mérlegeljük az esélyeket a túlvilágra vonatkozólag. A vacsora elmaradt. Átestünk a tűzkeresztségen, most szép csendesen a nagy lármában elaludtunk, átaludtuk a rémes perceket. Mire felébredtünk, csend volt, mert már a szörnyű izgalom után mindenki aludt.

Kurszk.

A hatalmas állomásra délfelé érkezünk meg.

Szomjas mindenki. Tegnap dél óta nem vételeztünk vizet.

Most minden kocsitól ketten mehetnek vizért. Nálunk én vagyok a soros. Összeszedem a kulacsokat. Sorakoztatják a vízért indulókat. Elöl feltűzött szuronyos őr. Oldalt is négy, hátul kettő. Mi vízhordók meg húszan. Előbb párosával bilincseltek össze bennünket, aztán hosszú láncra fűztek mindannyiunkat.

A német és magyar katonavonatokkal zsúfolt állomáson át jó messzire kell menni a vízért... Röhögő német és magyar katonák.

– Wer sind Sie? – kérdi az egyik sváb Rotyitstól.

– Sie sind Jud und Kommunist.

Általános röhögés és helyeslés.

Egész délután az állomáson vesztegelünk. Óriási a forgalom. Vonatok jönnek, mennek, tolatnak. Ordítás. Vezényszavak. Bűz, piszok az egész állomáson. A vágányok között fél méter magasan áll a vagonokból kiszórt trágya. A vagonok alatt is emberi ürülék-tömeg. Közlekedni pedig csak a vágányok között, a szeméthegyeken lehet.

Latolgatjuk az esélyeket. A front most már egészen közel lehet, mert mély dübörgést, az ágyúk lövéseit hallhatjuk.

Bizonyára azért várunk, hogy helyünk legyen a kirakodáshoz. A kerettagoktól sem sokat tudtunk meg. Őket sem tájékoztatják.

Reggel felé erős ütődések zajára ébredünk. Megindultunk? Vagy csak tolatunk? A párás reggelben kilesünk az ajtó résén. Elhagytuk az állomást.

Már mindenki ébren van. Innen már igazán nem

mehetünk kelet felé, hiszen ott a front. A lövészárokig azért mégsem szokás vonatozni.

Akkor délre megyünk Charkovba. Ez a logikus. Igaz, hogy innen lehet visszafelé Kijev irányába is menni. Ez a legvalószínűtlenebb.

Azért mentünk arra.

Vonatunk majdnem nyílegyenesen nyugatra fordult. Az irányt változatlanul tartja is.

A hiszékenyek diadalordításban törtek ki. Igazoltnak látták vágyaikat: csak meg akarták mutatni nekünk úgymond a „szovjet paradicsomot", hogy aztán kiábrándultan menjünk haza. Mi meg egyre és újra csak magyarázzuk, hogy a fasizmus nem szokott ilyen humánus eszközöket alkalmazni. Háborúban ilyen módszerekre különben sincs idő és energia. Már ismét és újra inkább vágyaikat veszik valónak, mint a reális tényeket. Arra persze mi sem tudtunk magyarázatot adni, hogy miért megyünk nyugatnak. Ki az Isten tud tájékozódni egy bezárt vagonból, ahol negyvennyolc ember emészti kétségeivel és apró emberi gyarlóságaival egymást.

De aztán ők is hamar kiábrándultak. Kurszk után harmadnap megérkeztünk Burinyba. Már-már kezdtük a kifelé rakodást, amikor parancs jött. Túlvonatoztunk a célon. Visszamegy a vonatunk néhány állomást Kurszk felé.

Vorozsba.

Sok tízezer munkaszolgálatos előtt, akik túlélték a poklot, örökké emlékezetes városka.

Az állomás előtt a nyílt pályán szállítottak le bennünket. Hirtelen odahaza éreztem magam: Horthy csendőrei vártak bennünket.

A két századot jó távol egymástól, egy gödrös rétre terelték, és kezdetét vette a motozás.

Mindent, ami nálunk volt, ki kellett rakni a pokrócunkra. A csendőrök azután kiválogatták belőle, ami nekik tetszett, és elvitték azzal, hogy az tilos a munkaszolgálatosoknak.

Bennünket, kereszténveket külön állítottak, és személyes motozást nem csináltak nálunk.

Egy csendőralezredes vezette a nyomozást. Hozzánk keresztényekhez ő jött személyesen.

– Van-e nálatok zsidó holmi?

Csend.

– Mondjátok meg, mert a zsidók úgyis meg fogják mondani. Ne engedjétek magatokat zsidók miatt bajba keverni.

Néhány gyáva jelentkezett.

Órákig tartott a motozás. A zsidóknak még a gatyakorcukat is megnézték: nincs-e benne valami írás.

Bennünket leültettek. A zsidóknak végig állniok kellett. Most már élesebb lett a megkülönböztetés zsidók és keresztények között. A hang velünk szemben kevésbé volt durva, keresztényt nemigen ütöttek meg. Ez a megkülönböztetés azután egyesek fejébe szállt. Voltak, akik a keresztény munkaszolgálatost jelző nemzetiszínű karszalagot úgy hordták, mintha legalábbis az aranygyapjas-rend lenne. Voltak, akik mindig a sor szélén akartak menni, hogy lássák: ők nem zsidók. Nekik nemzetiszínű karszalagjuk van és nem sárga.

A motozás alatt a vonat ott vesztegelt a nyílt pályán. Egyszer csak minden jelzés nélkül elindult. A

402-esek már előbb felszálltak rá. Közülünk csak néhánynak sikerült felugrania.

A lemaradtakat teljes felszereléssel menetoszlopba állították, és megindultunk a vonat után. Kiderült, hogy a vonatból nem lehet ezen az állomáson kirakodni, mert nincs rakodó. A szomszéd állomásig kellett előre menni.

Bjelopolje állítólag csak tíz kilométernyire van Vorozsbától. Én azonban állíthatom: ez volt életem legnehezebb túrája.

V

A májusi nap olyan forrón tűzött, mint nálunk a legnagyobb kánikulában. Bokáig süllyedtünk az úton a homokba, melyen Bjelopolje felé vánszorogtunk. Ténylegesen vánszorogtunk, mert a tizenegy napos utazás alatt izmaink teljesen elernyedtek. A sebtiben összecsomagolt hátizsák pedig éktelenül nyomta hátunkat és törte vállunkat. A könnyű májusi szél a felkavart port felhőként borította reánk. Minden pórusunkat eldugaszolta. Nyelvünk tüzes taplóként égett. Próbáltuk nyálunkat felszívni, minden erőlködés hiába való volt.

Akkor még azt hittük: ez a legnagyobb szomjúság, kín, amit ember megérhet.

Dr. Braun Soma, Halmos, dr. Grünwald már az első kilométerek után összerogytak. Braun eszméletét vesztve feküdt az út porában, két kezét messzire előrenyújtva – alig pihegett már. Elszedtük csomagjaikat, pedig a magunké is tűzként égette vállunkat, hátunkat. A porfelhőben fuldokolva húztuk, vonszoltuk előre egymást.

Braun Soma újra összeesett. Ketten-ketten felváltva cipeltük. Vízért könyörgött. Nem volt senkinél már egy csepp sem. Szamek hátizsákjában volt egy kulacs pálinka.

Most elővenni? Képtelenség! Ennyi erő nincs már egyikünkben sem! Mégis meg kell tenni. Lefejtettem Szamekről a hátizsákot, kikotortam belőle a kulacsot. Csak az egész gyengéknek adtunk belőle egy-egy kortyot.

Erős akarat kellett hozzá, hogy ne a gyöngék közé számítsa magát az ember.

Mikor megérkeztünk az állomásra, összerogyott mindenki. De csak egy percre.

Máris parancs jött: Lepakolni, és sorakozó.

Sorakoztunk, de csak úgy, hogy egymásba karoltunk. Elöl, hátul kapaszkodtunk egymásba, támasztottuk egymást. Fel a vagonokba. Kirakni mindazt, amit még odahaza Tápiósülyön ugyanilyen keservesen raktunk be.

Végrehajtottuk a parancsot. Még az üres vagonokat is eltoltuk egy kitérőbe. Ez a nap az emberi teljesítőképesség felső határa volt. Annál is több. Azt hittük lepihenhetünk csomagjaink mellé. A szomjúság már őrjítő volt. Orosz gyerekek jöttek bámulni bennünket. Kézzel-lábbal magyaráztuk a „vodá"-t. Csakhamar kancsókkal jöttek. Friss vizet hoztak.

Mi kotorásztunk a hátizsákokban: mit adhatnánk nekik jutalmul.

Naivak voltunk még akkor. Nem tudtuk azt, amit akkor már a legkisebb orosz gyerek is tudott, hogy aki itt a bajban levőn segít – nem vár jutalmat.

A gyerekek húzódoztak az ajándéktárgyak elfoga-

dásától. Én a zsebtükrömet erőltettem rá egy pufók kislányra. Elvette, és elfutott. Már cihelődtünk, amikor előkerült. Egy köcsög aludttejet hozott.

Nem tudtam, elfogadhatom-e. Már mint az őreink miatt. Tanácsot tartottunk. Somában olyan nagy volt a tej utáni vágy, hogy el kellett vennem, akármi is történik.

Nagyot húztam a köcsögből, elsőnek. Utánam Oláh Feri következett. A sorban harmadik Soma volt. Alig vette szájához a köcsögöt, amikor Szívós szakaszvezető – akinek közeledtét nem vettük észre – félreütötte a köcsögöt, mely ezer darabra hullott a földre. Tartalma pedig ránk, de főleg Somára ömlött.

Az ujjunkkal mertük le ruhájáról a sűrű tejfölt. Ő meg az ujjunkról szopta le.

A kislány csak nézett. Még csak meg sem lepődött. Megfordult, és elszaladt.

Újra sorakozó. Gyalog vissza Vorozsbára. Miért kell gyalog visszamenni? Hiszen itt áll az üres vonat. Ezt akkor még nem tudtuk. Csak pár nap múlva hallottuk meg, hogy azért, mert kiderült, hogy rossz gyaloglók vagyunk, és hozzá kell szoktatni a társaságot a hosszabb meneteléshez.

A vorozsbai gabonaraktár méreteit már megírták mások előttem. A csupasz padlón feküdtünk, de az legalább tiszta volt.

Igaz, mosásra, mosdásra nemigen volt alkalom, mert a vizet kilométerekről kellett hozni. Egyetlen kút volt az egész táborban. Jó mély, víz azonban csak a fenekén volt. A bátrabbak leereszkedtek. Kulacsaljával meregették ki az utolsó cseppet is.

Mindjárt másnap az állomásra vezényeltek munkára bennünket. Úgy, amiként Lengyelországban láttuk, nekünk is az állomást kellett takarítani. Nekünk azonban még egy seprünk vagy lapátunk sem volt. Puszta kézzel szedtük fel az emberi és állati ürüléket.

Az öreg Silberpfennig Juda dolgozott mellettem. Hírből már odahaza ismertem, a Lóden Posztógyár szőrös szívű sokszoros milliomos tulajdonosát. Itt más emberként ismertem meg. Zokszó nélkül emelte a legnehezebb gerendát is. Munkára jelentkezésnél első volt. Hatvanöt évével ő volt a legöregebb közöttünk. Joggal várhatta volna segítségünket, ahelyett ő segített másoknak. Másban is különbözött a többi pénzes munkaszolgálatostól. Soha nem kötött üzletet a keret tagjaival. Azt nem lehetett megtudni tőle, hogy miért. Azért-e mert utálta őket vagy mert olyan nagyon fukar volt. Gyűlölték is a kerettagok mindenkinél jobban. Nem is mentek el a bonra dolgozó kerettagok mellette úgy, hogy egyszer-kétszer végig ne vágjanak rajta vagy bele ne rúgjanak. Mégsem tudták megtörni. Hiába osztották be a legnehezebb munkára. Mikor már az életerős fiatalok is egymás után kidőltek, az öreg Silberpfennig még jól bírta. Munkával nem lehetett „megdöglesztení".

Új munkaszolgálatos század érkezett Vorozsbára. Gecső főhadnagy volt a parancsnok. Nemrég még villamoskalauz volt. Akkor Fuchsnak hívták. 1938 óta állandóan katona. Kapta a Beszkárt fizetését is meg a tisztit is. Jó üzlet. Többnyire munkásszázadparancsnok. Hírhedt alak. Még hazulról ismertem Fuchs korából. A Nemzeti Villamosok Szervezetének volt a

főagitátora. Igazi karrierista. Egy ízben megjelent nálunk a szakszervezetben, és felajánlotta, hogy százötvenedmagával átlép hozzánk, ha kalauzból tisztviselővé minősíttetjük át. Akkor kidobtam.

Az állomáson ott van a két század tisztikara. Gecső lovaglópálcával nógatja embereit. Közben-közben odajön közvetlenül a közelünkbe, ahol mi Beszkártisták dolgozunk. Megismer bennünket kalauzi egyenruhánkról. Személyesen is ismer néhányunkat. Különösen engem és Ónodit, akivel együtt kalauzoskodott.

Azt hittem, most fizetni fog. Vártam, hogy gúnyos megjegyzést tesz ránk. Volt nálam egy lapos vasdarab, azzal gyűjtöttem a piszkot. Ónodinak megmondtam, ha egyetlen rossz szót szól, a vasdarabbal széthasítom a fejét.

Nagy peckesen kétszer-háromszor körüljárt bennünket. Illegette-billegette magát. Páváskodott ott fényes csizmában, ragyogó egyenruhájában. Provokálni akart bennünket. Mi meg úgy tettünk, mintha a munka nagyon lekötne bennünket. Nem mutattuk, hogy ismerjük. Nem is köszöntöttük. Látszott róla, hogy azt várja: mi szólítsuk meg. Aztán majd belénk kötött volna.

Este a szomszéd barakkok felől Gecső bömbölő hangját halljuk. Százada vigyázzba merevedve áll már félórája. Messziről figyeljük mi történik ott. Két ember lép elő a sorból. A keret tagjai rohannak rájuk. Nem látjuk, mi történt. Mikor oszolj van a Gecső századnak, akkor húzódunk feléjük. A barakk előtt a két ember szoros gúzsba kötve fetreng a földön.

Állítólag a motozásnál pénzt találtak náluk.

Gecsőnek egyébként még a keret előtt is rettegett híre van. Már egyszer találkoztunk a századával Kurszkban. Épp azon a napon akasztatott fel Gecső a századból néhány embert. Levelet akartak hazacsempésztetni, melyben az itthoniak figyelmét fel akarták hívni a kinti állapotokra.

Vorozsba még nyaralásnak számított. Csak a század egy része járt ki valami jelentéktelen munkára. A többit a körlet körül foglalkoztatták. Többek között azzal, hogy a gabonaraktár körüli kerítést lebontsák. Ezzel akarták a raktárhelyiséget elkülönített részekre osztani.

Éppen befejeztük a kerítésbontást, amikor járőr kíséretében német tiszt jött, és utasította a századparancsnokságot, hogy a kerítést állítsuk vissza. Az egész század azonnal hozzáfogott az „újjáépítéshez". A betonoszlopokat vassínek kötötték össze. Ezekről feszítettük le a deszkákat. Ez könnyű volt. A visszaszerelés azonban nem ment.

Csak egyszerűen nekitámogattuk a vassíneknek a deszkákat úgy, hogy a német messziről azt hihette, hogy újra áll a kerítés.

Néhány nap után híre ment, hogy a megbízhatókat kiemelik a büntetőszázadból. A kereszténveket átviszik katonai alakulatba, a zsidókat tábori munkásszázadokba. Akkor még nem sejtettük, hogy a fronton már nincs különbség tábori munkásszázad vagy büntetőszázad között. Egyformán irtották mindegyiket.

Óriási izgalom.

Különösen azok reménykedtek, akik sehogy sem tudták beleélni magukat a viszonyokba.

Németh Pista meg Kovács Miki vetették fel a gondolatot, hogy a kihallgatás előtt jó lenne megbeszélést tartani. Kioktatni a fiúkat, hogy ki hogyan valljon, hogy mentől többen hazakerülhessenek, ha erről egyáltalán szó lehet.

Linhardthoz mentem. Kértem, hogy ő hívja össze a megbeszélést. Szó nélkül sarkon fordult, és otthagyott.

Herczka Sanyi se vállalta. Messze kerültek bennünket, amikor látták, hogy mi néhányan embertől emberig járunk, és szervezzük a megbeszélést.

Először a 402-eseknél kezdődött meg a kihallgatás. Ághy csendőralezredes vezette. Mindenki külön-külön került eléje. A zsidóktól csak a vallásukat kérdezte meg. Máris felhangzott a reményeket összetörő szó: mehet.

A keresztényekkel többet foglalkozott. Kérdezte, melyik politikai párt tagja? Tagja-e a szakszervezetnek? Előfizetett-e a *Népszavára*? Olvasta-e? Miért politizált?

Azonnal kitűnt, hogy legfeljebb néhány keresztényt fognak kiemelni. Zsidókat semmi esetre sem.

Dr. Braun Soma jön hozzám.

– Pistám, te biztosan hazamégy. Adj át néhány üzenetet.

Már diktál is. Neveket, címeket mond. Bárdossyét, a volt miniszterelnökét is. Osztálytársa volt Braunnak. Azt hiszi, az majd segít rajta.

Hiába magyarázom, hogy én semmi körülmények között nem leszek a kiemelendők között. Braun erősen hisz a hazamenetelemben.

Csak én tudtam, hogy mi játszódott le a kihallga-

tásnál, melyre betűrendes névsorban hívták be a század tagjait. Csak két kivétel volt, akit átugrottak a névsorban: Kossa és Pásztor Imre.

Minket együttesen hívtak be utolsónak. Tudtam, hogy baj van. A tegnapi bizalmas megbeszélést, melyet mi Beszkártisták tartottunk, valaki besúgta.

– Hogy hívják magukat?

Megmondtuk nevünket.

– Hát maguk még itt sem férnek a bőrükben. Még itt is szervezkednek. Nem tudják, hogy ez nem szakszervezet, hanem büntetőszázad. Nem tudják, hogy minden szervezkedés és összebeszélés azonnal agyonlövetéssel torolandó meg?

– Nem, alezredes úr! – válaszoltam – én még nem voltam katona. Nem ismerem a szabályokat.

Körülötte ültek az asztalnál a század tisztjei. Spóner Rudolf hadapródőrmester válaszolt.

– Pedig maga titkár volt. Magának még olyant is tudnia kell, amit másnak nem. Maguk odahaza szájaskodtak, hogy a szakszervezeti emberek milyen képzettek. Nem volt katona? Miért nem?

– Nem hívtak be! Csak 1938-ban soroztak be.

– Elmaradt korosztály? Miért nem jelentkezett önként?

– Állásom volt.

– Nekem is volt. Mégis voltam katona. Maguk kommunisták utálják a hadsereget. Ugye, így van?

– Nem, hadapród úr! Csak a háborút!

Mintha összebeszéltek volna. Négyen is felelték egyszerre:

– Majd megszerettetjük magukkal!

– Maga sem tudta, hogy nem szabad összebeszélni,

szervezkedni a katonaságnál? – kérdezte Ághy most Pásztortól.

– Mi munkások vagyunk itt, nem pedig katonák, alezredes úr.

Megint Spóner úr válaszolt az alezredes helyett.

– Ilyenek odahaza is ezek, kérlek alezredes úr, a gyárakban is. Jól ismerem őket a Láng-gyárból. Sajnos, volt alkalmam megismerni őket.

Aztán jöttek a szokásos kérdések a pártról, *Népszavá*ról, szakszervezetről.

– Aztán nem szégyellték magukat egyenruhás alkalmazott létükre belekeveredni ebbe a piszok bandába.

Kérdőn néztünk az alezredesre mindketten.

Megint Spóner okvetetlenkedett. Látszott, mindenáron provokálni akar bennünket olyan feleletre, amely még jobban súlyosbítja helyzetünket.

– Na, szégyellték vagy nem? – sürgette Spóner a választ.

Itt nem lehet se igennel, se nemmel felelni. Kitérő választ kell adni. Sietni, nehogy esetleg Pásztor határozott választ adjon. Csak egy másodperc töredéke múlt el, máris feleltem.

– Alezredes úr! A mi egyesületünk nem szakszervezet volt, hanem szövetség, melynek élén a kereskedelmi miniszter úr biztosa, egy miniszteri tanácsos állott. Annak hozzájárulása nélkül nem írhattunk még egy levelet sem. Tulajdonképpen ő volt a vezető.

Most aztán vita indult meg annak tisztázására, vajon szakszervezeti tagok voltunk-e vagy sem. Sikerült őket azt hittem – megzavarni.

Kezdett ügyünk jól állni. Hogyne állt volna jól. Méltóságos úr volt szakszervezetünk kormánybiztosa. Reá hivatkoztam.

Megint Spóner:

– Hát ha nem tartoztak a szakszervezetek közé, miért olvastak *Népszavát*? Nem tudták talán azt, hogy az zsidó újság?

– Az foglalkozott legtöbbet a mi bajainkkal, azért olvastuk.

– Akkor miért tartottak megbeszélést, miért beszélték meg, hogy ki hogyan valljon?

– Nem azt beszéltük meg, hanem arról beszélgettünk, hogy vajon miket fognak kérdezni.

Most Spóner odahajolt az alezredes füléhez, és súgott. Aktákat szedett elő, azokat mutogatta az alezredesnek. Aztán kézről kézre adták egymás között az aktákat.

– Hova való vagy? – kérdezte Ághy hozzám fordulva.

– Somogyba.

– Kár érted. Ilyen jó magyar, keresztény gyereknek nem ezek között lenne a helye. Biztosan elcsavarták a fejedet.

– Áh, dehogy alezredes úr kérlek, hiszen ő az egyik fővezetőjük volt – avatkozott megint bele Spóner.

– Hát te vén bolond – fordult most Pásztorhoz –, te se fértél a bőrödbe? Te is vezető voltál? Milyen tisztséged volt?

– Elnökségi tag.

– No, majd megelnökösködtetlek benneteket! Melyiktök szervezte meg a megbeszélést?

– Egyikünk se, alezredes úr – válaszolta Pásztor

–, mi együtt, egy csomóban vagyunk elhelyezve Beszkártisták. Mindig együtt vagyunk, és beszélgetünk.

– Ezek mind ilyen konokok alezredes úr, kérlek – szólt közbe Spóner. – Egy-kettő van közöttük rendes ember, akikről már szóltam neked. A többi megérdemli a kötelet, de különösen ez a kettő.

– Mehetnek, de a többivel nem érintkezhetnek. Majd megkapják a további parancsot.

Egy kicsit a torkomban éreztem a szívemet. Ez halálos ítélet volt.

A többiek egy-két percig voltak bent. Mi több mint félóráig. Kifelé menet a felöntözött padlón megcsúsztam. Hatalmas puffanással estem hasra.

Odakint izgatottan vártak a többiek. Mi voltunk az utolsók. Az egyik őrmester kísért ki bennünket. Hangosan közölte, hogy velünk senkinek sem szabad beszélgetnie, érintkeznie.

Pásztorral kettesben értékeltük a helyzetet. Mi lesz? Szökjünk? Hátha csak megint úgy lesz, mint Tápiósülyön. Ott sem lőtték agyon Sugárt. Nem eszik olyan forrón a kását, mint ahogy főzik.

Vacsorára sorakozónál a sor végére álltunk. Mi jártunk jól. Jó sűrűjét kaptuk a gulyásnak. Lefekvés után a sötétben mondtuk el a többieknek, hogy mi történt. Azt is megmondtuk, hogy spicli van közöttünk. Név szerint is mondtuk, hogy Gedei István a spicli. Az szaladgált állandóan Mezeihez, a lefokozott hadnagyhoz. Az meg mindent megtesz, hogy a tiszteknél bevágódjon. Azt reméli: így visszakapja a rangját. Már lényegében ő a századparancsnok. Még a keret tagjai is vigyázzban állnak előtte. Parancsokat osztogat nekik. Csudamód jóban van a tisztekkel.

Másnap délben a 401-es századnak sorakozót rendeltek el, teljes felszereléssel. Elválunk a testvérszázadtól.

Nagy búcsúzkodás volt. Üzenetátadások haza, ki tudja, kinek sikerül előbb visszajutni Pestre. Az állomáson két nyitott teherkocsit kapunk. Abba szálltunk be. Utasítás: mindenki húzódjék le, nehogy a németek meglássák, hogy munkaszolgálatosok vonaton utaznak. Itt tudjuk meg, hogy errefelé – még ha üresen szaladnak is a vonatok – munkaszolgálatos nem utazhat rajta. Se vonaton, se kocsin, csak gyalog.

Alig két óra után már szálltunk is le.

Buriny.

Ukrán falu.

Az állomáson két hatalmas vonat áll. Fiatal lányokat és fiúkat vagoníroznak be. Viszik őket Németországba, munkára. Már előbb is találkoztunk ilyen vonatokkal. Lezárt tehervagonok, melyeket éppúgy fegyveres németek őriznek, mint minket. Még a szellőző ablakokat is szeges dróttal vonják be.

Burgonyát kell vételezni. Jelentkezem, mert így bejuthatok a faluba. A falu főterén hatalmas német katonatemető. Szépen rendezett. Jólesik nézni (nem a rend miatt).

Hatalmas cukorgyár raktára a szállásunk. Úgy rendezkedünk be, mintha ez volna utunk végcélja. Állítólag a gyárat kell üzemképes állapotba hozni. Mindenfelé rom. A háború nyomai. A szovjet csapatok mielőtt kivonultak, nagyrészt felrobbantották a gyárat.

A lakosság nem áll szóba velünk. Egész nap hatalmas vastraverzeket cipelünk. Az udvart akarjuk elő-

ször rendbehozni. Úgy látszik, a mi ügyünk Pásztorral mégsem lesz nagyon komoly. Talán megfeledkeztek róla. Másnap reggel parancs. Azonnal menetkészen sorakozó.

Indulás.

Erőltetett menetelés. Őrjáratot küldenek előre. Partizángyanús vidék. Egyébként tisztjeink éppúgy, mint a keret, állandó rettegésben élnek a partizánok miatt. Ha erdőn vezet át az országút, egy hangos szót sem szabad kiejteni.

Naiv lelkek, akik azt hitték, ez menti meg őket a partizánok felfedezése elől. Fogalmuk sem volt a partizánharc mibenlétéről.

Délre értük el a Sennj folyót. A híd felrobbantva. Egyszer már helyreállították, de a partizánok újra felrobbantották. A híd mellett drótköteles komp-átkelést szerveztek.

Vesztünkre akkor értek oda a bajai utászok is. Nekünk meg kellett várni, míg egy egész zászlóaljat áthajókáznak.

Dehogy kellett megvárni! Rögtön beosztottak bennünket felváltva a kompot húzni. A század egy része pedig segített a ki- és berakodásnál. A túlsó oldalon hat embernek kellett egy-egy katonai kompot felemelni, és vagy három-négyszáz méterre vinni. Persze hogy nem bírták, hiába ütötte-verte őket az egyik utász őrvezető.

Besötétedett, mire az utászok után mi is átjutottunk. Egész napos munkánk jutalmaként öt deka marmaládét osztottak szét vacsorára, ami egyúttal az ebéd is volt.

A forró májusi nappal után hűvös, fázós éjszaka.

Egymáshoz bújva próbáltunk aludni a folyóparton levő fenyveserdőben, ahol letáboroztunk. Vacogott a fogunk, a hidegtől nem tudtunk aludni. A napostiszt a tábor körül őrszemeket állított ki. Sok erre a partizán. Egyébről sem beszélnek a tisztek. Úgy látszik, komoly híreik is vannak, mert tanácskoznak.

Jakus hadnagy, a napostiszt, a tanácskozás után sorakoztat. Indulás a sötét éjszakában. Jakus vezeti a menetet. Könnyű, nyári vászoncipőben, karján a köpenyével erős iramot diktál.

Egész napi munka a forró napon. Öt deka marmaládé. Most meg erőltetett menet. A sötétben csetlünk-botlunk. Hol itt, hol ott esik össze valaki a menetből. Egyszerűen belefordulnak az árokba. Húzzuk-vonszoljuk őket magunkkal. Könyörgünk a jobb indulatú tiszteseknek, menjenek előre Jakushoz, hogy rendeljen el pihenést vagy lassítsa a menetet. Már órák óta jövünk. Inkább csak imbolygunk. Lehet, hogy ez most nem volt több óránkénti négy kilométernél, de nekünk gyorsvonati sebesség volt.

A fiúk elszórják holmijaikat. Hátizsákok, kenyérzsákok, minden nélkülözhető az út mellé kerül. Már a keret sem bírja. Összefogódzva, karonfogva egymást, vonszoljuk magunkat. Lemaradni halált jelent. Éjjel az út mentén biztosan agyonlőnének!

Hajnalfelé végre városba érünk. Putyivli. Akkor még sohasem hallottam ezt a nevet. De később jól megtanultam. A szovjet partizánmozgalom egyik központja volt. Egy szűk, apró szobákból álló helyiségben helyeztek el bennünket. Valamikor főúri kastély személyzeti szárnya lehetett.

Egymásra rogytunk, és máris alszunk. Amint meg-

virradt egészen, máris újra sorakozó. Újra indulás. A városon megyünk végig. Szinte teljesen kihalt. Századunk előtt utászok négylovas, hosszúra nyújtott derekú kocsikkal. Valahova erdőbe megyünk. Fát fogunk kitermelni a felrobbantott hídhoz.

Hosszú erdei út után kis tisztás, a tisztás szélén gyönyörű tavacska. Mintha tengerszem lenne. A túlparton pár házas, parányi falucska. Olyan békés a hangulat. Mindannyian arra gondolunk, hogy milyen ideális nyaralóhely lehetne szép, nyugodt időben.

Nemsokára meg is kezdődött a nyaralásunk. Spascsinyában. Így hívták a falut, melynek túlsó végén két hatalmas kolhoz-istálló volt. Most először szállásoltak be istállóba bennünket. Nemsokára megszoktuk.

Állandó lakásunk lett az istálló. Jobb volt, mint a szabad ég alatt.

A két, párhuzamosan fekvő istálló között métermagas trágyaréteg. Az istállóban legalább ugyanilyen magas.

Még le sem szerelhettünk egészen, máris jött a parancs:

- Körlettakarítás! Mindenki munkára!

A lovakat kifogják a kocsikból, és kivetik őket pányvára legelni. Minket fognak be a kocsikba. Nyolc-tíz ember húzza-vonja, a többi meg rakja a kocsikat. Hat kocsi sürög-forog. Estig még a bejárat előtti térséget sem tudtuk megtisztítani. Két napon át hajnaltól estéig szakadatlanul takarítottunk, amíg legalább az egyik istállóból kihordtuk a trágyát. Utána friss homokkal szórtuk le az istálló alját. Friss szalma. Szinte ünnepi volt a hangulat. Berendezked-

tünk. Csinosítottuk „lakosztályunkat". A falakat zöld fenyőgallyakkal díszítettük. A hatalmas istállóban mindenkinek három hely is juthatott.

Pünkösd szombatjára készen volt az új otthonunk berendezése. Ma mindenki munkára ment. A munkahely alig pár száz lépésre van. Hatalmas, szálas fenyőerdő. Az utászok is kijöttek velünk.

Az erdőben már százszám fekszik a kidöntött fa. De milyen fák ezek: óriások. Ilyet még nem láttunk. A mi feladatunk csak annyi, hogy kivisszük az útra, a kocsikra. De éppen ez a legnehezebb. Egyik-másik negyven-ötven méter hosszú is van talán. Húsz embernek kellene egy-egy szálat kivinni. Húszan meg se tudjuk mozdítani. Negyven embert állítanak egy fához. Mégsem megy. Mikor aztán százan állunk hozzá, már keservesen fel tudjuk emelni. De kivinni? Valóságos művészet a fák között úgy fordulni, hogy az istentelen hosszú fa el ne akadjon.

Két óra, míg kijut az első szál. Az utászok gúnyolódnak. Lassan megtanuljuk új mesterségünk fortélyait. De azért dagadnak még a homlokokon is az erek az erőlködéstől. Most húsz utász jön. Majd ők megmutatják, hogyan kell vinni a fát. Kiválasztják a legvékonyabbat, a legrövidebbet. Azt sem vitték ötven méternél tovább, ott ledobták. Mi meg a károrömtől erőre kaptunk. A fejünk fölé emeltük a hosszú fenyőt, és dalolva, ütemre lépve, majdnem táncolásban masíroztunk el mellettük. Pukkadjatok meg, ha megszakadunk is.

Szerencsére az utolsó fa volt, amit ki kellett vinnünk. Bevonulást parancsoltak. Este parancshirdetés. Pünkösdvasárnap és hétfőn munkaszünet. A benn-

fentesek, a tisztikar körül legyeskedők, ünnepi előadásra készültek.

Estefelé két fővel megszaporodott századunk létszáma. A 402-esektől utánunk kísérték Kisst, az Egyesült Izzó igazgatóját és Herczka Palit. Kiss azért jött át, hogy együtt legyen a másik három izzóista igazgatóval, akik minden percben várták, hogy hazamehessenek. (Állítólag már megvan a felmentésük.) Az Egyesült Izzó mindenható ura állítólag nemcsak a fiát váltotta ki jó pénzért, hanem igazgatóit is. A fiút már külön repülőgép haza is vitte. Most az igazgatók is valami ilyesmire várnak. Herczka meg a bátyja miatt kérte magát hozzánk, hogy együtt legyenek.

Vasárnap délelőtt nagy tanácskozások. Mi legyen a délutáni program. Döntés: műsor, utána futballmeccs.

A lakosság igen barátságos. Különösen a fiatal fiúk és lányok sürögnek-forognak körülöttünk. A keret most nem olyan szigorú, sokat beszélgetünk velük. Elmondjuk, kik vagyunk, mik vagyunk.

A tisztek az iskolában ütötték fel szállásukat, a faluban. Csak a legénység van velünk.

Pünkösdvasárnap nagy ebéd lesz a tanítóéknál. Hétfőn meg a tisztek látják majd a tanítót, feleségét és két felnőtt lányát nálunk vendégül. Már „beszereztek" tizenöt tyúkot és megfelelő hozzávalókat.

A műsor délután kitűnően sikerült. Vitéz Dudás százados, századparancsnok az emberiességről beszélt. Jó helyen. Igen időszerű volt. Sokakat meghatott. Ady versek, énekszámok, tréfás jelenetek, sőt, Kempler, az újpesti szociáldemokrata városatya még

groteszk táncmutatványát is bemutatta. Ez már nem annyira tréfás, mint undorító volt. Igaz, hogy a tisztek mulattak, rajta de mi szégyelltük miatta magunkat.

Előadás közben Dudás századost sürgősen kihívatták. Utána a tisztek egyenként elszállingóztak. Nagyon súgtak-búgtak. Nem tudtuk, miről.

Messziről egy-egy ágyúlövés, aknarobbanás, néhanéha gépfegyver-ropogás hallatszott. Akkor még nem tűnt ez fel. Pedig a front több száz kilométerrel odább volt.

A futballmeccset is megtartottuk. Gelber Bandi, a vasasok játékosa volt a főkrekk. Nagy sikere volt. Győzött is szakasza mindenki ellen.

Vacsora feltűnően korán volt, és utána parancsosztás helyett utasítás jött, hogy senki sem hagyhatja el az istálló területét. Sőt, az ajtókat is bezárták, és őrséget állítottak elébe.

Nem tudtuk mire vélni. Korán lefeküdtünk. Nemsokára nagy puskaropogás, szaladgálás kezdődött. Felálltunk a jászlakra, és a magasan levő ablakokon át akartuk megtudni, mi történik odakint. Tiszteseink – sőt, a tisztek is – fegyveresen, rajvonalban rohantak előre, az erdő felé.

Most már tudtuk, mi történik. Partizántámadás. A fegyverropogás mindig erősebb lett, és mindig közelebb hallatszott. Az aknák egész közel csapódtak le.

Megeredt az eső. Igazi, nyári kiadós eső, de hideg volt. Még szükségletre sem engedtek ki bennünket. Senki sem aludt.

Pirkadt. A félhomályban láttuk visszafelé futni tisz-

teseinket. Zűrzavar. A raktár, konyha és iroda körül futkostak.

Egyszer csak felcsapódik az ajtó.

– Mindenki futólépésben meneküljön. Itt vannak a partizánok!

Nyugodtan felcihelődtünk, és megindultunk tiszteseink után. Néhányan előbb még a konyhánál felhajtottunk egy csajka feketét.

– Irány a falu. Az iskola felé!

Még közel sem voltunk az iskolához, amikor a piros pléhtetős ház padlásablakából fény villant fel, és két golyószóró szórta felénk gyilkos tüzét. A mezőkön át asszonyok szaladtak, karjukon apró gyerekekkel, szoknyájukba a nagyobbacskák kapaszkodtak. Az iskola teraszáról a két tanító-kisasszony géppisztolyból tüzelt tegnapi vendégeikre.

– Irány jobbra az erdő széle! Futás! – hangzott a parancs.

Az esőtől felázott szántókon nem futni, de még menni is alig lehetett.

Eddig még senkit sem láttam megsebesülni. Most az egyik tisztes jött. Jobb kezét lőtték el.

Elöl szaladt a századosunk, utána a hadnagyok, hadapródok, őrmesterek, tisztesek, közlegények, kocsisok.

Mi, meg mintha meg lennénk babonázva, utánuk ballagtunk.

Végre elértük az erdő szélét. A század már messze elöl járt. Hatan voltunk leghátul. A keret közül senki a közelünkben. Letettük a hátizsákot. Ráültünk, kipihenni magunkat.

Tanácskoztunk, mit tegyünk. Maradjunk-e vagy

menjünk a század után. Néhányan maradni akartak. Jobb, ha a partizánokhoz állunk. Szabadok leszünk. Mások menni akartak. Ha maradunk, nem kerülhetünk mostanában haza. Lejár a három hónap, és vége mindennek. Minek reszkírozni a partizánoknál.

Nem tudtunk dönteni. Ónodi Jóskára bíztuk a döntést. Ő ismeri ki legjobban magát. Tud oroszul. Végigküzdötte a forradalmi háborúkat a fiatal szovjet hadseregben. Csak 1922-ben jött haza. Jóska bácsi is nehezen dönt. Hangosan gondolkodik.

– Ha nagy erőkkel vannak a partizánok, akkor jobb, ha maradunk. Ha kis erők vannak itt, akkor azokat úgyis felmorzsolják, és akkor végünk van. Az a kérdés tehát, milyen erők lehetnek itt.

– Gyenge erők – állapítja meg Ónodi bácsi. – Már abba is hagyták az üldözést.

Így tehát indulunk a század után.

Az erdő után szántóföldön átvágunk a Sennj folyó felé. Ugyanaz, amelyiken lejjebb kompokon keltünk át. Hatalmas árterülete van. Végeláthatatlan tengernek látszik.

Két lovunkon a főtörzsőrmester és az egyik tisztes keresik a gázlókat, és mi utánuk. Néhol nyakig érő vízben gázolunk át. Az eső hidegen, szüntelen permetez. Ráadásul hideg szél támad.

Az úton végig elszórt hátizsákok, felszerelések, fegyverek.

A tisztek mind sietve leszaggatták rangjukat és kitüntetéseiket, Jakus hadnagy még a derékszíját is eldobta. Így könnyebb szaladni. Ijedtek. Olyanok, mint a kelepcébe jutott fenevadak. Dupla ellenség: Partizánok és százkilencvenhat vérig meggyalázott

munkaszolgálatos. Csakhogy ezeknek most nem jut eszükbe, hogy a menekülésnek van más útja is, mint a futás. Sőt, az elszórt fegyvereket munkaszolgálatosok cipelik. Jó fiúk akarnak lenni. Bebizonyítani, hogy méltók lettek volna rendes katonai szolgálatra is.

A tisztek a folyón keresnek gázlót. Mi letelepszünk a partra, és várjuk mi lesz. Jönnek-e utánunk a partizánok? A jó fiúk a felszedett fegyverrel önkéntes hátvédet alkotnak. Félkörbe fejlődnek, és visszamennek vagy ötszáz métert, hogy a partizánok ellen fedezzék az átkelést. Képesek lettek volna hóhérainkért a partizánok ellen harcba szállni.

Nem került rá sor, mert a partizánok nem üldöztek tovább bennünket.

A folyóparton tehetetlenül álldogáltunk. A megáradt folyó zúgva hömpölyög tova. Sejtelme sincs senkinek, milyen mély. Van-e valahol gázló rajta. Keresni kell.

Rotyits felugrik az egyik megmentett lóra, és gondolkodás nélkül belevágtat a vízbe. Abban a pillanatban elkapja az ár. Nagy nehezen a ló sörényébe kapaszkodva kievickél. Néhányan csodálattal adóznak Rotyits bátorságának.

Nem a bátorság, a partizánoktól való félelem hajtotta. Valakinek őrült ötlete támad. Minden kötelékét le kell adni. Nadrágszíj, hátizsák szíjak, puskaheveder és egyéb összekötözhetők kerültek elő.

Négyen – köztük az Egyesült Izzó három igazgatója – meztelenül a vízbe ugranak, hogy átússzák a folyót. Az összekötözött vacakokból álló kötél egyik végét vonszolják magukkal.

Az volt a terv, hogy a kötél végét a két parton lerögzítik, és mindenki a kötélbe kapaszkodva átúszik.

Még fele távolságon sem jutottak túl, amikor a kötél elszakadt. Az úszók visszatértek. A kötelet újra összebogozták. Most már csak két jelentkező volt az átúszáshoz. A fiúk biztattak, hogy jelentkezzem én is. Tudták, hogy jó úszó vagyok.

Dehogy jelentkezem. Az egész terv hülyeség. Ha sikerül is kifeszíteni, a legelső belekapaszkodó alatt el fog szakadni. Azután meg a szívem mélyén őszintén kívántam, hogy ne sikerüljön a menekülésük. Hátha nem jól döntött Ónodi?

Nagy keservesen átúsztak a kötéllel. A tisztek izgatottan figyelték az eredményt. A kötél túlsó végét egy fatönkhöz erősítették. Igen ám, de a víz sodrától újra elszakadt pont a közepén a kötél.

Most a figyelmünket más keltette fel.

Lohalálban két civil fut felénk a falu felől.

Kik lehetnek?

Fehér karszalagos ukrán milicisták. Nem volt bátorságuk bevárni a partizánokat. Reszketnek a félelemtől. Árulók, német zsoldba szegődöttek voltak. Ezek már igazán a legrohadtabb fajtából valók, akik még most is az ellenségnek akarnak segíteni.

Tisztjeinknek magyaráznak, és velük együtt otthagynak bennünket. A folyóparton keresnek valamit.

Végül diadalmasan egy lélekvesztőt hoznak. Legfeljebb két személy fér bele, az evezőssel együtt. Az egyik milicista először átviszi a társát, aki azonnal a legközelebbi falu felé futott. Azután következik a százados, hadnagy, hadapródőrmester, szakaszvezető, tizedes, őrvezető, közlegény. Rangsor szerint.

Marakodnak az elsőségért. A túlsó part a biztonságot jelenti számukra. Legalábbis azt hiszik.

A szomszéd falu felől lovas vágtat felénk. Tisztjeink elébe sietnek. Tárgyalnak. A lovas visszavágtat, és nemsokára a folyón három újabb ladik jön segítségre.

Néhány óra alatt odaát vagyunk valamennyien. A két megmaradt lovat átúsztatjuk. Ez a század egész vagyona. Fegyverek, századiroda, raktár, konyha, lovak, kocsik, tisztipoggyász mind a partizánok zsákmánya lett. Néhányan a keret tagjai közül idegsokkot kaptak. Hárman sebesültek. Egyik-másik a hideg vízben való mászkálástól, a hideg széltől úgy átfázott, hogy lába megmerevedett. Ezeket is nekünk kellett magunkkal cipelnünk a következő faluig.

Itt egy iskolában helyeztek el bennünket. Levetettük csuromvizes ruhánkat. Kifacsartuk. Szárítgattuk magunkat. Reggel óta egy falatot sem ettünk, és délután három óra volt. A községben nem tudtak élelmet szerezni. Azt hiszem, nem is nagyon akartak, hanem csak mielőbb tovább, mert híre jött, hogy jönnek utánunk a partizánok.

Indulás előtt létszám-megállapítás. Mindenki megvan, csak a keretből hiányzik egy tizedes. Egyesek látták elesni. Már éppen indulni akarunk, amikor megjelenik anyaszült meztelenül. A partizánok elvágták a századtól, és ruha nélkül úszta át a folyót.

Indulás előtt nagy találgatás. Most már biztosan hazavisznek bennünket, még a három hónapot sem várják meg. A század „becsülettel" viselkedett. Sőt, voltak, akik fegyvert fogtak a partizánok ellen. Talán ezek még kitüntetést is kapnak. Egyébként

sincs a századnak felszerelése. Haza kell vinni bennünket.

Ilyen reményekkel indultunk útnak. Az eső szakad. Ragadós sár, melyen csak alig tudunk lépésről lépésre előrejutni. Aki véglegesen beleragad, mert a fáradtságtól nem tudja lábát kihúzni a sárból, azt kettenhárman segítik ki, miközben ők süppednek térdig az agyagba.

Egy kocsit „szereztek" a faluban. Most a megmaradt két ló húzza. A sebesültek meg a betegek a kocsira kerülnek. Csak a keret tagjai.

Dr. Nagel kéredzkedik a kocsira. Megengedik neki, hiszen súlyos sebe miatt nem tud járni. Csak néhány száz métert tesz meg kocsin. Rotyits lezavarja, és a szerencsétlen velünk együtt dagasztja reménytelenül a sarat. Eső és izzadság olvad össze könnyeinkkel. Jobb volna itt lefeküdni a feneketlen sárba, és lassan elsüllyedni, mint tovább vonszolni magunkat. Ez már nem emberi, amit itt van.

Már szemrehányást teszünk magunknak, amiért nem maradtunk ott a partizánoknál. De sokszor megismételjük később még ezt! Nemcsak bánjuk az elszalasztott alkalmat, de szégyelljük is magunkat. A nagy hetvenkedésnek ez lett a vége. Az opportunistáknál is opportunistábbak vagyunk. Szabadság vagy halál helyett a rabságot és halált választottuk. Nem lehet csak Ónodira hárítani a felelősséget. Igaz, hogy ő volt a kollektíva vezetője, de mi is ott voltunk, és nem voltunk egészen tapasztalatlanok.

Tisztjeink biztatnak bennünket. Csak tizenkét kilométer az egész út, és ott pihenni, éjszakázni fogunk, enni kapunk majd.

Már öt órája jövünk, és még mindig nem vagyunk a célnál.

Végre a falu alá érünk. Letelepszünk a vizes fűre. Nem érzünk semmit. Se vizet, se fáradtságot, se éhséget, se szomjúságot. Már mindenen túl vagyunk. Elnyúlunk valamennyien, mintha a véget várnánk.

Tisztjeink bementek a faluba szállást keresni. Már órák óta odavannak. Besötétedett, és mi fázunk, reszketünk.

Fel akarok állni. Nem tudok. Minden izmom megmerevedett. Keservesen támogatjuk fel egymást. Mozgunk, hogy gémberedett, megmerevedett tagjainkba életet erőltessünk.

Kacsatovka a község neve. Iskolában szállásolnak el bennünket, de egymás hegyén-hátán vagyunk. Nem baj. Ahol ennyien vannak, ott legalább meleg lesz.

A faluban magyar helyőrség van. Egy szakasz. Partizánvadászok. Kihallgatom, amikor a helyőrség egyik katonája dicsekszik őrmesterünknek:

– Van itt kaja bőven. Nő is.

– Nem zavarnak benneteket a partizánok?

– Hetenként felkötünk egypárat, aztán béke van. Most is van négy a fogdánkban.

Őrmesterünk kíváncsi a partizánokra. Odavezetik egy hosszú, raktárszerű épület elé, mely előtt egy szuronyos őr strázsál. A magas, vasrácsos ablakon két ijedt szempár néz ki. Nők.

Az épület körül csoportosan beszélgetnek a falusiak. Ónodi bácsi ügyesen közéjük húzódik. Érdeklődik. Két fiú, két leány. Tegnap fogták el, holnap kivégzik őket. Itt senkinek sem kegyelmeztek.

Őrmesterünket bevezetik a börtönnek használt raktárhelyiségbe. Rögtön kijön.

– Ezt jól csináljátok. Irtsátok csak őket, az anyjuk Úristenit. Megkergettek bennünket, ronda banda ez.

Reggelire a falu sztarosztájának jóvoltából tejet kaptunk. Odahaza útáltam. Most isteni nedű.

Délre Konotopba kell érnünk.

Megint a hosszú lábú Jakus hadnagy vezeti a századot. Erőltetett menetelés. A kétnapos eső után forró júniusi nap süt. Most a hőség kínoz bennünket. A hátizsák szíja véresre marja vállunkat. A pokróc most mázsás súlyt jelent. Szemünk tüzesen ég. Az izzadságtól szinte ránk tapad a ruha. Kábultan támolygunk. Egy csepp víz nincs már órák óta. A földút, melyet az eső kimart, és most hirtelen csonttá száradt, valósággal bokaficamító. Percenként elakad a menet, mert egy-egy ájultat kell talpra állítani. Braun Soma élettelenül nyúlik el. Négyen háton cipeljük, bár magunk is szinte önkívületi állapotban vagyunk.

Végre tízperces pihenő. Mint krumplis zsák terülünk el a földön. Aki egy kicsit is mozogni tud, az vizet keres. Végre jelentik, hogy kutat találtak. Néhányan összeszedik a kulacsokat. A keret is könyörög vízért, a fiúk az ő kulacsaikat is magukkal viszik. Csak néhány perc telt el azóta, hogy a fiúk a kulacsokkal elmentek. Jakus sorakozót bömböl. Idegesen tekingetünk arra, amerre vízért mentek. Nagy ordítás a távollevők után. Végre futva közelednek.

Szemünk dülledve tapad a kulacsokra. Fegyelem

ide, fegyelem oda, most mindenki vizet akar, és a sorok pillanatok alatt felbomlanak. Kíméletlen tülekedés a kulacsokért.

Aki megkapja, le sem veszi addig a szájáról, amíg egy kortynyi van benne. Hiába eped el, mellette a másik egy csepp vízért. Állatok lettünk! Már nem válogatják a kulacsokat. Tépik a vízhordók kezéből. Az előbb még halálig jó barátok, most egymás torkát fojtogatják.

Jakus jelenik meg a keret tagjaival a csoportnál.

– Hol vannak a kulacsaink?

Azok ott feküdtek már üresen az út menti füves árokparton. Több sem kellett. Jakus elrendelte, hogy a még teli kulacsok tartalmát öntsék ki a földre. A fiúk vonakodva tettek eleget a parancsnak. Jakus maga segített a kulacsok kiürítésénél. Az egyik hadnagy odament Jakushoz. Halkan odaszólt neki:

– Hadd. Legfeljebb osszátok szét a vizet.

– Ha a keret nem ihat, ezek se vedeljenek belőle – szólt, és már sorakoztunk is az üres kulacsokkal.

A sorakozó már készen állt. A törékeny termetű Martos Sándor megbűvölten nézte a kiöntött vízzel locsolt földet. Előbb csak Martos dobta oda magát, és nyalta, falta, a nedves földet. Egy perc múlva egész tömeg tépte-marta egymást, hogy legalább a nyelvét a vizes földhöz érinthesse.

– Rendet teremteni! – ordított Jakus.

A keret tagjai puskatussal verték szét az embergomolyagot.

Egyesek még egy félóra múlva is köpködték a földet szájukból.

VI

Ötórai erőltetett menet után végre feltűntek Konotop házai. A macskaköves, végtelen hosszú utcák nem hoznak enyhülést. Itt már valamivel normálisabb az élet.

A városparancsnokság előtt az utca kövezetére ülünk le. Már alszunk is. A lakosság távolról nézegeti, találgatja, miféle népség lehetünk.

Az biztos, hogy cifra hadsereg voltunk. Ahányan, annyiféle ruhában. Csak a katonasapka mutatta, hogy valamilyen katonai alakulat lehetünk. Meg a karszalag. Keresztényeken a nemzetiszínű, zsidókon a sárga.

Fent a város felett levő dombon, egy iskolában szállásolnak el bennünket. Várjuk, hogy végre enni is adjanak. Két napja nem ettünk.

Már késő éjszaka van, mire végre valamit hoznak. Egy nyolcad komiszkenyér és két-három deka sonkakonzerv a fejadag. Nem sok. Éhesek vagyunk, mint a farkasok. Néhányunknál van még pár darab konzerv. Kenyerünk nincs. A fiúk szereztek vala-

honnan. Csencseltek. Braun Soma kötözött sonkát szerzett. Van vagy két kiló. Pirók felbont egy félkilós marhanyelv-konzervet. Én harminc tojásért elcseréltem – a kerítésen át – egy rossz képű, németül beszélő civillel a kincstári takarómat. Két csomag zöldhagymát is ad ráadásul.

Most már úgy, ahogy csillapítjuk éhségünket. A többi kollektívák még ügyesebbek voltak. Vannak, akik egész kenyereket cseréltek. Miért, hogyan, azt csak ők tudják. Az üzletelés nem veszélytelen dolog. Nemcsak az „árut" kobozzák el, de kikötés is jár érte. Hárman ugyan lebuktak, de „jóllakott" a század.

Másnap nagy tisztálkodás. Az iskola, melyben szállásunk van, a domb peremén épült. Az egész város alattunk terül el. A domb lábánál folyó kanyarog. Leengednek bennünket fürödni, és hogy az előző napi izzadságtól, portól merő sár ruhánkat kimoshassuk. A forró napon percek alatt szárad meg a ruhánk. Jólesik a lustálkodás. Csak újra szörnyen éhezünk. Végre négy óra felé bablevest hoznak. Utána bor!

A keret többsége részeg. Különösen Rotyits. Valami különös eset következtében még nekünk is vételeztek bort. Jakus most igazán keményen viselkedik. Nem engedi, hogy a nekünk vételezett bort is megigyák, pedig bizonyára az volt a szándékuk. Szétosztatja. Csúnyán összevesznek Rotyitssal.

– Főtörzsőrmester! – ordít Jakus.

Rotyits odatántorog:

– Ha nem tudná, hadnagy úr, magának: főtörzsőrmester úr vagyok!

– Fogja be a pofáját, maga részeg disznó!

– Fogja maga, zsidó bérenc!

– Hallja, Rotyits, ha nem áll vigyázzba, és még egyszer kinyitja a pofáját bezáratom, hadbíróság elé állítom – tajtékzik Jakus. – Megértette?

– Lezáratja az anyját, maga sz . . . !

Most már odaint Jakus néhány keretlegényt, azokkal elcipelteti a tökrészeg Rotyitsot, aki még mindig ordít.

– Majd én megtanítlak téged. Nem fogsz többet zsidókkal paklizni – bömböli vissza.

Szép kis banda. Megmondják egymásnak az igazat.

Sajnos, csak ilyenkor.

De azért nagyon derültünk az épületes jeleneten. Kár, hogy ritkán van benne részünk.

Rotyitsot az egyik szobába zárták. Ott vannak a boroshordók is. Már nincs egyedül. A keret többsége ott ordít, bömböl. Kint az iskola előtt összecsődül a lakosság. Ingyen cirkuszt szeretne látni. Jakus a még józan kerettagoknak parancsot ad, hogy kergessék el a bámészkodókat.

Nekünk meg menetgyakorlatokat rendel el. Nem volt elég a buriny–spascsinya–katcsatovka–konotopi út. Nekik, úgy látszik, csak séta volt. Nekünk kálvária.

Jakus újra a régi nagylegény. Három nap alatt elfelejtette, hogy letépte a rangját, a kitüntetését, eldobta a pisztolyát, sőt még a derékszíját is. Akkor szívesen cserélt volna ruhát is velünk. Akkor a Sennjen való átkelésnél „kedves fiaim" voltunk.

Mindez azonban már a múlté. A többi se igen

különb. Csak egy-két kerettagból bukkan ki néha emberiesség.

Hadd álljon itt pár sor Jakus leveléből, melyet később, mikor már hazament és leszerelt Tiszarovitsnak a század parancsnokának írt utóiratban rólunk.

Ui.

Megkérlek Benneteket, hogy a keretlegénységnek és a m. szolgálatosoknak a következő üzenetemet adjátok tudomására:

Keret:

Mindenkit üdvözlök, legyenek mindig, minden körülmények között fegyelmezett, becsületes, jó magyar katonák. Jó magyar katonának mindig a haza az első mindenekelőtt! Kívánok boldog jövőt egy boldog magyar hazában, amiért ők is küzdenek. Isten legyen velük e küzdelemben.

Jakus

Mu. leg. (Munkaszolgálatos legénység.)

Ottlétemig feltétlenül jó indulatot, fegyelmet és korrektséget tapasztaltam a század részéről. Hiszem, remélem erről utódaimat is meg fogják győzni. Üdvözletem küldöm:

Jakus

Az utolsó percben jutott eszembe, hogy a század egyik munkaszolgálatosától a spadsinai csata után kölcsönkaptam egy fekete sportnadrágot és egy zöld színű zoknit. Mellékelten ezeket is visszaküldöm. Na-

gyon köszönöm az illető szívességét, és kérem ezeket Neki visszajuttatni.

Jakus.

Délután mindenki tábori levelezőlapot kapott. Először hat hét után. Német tábori lap. Kihirdetik, hogy mindenki azonos szöveget írhat csak.

„Jól vagyok, egészséges vagyok" – és pontos dátum. Külön repülőgép viszi haza.

Megtudjuk a latrinahírekből nemsokára azt is, hogy miért e nagy kegy.

Az oroszok az elfoglalt századirodában megtalálták a század névsorát, és most csak attól félnek, beolvassák a rádióba, hogy mi fogságba estünk vagy elestünk. Állítólag meg akarják az otthoniakat nyugtatni a sorsunkról. Na, mi tudtunk volna megnyugtatóbb eszközöket is kitalálni. Fontos, hogy írhattunk. Legalább valami hír hazajut rólunk.

Másnap indulás. Nem mondták meg, hova. Mikor az állomás elé értünk, megdobbant valamennyiünk szíve. Haza? Az örök derűlátók, már biztosan tudják, hogy megjött a parancs a hazautazásra. Ez a jutalom azért, amiért nem álltunk át a partizánokhoz. Talán még jó is, hogy ilyen naivan optimisták.

Két csukott marhakocsiba zsúfolnak össze mindannyiunkat. Állni is alig tudunk. Az állomáson egy fiatal német tiszt megszólít titokban bennünket. A francia frontról jöttek át. A fiúk franciára fordítják a szót. Ő is kitűnően beszél franciául. Majd angolul kérdez. Így is tudnak vagy tízen közülünk. No, gondolta, most kifog rajtunk, és olaszul beszélt. Újra vagy tízen feleltek neki.

– Kicsodák maguk? – kérdi. – Csupa entellektüel? Maguk, akik ennyi, ilyen sokféle nyelvet beszélnek, nem lehetnek munkások.

Megnyugtatjuk, hogy igen. Annál is rosszabbak vagyunk. Rabok.

Figyelmeztetjük, hogy kellemetlensége lehet, ha észreveszik, hogy velünk szóba áll. Legyint. Nem érdekli.

– Volt nekem már elég kellemetlenségem. Lengyelország, Hollandia, Franciaország, mit gondolnak mennyország volt?

– Vagy most talán lakodalomba megyek?

Kellemes fiú. Ritka a németek között. Melegen érdeklődik arról, amit eddig láttunk, tapasztaltunk.

– Na, mi a véleményük: jól mennek a dolgok?

Megrántom az ajtóban álló Lukács Ernő kabátját. Felém fordul. Intek neki, hogy ne válaszoljon.

Szerencsére, a többiek sem merik a véleményüket közölni. Csak hümmögnek.

Most már magyarul figyelmeztetem őket: legyenek óvatosak. Ki tudja, kicsoda?

Barát, szimpatizáns? Jól nevelt, ügyes ellenség? Spicli? Ki tudja? A németektől minden kitelik.

Mikor indul a vonat, találgatjuk: merre? A front felé vagy hazafelé? A némettől is kérdeztük, milyen irányba megy a vonatunk. Állítólag ő sem tudta.

Apró, soha nem hallott nevű állomások. Ettől nem leszünk okosabbak.

Egyszer csak Buriny nevet betűzzük ki. Itt már voltunk. Innen indultunk a partizánerdők felé. Most már biztos, hogy nem hazafelé tartunk.

Újra ismerős, nagy állomás: Vorozsba. Itt volt a

motozás, amikor hazulról jöttünk. Vajon hol lehet testvérszázadunk? Itt hagytuk őket.

Kiszállunk. Mikor a jól ismert gabonaraktár felé közeledünk, találkozunk a 402-esektől néhány fiúval. Még mind itt vannak. Már hallották, hogy a partizánok megkergettek bennünket. Halottakról, sebesültekről tudtak.

Igen-igen megörültek, hogy valamennyien épen kerültünk vissza. Mi is örültünk a régi elvtársak viszontlátásának.

Összeházasították a két századot. Közös konyha, közös minden, mert mi csupán testünket hoztuk csak vissza. A század egész felszerelése ottmaradt a partizánok zsákmányaként.

Sajnálja is Rotyits a tízezer cigarettát, melyet csereárunak hozott. Valószínűleg abból a cigarettahalmazból való volt, melyet tőlünk elraboltak. Napirenden van a veszekedés a két század tisztikara között. Nekünk csak fele adagot ad a 402-es parancsnokság. Éhezünk. Tíznapi pihenőt kaptunk. Egész nap fekszünk, mert jártányi erőnk is alig van az éhségtől, fáradtságtól.

A gabonaraktárban katonaság is van elszállásolva. Lázasan keresünk ismerősöket. Találunk is. Gyóni Imre volt villamoskalauz, most közkatona a szemben levő raktárban. Kenyeret, szalonnát, cukrot hoz. Lichtenstein Sanyi sofőr a pékségben. Zsidó, de rendes katonaként van még bent. Sok kenyeret, csokoládét – és ami Oláh Ferinek a legfontosabb –, rumot hoz. Megbeszéljük vele, hogy egy csoportunkat beajánlja a pékségbe munkára.

Másnap már visz is tíz embert. Este valamennyien

kenyérrel megrakodva térnek vissza. Grammnyi pontossággal osztjuk szét egymás között. Csak Blau a 402-esektől árulja pénzért. Jól keres. Akinek nincs pénze, az miatta éhezhet. Gyónitól, Lichtensteintől pénzt is kapunk. Persze, egyedül csak a mi kollektívánkon tud segíteni. A többi se rest, mindenki megtalálja az összeköttetést. Így egy kicsit csökken az éhség.

Blau már most kimutatta a foga fehérjét. Tíz márkáért ad egy kilós kenyeret. A kenyér ára rohamosan emelkedik. Harmadnap már tizenöt márkát, sőt, húszat is adnak érte. Blau visszakéri azoktól, akiknek tízért adta azzal, hogy majd estére hoz helyette másikat. Nem hozott sem estére, sem máskor, de a visszavett kenyeret drágábban újra eladta. Azt mondják, már több száz márkája van. A nyomorúság vámszedője. Otthoni rossz véleményünk Blauról itt beigazolódott. Egyszer ki is zártuk már a szakszervezetből jobboldali tevékenység miatt. Büchler, a szocdem párt egyik vezető titkára visszavetette velünk; az ő megbízottja volt.

A tíznapi pihenésből persze nem lett semmi, mert már harmadnap munkára vezényeltek bennünket. Egy felrobbantott beton vasúti híd törmelékeit kell eltávolítanunk. A vonatról leszórt salakot kell egy agyaggödörbe betölteni.

Lichtenstein szorgalmasan hordja az enni-innivalót. Igaz jó barátnak, elvtársnak bizonyult. Ő hozza a hírt először, hogy továbbmegyünk Kurszkba. Nem várjuk meg a tíz napot sem. Felajánlja, hogy elviszi autóján csomagjainkat Kurszkba. Ott majd úgyis találkozunk.

Nem adjuk oda kevés holminkat.

Jó is volt az óvatosság, mert bizony többé nem találkoztunk vele.

Lichtenstein szerzett egy tábori levelezőlapot, ami már előre le volt „ellenőrizve". Megírtam feleségemnek az ő nevében.

Vorozsbai emlékeinkhez tartozik még Varga törzsőrmester úr, Beszkárt kocsivezető volt a Ferencvárosban és a Száva-pályaudvaron. Jól ismert mint bizalmit és mint ellenőrt is. Kértem, segítsen anyagilag rajtunk, majd otthon viszonozzuk. Nem magamnak kértem, az elvtársaknak. Vállát vonogatta, és máskor, ha találkoztunk, elfordította fejét. Nem voltunk többé terhére.

Utolsó nap kellemetlen hírt hallottunk. Werbőczy hadapród – egyébként lefokozott főhadnagy –, aki a század mentőangyala volt, és akit valamennyiünk szeretete vett körül, szabadságra ment, hogy otthonról új felszerelést szerezzen a századnak. Valamennyien megdöbbentünk. Mi lesz? Ahol Werbőczy megjelent, ott szó sem lehetett a legkisebb kilengésről sem. Nyíltan kimutatta szimpátiáját a század tagjai iránt. Soha senkihez még egy kemény szava sem volt. Minden panaszt meghallgatott és elintézett. Mindig volt egy-egy jó, biztató szava.

Vele együtt elmentek már a tisztek és a keret jó része is. Néhányan Konotopban maradtak kórházban. Vitéz Dudás századparancsnok, állítólag tüdőgyulladással Kurszkban, szintén kórházban feküdt. A századparancsnokságot Jakus, Tiszarovits hadnagyok gyakorolják. Helyettesük, Spóner hadapród nemegyszer kimutatta irántunk gyűlöletét. Ahol lehet, csak

kellemetlenkedik. A legkisebb kedvezést is megvonja.

Nem sok jóval biztat a jövő. Eddig sem volt rózsás a helyzetünk, de most már nagyon sötéten látjuk az elkövetkezőket. Szinte kivétel nélkül a legalja kerettag maradt velünk.

Mikor híre ment, hogy Kurszkba megyünk vissza, egyesek már azt is tudták, hogy gyalog megyünk. Én hihetetlennek tartom, hogy ekkora utat gyalog tetessenek meg velünk. Akkor ez még lehetetlennek és főleg oktalannak látszott. Hiszen addig lekopik a bakancs a lábunkról. Hiszen addigra úgy elerőtlenedünk, hogy semmi hasznunkat sem fogják látni.

Délután aztán hivatalosan is közölték, hogy reggel indulás: gyalog. Aki beteg, jelentkezzen orvosi vizsgálatra. A betegeket vonaton viszik.

A tényleges betegeken kívül majd mindenki jelentkezett a két századból. Amikor visszajöttek, kiderült, hogy századunkból csak hármat fogadtak el betegnek.

Estefelé óriási felhőszakadás keletkezett. Ilyet még nem láttam. Csúnya, hideg idő. Szegény Knopp Imre, aki szakács volt, bőrig ázott a kondér mellett. Mire a vacsora megfőtt, a fázástól olyan hidegrázást kapott, hogy ájultan terült el. Behozták a barakkba. Pokrócba csavartuk, hogy felmelegedjen. Mikor jobban lett, kiderült, hogy teljesen megbénult. Keze, lába megmerevedett.

Kértük, hogy őt is vegyék fel a betegek közé a vonatba. Nem lehet. A létszámot már megállapították.

Erre Lukács Ernő, az Egyesült Izzó világhírű rá-

diómérnöke – súlyos lábsérülése miatt a vonaton utazók között lett volna – jelentkezett, hogy ő átadja a helyét Knoppnak.

Igazi hősiesség kellett ehhez. A hatalmas, robusztus ember lábát csúnya fekélyek borították. Ilyen lábbal nem lehet gyalogolni, még feküdni is sok. Eddig is nagyra becsültük, szerettük Lukácsot. Egyetlen volt a mérnökök között, aki mindig velünk, a szervezett munkásokkal érintkezett. Most óriássá nőtt szemünkben. Megbecsülésünket végig kiérdemelte. Igazi, jó elvtársnak bizonyult, aki mindig a legnehezebbet választotta mindabból, ami számunkra kijutott, ha ezzel csak egy kicsit is segíthetett másokon. Nemcsak tudósnak, embernek is nagy volt.

Utolsó, Vorozsbán eltöltött napunkon még egy szomorú kötelességnek tettünk eleget. Eltemettük első halottunkat: Kovácsot a Kistexből, a 402-esektől.

VII

Másnap aztán megkezdődött az első halálmarsunk. Halálmars, mert akik épségben érték el Kurszkot, azok is az egyhetes, teljes felszereléssel történő megerőltető gyaloglás után testileg-lelkileg úgy összetörve érkeztek meg, hogy már csak emberroncsok voltak.

Útközben az első nap egy hatalmas kolhozistállóban szállásoltak el bennünket.

Holtfáradtan, úgy, ahogy voltunk, felszereléssel dőltünk végig az almon, melyen egészen friss volt még a tehénganaj.

Egész nap nem kaptunk egy falat ennivalót sem. Vacsoránál osztották szét az ebédet is. Kivételesen bőségesen, de a legtöbben még enni sem tudtunk a fáradtságtól.

Alkalom kínálkozott, hogy orosz lakossággal beszélgessünk. (Ritkán adódott ilyen szerencsénk.) Eleinte csak messziről néztek bennünket. Később odasereglettek körénk a kolhozisták, és élénk érdeklődéssel figyelték: mi történik itt. Ilyen hadsereget

ők még nem láttak. Civilek katonasapkában, akiket szuronyos őrök kísérnek.

Ételt nemigen kellett egyikünknek sem, de egy pohár tejért az üdvünket is odaadtuk volna.

Ónodi óvatosan magyarázgatta, hogy kik vagyunk. Nem mindig bíztunk a helyi lakosságban sem. Hiszen aki tehette elmenekült. De azt is tudtuk, hogy a visszamaradottak többsége gyűlölte a németeket és magyarokat. Azért az óvatosság sohase árt.

Sok volt a gyerek körülöttünk, azokat iparkodtunk megnyerni, és egy félóra múlva egész gyerekraj kúszott óvatosan felénk teli tejesköcsögökkel. Valósággal vedeltük az édes, friss falusi tejet.

A következő nap: Szumi. A keleti front később egyik igen sokat szereplő városa. Mindjárt a város szélén egy félig romba dőlt iskolába helyeztek el bennünket. Most már nemcsak a fáradtság, az éhség is kínzott bennünket. Üres „dörrgeműse" a mai ebéd. Persze, a keret és a tisztek külön főzetnek. Segítenünk kell magunkon. Az őrség is kissé lazább. Hamar megtaláljuk itt is az érintkezést a lakossággal. Vaj, tojás, rengeteg retek, hagyma vándorol a kerítésen át hozzánk. Kissé pótoljuk a dörrgeműse „táperejét".

Másnap reggel a városon megyünk végig feltűzött szuronyok között. Macskaköves utcáin eltévedünk. Vagy háromszor kerüljük meg a várost. Az ablakok tele virágokkal. A virágok közt kíváncsi figyelő szemek. Sok részvétet kifejező intést látunk. A szemekből olvassuk ki, hogy tudják, kik vagyunk, mi járatban vagyunk, s hogy együtt éreznek velünk.

A város végén, a német városparancsnokság előtt, zöld, széles gyepen végre letelepedünk. Kihirdetik, hogy aki beteg, aki nem tud továbbmenni, az jelentkezzen, és itt maradhat. Majd ha meggyógyulnak, utánunk küldik őket.

Csupa véresre tört lábú, felsebzett vállú ember, akik inkább vonszolták idáig magukat, mint jöttek. Kurszk még három-négy nap. Persze hogy jelentkezik mindegyik századból több mint a fele. Mi Beszkártisták hamar megbeszélést tartunk. Nem maradunk a németek kezén. Együtt maradunk. Mi a mi keretünket kisebb rossznak tartottuk, mint a németeket. Akkor még nem tudtuk, hogy tévedtünk.

Mikor a jelentkezetteket sorba állítják, kiderül, hogy továbbinduló alig-alig maradt. Közben percenként kerekedik fel közülünk egy-egy: meggondolták, maradni akarnak.

Rotyits jön, a főtörzs. Mindenki sorakozó. Beszédet tart. Ő nem akar senkit sem lebeszélni a maradásról, de akik maradnak, gondolják meg jól, mert mi megyünk azonnal tovább. A németek meg majd csak holnap tartanak orvosi vizsgálatot. Jaj annak, akit nem fogadnak el holnap betegnek. Azt kivégzik. Ismét és ismét a kivégzésekről beszél. A németek utálják a zsidókat és a kommunistákat. Nehogy azt higgyük, hogy itt életben hagyják őket. Aztán, ha valakit nem fogadnak el, és utána küldik a századnak, és az úton kíséret nélkül találják, akkor a helyszínen agyonlövik.

Hirtelen felére apadt a maradni szándékozók csoportja. Újra indulásra sorakozunk. Búcsúzkodás.

– Maradj!

– Gyere, mert baj lesz! Ne bízd magad a németekre!

Ki tudja, melyik a helyes döntés?

Lázár Tibor jó elvtárs, a maradókkal tart.

– Ne bízz a németekben, gyere – biztatom.

Lázár határozott.

– Rotyits, Sponer sem jobb a németeknél – maradok.

A végén a két századból vagy hetvenen maradnak. Még ha akarnának sem tudnának tovább jönni. Vállalják a német rizikót. Nekik, a legtöbbjüknek már úgyis minden mindegy.

A nap késő délutánig kibírhatatlanul, forrón süt. Ég rajtunk a bakancs és a ruha. Az emberek minden lépésnél nyögnek egyet. A szomjúság őrjítő. Felcserzett nyelvünk olyan, mint kiszikkadt tapló.

Apró faluban tartunk pihenőt. A 402-esek engedélyt kapnak arra, hogy a csomagjaikat kocsival vitethessék, de csak a betegek.

A faluban bérelnek kocsit. Blau egyezett meg egy öreg paraszttal.

Lapos, orosz kocsi egy lóval, a szomszéd faluig tizenöt márka. Blau csomagonként tíz márka hozzájárulást kér. Akinek van, szívesen megfizeti. Egy kocsi már megtellett. Még egyet bérelt Blau. A mi csomagjainkat is vállalja. Tőlünk is tíz márkát kér. Ráfér a pofájára.

Szólok neki, hogy legalább Lukács Ernő csomagját tétesse fel fizetség nélkül. Ő Knopp helyett gyalogol. Vorozsbán átadta Knoppnak a vonaton a helyét. Most borzalmasan sebes lábával kell gyalogolnia. Igaz, hogy egyedül ő az, aki jajszó, egy árva

panaszszó nélkül jön. Ha érdeklődünk tőle hogyléte felől, csak kedvesen mosolyog.

Blau ragaszkodik a tíz márkához.

Elfutott a düh.

– Megállj, te dög, ha hazakerülünk, megnyúzlak – ígértem neki.

Az örökké nyugodt Szabó Pali már ütésre emelte kezét, amikor váratlanul Láng hadapród termett ott.

– Mi történik itt?

Elmondtuk. Azt is, hogy Blau zsarolja a két századot. Láng mindenkivel leszedette a csomagját a kocsiról, aztán a betegek felrakhatták. Összesen, együttesen kellett a tizenöt márkát összeadni.

Blau dühös szemekkel méregetett végig. Én meg mutogattam neki, hogy meg fogom fojtani. Többé nem mert még a közelünkbe sem jönni.

Csak a 402-esek beszélték el további aljasságait. Amikor utoljára találkoztam Sztarioszkolban Wetzler Jóskával a 402-esektől, az mesélte, hogy Blaunak már sok ezer márkája van meg rengeteg órája és aranygyűrűje. Pénzeket vesz fel és ad kölcsön. Továbbszedte a vámot a frontnyomorúság után. Nem tagadta meg önmagát.

(Sok haszna nem lett a márkákból, órákból meg az aranygyűrűkből. Akik vele voltak, mesélték el, hogy mily nyomorultul pusztult el a voronyezsi áttörésnél. Elmenekült a fasiszta tisztekkel együtt visszafelé a szovjet csapatok elől, és ott fagyott csonttá valahol a végtelen orosz hómezőkön.)

Estére egy kolhozba szállásoltunk be. A tisztek az iskolát foglalták le. Nekünk a szokásos istálló a szál-

lásunk. A kolhozisták odasereglettek körénk. Kézzel-lábbal magyarázgattunk egymásnak.

– Nyemci? Nyemci? – mutogatnak ránk kérdően. Annyit már tudtunk oroszul, hogy nyemci németet jelent. Magyarázgatjuk is egyre, hogy:

– Nyet nyemci. Nyet nyemci. Vengri.

– Vengri? – vágják vissza a szót csodálkozva.

Vengri? – Andris! Andris!

Na, ezt már nem értjük, miért mondogatják, hogy Andris.

Előhívjuk Ónodit.

Öregasszonyok, rokkant férfiak, öregemberek veszik körül.

Megint okosabbak lettünk. Itt a magyarokat andrisoknak hívják, mert volt egy öreg, első világháborús magyar, aki itt maradt. Andrisnak hívták.

Itt van a lánya is. Gügyög magyarul, az apjától tanulta. Aztán előkerítenek egy öreget. Az is tud magyarul. Szolnokon volt fogságban. Még magyar nótát is tud.

Fújja is már. Úgy öregesen.

– Sárga a csikóm, sárga a nyereg rajta . . .

Elakad a nótában. Biztat, hogy segítsünk neki.

Segítettünk.

Aztán újabb nótába kezd. Régi világháborús bakanóták.

Örül az öreg. Szívesen emlékezik vissza. Már a fiatalok is ott vannak körülöttünk. Szép, egészséges, üde kolhozlányok. Sehol egy fiatal férfi.

A lányok nógatnak, hogy daloljunk. Tetszik nekik a magyar nóta.

Kovács Miki a karmester.

A magyar nótákat munkásindulókkal cseréljük fel. Az oroszok velünk dúdolják. Ők is ismerik.

Kórust alakítunk. Még az öregasszonyok is beállnak a sorba. A mi dalárdáink irigykedhetnének erre a rögtönzött négyszólamú kórusra.

A keret néhány tagja is odacsődül. Csodálkoznak is, hogy mi ismerjük az oroszok dalait.

– Mondja – szólítják meg Kovácsot –, hol tanulták maguk ezeket?

– Ezek orosz népdalok. Ezeket mindenütt éneklik.

Persze, most már szöveg nélkül dúdoltunk velük tovább.

Az ismerkedésünkből haszon is származott. Mindig többen és többen jöttek oda a kolhozisták közül. Most már nem üres kézzel. Tej, túró, vaj, hófehér kenyér, tojás, hagyma, szalonna volt a műsor jutalma.

A barátkozás híre a tiszti szállásra is eljutott, mert Spóner jelent meg váratlanul többedmagával. Elzavartatta a lakosságot, minket meg az istállóba tereltek. Az ajtóban őrség állt. Reggelig nem hagyhattuk el az istállót.

Azért a trágyás szalmán végignyúlva még sokáig beszélgettünk a friss élményről, az orosz népről. A háborúról is sok szó esett.

Ez a nép inkább szeret, mint gyűlöl bennünket. Hanem a tiszteket utálják.

– Officir? – kérdezik valamelyik kifent keretlegényre mutatva.

Officir után mindig kiköpnek. Úgy látszik, okuk van rá, hogy a tisztek után köpjenek.

Sudzsa.

Mint minden orosz város, ez is végtelen széles és hosszú, utcákból, hatalmas terekből áll. Egynek-egynek a helyén három-négy magyar város elférne.

Itt egy emeletes iskolában szállásolnak el bennünket. Vételezni megyünk a németekhez. Tőlük még cigarettát is kapunk. Egynapos pihenőt adnak. Tisztálkodásra, pihenésre használnánk fel. Nem lehet, mert percenként szól a parancs: harminc ember udvart takaritani, húsz ember Német szakaszvezetővel a raktárba megy segíteni. Mindenkinek találtak munkát.

Pihenés helyett munka. Estére még fáradtabbak vagyunk.

Én az udvartakarítók közé kerültem. Így épületes jelenetnek lehettem tanúja.

A mi főtörzsünk, Rotyits és a 402-esek egyik őrmestere csúnyán összevesztek az udvaron azon, hogy ki parancsol a másiknak. Eddig puszipajtások voltak. A két gonosz képű briganti jól megértette egymást.

– Őrmester! Ha velem beszél, álljon vigyázzba! – ordított Rotyits a 402-esre.

– Nézd, öcsém, te még gomboztál, mikor én már katona voltam. Hogy képzeled te azt. Ki vagy te nekem? Egy rakás sz...

– Őrmester! Vigyázz! Tisztelegj!

– Te senki! Fogd a pofád!

– Őrmester! Ezért felelni fog! Zászlóalj-kihallgatásra rendelem! Hadbíróság élé állítom!

– Engem? Te? Te tolvaj! Te lókötő! Neked már az akasztófán volna a helyed!

Ebben mi is egyetértettünk vele. Csak úgy hallgatólagosan persze. Nem lett az ügyből hadbírósági eljárás, még csak zászlóalj-kihallgatás sem. Csak ettől kezdve Rotyits nem evett a 402-es konyháról. Külön főzetett magának.

A közös konyhának mi fizettük meg mindig az árát. Ételosztásnál először mindig a 402-esek jöttek, csak ha maradt, akkor kaptunk mi is. Sokszor előfordult, hogy az utolsóknak nem jutott.

Volt is tülekedés! Senki sem akart az utolsók között lenni.

A tülekedésért aztán sokszor nagy árat fizettünk, úgy, mint ma is. A 402-esek már repetán is voltak. Bennünket még nem engedtek a kondér közelébe se. Csoda lesz, ha ma a fele kap ebédet. Nem is kapott.

Ferge őrmester osztja az ebédet. Nem meri, hanem vágja az ételt a csajkába. Fele aztán a földre dől.

Hegedűs tartja oda remegve a csajkáját. Gulyásleves van. Egy kevés a csajka mellé löttyent. Éppen csak az kellett Fergének.

Egy rúgással a magasba repítette Hegedűs csajkáját, melynek tartalma gulyásesőként hullott ránk vissza. A nagy ónozott merőkanállal meg, akit csak ért, ott ütött-vert.

Pillanatok alatt szétfutottunk.

Messziről lestük, hogy mi lesz a folytatás.

Ferge visszarohant a kondérhoz, és egy rúgással azt is felborította. A drága gulyás, a mi ebédünk, a mi ételünk piros vérként ömlött szét az udvar porában.

– Földet szórni rá! – ordított a körülötte legyeskedő Blau Sándorra.

Az meg egy helyett kettőt ugorva szórta a katlan alól a hamut a kidöntött ételre.

Egynapos „pihenés" után újra országúton voltunk. Elérhetetlen álomként emlegettük Kurszkot. Ha néha meg-megpihenhettünk, feltört lábainkat gyógyítgattuk. Hiába. Másnap már az első kilométer után a nyers húst zúzta-marta a bakancs. A sebek meg egyre jobban fertőződtek a piszkos kapcáktól, portól, mocsoktól.

Egyheti gyaloglás után végre Kurszk egyik elővárosában voltunk. Hatalmas téglagyár kemencenyílásai szolgáltak lakhelyül. Legalább száraz volt. Igaz, hogy piszok annál több volt. Ki tudja, kik és mennyien használták már előttünk ezeket a lyukakat lakásnak – vagy klozetnek.

Munkára az állomásra jártunk. Szöges dróttekercseket kellett a vagonokból egy nagy térre kihordanunk. A huszonöt-harminc kilós tekercs kettőnknek kibírhatatlan súlyt jelentett. A munkát a bajai utászok irányították. Vaspálcával. Aki nem mozgott elég gyorsan, azon végigcsattant a vessző. Nemigen válogatták, hol éri az embert.

Ruhánk egynapi munka után cafatokban lógott le rólunk. Kezünket a szeges, rozsdás drót marta véresre. Most már nemcsak a lábunk, de a kezünk is tele volt gennyesedő sebekkel.

Szerencsénkre csak két napig maradtunk ezen a helyen. Utolsó este híre terjedt, hogy megjött a névsor, melyben a felmentettek vannak, akiket a vorozsbai kihallgatás után érdemesnek tartottak arra, hogy

a hadseregbe kerüljenek át katonának. Egyesek névsort is terjesztettek, mely később többé-kevésbé valónak is bizonyult.

Reggel kiadós esőben indultunk meg a város felé. Széles, zuhogó folyó osztja ketté a várost. Amint a hídon átmentünk, kerékpáros küldönc kereste a századparancsnokot, aki most Tiszarovits hadnagy volt, mert a többi tisztek már a megérkezés első napján bementek a városba.

Egy vasúti töltés oldalán pihenőt vezényeltek. Pomóti hadapród a küldönctől átvett levelet olvasgatta.

Névsort olvasott fel hangosan. Előbb a 402-esektől szólított fel ötven embert, aztán tőlünk huszonkettőt. Ezek külön sorakoztak. Most közölték, hogy ezek ettől a perctől kezdve rendes katonák és a hadsereg tagjai. Nagy búcsúzás kezdődött.

Kissé irigykedve tekintettünk a tovatűnők után. Estére ezek katonakosztot kapnak, többé-kevésbé szabad emberek lesznek.

Felcihelődtünk. Mi, a visszamaradtak teljesen letörtünk. Mint vert sereg, vonulunk a városon végig. Egy volt postaépületben kapunk szállást, lent a pincében. Betonpadló. Csak percekig bírjuk rajta a fekvést.

A város a pusztulás képét mutatja. Egész épülettömbök kiégve. Rom, háborús piszok mindenfelé.

De itt már találkozunk a szovjet kultúrával is. Hatalmas, ultramodern épületek. Gyönyörű egyetemek. Örülünk, amikor az épületeken levő évszámból megállapítjuk, hogy ez már szovjet alkotás.

Éjjel orosz repülőtámadás a város ellen. Zeng, re-

meg az épület felettünk. Hatalmas hasadások a falon, minden percben várjuk, hogy mikor szakad ránk.

Hírek jönnek a kiválasztottakról. Csuda jó kosztjuk van. Még csokoládét is kapnak. Üzentek hozzánk. Szigorúan megtiltották nekik, hogy velünk érintkezzenek.

Másnap Knopp Imre hívott, menjek hozzá dolgozni a konyhára. Az eddigi segédszakácsokat a lemaradók közé tették.

Eleinte vonakodtam. Odahaza még egy rántást sem tudtam megcsinálni. Akkor még nem tudtam, hogy olyan mesterség nincs, melyet egy munkaszolgálatos ne értsen. A kollektíva döntött: menjek a konyhára.

Ettől kezdve kissé elszakadtam a századtól, mert a konyha mindig külön csatangolt, barangolt. Csak a kollektívám tagjaival érintkeztem. Amit meg tudtam magamnak spórolni a konyhán, azt titokban odaadtam nekik. Mindenki irigyelt. Szakácsnak lenni jóllakottságot jelent. Ez pedig mindennél jobb, és felette áll mindennek a munkaszolgálatosok előtt.

Persze, egyclőre krumplihámozásból, mosogatásból, tűzrakásból, faaprításból állott a szakácsságom. Eleinte szégyelltem is. Később megszoktam.

Sok előnnyel járt a jóllakáson kívül is. Nem kellett a hátizsákot cipelni. Fel lehetett lopni a konyhakocsira. Igaz, hogy Spóner meg Rotyits mindannyiszor levettette és cipeltette velünk, ahányszor csak észrevette.

– Szakácsoknak se jár kivétel – ordította Rotyits vagy selypítette Spóner, ha rajta-rajtakapott ben-

nünket, hogy hátizsákunkat felraktuk a konyhakocsira. Hátha még tudták volna, hogy a fél század holmijai ott vannak elrejtve valahol az edények, a konyhai felszerelések között.

Kifogtunk rajta. A holminkat elrejtettük a kocsin, a hátizsákban pedig csak pár rongydarabot hagytunk. Így gyalogoltunk a konyhakocsi mellett. Ha aztán „tisztább volt a levegő", néha még fel is kapaszkodtunk a kondérok tetejére.

Csak két napot töltöttünk Kurszkban. Hatalmas autó, tank, kocsioszlopok közé beékelve indultunk a városból kifelé. Mintha a világ összes népei katonaruhába bújtak volna, és erre vonulnának. Se vége, se hossza az oszlopoknak. Mi persze csak az útmenti árokban vagy az útmenti mezőkön mehettünk.

Német, magyar, olasz katonák és autók szorítottak le az útról bennünket. Ha nem megyünk le, belénk gázolnak. Sehol egy részvevő szó vagy pillantás. Annál több gyűlölködő tekintet.

Estefelé kicsi faluba érünk. Beszedinó. Nincs szállás. Tele van magyar katonasággal. Minden talpalatnyi helyen ember, gép, felszerelés.

Tovább. A falun túl, az erdőben ütöttünk tanyat. Ebédfőzéshez kezdenénk, de nincs víz. Be kell menni a faluba. Persze hogy nekem kell menni. Kocsira teszszük a kondérokat.

Az úton felettünk magasan hat Rata húz Kurszk felé. Még be sem értünk a faluba, máris hatalmas dörrenések hallatszanak Kurszk felől. A szovjet repülők bombái robbannak. A város szélén levő erdő felől óriási füstfelhő csap az ég felé. Az elrejtett

benzinraktárakat telitalálat érte. Csupa füst, láng minden. A lángnyelvek szinte az égig érnek. Éppen vízhúzáshoz készülődtünk, amikor izgatott kiabálás hallatszott. A Raták egész alacsonyan húznak visszafelé. Egyenesen a falunak tartanak, szép sorjában.

Már itt is vannak. Végiggéppuskázzák a falu főutcáját. A hátam mögött csörömpölve tört ki a ház ablaka. Ijedtemben a kútba ejtem a vödröt, és szaladok fedezéket keresni. Már a második gép puskázik körülöttünk. Be akarok szaladni az udvarba. A kapuban egy magyar baka mannlicherét igazítja, hogy lelője a következő gépet. Nem akar félreállni az útból, félelmemben félretaszítom, és az udvarban egymás mellett álló hordók mögé húzódom. Ebben a pillanatban a kerítést, mint dobpergés, söpri végig az egyik Rata gépfegyvere. Az én bakám ijedten ugrik be a hordók közé, magára rántva az egyiket, amely valami bűzös folyadékkal volt tele.

Az egész hordó tartalma a hegyibe dőlt. Úgy nézett ki, mintha szennycsatornából bújt volna elő.

Már négy gép elment. Előbújok a kapun, és figyelem, mi történik. Jön az ötödik. Szinte a szembelevő ház tetejét súrolja, úgy suhan el. Odább két házzal bomba hull ki a gépből. Csak pillanatok múlva robban.

Itt a hatodik is. Elment. Kiszaladok az utcára, mert a lovak megugrottak. A falu végén repülőtér. Onnan eszeveszetten lőnek a légelhárítók. Az utolsó Rata hirtelen felemelkedik. Szinte felszökik a levegőbe, és egyet fordul tengelye körül, aztán nyílegyenesen zuhan le. Óriási üdvrivalgás az egész faluban. Mindenki a repülőtér felé rohan.

Hamar megmerjük a kondérokat, és indulunk visszafelé. Az út a repülőtér mellett visz el. Százak állják körül a lelőtt gépet. Mi is odakíváncsiskodtunk az őrvezetővel, aki elkísért bennünket.

– Furcsa egy Rata ez – lököm oldalba Ónodi bácsit. Horogkereszt van a farkára festve. A szétroncsolt gépből éppen bontják ki a fiatal, szőke pilóta hulláját. Egész sor horogkeresztes kitüntetése van. Furcsák ezek az orosz pilóták horogkeresztes gépen repülnek, német egyenruhában, német kitüntetéseket viselnek.

Nem értjük a dolgot, Ónodival próbáljuk megfejteni a rejtélyt.

Később megtudtuk: a visszafelé repülő gépek közül csak négy volt Rata. Az ötödik, hatodik az üldözésre felszállt német stukák közül való volt. Azt lőtte le a magyar légelhárítás. Jó munka volt.

Sötét éjszaka lett, mire az aznapi ebéd elkészült. A fiúk, mint éhes farkasok rohantak a kondérokhoz. Nekem, a jóllakottnak, rossz volt nézni az éhségtől dülledt szemekkel a kondérra bámuló bajtársakat. Mindegyik szinte a szemével akart hipnotizálni, hogy lehetőleg egy mérésre két adag ételt merjek az ő csajkájába. Parancs és könyörgés volt ezekben a szemekben. Jó barát és elvtárs parancsa: kötelességed segíteni! Mások a csak egyéni érdekükkel törődők könyörgő nézése: *nekem* segíts!

Másnap egy kis tó partján fekvő községben „szállásoltunk" be.

Vaszilkovo.

A szállás a falu szélén levő kis völgykatlan volt. A faluban csak a századiroda és a konyha kapott he-

lyct. Itt székelt a hadseregfőparancsnokság. A század feladata az volt, hogy a tiszti szállások köré légóárkokat ássunk, és az utcákat locsoljuk, seperjük.

Délután megeredt az eső. A fiúk lázas igyekezettel odúkat ástak a hegyoldalban, ahová az eső elől behúzódhatnak. Egész éjszaka dolgoztak. Csak reggelre sikerült akkora kuckókat ásni, kaparni, melyben hétrét görnyedve, behúzódhattak.

Reggel Ónodival már hajnali három órakor vizért mentünk a falu egyetlen kútjához, hogy a konyha egész napi vízszükségletét biztosítsuk, mert reggel nyolc órára a sok merés következtében a víz a kútból kifogyott.

Mindjárt az első hajnalon izgalmas légicsata szemtanúi voltunk. Egy szovjet felderítő szállt el a falu felett. Percek múlva két német vadászgép vette üldözőbe. Szinte szemmel látható volt, hogy hozzák be a távolságot a felderítő gép mögött. Közrefogták a szovjet gépet, és kétoldalról gyilkos gépfegyvertüzet zúdítottak rá.

Egyszer csak hatalmas füst csapott ki a felderítő gépből, és nyílegyenesen bukott le. Tarka felhők borították az eget. Elállt a lélegzetünk. Sikerült a bitangoknak egy „gépünket" lelőniök. A következő pillanatban a szovjet gép bukás közben fekete felhőbe ért. Soha nem került elő. Elnyelte a felhő. A két német gép még sokáig cirkált. Keresték a felderítőt. Az meg kámfort játszott velük. Szívből örültünk neki.

Vízzel telt kondérunkkal a falu szélén felállított, gallyakkal álcázott sátrak sora előtt kell elmennünk.

„Hab.-ság" volt a sátor ajtaja felett kiírva. Én azt hittem, hogy a hadbíróság székel ezekben a sátrakban.

Egy reggel hiányos öltözetben levő tiszt szólított meg bennünket, miután mi a szokásos tisztelgéssel köszöntöttük.

– Miféle szerzetek maguk?

Mindegyikünkön Beszkárt-egyenruha volt. Csak a fényes gombok helyett csontgombokat varrtunk fel. Fekete Beszkárt-ruha, katonasapka, persze hogy különös formánk lehetett.

– Büntetőszázadbeli munkaszolgálatosok vagyunk.

– Hát az meg mi? Maguk nem zsidók?

– Nem, jelentjük alássan.

– Mi a foglalkozásuk?

– Én Beszkárt ellenőr vagyok, barátom meg kalauz – feleltem.

Közben letettük a kondért, hogy pihenjünk. A tiszt odajött, és elmondatta velünk századunk történetét. Csóválta a fejét. Ilyet ő még nem hallott. Nem is hallhatott. Mi voltunk az első különleges büntetőszázad a fronton.

Kikérdezett, kifaggatott bennünket mindenről. A bánásmódról, az ellátásról. Bizalmat keltő volt a fellépése, és mi mindent takargatás nélkül elmondottunk. Az éheztetést, a brutális bánásmódot egyaránt.

A fiúk bőrig ázva sorakoztak estefelé a konyha előtt, hogy az ebédet megkapják. Ételosztás közben tiszti csoport jött konyhánkhoz, reggeli ismerősünk vezetésével, aki most századosi uniformist viselt. Megnézte mit főzünk, aztán bementek a századirodába, mely közvetlenül a konyha mellett volt.

A fafalakon keresztül hatalmas veszekedés zaja hallatszott ki hozzánk, Spóner hadapród úr rikácsoló hangja volt a legkirívóbb. A bizottság az élelmezési raktárunkba ment. Itt tört ki azután igazában a vihar. Most Spóner úr hangja inkább bocsánatkérő volt. Sápítozott:

– Ezek zsidók meg kommunisták. Csak nem adjuk ezeket a holmikat nekik? Ha a katonák meglátják, hogy a zsidók is úgy élnek, mint ők, mit fognak szólni?

Erélyes hang intette le Spóner urat, és a százados, kezében két sonkával jelent meg a konyhán:

– Azonnal ossza szét ezeket a legénységnek! Vacsorát is főzzön, és vacsorához még két doboz szardíniát kell mindenkinek szétosztani.

Nem tudtuk elképzelni, ki ez az angyal. Mindenesetre az ő jóvoltából a fiúk ma istenigazában jóllakhattak. Talán először, mióta a vagonokból kiszálltunk.

Vacsoraosztásnál újabb tiszti csoport érkezett. Éppen a szardíniát osztottam. Egy őrnagy vezette ezt a csoportot.

– Ezek azok a zsidók? Az anyátok Úristenit! Rohadtak! Nektek szardínia jár?

Ezzel belerúgott az asztalba, melyen a szardíniás dobozok voltak felhalmozva.

– Ilyen piszkosságot? Majd gondom lesz rá, hogy éhen dögöljenek!

– Zsidó? – mordult rám.

– Nem! – jelentem alássan.

– Nem? Hát nemzsidók is vannak?

– Igenis, alássan jelentem.

– Van zsidó könnyű szolgálatra beosztva?

Összenéztem a főszakács Kalla bácsival, aki addig mindig jó indulatot tanúsított velünk szemben. Szeméből bátorítást merítettem.

– Nincs, jelentem alássan!

– Nem is lehet. Zsidók menjenek aknát szedni!

A vacsoraosztás nagy izgalmak között fejeződött be. Azért mindenki megkapta a maga adagját. A szardiniát is.

Jóval később, egy esztendő múlva a Moszkva melletti 27/a fogolytáborba újabb magyar tiszti hadifogoly-transzport érkezett. Másnap elmentem hozzájuk beszélgetni. Kicsodák? Mi a foglalkozásuk?

Ismerkedtünk. Az egyik Somogyi századosnak mutatkozott be.

– A maga beszéde olyan érdekes zamatú, hogy visszaemlékszem rá, csak nem tudom, hogy hol találkoztunk – fordult hozzám.

Aztán találgattuk.

– Budapest, Kaposvár?

Mindegyikünk járt ott.

– Mi volt a foglalkozása?

– Villamos ellenőr.

– Hopp, megvan! Emlékszik a hajnali beszélgetésünkre a hadseregparancsnokság székhelyén? Én voltam az, aki kifaggattam magukat.

Persze hogy emlékeztem. Sőt, jóleső érzéssel gondoltam vissza rá. Nagy dolog volt az, hogy egy m. kir. százados kiállott a munkaszolgálatosokért, pláne különleges büntetőszázad-beliekért.

Olyan még akadt egy-kettő, aki úgy titokban sajnált bennünket, de egy jó szót a világért sem ej-

tett volna értünk. Somogyi százados volt az egyetlen, aki fel mert lépni. Igaz, hogy szerénységgel elhárította köszönetemet, melyet most tolmácsoltam. Kötelessége volt, mondotta. Nem hadbíró, hanem hadbiztos volt, akinek éppen az ilyen ügyek tartoztak hatáskörébe.

VIII

Alig osztottuk ki a vacsorát, parancs jött: azonnal indulás tovább. Talán jobb is: Az őrnagy úr állandóan a század körül ólálkodott, ha zsidó munkaszolgálatos került a közelébe vagy belerúgott, vagy végigvágott rajta lovaglópálcájával. Biztosan Spóner úr ugratta ellenünk, hogy ellensúlyozza Somogyi százados fellépésének jó hatását.

Még azt is érdemes feljegyezni, hogy a tábori posta központja is ebben a faluban volt. A postások egész nap a század közelében tartózkodtak. Aranygyűrűért, óráért, esetleg pénzért, egy-két esetben még bónért is szalámitól kezdve mindenféle élelmiszert árultak. Cukor, kenyér, dzsem, konyak és minden kapható volt.

Volt nekik bőven. A hazai csomagok itt tüntek el. Itt ürültek ki a kis dobozok, melyek megérkezését olyan epedve vártuk nemcsak mi, hanem a frontkatonák is.

Ezek a hiénák dögre keresték magukat.

Omega óra, egy fél kiló szalonnára, egy fél kiló cukorra és két komiszkenyérre változott. Aránylag itt még sokat adtak érte. Később lement a gyűrűk és órák ára. Felment a kenyéré.

Egész éjjel úton voltunk. A fiúk egymás után lettek rosszul. Kivételesen most csak az ételtől. A kiéhezett gyomrok nem bírták ki, hogy egyszerre megtelítődjenek.

Egy fél esztendő múlva is, amikor nagy éhezéseink közepette mindig csak az evésről beszéltünk, mint valami soha felül nem múlható gyönyörűségre emlékeztünk vissza erre a lakomázásra.

Popovka.

Erőltetett menet. Késő éjjel van, mire egy faluba érünk.

Nem állunk meg, továbbmegyünk. Egyszer csak oldalt egy erdőbe letérünk. Erősen meredek úton lefelé. A lovak nem bírják a kocsikat visszatartani. Minden kocsihoz beosztanak tíz-tizenkét muszost, nehogy a kocsik megszaladjanak.

Jó darabon ereszkedünk már lefelé a hegyi úton, amikor őrség állít meg bennünket. Nem lehet továbbmenni. Visszafordulni. Itt, ezen a keskeny hegyi úton.

Vissza kell fordulni. Ez a parancs. A lovakat kifogjuk. Egyenként a kocsik mellett, a kocsi hátsó részéhez vezetjük őket. Azután borzalmas erőlködéssel, szinte a levegőbe emelve, órákig tartó küszködés után megfordítottuk a kocsikat.

Hajnalfelé járt az idő, mire visszatértünk a faluba.

A századot egy nagy csűrben helyezték el. Mi meg a konyhával egy házba költöztünk be. A házigazdánk egy öreg házaspár volt. Négy-hat-nyolc-tizenkét éves gyerekek tartoztak a családhoz. Feltűnt nekem, hogy ilyen öreg házaspárnak milyen apró gyermekei vannak. Először azt mondták, unokák. Néhány nap múlva, amikor Ónodi segítségével összebarátkoztunk, s amikor a század konyhájáról nemcsak a gyerekeknek, de az öregeknek is állandóan adtunk enni – elmesélték, hogy a németek bevonulásakor a gyerekek szüleit kivégezték sok-sok más lakossal együtt, mert mindjárt az első éjszakán partizántámadás volt a faluban.

Innen, ebből a faluból is aknaszedésre jártak ki a fiúk.

A front csak öt-hat kilométernyire volt a falutól. Minden lövés ide hallatszott. Egy-egy nagyobb becsapódás után, szinte rengett a föld alattunk.

A konyhán Kalla mellett Ónodi, Németh IX. és én dolgoztunk. Egyik este az örökké hasmenős Spóner hadapród jött hozzám, hogy szerezzek számára tejet. No, ez nem is olyan nagy dolog.

Mindjárt a házhoz tartozó kert mögött hatalmas kolhozakol volt, ahová éjszakára a front után lábon hajtott, a lakosságtól összerabolt marhákat terelték be.

Gondoltam, odamegyek tejért. Majd kérek a katonáktól. A kerten mentem végig. Ahogy a kertet bezáró sövényhez értem, földbe gyökerezett a lábam. Az istállóhoz hordott hatalmas szalmakazal tövében egy alak éppen azzal foglalkozott, hogy azt felgyújtsa. Abban a pillanatban tisztában voltam vele,

hogy a sövényből font, szalmával fedett istálló is azonnal lángra fog kapni.

Átugrottam a sövényt, hogy megakadályozzam a gyújtogatást. Már csak tíz méterre lehettem a még mindig guggoló alaktól, amikor hirtelen felállt, és felém fordult. A házigazdánk legkisebb „unokája" volt.

Megfordult. Megismert. Egy pillanatig mozdulatlanul állt. Mint az erdőben megriadt őz, mely nem tudja, merre meneküljön a vadász puskája elől. Nagy őzikeszeméből a félelem tükröződött. Csak egy pillanatig tartott az egész. Azután, ahogy csak lábai bírták, futott, futott, minél messzebbre.

Én meg csak állottam, hitetlenkedve. Aztán észbe kaptam. Most már én is futottam, de visszafelé. Be a konyhába. A tűz már az egeket csapdosta. Perceken belül lángtenger volt az istálló, ahonnan a beszorult, égő marhák borzalmas ordítása hallatszott.

Nagy buzgalommal szorgoskodtam a konyhán, nehogy észrevegyék izgatottságomat. Fél szemmel és füllel azt figyeltem, mi történik kint. Óriási riadalom. Oltásról, mentésről szó sem lehetett a lángtenger miatt.

Az egész falu, már mint a német, magyar katonaság, ott csődült össze az égő istálló körül. Tenni nem sokat tudtak. Tisztek, altisztek ordítoztak összevissza. Egy óra múlva csak az égett pernyeszag meg az égett hússzag tanúskodott arról, hogy mi történt. Remegtem a félelemtől. Mi lesz most?

Ónodinak elmondtam, amit láttam.

– Senkinek egy szót se!

De máris kiabálták a sorakozót. Mindenkit, aki odahaza tartózkodott a körletben, kihallgatásra vittek. Az orosz lakosságot is összeterelték.

A kihallgatások eredménytelenek voltak. Mindenki alibit igazolt. Másnap híre terjedt, hogy a lakosságot meg a századunkat is megtizedelik, megtorlásképpen. Belém döbbent a kérdés: szabad-e hallgatnom, szabad-e tűrnöm, hogy ártatlan emberek tucatjait végezzék ki egy gyerek miatt?

Megint Jóska bácsihoz fordultam kétségeimmel. Mit tegyek? Hallgassak tovább? Vagy mondjam el, amit tudok?

Ónodi rám nézett azzal az oktató, de mégis parancsoló nézésével, melynek segítségével olyankor is utasítást tudott adni, ha nem volt módunkban élőszóval érintkezni egymással.

– Hallgass! Majd meglátjuk, mi lesz.

Hallgattam.

Újra eltelt egy nap, a munkán levő csapatokat nem hozták haza. Este kocsin kellett kivinni utánuk az ebédet, ami egyúttal vacsora is volt. Az egyetlen étkezés egész nap. Minden este én mentem ki a vonalba a konyhakocsival. Szerettem volna a fiúk között maradni. Kérni nem mertem, nehogy feltűnő legyen, nehogy gyanút fogjanak ellenem.

Már harmadik napja a tűzesetnek, és még mindig semmi eredménye a nyomozásnak. Délután nagy lótás-futás az egész faluban. A tisztek izgatottan tárgyalnak. Az altisztek is csoportosulnak. Valami készül. Bizonyára tizedelés lesz, ez váltotta ki az izgalmat.

Aztán néhány óra múlva megtudjuk az izgalom

okát. Az éjjel nagy támadás indul. Át akarják törni a frontot. Már a támadás megindulásának óráját is tudjuk. Hajnali három óra harminc perc.

1942. június 28. Holnap Péter és Pál napja. Odahaza az aratás, a kenyér ünnepe.

Délután bevonulnak a szállásra a különböző helyeken dolgozók. Hat órakor az egész század sorakozik. Szakácsok, csicskások, kocsisok sem kivételek. Létszámolvasás.

– Jobbra át, indulj!

Hova megyünk? Senki sem tudja.

Kimegyünk a faluból. Az országút mellett menetelünk. Közben az oroszok lövik az utat. Sokszor vágódunk hasra. Néhány kilométer után álljt vezényelnek. Leülünk a fűre. Várunk.

Már erősen alkonyodik, mikor a kísérő keretlegényekkel egy utászhadnagy végigmegy a század sorfala előtt. Ekkor a sor első tíz emberét kiolvassák. Én a tizenegyedik vagyok. Oláh Feri a tíz között van.

Mi ez? Tizedelés?

Még csak néhány perc, és már tudjuk, mi lesz. Közlik, hogy a kiválasztott tíz ember az éjjel kint marad aknát szedni, a többi visszamegy.

A tíz között van dr. Grünwald Géza, az Egyesült Izzó matematikusa. Jó elvtárs, aki szorosan tartotta velünk a kapcsolatokat, de gyenge fizikumú. Mielőtt elválnánk, egy gyors lépéssel helyet cseréltem vele. Aztán még egy pillantás a visszaindulókra, és megindulunk bizonytalan sorsunk felé.

A keret tagjai közül csak Paulini Károly szakaszvezető maradt velünk, aki szervezett munkás, pincér

volt a Kőműves-étteremben. Jól besötétedett, amikor álljt vezényeltek. Kísérőnk jelentette, hogy kik vagyunk.

Az előbbi utászhadnagyhoz vezettek bennünket. Szakaszvezetők, tizedesek jöttek. Öten. Utászok. Magyarázták tennivalóinkat. Mindegyikünknek egy-egy szuronyt adtak, ezzel kell majd felásni azt a területet, amelyet ki fognak jelölni. Aknákat fogunk keresni. Azért kell minden négyzetmétert felásni, nehogy egyetlen akna is rejtve maradjon. Megmagyarázták, hogyha megtaláltunk egy aknát, azt vegyük fel, húzzuk ki belőle a gyújtószeget, és a kijelölt helyre kell lerakni. Csak éppen azt nem tudtuk, hogy hol van a gyújtószeg. Hiszen eddig aknával még nemigen dolgoztunk. Aztán meg vaksötét is volt.

Az öt utász kíséretében megindultunk. Mögöttünk jöttek lövésre kész fegyverekkel. A senki földjére mentünk, a két vonal közé.

Ott egymás mellé állítottak bennünket könyöktávolságra, szembe az orosz állásokkal. Le kellett térdelnünk.

Itt a vég – gondoltam. Az egész cirkuszt csak azért rendezték, hogy itt kint végezzenek velünk, nehogy a század megtudja.

De nem, mégsem!

Parancsot kaptunk, hogy mindenki az előtte levő földsávot ássa fel. Irtózatos kemény munka, bajonettel ásni a kemény, agyagos, ukrajnai földet. Már néhány perc múlva érzem, hogy a tenyeremen vérhólyagok keletkeztek. Aztán a nyers húst marja a szurony markolata.

Singer bácsi találta meg az első aknát. Most már

gyors egymásutánban kerültek elő a tányéraknák, amilyeneket még nem láttunk. Az éjszaka vaksötét. Egy lépésnyire nem lehet ellátni. Őreink az út óldalán lőállást vettek fel. Figyelmeztettek bennünket, nehogy szökést kíséreljünk meg, mert azonnal lőnek. Hátunk mögött öt géppisztoly. Előttünk elaknásított terület. Nem kecsegtető alkalom a szökésre.

Szedjük az aknát. Már mindenki talált egyet, csak a kis Hegedűs nem, akinek az apját a tápiósülyi bevonuláskor megverték. Fried Sanyi, á borbély már a kilencedik aknát találta. Mikor hátravitte, az utászok megizenték vele, hogy akinek nem lesz kiásott aknája, azt agyonlövik. Megegyeztünk, hogy bárki is talál legközelebb aknát, azt Hegedűsnek „ajándékozzuk". Volt akna bőven.

Egyszer csak a földút, melyet aknátlanítottunk, összeszűkült, és nem találtunk több aknát. Egy fahídhoz értünk, amelyről nem tudtuk, hogy mit ível át. Jelentettük az utászoknak a helyzetet.

– Jól van, végeztünk az ásással. Most álljanak fel sorba ott, ahol elkezdték az ásást, és karoljanak egymásba.

No, most itt a vég. Még utoljára felhasználtak bennünket. Még hasznosítottak bennünket. Most jön a sortűz.

Mégsem.

– Kétszer oda-vissza a hídig sétáljanak végig. Ha aknát hagytak benne, legalább megdöglenek.

Nem éppen kellemes érzés volt így a két vonal között sétálgatni abban a tudatban, hogy hátha mégis ottmaradt egy akna. Gyöngyözött a veríték rólunk.

Ezen is túl vagyunk. Hátramegyünk az utászhad-

nagyhoz. Közben megered az eső. Mintha dézsából öntenék. Pillanatok alatt bőrig áztunk. Feltámadt a szél. A hideg eső csontig hatol az átázott ruhákon keresztül.

A hadnagy úr és az utászok bunkerbe menekülnek az ég áldása elől.

Az egyik esőcsuklyába bújt utász lapátokat hoz. Mindegyikünknek egyet. Zuhogó esőben, hideg szélben, koromsötétben mutogatja, hogy a hídra vezető úton levő gödröket kell betöltenünk. Elerőtlenedünk. Úgy fázunk, hogy a fogaink vacogását hallani. Egyetlen lapát földet nem tudunk odábbtenni. A lapát nyele kifordul a kezünkből.

Megkeresem Paulini szakaszvezetőt. Kérem, menjen be a hadnagy úrhoz, kérje meg, hogy engedjen haza bennünket, úgysem tudunk dolgozni. Képtelenek vagyunk rá. Vagy engedjenek be valahova az eső, a szél elől.

Nem mer bemenni a hadnagyhoz. Próbál rábeszélni, hogy csak dolgozzunk. Elkeseredetten megyek vissza a többihez. Egy sem dolgozik. Egyik-másik sír.

Újra vissza a szakaszvezetőhöz. Addig erőszakoskodom, míg végre bemegy a hadnagyhoz, de ez az emberbőrbe bújt fenevad, nem ismer kegyelmet. Ordít a bunkerben. Hallom minden szavát.

– Dögöljenek meg! Kit érdekel, hogy fáznak vagy nem fáznak? Azért vannak itt, hogy dolgozzanak, aztán dögölhetnek rakásra. Az útnak reggelre készen kell lenni!

Kiparancsolja a szakaszvezetőt, aki közölni akarja az eredményt.

– Nem kell. Hallottam.

– Bestia!

Elmondom a fiúknak. Mindenki arról beszél, hogy induljunk meg az oroszok felé. Legfeljebb agyonlőnek bennünket. Inkább a halál, mint ez a kínszenvedés. Tanácstalan vagyok.

Egyszer csak lépéseket hallok. A hadnagy jött a szakaszvezetőnkkel. No, lesz, ami lesz: eléje álltam.

– Hadnagy úr, az Isten áldja meg, láthatja, hogy egyikünk sem tud megmozdulni. Megdermedtünk egészen. Engedjen be a szállásunkra bennünket. Kérünk száraz ruhát kölcsön, és visszajövünk. Talán az eső is alábbhagy addigra. Így semmit sem ér a munkánk.

– Fogd a pofád, te rühes! Hogy mersz megszólítani? Ez, ugye, kommunista? – fordult oda a szakaszvezetőnkhöz.

Az néma maradt.

– Itt maradtok holnap délig, amíg át nem vonulnak a csapatok, ha egy aknát is bent hagytatok, mind megdögöltök!

Ilyenkor júniusban arrafelé az éjszakák már igen rövidek, három-négy óra hosszat tart csak a sötétség. Már nem sokat dolgozhatunk, mert nemsokára pirkad. Akkor pedig felfedeznek bennünket az oroszok. Ezt a hadnagy sem akarhatja. Neki lesz rossz.

Úgy látszik, ő is erre gondolt, és ezért kegyesen megengedte, hogy abba az agyagpartba, melybe az ő bunkere volt beásva, mi is vájhatunk magunknak egy kis vackot, és oda behúzódhatunk az eső elől.

A fiúkkal együtt mint a megszállottak estünk neki az agyagpartnak. Már félórája vájtuk, kapartuk a

kemény agyagot, de még akkora lyukat sem tudtunk kivájni, melybe egy ember félig belefért volna.

Azt tanácsoltam, hagyjuk abba az egészet. Nincs semmi értelme, hiszen rövidesen úgyis reggel lesz. Legfeljebb agyondolgozzuk magunkat, és nem lesz még jártányi erőnk sem.

Letérdeltünk az agyagfal tövébe, amely, ha az esőtől nem is, de legalább a széltől óvott bennünket. Térdelő helyzetben azután párosával egymásnak támasztottuk hátunkat. Össze-összedörzsölőcködtünk, így próbáltunk védekezni az átfázás, a tüdőgyulladás ellen. Nem tudom, melyikünk találta ki ezt a betegségmegelőző módszert. Nem is volt olyan nagy butaság. Kicsit felengedett a dermedtségünk. Az eső is alábbhagyott, és ahogy pirkadt teljesen elállt.

Reggelre egy, a hídhoz közel húzódó mesterséges árokba tereltek bennünket. A nap kisütött. Jó melegen. Átázott ruhánk gőzölt. Homályos pára borított mindent. Újra visszatért az élet belénk. Ázott ürgeként süttettük magunkat, az áldott napon, mely szinte simogatta melegségével didergő testünket. Meggémberedett, elhalt kezünket, lábunkat újra éreztük. Éreztük, hogy a mienk. Új életet adott az arany nap.

Ma sem tudom, mi volt ennek a célja, de innen, ebből az árokból, mint egy színház páholyából néztük végig mi szerencsétlenek a második világháború – azt hiszem – egyik legdrámaibb epizódját.

Az út, amelyet mi aknátlanítottunk, tulajdonképpen aknakapu lett, amelyen most már a tankok veszély nélkül közelíthették meg a hidat, mely egy meglehetősen mély szakadék felett húzódott.

A híd szerkezete között utászok semlegesítették a robbantószereket.

Egyszer csak, mintha a végítélet következett volna be. Rengett, recsegett, bömbölt, sivított, zúgott, égett, harsogott itt az ég és a föld. Ezer és ezer ágyú okádta a tüzet magából. Lövedékeik ott csapódtak be a szakadék túlsó oldalán emelkedő dombok peremén. Száz és száz repülőgép keringett sorban, le-lebukva ontották magukból a pusztulást. Lépésnyiről sem hallottuk egymás szavát. Tucatnyi tank dübörgött át a hídon. Utánuk gyalogosok loholtak. Másfél órát tartott ez a pokoli színjáték. De csak egyoldalú volt. A másik oldalról egyetlen lövés sem dördült.

Velünk szemben a domboldalra szerpentinút vezetett. Ott húzódtak felfelé a tankok. A domb hosszában pedig hason csúszva kúszott a magyar és német gyalogság. A tankok közül az első már majdnem fent volt a domb peremén, és a gyalogosokat is csak pár méter választotta el tőlük.

Ekkor egyszerre megdördült a túlsó oldal is, és az első tank kettőt pördülve saját tengelye körül, lángba borult. Nekiütődött az utána következőnek. A katonák pedig, akik eddig kúszva, szökdécselve húzódtak fel a dombtetőre, most egyszer-egyszer felemelkedtek, hogy aztán végleg fekve maradjanak.

Már a harmadik és negyedik tank ég. Kettő-három pedig megfordul, és lefelé tart. Az úttal szemben a dombtetőn friss földrakás látszik. Onnan okádják a gyilkos tüzet. A még ép tankok visszahúzódnak a völgybe. Ott eltűnnek a szemünk elől. Úgy látszik, ott valami fedezékük lehet. A hegyoldalt, amed-

dig szabadszemmel ellátható, száz és száz, de inkább ezer és ezernyi halott borítja.

Az áttörés nem sikerült. Fried Sanyival egymás kezét szorongatjuk. Pedig inkább odaátra küldenénk egy üdvözlő kézszorítást.

Most harminckét nehéz bombázó jön. Kétszer-háromszor körülrepülik nagy ívben azt a nyomorúságos földhányást ott a domb tetején. Aztán az egyik hirtelen egészen alacsonyra ereszkedik a földhányás felett, és kiönti magából gyilkos terhét.

Ideát alattunk reng a föld. Minden harmadik repülőgép ugyanígy tesz. A többiek addig köröznek. Végül azok is megszabadulnak terhüktől. Az egész nem tart negyedóránál tovább, de odaát a föld égmagasságig csap fel. Láng, föld, füst tölt be mindent. Most újra rohamra indulnak a tankok. Csak két tank kúszik az úton felfelé, és a holttesteken keresztül újra ezer és ezer gyalogos próbálkozik azzal, hogy elérje a peremet.

Megismétlődik az előbbi jelenet. Az első tankot kilőtték. A másik megfordul, és már nem is jön, hanem gurul lefelé a lejtőn, és a domboldal most még sűrűbben van bevetve magyarok és németek hulláival.

Most már az éhség is gyötört bennünket. Tegnap dél óta nem ettünk. Még odahaza, normális táplálkozás mellett is hiányzik, ha két étkezés kiesik étrendünkből. Ezerszeresen hiányzott itt, ahol egy gondolat volt csak, amely teljesen lefoglalt bennünket: az evés.

Egyszerre csak az utászok között nagy mozgolódás támadt. Néhányan átszaladnak a mi árkunkba

is. Onnan távcsöveznek. Izgatottan magyaráznak egymásnak. Tőlünk északra és délre sikerült az áttörés. A szemközti erőket most kerítik be. Hátulról magyar kerékpárosok érkeznek vad vágtában. Lehetnek vagy kétezren. Kis autókon valami furcsa szerszámokkal száguld át egy német osztag a hídon.

Újabb izgalmas várakozás. Kerékpárosaink a kerékpárjaikat is magukkal húzva kúsznak fel a domboldalon. A földrakás irányában pedig hat furcsa felszerelésű német katona húzódik felfelé. Már egészen közel vannak a kerékpárosok is meg az a bizonyos hat német is. Még mindig egyetlen lövés sem hangzott el felülről. A torkom elszorult. Mi történt odafent?

A kerékpárosok elérték a peremet, és felállva mennek tovább. A hat német kezéből pedig óriási lángsugár célozza meg a földrakást. Lángszórók voltak. A lángszórósok közül kettő elvágódik. Több lövés nincs.

Vesztettünk. De hát mi történt? Sírni volna kedvem. Jó félóra múlva kilenc feltartott kezű szovjet katonát kísérnek el előttünk. Ruhájuk összeégve, arcuk koromfekete. A korom alatt az égett hús látszik. Most már az utászhadnagy úr is előmerészkedett ürgelyukából. Megnézi a foglyokat. A szeme szinte lángol a gyűlölettől. Odacsődülnek a többi utászok is. Piszkos, becsmérlő, leírhatatlan szavak röpködnek a foglyok felé.

Szégyellem magam.

A foglyokat kissé odébbterelik. Azok leülnek a földre. Egyéb sem kellett a hadnagy úrnak. Őrjöng

a merészségükön. Őrjöngése átragad a többiekre is. A szitkok özöne árad a foglyok felé. Egyszer csak valaki az utászok közül kézigránátot dob a foglyok közé.

Eláll a lélegzetem. Rosszullét környékez.

A gránát nem robbant fel.

A foglyok értelmetlenül néznek a szitkozódók felé. Én meg fellélegzem. hála Istennek!

De újra kezdődik. Most az egyik utász géppisztolyát szegezi a foglyokra. Azok ülve feltartják a kezüket. Talán ez lepte meg az utászt, vagy talán leintették, de nem lő. Most veszekedés kezdődik az utászok között. Az egyiket többen is rángigálják jobbra-balra. Az meg kiszakítja magát a kezeik közül, és a foglyokra lő.

Az egyik fogoly, az, amelyiknek olyan szörnyen égett az arca, hirtelen feláll, és az előbb fel nem robbant kézigránát már repül is vissza. Pontosan a csomóban álló utászok közé. A füsttől, lángtól most még nem látjuk, mi történt. Négyen ott fetrengenek a földön, a többiek pedig a foglyokhoz rohannak.

Rosszul lettem. Hányás fogott el. A fejem az árok hideg földfalának támasztottam. A géppisztoly ropogása az agyamat cibálta, rángatta. Mintha valaki benyúlt volna a koponyámba kézzel, és marcangolta, gyúrta, marta volna az agyamat.

Nem is hallottam, amikor a szakaszvezető értünk jött, hogy végre visszakísérjen a századhoz bennünket. A fiúk támogattak.

Ott mentünk el a foglyok holtteste mellett. A sapkához emeltem kezemet: tisztelegtem.

Ekkor már kisebb-nagyobb csoportokban hozták a foglyokat. Hátulról pedig megindult az autók, kocsik, ágyúk végeláthatatlan áradata előre: Tim felé.

Mi leszorulva az útról, térdig érő sárban vonszoltuk magunkat visszafelé. Alig mentünk néhány száz métert, újabb szörnyűség szemtanúi lettünk.

Közel kétméteres orosz katona vonszolta magát az út felé, két kezét a hasán összekulcsolva tartotta kilógó beleit.

Vízért könyörgött. – Voda! Voda! – nyögte.

Martos bácsi ránk szólt, ne adjunk neki. Haslövésesnek az ivás halált okoz. A szánalom és segítés viaskodott bennünk. Tanakodtunk: adjunk vagy ne adjunk? Nem adtunk. Egy könnyű lőszeres kocsi jött visszafelé. Kértük, vegye fel és vigye be a faluba, ott van az elsősegélyhely. Az öreg honvéd meg is állította lovait. Mi fel akartuk segíteni a sebesültet, amikor az útról vagy tízen is rohantak felénk. Elkergettek bennünket. Azt még láttam, hogy egy tisztféle kikapja a kocsis kezéből az ostort, és végigvágott az öreg honvéden a saját ostorával.

Munkaszolgálatosnak és fogolynak tilos volt kocsin ülni. Jány parancsa volt. Be is tartották egészen végig. Még a kocsis muszosok is csak a földről hajthatták a lovakat. Csak titokban ülhettek fel, amikor nem fenyegette őket az a veszély, hogy felettes parancsnokkal találkozhatnak.

Az egyik katona le akarta lőni a foglyot. Az orosz észrevette szándékát. A fejével intett a katonának, csak lőjön.

– Ezt nem kell, megdöglik ez magától is. Kár lenne egy golyóért – röhögött az előbbi tisztféle.

Odahaza a fiúk úgy néztek ránk, mintha a másvilágról tértünk volna vissza. Ők is azt hitték, hogy kivégezni vittek bennünket. Nos, és ahogy mi kinéztünk! Még a hajunk is összeragadt az agyagos sártól.

Hamar megmosdottam. Kalla bácsi, a főszakács leszidott, „amiért más miatt vállalkoztam ilyen kalandra". Megengedte, hogy lefeküdjem aludni. Azt hiszem, soha ilyen halálosan mély álmom még nem volt.

Arra ébredtem, hogy Német IX. Pista meg Ónodi bácsi cibál, ráz, kiabál.

– Kelj fel, ébredj már! Gyere, indulás van!

Egy perc múlva már cipeltük, hurcoltuk a konyhafelszerelést a kocsira. A század már sorakozott. A kocsik felpakolva, indulásra készen álltak. Egykettőre mi is besorakoztunk a kocsik mögé.

A század elindult. A kocsik is. Ebben a pillanatban, valahonnan a kertek mögül előfutott a háziak legkisebb „unokája", akit a gyújtogatás óta nem láttam. Megállt előttem. Újra rám emelte szelíd szemét. Hirtelen a nyakamba csimpaszkodott, s lerántva magához, jobbról is meg balról is megcsókolt, és ahogy jött, elfutott.

Azóta sokszor álmodtam erről a gyerekről. Újra végigálmodtam az egész történetet, és minden álmom után még reggel is érzem arcomon a meleg, puha gyerekcsókot.

Tíz év múlva, mikor újra ezen a tájon jártam, és kerestem a 401-es különleges büntető század nyomait, megtaláltam, felismertem a faluban a házat, melyben a konyha volt.

Csak az öreg mamóka élt.

Emlékezett a tűzre. Az őszszemű gyerekre is.

– Az tényleg az unokám volt. Jöjjön megmutatom magának.

A falusi szovjet épülete előtt márványba faragott fiatal fiú emelte győzelmesen magasra a szovjet zászlót.

– Az unokám – mutatott a szoborra az öreg anyó.

– És most hol van?

– Ezen a helyen akasztották fel a németek, amikor már vonultak visszafelé. Nem kevés kárt okozott nekik.

Kora tavasszal voltam látogatóban. A környék még lucsko-, hófoltos volt. Egy szál virágot sem tudtam letenni Borisz Pável Gundobin szobrára.

A hideg talpkövet csókoltam meg.

Nagy nép az, melynek ilyen gyermekei vannak, akik így tudják szeretni hazájukat, akik nem sajnálják fiatal életüket, ha hazájuk, szabadságuk veszélyben forog.

IX

Kétnapi erőltetett menet következett. Alig hagytuk el a falut, újra találkoztunk az óriás orosszal. Vitte a hasán összekulcsolt kezében borzalmas terhét.

– Tarts ki, pajtás. Még öt kilométer a kórház. Talán segítenek rajtad – súgta oda Ónodi bácsi oroszul. – Vizet meg az istennek se igyál. – A nagy darab szovjet katona hálásan bólintott.

A mellettünk elvonuló menetoszlopok hangosak, lármásak voltak.

– Megsemmisítettük őket!

– Döntő győzelem!

– Most már hamarosan Moszkvában leszünk.

– Nemsokára megyünk haza.

A gyalogosok inkább tántorogtak, mint meneteltek. Egyik-másik csoport még dúdolgatott is. A szesz éreztette hatását. Úgy látszik, nagy mennyiséget osztottak ki.

Útközben – amíg a lovak pihentek, s mi az ebédet főztük – a fiúknak a volt orosz állásokat kellett átkutatniok. Hadizsákmányt kellett gyűjteniök. Kilométerszám kutatták át a lövész- és futóárkokat, de bizony ott néhány csajkán, üvegkulacson kívül legfeljebb kézigránátokat találtak. Néhány kenyérzsák, apró használati vagy felszerelési tárgy, semmi más.

Ma halottakat temetünk. Rengeteg magyart. Itt-ott néhány oroszt is. Az egyik futóárokban hatalmas orosz holtteste fekszik. Próbáljuk kiemelni. Nem megy. Fejlövést kapott, s beleszorult a futóárokba. Megoldjuk azért a temetést. Otthagyjuk, és a futóárkot döntjük rá.

Nem engedik, hogy az orosz halottak sírját megjelöljük. A halottak átkutatását keretünk tagjai vagy az utászok végzik. Majdhogy össze nem törik magukat, hogy egymást megelőzve egy-egy halottat feltaláljanak. Zsákmányra vadásznak. Kiforgatják a zsebeket. Óra, gyűrű, pénz, minden jó nekik.

Hullarablók!

Eleinte elszedik az oroszok halotti céduláit is. Rotyits eldobatja.

– A fene se tartja ezeket számon!

Később már a magyarokét sem szedik el.

A lövészárkok előtt elhúzódó hatalmas rozsvetésben magyar szakaszvezető oszlásnak induló holtteste fekszik. Két könyökére támaszkodik, üveges szemeivel úgy bámul a világba, mintha csak élne. A zöld döglegyek milliós rajban lepik el.

Most az óriási rozstáblából vagy inkább rozstengerből a robbanó palackokat kell összeszednünk. Veszélyes dolog. Tankok ellen rakták le.

Hatalmas gödröt ásunk. Abba rakjuk be nagy óvatosan. Egy sor palack, egy sor vastag földréteg.

Nem mindegyik veszélyes, csak amelyikben – mint a szikvizes üvegekben – egy kis vékony üvegpálcika van. Ez a robbantórúd. Helyesebben a gyújtószerkezet, mely a tank által széttaposott üvegekből kifolyó anyagot meggyújtja.

Körülbelül ötezer palackot szedtünk össze. Még be sem fejeztük, újabb munkát kaptunk.

Aknát szedni.

Dús, zöld füvű rét. Milliónyi tenyérnyi margaréta és pipacs. Fehér, piros, kék, sárga és más színű virág milliárdjai. Festő kellene ide. Ezt a gyönyörű, selymes fényű rétet kell átkutatnunk az országút két oldalán. A bajai utászokhoz osztottak be bennünket. Veszprémi nevű őrmester a parancsnok. Kivételesen rendes embernek hisszük az első percekben. Csak húzókötéllel engedi felemelni az aknát.

Gelber Bandi, Kellner György, Fehér, Kovács Miklós és a fiatalok valóságos aknaszedő művészek már. Fél nap alatt közel kétszázat szedtek fel. Mi többiek, remegve botorkálunk, botjainkkal piszkálva a földet ott, ahol gyanús, ahol aknát sejtünk.

Délután borzalmas szerencsétlenség történt. A fiúk elbízták magukat. Eddig minden akna, amit csak találtunk, nyomásra volt beállítva. Nyugodtan fel lehetett emelni kézzel is, mert csak akkor robbant, ha megfelelő súlyú nyomást kapott.

Hiába volt még az őrmester intő, óvó szava is, a fiúk most már húzókötél nélkül szedték az aknát.

Kellner Gyuri is talált egyet. Lehajolt, hogy kiássa és felemelje. Amint felemelte, abban a pilla-

natban óriási dörrenés, és Kellner holtan zuhant le. Egész testét felszakította az akna.

Szörnyen megijedtünk és megdöbbentünk. Többen odaszaladtunk hozzá. Még akkor nem tudtuk, mi történt vele.

Újabb szerencsétlenség, Récsei Ernő is rálépett egy aknára. Szerencsére egészen kicsi, gyalogság elleni akna volt, és „csak" a bokáját szakította le.

Most már a fiúk lelépni sem mertek az útról. Récseit rögtönzött hordágyra tettük, és bevittük a segélyhelyre. Odatámogattuk Herczka Sanyit is, aki súlyos légnyomást kapott a Kellnert szétvágó aknától. Herczka viharkabátját cafatokká tépte a felrobbant akna. A kenyértarisznyára csatolt csajka, mint rózsa nyílott szét egy aknaszilánktól. Csodálatos véletlen folytán a légnyomáson kívül sérülés nem érte.

Futva jöttek az utászok hozzánk.

– Mi történt?

A szétroncsolt testű Kellnerre mutattunk.

Néhányan óvatosan újra megközelítettük a robbanás színhelyét, útközben újra apró, gyalogság elleni aknák tucatjait találtuk. Csak most hívták fel erre az egyébként nem nagyerejű aknára a figyelmünket. Úgy néztek ki, mint a dominós dobozok.

Eddig még egyetlen olyan aknát sem találtunk, amilyennek a kezelésére kioktattak bennünket. Mindig más és más formájú aknákat találtunk. Arról pedig itt hallottunk először, hogy vannak kétszeresen rögzített aknák is: nyomásra és húzásra beállítottak.

A nyomásra rögzített csak akkor robban, ha megfelelő súlyú teher nehezedik rá. Ezek között van

olyan, mely ha egy ember lép rá, nem robban, de ló, kocsi nyomására már robban. Vannak egészen nehéz súlyra beállítottak, azaz harckocsik elleni aknák is. Ezeken ember, állat, könnyebb kocsi, sőt, autó is áthaladhat, anélkül hogy felrobbanna.

Ilyen robbant ma délután az országút kellős közepén. Gyalogosok ezrei, kocsik százai haladtak át rajta, sőt, személyautók is.

Hatalmas, pótkocsis lőszeres teherautó jött. Alatta robbant az akna. Csoda tűzijáték volt negyedórán át. Az egész környék tele volt szétrepült ágyúhüvelyekkel. Sofőr és kezelőszemélyzet persze úgy eltűnt, hogy még cafatok sem maradtak belőlük.

Mi a robbanás pillanatában azonnal az országúti töltés oldalára hasaltunk le. Valósággal rengett a föld alattunk, amíg a sorozatos robbanások tartottak.

Délben az ebéd elmaradt. Nem engedtek „haza" bennünket. Indokolás. Az úton most veszélyes járni, mert az oroszok belőnek.

Gyanús, ha ilyen nagyon féltenek bennünket. Nem értettük, miért ez a jó indulat. Mi inkább egy kis rizikót vállaltunk volna az ebédért. Egy üres feketével vagyunk reggel óta.

Ebéd helyett egy óra pihenés. Az út menti árokba húzódva pihenünk le, vágyódva gondolunk arra, hogy mögöttünk néhány kilométerre vár a kész ebéd.

Letelt az egy óra. Mielőtt indulnánk, újabb szörnyűség szemtanúi lettünk. Három munkásszázad vonszolja magát a front felé. Az út mentén elterülő hatalmas rét szélén menetelnek. Az első század már

elhaladt mellettünk, amikor a nyomukban menetelő század első sorai alatt akna robban.

Már nem emlékszem, hány halott volt, arra sem, hány sebesülés történt, de elfelejthetetlenül emlékszem az egyik sebesültre. Nem volt már fiatal ember, térden alul szakította le egyik lábát az akna. A csonkból ömlött a vér.

Bajtársai közül az orvosok azonnal odarohantak, hogy bekötözzék. Mi is odamentünk, megdöbbenve, halálsápadtan álltuk körül nagy csoportban a halottakat és sebesülteket. A gyengébb idegzetüek hüppögve sírtak.

A robbanásra felbomlott mind a három században a rend, mindenki látni akarta azt, hogy ki sebesült és ki halt meg.

A csoportosulást persze arra is felhasználtuk, hogy ismerkedjünk az idegen századbeliekkel. Erre ritkán volt alkalmunk, mert ha egymás közelébe értünk, valahol útközben, őreink gondosan vigyáztak arra, hogy még csak jelekkel se érintkezhessünk egymással.

A sebesültekkel és egymással voltunk elfoglalva, amikor egyszerre éktelen ordítás, káromkodás közben támadt ránk a három század keretlegénysége. Zuhogtak a bot- és puskatus-ütések. A gyáva fickók a robbanáskor nem a sebesültek segítségére siettek, hanem felrohantak az országútra, megijedve attól, hogy lent az út menti rét még nincs aknátlanítva.

Most azután nem volt kímélet. „Rendet" teremtettek. A három század újra sorakozott. A halottakat az árokba dobálták, és odadobták a járni nem tudó, súlyos sebesülteket is, akik mellől az orvoso-

kat éppúgy puskatussal kergették el, mint a többieket. A fél lábát vesztett bajtárs is odakerült az árokba. Segélykiáltását még jó darabig hallottuk.

A mi „jószívű" parancsnokunk is hamar indulást vezényelt nekünk. Mikor már jó messze voltunk, akkor pihenőt engedélyezett. A pihenő alatt alaposan megmosta a fejünket, amiért délelőtt húzózsinór nélkül szedtük az aknát. Határozottan elhárította magáról a felelősséget Kellner haláláért és a sebesültekért. A jó, megértő ember szerepében tetszelgett.

Vajon miért nem engedett akkor segítséget nyújtani az árokba dobott sebesülteknek?

Persze, azok már nem tudnak aknát szedni! Ránk még szükség van. Óriási rétek aknátlanítása vár még ránk, ahol méteresre nőtt fű közül kell felkutatnunk az aknákat.

Ha nem lennének munkaszolgálatosok: zsidók meg kommunisták, akkor nekik, utászoknak kellene ezt a munkát is elvégezni. Őértük pedig kár lenne. Nem bennünket véd, kímél, hanem saját magát és társait.

A pihenő után eltemetjük Kellnert. Ott ástunk sírt, ahol az akna felrobbant, mindjárt a holttest mellett. Ne kelljen messzire cipelni. Nem is lehetett volna: darabokban volt. Belei a forró napon valósággal odaégtek a szétroncsolt testrészekhez, melyeken milliónyi zöld légy döngicsélt.

Goldmann Gyuri rövid beszéddel búcsúzott a halottól. Búcsúzott a jó baráttól, a jó elvtárstól. Kimondta a szót: Elvtárs! Szótlanul, komoran álltuk körül a sírt. Úgy tettünk, mintha egy tőlünk függet-

len, velünk semmi kapcsolatban nem levő eseményt figyelnénk. Lepleztük érzelmeinket. Játszottuk a kemény, erős férfit, akit az események nem hatnak meg. Pedig ott bent, a zubbony alatt valami nagyon felkívánkozott. Erőbe került visszatartani, hogy csak a torkunkig juthasson fel, hogy ki ne buggyanjon belőlünk. Pedig talán úgy jobb lett volna. Talán könnyebb lett volna.

Még magasan járt a nyári nap, amikor újra temettünk. Fiatal fiú volt. Nem emlékszem a nevére már. Hiába böngészem át száz és százszor a század névsorát, nem tudok a nevére emlékezni. Csak arra emlékszem, hogy jókedvű fiatal elvtárs volt. Sokszor átkozta sorsát. Annyi napos nős volt, ahány napos munkaszolgálatos. Amikor bevonultunk, hamarjában megesküdtek a pap előtt. Anyakönyvvezetőhöz elmenni már nem volt idejük. Most az volt a főproblémája, hogy odahaza a felesége asszonynak számít-e vagy nem, s kapja-e utána a segélyt? Viselheti-e a nevét? Utoljára már nem napokkal, hanem hónapokkal mérte a házasságának idejét. Kéthónapos házas volt.

Nászágyat vetettünk neki.

Ez a rét is, ahol az akna szétvetette, virágerdő volt. Ezernyi színben pompázott. Tenyérnyi margaréttal, kék szarkalábbal, óriási, piros pipaccsal, sárga gólyahírrel béleltük ki a sírt. A szemfedője is virághalom volt.

Önodit biztattuk, hogy tartson néhány szavas búcsúbeszédet. Leintett bennünket.

– Talán arról beszéljek, hogy a magyar hazáért halt meg? Vagy a hősről? Amit itt el kellene mon-

dani az neki semmit se használna, nekünk pedig nemigen lenne jó.

Mi meg sok-sok vörös pipacsot szedtünk. A felhantolt sírt egészen elborítottuk velc. Mintha vörös lepel takarná el a kíváncsi szemek elől.

Jelentettük az őrmesternek a szörnyű szerencsétlenséget, csóválta a fejét:

– Ejnye-ejnye, hát mégsem tudnak vigyázni?

Még a nevét sem kérdezte meg.

1942. július 2. Sarlós Boldogasszony napja. Ma két halottunk, egy súlyos és két könnyű sebesültünk volt.

Másnap újra aknaszedés. Most az aknarakás újabb típusával ismerkedünk meg. Tíz-tízméternyi távolságban apró cövekeket fedeztünk fel. Most már óvatosak vagyunk. Oda akarjuk hívni Veszprémi őrmestert, nézze meg, mi a csodának van beverve ide ez a sok apró cövek. Az őrmester úr elsápadt.

– Csak menjenek. Legyenek óvatosak. Nem lesz ott semmi különös.

Mi visszamegyünk, de nem merünk a cövekeken túlmenni. Végre dühösen odajött az őrmester is. Óvatosan megtisztítjuk a cövekek környékét a gaztól, fűtől. Most már látjuk, mi célt szolgálnak. Végtelen hosszúságban drótháló borítja a rétet. Annak a széleit rögzítették a cövekek. A drótházat még a kora tavasszal fektethették le, amikor nem borította fű a rétet. Most, hogy a fű benőtte, teljesen felismerhetetlen volt. Csak nagy óvatosságunk segített hozzá, hogy nem léptünk rá, mert alatta széles, sűrűn telepített aknamező terült el.

Előbb óvatosan fel kellett húzkodnunk a cöveke-

ket, lebogozva a drótköteleket, melyekkel a dróthálóhoz voltak erősítve, csak azután lehetett óvatosan a dróthálót felgöngyölíteni. Persze, minden esetben az aknát a hálóhoz kötő zsinórt is előbb el kellett úgy szakítanunk, hogy az akna fel ne robbanjon a húzásnál.

Mire beesteledett, a réten nagy kupacokban álltak a felszedett aknák.

Végre megint este van. Ebéd ma se volt. Legalább vacsoránk lesz. Mindenkit csak egy gondolat foglalkoztatott: enni. Legfeljebb csak azon vitatkoztunk még, hogy megkapjuk-e a délben elmaradt ebédet is vagy csak a vacsorát.

Mire sorba álltunk, odaérkezett az egyik tizedes. Ne vonuljunk be a szállásra, mert a század úgyis továbbmegy. Erre fognak jönni, itt várjuk meg őket.

Erősen sötétedett, amikor megérkeztek. Azt hittük, az lesz az első, hogy enni adnak. Vágyón figyeltük a konyhakocsit. A századkocsik azonban nem álltak meg, hanem továbbmentek, és mi éhesen meneteltünk mellettük még jó néhány kilométert.

Végre lekanyarodott az országútról az első kocsi, és egy parányi erdőcskében vertünk szállást. A vacsorát nem ettük, felfaltuk. Tizszer annyi is csak csillapítani tudta volna éhségünket.

A forró nappal után kezdődött a hűvös éjszaka. Kettesével, hármasával bújtunk a bokrok tövébe aludni. Az álom nemigen jött. Szédült a fejünk az éhségtől. Vacogott a fogunk a hidegtől, dideregtünk.

Megváltás volt a reggel. Csak most vettük észre, hogy a harmattól teljesen átáztunk. Mintha ruhástól vettünk volna fürdőt.

A reggeli mosdás itt könnyen ment. Csak két marokkal végig kellett egy-egy csomó füvet húznunk, annyi harmat maradt a kezünkön, hogy azzal ledörzsölhettük egy kicsit a piszkot arcunkról.

Délelőtt újra aknaszedés. Most már órákig bolyongtunk a mezőkön, mire egy-egy aknatelepet találtunk. Egy domboldal aknátlanítása után elhagyott kis falucskába értünk. Csak néhány házból állott. Mind lakatlan volt. A házak előtt kiszórva könyvek, iratok, rongyok. Bent is fosztogatás, rablás nyomai.

A falu túlsó végén jól gondozott konyhakertészet terült el.

Csak két kerettag volt velünk, és így meglehetősen szabadon mozogtunk. Én Ónodi bácsival tartottam. A konyhakertészet jól ápoltsága mutatta, hogy itt kell lenniök valahol azoknak, akik gondozzák.

Meg is találtuk őket egy félig föld alatti bunkerben. Mikor benyitottunk, két asszony, egy csomó gyerek és egy öregember egyszerre tartották fel a kezüket. Azt hitték, mi is katonák vagyunk.

Ónodi megmondta nekik oroszul, hogy ne féljenek, mi nem katonák vagyunk, mi aknát szedünk.

– Itt nincs akna, itt csak hagyma, káposzta, répa van – kiáltották egyszerre.

Már megint régen elmúlt dél, és mi rettenetesen éhesek voltunk. Jó lenne valamit enni.

– Kérjünk tőlük? – kérdezte Ónodi.

– Mit tehetünk mást? Hát ha adnak. Mondd meg nekik, hogy barátaik vagyunk.

Előbb kimentünk a bunkerből körülnézni, hogy merre vannak a többiek. Csak miután senkit sem láttunk, mentünk vissza.

Ónodi Jóska hosszasan beszélt az öregemberrel. Az öreg kézmozdulatát megértettem, hogy itt nincs más, csak ami a kertben van.

– Mondd meg nekik, hogy megfizetjük. Van rubelunk meg márkánk is.

Az öreg egyre csak szabadkozott, hogy nincs.

– No, akkor mondd meg nekik, hogy odaadom a zsebkésemet – és már vettem is elő.

Az öregnek felcsillant a szeme a kitűnő kés láttára. Odaszólt valamit az egyik asszonynak. Az intett, hogy kövessük. Elvezetett a kert végén levő lakóházba.

Ott a kemence felett egy zsákot vett le, és abból kőkeményre szárított kenyérkarajokat szedett elő.

Akkor még nem tudtam, hogy a „szuhari"-nak – ahogy az oroszok nevezik a kiszárított kenyeret – milyen jelentősége van ebben a kemény telű országban. Az éhség nagy úr. Az éhség parancsol. És mi mohón rágcsáltuk a kőkemény kenyeret.

Teleraktuk „szuhari"-val zsebünket. Oda akartam adni az asszonynak a kést. Nem fogadta el. Akkor gyerünk vissza a bunkerhez, az öreghez. Ezzel alkudtunk meg. Az sem fogadta el. Kézzel-lábbal tiltakozott ellene.

Zavarban voltunk. Mit tegyünk. Akkor már ismertük az orosz nép végtelen jó szívét. Mégis, mikor a kést először felkínáltam, és láttam az öreg szemét felcsillanni, azt hittem, hogy ez a kapzsiság villanása. Nem tudtam, hogy ez a megértés fénye volt.

Az egyik asszony közben valahonnan savanyú tejet hozott egy köcsögben. Mutatták, hogy áztassuk bele a „szuhari"-t. Így már egész jó volt.

Ónodi közben oroszul pusmogott az öreggel. Én meg csak ettem, ettem. A tejjel együtt elfogyott a „szuhari" is a zsebemből. Az asszony észrevette, és a bunker sarkában felhalmozott szalma alól új, idei sárgarépát vett ki, és egy jó köteggel adott. Mutatta, hogy egyek. Miért ne ettem volna? Aztán egy zsákból napraforgó-maggal tömte meg zsebeimet.

Engem csak az evés érdekelt. Sárgarépa után a szemecskét majszoltam, amikor az öreg Ónodival együtt a szalmarakást elhúzta, és a sarokban egy csapóajtót nyitott fel.

Lementek. Lentről beszélgetés hallatszott fel. Tudtam, hogy valami rendkívüli, ami odalent történik. Olyan, amit a keret tagjainak nem szabad megtudniok. Kimentem a bunker elé figyelni, nehogy meglepjenek bennünket.

Mire visszamentem, párnákon egy tíz év körüli kislány feküdt. A szalma már megint a régi helyén volt.

Jóska bácsi elmondta, hogy a kislányt egy eltévedt golyó eltalálta. Haslövése van.

– És a többiek, akik lent vannak?

– Semmi. Ne érdekeljen. Meg kell kérnünk a szakaszvezetőt, hogy engedje ide Politzer doktort. Adjon legalább elsősegélyt a gyereknek.

Elbúcsúztunk az oroszoktól. Már sok időt töltöttünk itt. A többiek már bizonyára messzire lehetnek.

A kést észrevétlenül otthagytam a padkán, amelyen ültem. Nem fizetségül, emlékül hagytam ott.

Siettünk a többiek után. Ónodi odament Bedő szakaszvezető úrhoz. Szabályosan jelentkezett, és elmondta, hogy egy gyermeknek orvosra lenne szük-

sége. Engedje vissza Politzer doktort. Bedő csak hallgatott. Meregette borjúszemét. Aztán hatalmas pofont kent le Józsi bácsinak.

Az orvos nem mehetett vissza.

A fiúknak kínáltuk a szemecskét. Nem kellett nekik, mert ők is szereztek a magtárból.

Végre esteledett. Egy magányos major mellett mentünk el. Ott Rotyits őrmester várt ránk másik három kerettaggal.

– Átkutatni a majorságot! – Adta ki a parancsot. A keret tagjai lövésre készen tartott fegyverrel álltak az udvarban, az ajtókkal szemben. Bennünket pedig beküldtek, hogy az egész épületet kutassuk át. Padlást, istállót, csűrt, vermeket, ólakat pillanatok alatt megszálltuk.

Az egyik veremből egy töpörödött anyóka mászott elő. Rotyitsék megrohanták. Cibálták, rángatták, s a partizánok után érdeklődtek.

Nem volt a tanyán rajta kívül más, csak néhány tyúk az ólban.

Rotyits azonnal parancsot adott, hogy a tyúkokat szedjék össze. Néhány városi gyerek ugrott oda, hogy a parancsot teljesítse. Persze, a tyúkok mind elröppentek, és szerteszét futottak.

Rotyits a dühtől vörösödve rohant a fiúkhoz, és a bikacsökjével – mely nélkül soha egy lépést sem tett – ütötte, verte őket, ahol csak érte.

Rosszul végződött a nap.

Kettőnk számára Ónodival még nem végződött be.

Rotyits jött. Parancsot adott, hogy mi ketten, két kerettaggal együtt menjünk vissza a tanyára, és hoz-

zuk el a tyúkokat. Most már este van, és azok bizonyára elültek az ólban.

– A tyúkok nélkül vissza ne merjetek jönni, mert kidöntöm a beleteket, az anyátok kutyaistenét! De ti is megdöglötök, ha tyúkok nélkül jöttök vissza! – Ez már a két keretnek szólt.

Mit tehettünk? Mentünk négyesben. A tanyához azonban csak ketten mentünk.

– Mi itt maradunk, és figyeljük magukat – mondták kísérőink –, ha esetleg partizánok vannak ott, akkor ki tudjuk szabadítani magukat.

Mi tudtuk, honnan fúj a szél. Gyávábbak voltak ezek a nyúlnál. Hősök, nagylegények csak akkor voltak, ha mi álltunk velük szemben. Akkor düllesztett mellel jártak, hangosak voltak, ocsmány szájúak. Ha baj volt, vagy ha ellenséget csak sejtettek is, mint a férgek húzták össze magukat, hogy minél észrevétlenebbek maradjanak. Dögök!

A tanyán egyenesen a veremhez mentünk, amelyből délután előbújt az öregasszony. Most nem találtuk ott. Átkutattuk újra a házat. Az egyik kamrában leltünk rá.

Ónodi megkérdezte tőle, megvannak-e a tyúkok. Megvoltak. Ott ültek az ólban.

Jóska kinyitotta az ólajtót, és felriasztotta a tyúkokat. Azok a nyitott ajtón át ijedten röppentek ki.

Mi meg nagy hajkurászás közben kergettük be őket a közeli másfél méter magas kenderesbe. Jó hangosan csináltunk mindent, hogy a várakozó keretesek hallják.

Azután elbúcsúztunk az öreg mamától, aki Ónodinak kezet akart csókolni.

– Megint elröppentek a tyúkok – jelentette Ónodi.

– Hű a szentségit! Mi az Isten lesz velünk? Magukat agyonüti a Rotyits, minket meg megesz!

Mindegy! Gyerünk a századhoz. Túl kell esni ezen is. Mégsem leszünk rablók, még Rotyits miatt sem.

Rotyits éktelen ordításba csapott, de a verés elmaradt.

Az éjszakát ebéd, vacsora nélkül egy domboldalon levő mogyorósban töltöttük. A konyha lemaradt valahol. Az eső már estefelé is szemerkélt. Most meg szép csendesen, de kitartóan esett. Mit tehettünk. Kis csoportokat alakítottunk három-három emberből. Egy pokrócot üggyel-bajjal az ágakhoz kötözve kifeszítettünk. Közepén egy karóval megemeltünk, hogy az eső lefolyjon róla. Egy pokrócot a sátor alá, a vizes földre terítettünk, és hárman összebújva próbáltunk aludni.

Az éhség nemcsak nagy úr, de rossz altató is. Mi ketten, akik jóllaktunk a kertészeknél, csakhamar elaludtunk. Oláh Ferkó, a csoportunk harmadik tagja azonban egyre forgolódott. Pedig ő feküdt középen. Gyönge tüdejű, egy szál belű gyerek volt. Féltettük, ahol csak lehetett, óvtuk. Most is azért fektettük középre, mert így ő felülről nem ázott, kétoldalt meg mi melegítettük testünkkel. Ketten szélről csak félig-meddig voltunk a sátor alatt.

Nem sokáig aludtunk. Alulról teljesen felfáztunk. Alánk tettük a harmadik pokrócot, amit eddig takarónak használtunk. Ez sem sokat használt. Egy félóra múlva ez is teljesen átázott. Mit tehettünk? A sötétben feljebb kötöttük a sátrat, és egész éjjel áll-

va, egymásnak dőlve szundikálgattunk. Oláh meg alvás helyett egész éjjel szemecskét rágcsált, hogy az éhségét csillapítsa.

A reggeli ragyogó napsütés megváltás volt. Megengedték, hogy amíg a konyha utolér bennünket, addig a közeli patakban tisztálkodhassunk. A mosakodás hetes piszoktól szabadított meg bennünket. Gyorsan kimostuk a jéghideg vízben néhány holminkat is. Én még borotválkozásra is vetemedtem. Ez a borotválkozás később majdnem vesztemet okozta.

Rotyits is a közelemben mosakodott. Amikor észrevette, hogy borotválkozom, „szemrevételezte" a borotvámat, ami lévén a legkitűnőbb angol penge, felséges tetszését igen megnyerte. Mindjárt meg is kért, nem engedném-e meg, hogy megborotválkozhasson vele. Meg lehet ilyen udvarias kérést tagadni? Nem!

Tudtam, hogy keresztet vethetek borotvámra, de mivel fogok akkor én borotválkozni? Elhatároztam, hogy nem válok meg a késemtől.

Már jött is Rotyits.

– Na, te Beszkártista, nem adnád ide a késedet? Finom borotva, ilyen még nem is volt a kezemben. (No, azt gondoltam enélkül is.) Veszek neked érte egy önborotva-készüléket.

– Nem, nem adhatom őrmester úr, mert ez kedves emlékem.

– De mondom, hogy szerzek helyette egy készüléket.

Én tudtam, hogy nála mit jelent a „szerzés". Valakitől egyszerűen elvette volna.

Mégsem adtam oda. Azóta, ha borotválkoztam, állandóan körülöttem settenkedett. Számtalanszor kölcsön is kérte.

Hónapok múlva a Don menti Archangelszkojéban történt. Akkor újra szakács voltam. Nyár volt, a konyha előtti sátorban borotválkoztam, és utána lavorban mosakodtam. Rotyits közelről figyelt. Amikor megmosakodtam, törülközőért beléptem a konyhába. A borotvát a padra tettem a mosdóedény mellé. Csak egy pillanatig tartott, amíg a konyhában tartózkodtam. Mikor kiléptem, Rotyits valamit éppen a zsebébe dugott. Mikor megtörölköztem, kerestem a borotvámat, hogy megtisztítsam. Nem találtam. A föld nyelte el? Rögtön tudtam, hogy Rotyits tette el.

Ott állt szétvetett lábakkal. Vérben forgó szemekkel figyelte, hogy mi lesz.

Nem szóltam egy szót sem. Úgy tettem, mintha nem is lett volna borotvám. Kiöntöttem a lavorból a vizet, és bementem a konyhába. Ott elpanaszoltam az esetet Kalla bácsinak, a keretszakácsnak. A kevesek egyikének, akik a keret tagjai közül emberséges emberek voltak.

– Agyonütöm ezt a rablót! Tudom, hogy aztán nekem is végem van, de nem hagyom.

– Ne tegye, István! Nem éri meg az a borotva, hogy odadobja magát érte. Tegyen úgy, mintha nem is érte volna kár.

Igaza volt. Ekkor már naponta vitték közülünk kivégezni az embereket. Egyiket azért, mert mellényt akartak csináltatni a teveszőr takarójából, a másikat meg a jó bakancsáért. A borotvát így is megszerezhette volna Rotyits.

Most még, ott a patakparti borotválkozás után megvolt a borotvám. De ahányszor Rotyitssal találkoztam, mindig rossz érzés fogott el.

Délfelé megjöttek a kocsik. Igazi cigánykaraván volt. Volt azokon minden. Rekamié, melyet valahol még Kurszkban raboltatott Spóner, és most faluról falura cipeljük. Ott volt Rotyits ágya is. Jó, finom lószőr-matracokkal. Ezt sem Pestről hozta magával. Ott voltak a ládák: tiszteké és altiszteké. Tele, az útközben a lakosságtól vagy a munkaszolgálatosoktól rablott holmikkal, melyek arra vártak, hogy postacsomagokban Magyarországra kerüljenek.

Végre úgy estefelé – két nap után – kaptunk enni. Utána indulás. A szokott alakulatban. Elöl munkaszolgálatosok, oldalt kerettagok, kezükben furkósbot, jobbik esetben jó mogyoróvessző. Utánuk a kocsik. Persze, a tisztek és tisztesek a kocsin.

Leégett falvakon át vonszoltuk magunkat. Az utak zsúfolva kocsikkal, katonasággal.

Német gépesített osztagok robognak szüntelenül. Mindenki, tiszt és közlegény, kocsival, autóval ijedten húzódik félre az útjukból.

Úgy pöffeszkednek, mintha már megnyerték volna a háborút. Sikerült a timi áttörés, és azt hiszik, most már nincs több akadály.

A hangulat közöttünk is vegyes. Vannak, akik már mindent elveszettnek látnak, de Fazekas Feri egyre magyarázza, hogy itt nem lehet áttörés. Sehol semmi nyoma a fejvesztett visszavonulásnak. A lövészárkokban is – amelyeket átkutattak velünk – a halottakon kívül nem találtunk mást, mint néhány tucat üvegkulacsot, csajkát és pár darab kézigránátot.

Az egész idő alatt, mióta hadianyagot gyűjtünk, csak robbanópalackokból és aknákból van szép eredményünk. Találtunk egy tankelhárítót is. Tengelytörése volt. A závárzatot azonban szétroncsolták, mielőtt otthagyták.

– Miféle győzelem ez – kérdezte Fazekas. – Semmi hadizsákmány?

– Ahol nem marad ott a felszerelés, a hadianyag, ott előkészített a visszavonulás. Itt nem vereségről van szó, hanem visszavonulásról. – Ezt Ónodi Jóska állapította meg. Ő értett legjobban az ilyesmihez.

Estére Timbe értünk. Mondják, hogy nagy város. Mi a város szélén telepedtünk le egy gyümölcsösben.

Más munkásszázadok is voltak már ott. Eddig azt hittük, mi járunk legelöl a fronton.

Vacsorafőzéshez készülődtünk. Vízért megyek Némethtel a kútra, mely az országút mellett van, jó messze. Hatalmas tömeg veszi körül a kutat. Mindenki vizet akar. Konyhákra kell, lovakat itatni hordják a katonák. Bennünket nem engednek a kúthoz. Tucatnyian vagyunk ott munkaszolgálatosok is.

Próbálok vízhez jutni. A fiúk éhesek, főzni kellene. Hiába könyörgöm a katonáknak.

– Kuss, mert beléd rúgok!

Némethet visszaküldöm Kalla bácsiért!

Jelentse, hogy mi van itt, és hívja ki, mert máskülönben nem lesz főzés.

Magas, sok kitüntetésű százados áll meg a kútnál.

– Nem vagytok ti marhák? Ti dolgoztok, ezek a zsidók meg itt bámulnak csak benneteket?

– Oda a kúthoz! – ordított ránk, és az egyik munkaszolgálatost odalódította a kútkerékhez.

Istentelen mély kút volt. A vödör meg kicsi.

A szerencsétlen fiú már legalább tizedszer eresztette le villámsebesen a vödröt és húzta fel, amikor odaszólt könyörgőn a csoportjához:

– Attila, gyertek, váltsatok le.

Megegyeztünk; felváltva húztuk a vizet. Beszélgettünk.

Muszosok, ha találkoznak, ha beszélgetnek egymással, rögtön ezzel kezdik:

– Kik vagytok? Hányas század? Hová valók vagytok?

Öt perc múlva tudtuk, kik vannak ismerősök, barátok a másik században.

Attila: Petschauer Attila volt, a világhírű magyar olimpiai kardvívó bajnok. Másnap még kétszer találkoztam vele. Vízhordó volt a konyhán.

Inkább toprongyos, öreg koldusnak, mint kardvívó olimpiai bajnoknak nézett ki. Térdnadrág-félét hordott. Alsó lábszárát vastag sár, piszok, porréteg fedte. De ahogy a kútnál néhány csepp víz ráhullott, mint patakmeder kanyargott le lábáig, melyen egy ócska bakancs éktelenkedett.

Örömmel újságolta, hogy találkozott valaki ismerőssel. Sporttársával. Megígérte neki, hogy visszaviszi Kurszkba, hogy ott vívóleckéket adjon a tiszteknek.

Ő elhitte. Én nem.

A konyhán türhetően ment a sora. Vizet hordott, mosogatott. Ehetett. Széltől kifújt, cserepes kezét mutogatta.

– Mi lesz, ha vissza kell mennem Kurszkba? Ilyen kézzel nem tudok kardot fogni.

Többet nem láttam őt. Egyszer még Sztarioszkol előtt találkoztunk századával. Érdeklődtem utána, hogy visszavitték-e Kurszkba.

Nem.

X

Reggel hat órakor indulunk Timből. Én a konyhakocsin húzom meg magam. A fiúk megint aknát szednek útközben. Több részlegre osztják a századot. Mindegyik részleggel utászok mennek. Ezek még a kerettagoknál is állatiasabbak. Ma megint volt egy sebesültünk.

Délben érkeztünk Kuskinóba. A század csak estefelé vánszorgott be. Hatalmas kolhozudvaron ütöttünk tanyát. Fedett helyre tilos volt bemenni. A fiúk az udvaron telepedtek le. Forró éjszaka volt.

Reggel hét órakor volt csak ébresztő. Eddig hajnali három-négy órakor szoktunk indulni. A tegnapi fáradtság után úgysem tudtak volna a muszosok talpra állni.

A századnak csak egyik fele indult el. A másik „körletet" takarít.

Mi az ebédfőzéshez készülődünk. Fekete gyapjas, széles, húsos farkú ukrán birkákat vágunk. Bedő

őrmesterék „szerezték". A tisztek birkagulyást akarnak. Nincs krumplink. Spóner házról házra kutattatja át a falut krumpliért. Végre az egyik közeli házban találnak. Két itatóvödörnyit hoznak. A századnak persze nem jut belőle.

A muszosok csak a levét kapják a gulyásnak meg a csontokat.

Kalla bácsi jelenti Spónernek, hogy ez nem lesz elég a századnak. Ilyen gyenge étkezés mellett nem tudnak dolgozni.

Spóner odajött a konyhába. Szagolgatta, nyalogatta az ételeket. Neki külön túrós metélt készült. Tejfellel. A faluból hozta.

Utasítást adott, hogy Ónodi és én menjünk el abba a házba, ahol a krumpli volt, és hozzunk még négy vödörrel.

– Lakjanak jól a muszosok is. Ezeknek van itt mindenük. Nem igaz? – Fordult kényeskedő, nyafogó hangon felénk.

Két-két vödörrel indultunk, krumpliért. Szép, tiszta, jómódra való ház volt, ahonnan Spónerék a krumplit hozták. A kert ápolt. Tele veteménnyel.

Fiatal gyerek fogadott bennünket. Félelem ült az arcán. Ónodi mindjárt megnyugtatta, hogy nem járunk rosszban. Csak ideküldtek krumpliért bennünket. Azt mondják, itt még van elég.

A fiú bevezetett a házba bennünket. Öreg anyó, öreg apó tipegett elénk. Sűrűn vetették a keresztet magukra, és ijedten hátráltak befelé.

Ónodi nevetve üdvözölte őket.

– Nem vagyunk mi ördögök, mamka! – Már mondja is, hogy még krumplit kell vinnünk.

A mamka könyörgésre fogja a dolgot. Mi meg tanácstalanok vagyunk.

Hiába. Spóner tudja, hogy itt van még krumpli. Vinni kell. Az öreg a kamrába vezet bennünket. Az egyik sarokban szalma alatt ott a krumpli. A másik sarokban bekerítve három hízott liba.

– Érthetetlen, hogy Spóner ezeket nem hozatta el. Biztos nem volt a kamrában.

Az öreg ijedten veszi észre, hogy én a libákat „szemrevételezem". Az egyiket mindjárt felajánlja, ha a másik kettőt otthagyjuk.

Ónodi megnyugtatja, hogy sem a három, sem az egy nem kell. A krumplit is csak azért visszük el, nehogy bajunk legyen.

Összebarátkozunk az öregekkel. Behívnak a szobába bennünket. Tejfeles krumpli, friss kenyér, kis szalonna kerül az asztalra.

A vödröket otthagytuk a kamrában. Visszamegyünk érte.

– Ejnye, de kong itt a föld alattunk, te Jóska bácsi!

Még erősebbet dobbantok. Tényleg. Biztosan pince van alattunk. Az öreg halálra rémülve néz ránk. Remeg. Az ajtófélfában kapaszkodik, hogy állni tudjon.

Most Ónodi is toppant lábával. Valamit beszél az öregnek. Az meg int: várjunk.

A három libát kiemeli az elkerített részről. Félretolja vasvillával az almot. Alatta ott van a pince csapóajtaja. Úgy látszik, ez erre divat. Most már másodszor akadunk ilyesmire.

Az öreg felnyitotta az ajtót, és invitált le bennünket.

Ő ereszkedik le elsőnek.

– Lemegyünk? – kérdeztem Ónodit.

– Mi a fenének? Mit keresnél ott? Gyerünk, már úgyis sokat időztünk itt.

Az öreg integet, hogy menjünk utána. No, én megnézem. Én a múltkor sem voltam lenn, csak Ónodi.

Lemegyek az öreg után. Ónodi is.

Négy hatalmas hordó. Káposztás hordó? Nem. Az öreg felemeli a fafedőt. Mindegyik színültig tele lesózott disznóhússal. Ezek se lehetnek valami nagyon szegények.

Az öreg kínál, vegyünk magunknak. Én majd elepedek. Ónodi nem engedi, hogy elfogadjam.

A hordók mellett hatalmas, vasveretes láda. Olyan, amilyet nálunk a vásárosok szoktak régebben használni.

– Ott is hús van? – kérdezzük. Az öreg csak a vállát húzogatja, mint aki nem tudja, mi van benne.

Én a lábammal megrúgom a láda oldalát. Nem üres. Az öreg odahívja Ónodit. Ketten emelik fel a láda tetejét. Jóska bácsi csak belepillant a mécses világánál. Én is. A láda színültig tele gyönyörű fehérneművel.

– Hű, ha ezt Spóner meg a Rotyits látná. Te jó ég! Egy darab sem maradna itt.

Az öreg kiemel néhány törülközőt. Kínálja azt is, hogy fogadjuk el. Józsi bácsi már meséli is neki, hogy nekünk az ilyesmi felesleges. Úgyis elvennék tőlünk. Mi nem katonák, mi foglyok vagyunk.

Az öreg nehezen érti még.

Igaza van, hiszen katonasapka van rajtunk. Ne-

künk még ráadásul egyenruhánk is van. Beszkárt kalauzi uniformis. Igazi katonának hihettek bennünket.

Búcsúzóul azért ránk erőltetett egy rövid karmonádlit. Az ingem alá rejtem. Ónodi lelkemre köti, nehogy bárkinek is szóljak arról, amit láttunk, mert akkor Rotyitsék végeznek a két öreggel.

Az ebéd korán elkészült. Kalla bácsi lefekszik egy félórára, amíg az ebédosztás megkezdődik. Mi meg hamar megfőzzük a karmonádlit. Kissé erősen megsózták. Már késő délután van, de a kivonult félszázad még mindig nem érkezett meg. Addig nem lesz ebédosztás. A fiúk messziről figyelik, mi lesz. Már órák óta mindegyik kezében készenlétben ott a csajka.

Titokban Piróknak, Egrinek, Oláhnak elosztva odaadom a karmonádlit meg egy komiszkenyeret.

– Ez meg mi? – kérdi Pirók. – Hiszen birkát öltetek, nem disznót.

– Ne törődj vele. Itt ilyen húsa van a birkának is.

Már esteledik, amikor a munkán levő félszázadtól visszajön az egyik kerettag.

Parancsot hoz: indulás.

Hamar ebédosztás az itthon levőknek. Sorakozás közben kapkodják be. Mi meg vízzel öntjük le a kondér alatt a tüzet.

Aztán úgy, forrón rakjuk fel a kocsira. Talán nem hűl ki az étel, amíg elérjük a munkán levőket.

A mi kocsink áll a menet élére. Engedélyt kérünk, hogy előremehessünk, hogy mire a század utolér bennünket, a kinnlevők megebédelhessenek.

Már a vége felé jár a hosszú, orosz, nyári nap, amikor az út baloldalán megpillantjuk a fiúkat.

Halottakat temetnek.

Szivós van velük. Megállunk. Szivós „tovább"-ot int. Nem értjük. Hiszen mi ennivalót hoztunk. Láthatja, hogy a konyhakocsi van itt.

Kalla odaküldi Ónodit, hogy jelentse, kész az ebéd, és ehetnek is. Még langyos.

Messziről csak azt látjuk, hogy Szivós kergeti vissza Ónodit.

– Na, mi van, öreg? – kérdi Kalla.

– Tovább kell mennünk a következő faluig, majd oda jönnek utánunk.

Most már lassan megyünk, hogy beérjen a század bennünket. Együtt megyünk a faluba.

Mihajlovka.

Ilyen még nem volt. Itt minden házban laknak. Innen, úgy látszik, senki sem menekülhetett el. Egy kertben telepszünk meg.

A kondéroknak alágyújtunk. Melegen tartjuk az ételt, mire a fiúk bejönnek.

Este tíz óra, de még nincs sötét. Spónertől utasítást kérünk a vacsorára vonatkozólag.

Kallát leszidja.

– Maga ne sürgessen engem. Én tudom a kötelességemet. Nagyon félti a zsidajait – nyafog, mint valami elkényeztetett kisasszony.

Ott aludtunk el a kondér mellett ülve.

Az elmaradt félszázad reggelig sem érkezett meg. Spóner a tegnapi ebédmaradékot reggelire osztatta ki.

– Na, maguk most jól jártak – ilyen reggeli! Ez nem járna maguknak, azt tudják? – mondja cinikusan.

Biciklivel előreküldik az egyik kerettagot. Azt beszélik, hogy most valami nagy városba érkezünk majd.

Megint birkát vágunk. A faluból rabolták ezt is. A gazdája ott áll a kerítés mögött. Eddig kísérte Rotyitsot meg Németh szakaszvezetőt, akik a birkát irhájánál fogva cipelték ide. Csak, amikor látja, hogy nincs irgalom, mert a birka már ott fekszik széttrancsírozva az egyik asztalon, akkor fordul el dühösen a kerítéstől. Fél szemmel figyeltem. Még messziről is vissza-visszafordult. Talán legalább a birka árát remélte.

– Indulás!

A félszázad már megy is. Kapkodva rakodunk a kocsira, és mi is indulunk. Mégiscsak a város határában értük be a félszázadot.

Sztarioszkol.

Rom, pusztulás mindenütt. Még egész házcsoportok égnek. Az utakon méteres gödrök. Bombatölcsérek. Felfordított kocsik. Kőkockákból emelt útzárók. Gerendák, kiégett autók. Szenny, piszok, korompernye, füst, ordítás, káromkodás, dübörgés. Autók, tankok, kocsik, gyalogosok végeláthatatlan áradata.

Ez Sztarioszkol.

Egy nagy épület előtt állunk meg, amely kivételesen nem ég. A járda mellé húzódunk. A fiúk leülnek. A tisztek eligazításért mennek. Az utcán levelek, bélyegek ezreit, százezreit viszi a szél. Néhányat felemelek. Letörölgetem őket. Szebbnél szebb szovjet bélyegsorok. Kitör belőlem a filatelista. Az utcára szórt papíráradat között kutatok. Egy kis dobozkára való szebbnél szebb bélyeg az eredmény.

A túlsó oldalon, az első emeleti ablakokból könyváradat zúdul az utcára. Magyar katonák szórják kifelé. Lent teherautókra hányják. Na, így még nem láttam könyvtárt szállítani. Vagy nem könyvtárba viszik.

Nem. Indulás után nemsokára újra látjuk a könyveket. Az úton levő hatalmas bombatölcsért töltik ki velük.

A nyugati kultúra fölénye!

Átmegyünk az állomás feletti hídon. Fel egy domboldalra. Valamikor aszfaltozott utca lehetett. Most tengelyig süpped kocsink a porba.

Már a város szélén járunk. Nem állunk meg a városban?

Nem, túlmegyünk rajta.

Szemben velünk orosz fogolycsoportot kísérnek. Mindig többet és többet. Azt beszélik, hogy itt nagy harcok voltak. Az oroszokat bekerítették.

Az elmaradt félszázadnak semmi híre.

A városon túl hatalmas gyárépület. Udvarán kút. Ömlik a nép az udvarba, be és ki. Mindenki inni akar.

A gyárral szemben agyagbánya. Odaterelik az orosz foglyokat. A bánya peremén német őrség. Géppisztollyal a kezükben egymástól nem több mint tíz méterre állanak.

Spóner előkerül. Indulás.

Az út mellett jobbra, balra orosz, magyar, német hullák, lódögök, rengeteg ágyú, aknatöredékek.

Nem messze megyünk. Erdőben vezet az út. Az erdő tele pihenő katonasággal. Végre mi is találunk benne helyet.

Letáborozunk. Itt fogjuk megvárni a lemaradottakat meg a vételezőkocsikat, amelyek már negyedik napja nem jöttek meg.

Főznénk, de nincs mit. Spóner szétosztott délután három órakor ebédre három embernek egy-egy szardíniát, tíz embernek egy kilós kenyeret. Igazán nem sok ekkora menet után. Spóner szerint a reggelivel már megkaptuk az előírt napi kalóriát.

A közelben nincs víz. A legközelebbi kút a városban, a gyárudvaron van.

Rotyits parancsnoksága alatt, két kocsival visszamegyünk a városba. A főutcáról letérve mellékutcákon csavargunk.

Rotyits minden házba bemegy. Mindenünnen hoz valamit. Fűrészt, fogót, fejszét, köszörűkövet. Valóságos zsibvásár van már a kocsinkon. Egy gyártelepen szép nagy, tízhektós vadonatúj hordó. Azt is feltetette az egyik kocsira. Hazafelé ebben viszünk majd vizet. Állítólag ezt kereste. Azért a kovácsműhely összes szerszámait is felrakatta.

Odább szép gondozott épület. Egyemeletes. Csak a földszinten érte belövés. Rotyits ide is bemegy.

– Gyerünk be emberek – kiáltja –, hordjuk kifelé.

Az utcára omlott falon keresztül megyünk be. Üzlethelyiség, mögötte műhely volt. Öt civil halott fekszik egymás hegyén-hátán.

Rotyits az emeletre parancsol bennünket. Szépen berendezett háromszobás lakás. Mintha most keltek volna ki az ágyból. Csak éppen a por, mely a kitört ablakon át most is ömlik befelé, mindent belepett. Ott turkál Rotyits a szekrényekben, fiókok-

ban, kapkod mindenhez. Látszik rajta, nem tudja, hogy mit vegyen magához. Nyalábszám nyomja a kezünkbe az összeszedett holmikat. Nekem is fehérnemű, díszpárna, váza, állóóra van a kezemben.

Indulok lefelé. Ónodi is. Ott, ahol a halottak egy esztergapad mellett fekszenek. Ónodi körülnéz. Csak ketten vagyunk. Odavágja be a holmit az esztergapad alá. Én is.

Rotyits újra ordít.

Most az udvarban van. A fészer alatt szép, könnyű homokfutó hintó. Mellette felpuffadt hassal két döglött ló bűzlik. A kocsit kellene kihúzni. Előbb a két döglött lovat kell eltávolítani.

Ájuldozom a bűztől. Rotyits is segít. Majd megszakad. Alig várja már, hogy a hintón parádézhasson. Az udvaron ezernyi törmelék. Bedőlt kerítéseken, szétszórt bútorokon keresztül valósággal a levegőbe emelve visszük ki az útra a kocsit. Rögtön át kell fogni bele két lovat. Ott is hagy bennünket Rotyits. Csak Csikvári szakaszvezetőt viszi magával.

Mi meg a két lóval, két kocsit húzatva indulunk vissza. Hatan vagyunk. Inunk szakadtáig erőlködünk, segítünk a két lónak, mire újra a rendes útra kiérünk.

Rotyitsék csak késő éjjel jöttek vissza. Addigra lombokból sátrat építettünk Spónernek meg külön a keret tagjainak.

Rotyitsék Spóner sátra előtt álltak meg a homokfutóval.

A konyhakocsi mellett leterített pokrócon aludtunk mi hárman Ónodival és Némethtel.

Jóska bácsi lökött oldalba.

– Nézd, megjöttek.

Hatalmas csomagokat cipeltek be Spóner sátrába, ahonnan Spóner hangja hallatszott ki.

Reggel Rotyits kereste a tegnapi „szajrét", amit a mi kocsinkra rakatott fel.

Nincs sehol. Hol van? Biztosan elvitte valaki. Ránk nem gyanakodott. Tudta, hogy mi úgysem használhatnánk. A kerettagok meg kilopták egymás szemét is. Méltók voltak egymáshoz.

Másnap délelőtt Rotyits, Csikvári, Németh István szakaszvezető és tizenöt muszos elindultak az erdőben levő faluba. Élelmet akartak szerezni.

Kora délután nagy kurjongatás verte fel az erdőt, amely amúgy sem volt csendes, hiszen egész hadsereg táborozott benne. Két tehenet és hat birkát hajszolva jöttek vissza. A teheneket is meg a birkákat is megkötöztük. Az egyik tehenet Fodor Lajos őrvezető, a század mészárosa, mindjárt le is taglózta.

Egy grammnyi fűszer, egy csipetnyi só, paprika sem volt a konyhán. A jól hízott marhahúst csak úgy, só, fűszer nélkül főztük meg, jó nagy darabokra vagdalva.

Ez volt az ebéd.

A fiúk szürcsölték a zsíros levet, és marcangolták az ízetlen, zsíros marhahúst. Estére a fél század nyögött. Percenként rohantak a közeli bokrokba.

De Spóneréknak azért mindig volt még egy marék rizskásájuk, egy kanálnyi sójuk, egy csajkányi száraz tésztájuk. Ebből kitellett a marhapörkölt. Persze, ők zabálták meg.

A lemaradottakról még semmi hír.

Reggel, a sorakozónál a század úgy nézett ki, mintha éppen kórházból jött volna. Sápadt arcok, beesett szemek. A sorakozóból is percenként léptek ki ketten-hárman. Engedélyt kértek, hogy félremehessenek. Amíg a sorakozó tartott, egyik-másik kétszer-háromszor is kérte az engedélyt.

– Na, magukkal se sokra megy az ország – gúnyolódott Spóner.

Rotyits most bennünket vitt magával a konyháról. Egy kocsival mentünk vissza a tegnapi faluba, amely mellett végeláthatatlan területen virágzott a burgonya. Rotyits felszakított néhány bokrot. Apró, mogyorószemnyi újkrumpli sárgult a gyökerek között.

– Gyerünk, szedjünk egy zsákravalót. Fene tudja, mikor kerülnek elő a vételezők. Még éhen döglünk miattuk.

– Nem érdemes ezt, főtörzsőrmester úr – szólt neki Ónodi.

– Dehogynem, szedjétek csak!

Egy félholdnyit tépkedtünk fel, de bizony alig volt a zsákban néhány kilóra való.

Bementünk a faluba.

Az első házban az udvaron ott volt az ajtó mellett egy jó erdőirtó balta. Rotyits mindjárt a kocsira tetette.

Mint mindig, Ónodi volt a tolmács.

– Előadni a baltákat, fűrészeket, lapátokat, kalapácsokat, fogókat – adta ki Rotyits a parancsot.

Ónodi meg megmondta, hogy adjanak néhány rossz szerszámot, hogy befoghassuk Rotyits száját. Nehogy ő maga vagy Csikvári, aki most is vele jött, kutassák át a házat.

Amíg mi fél kocsiderékaljra való ócskavasat szedtünk össze, addig Rotyits és Csikvári a lakásokban kutattak. Nem szerszámok után.

A szekrényeket, fiókokat kutatták át meg a padlásokat, pincéket.

Öt nagy kenyeret találtak az egyik házban. Mind az ötöt elhozták. Az asszony könyörgött, kérte, hogy legalább egyet adjon vissza. Csikvári ráfogta a fegyverét.

Fegyver nélkül lépést sem tett.

Végigjártuk az egész falut. Jelentettük: nincs több szerszám.

No, akkor még néhány kuricát fogjunk.

Kurica = tyúk. Jajca = tojás, luka = hagyma, moloko = tej. Ezt már megtanultuk.

Köszönés helyett ezzel léptek be mindenhova. Jeszt kurica? Jeszt jajca? Jeszt luka? Jeszt moloko? No meg a klebát sem felejtették ki, amikor ilyen szűkös viszonyok voltak a századnál.

A tyúkfogás megint csak nem sikerült. Hiába nőttünk fel falun. Nem tudtunk egyetlenegyet sem fogni. Szétröpködtek, ki a krumpliföldekre.

Rotyits őrjöngött, lekapta Csikvári fegyverét. Vadászatra indult. Meg kell hagyni, jó lövő volt. Minden lövése talált. Öt tyúkkal tetéztük meg a zsákmányt.

Amikor felszálltunk a kocsira, fedeztük fel, hogy a zsák, melyben a krumpli volt, egészen megtelt.

Rotyits és Csikvári a bakon ültek. Ők hajtottak. Mi meg hátul hárman munkaszolgálatosok. Kitapogattuk a zsákot. Nem krumpli volt abban.

Ónodi óvatosan kibontotta a zsák száját. Egy pár

női cipő volt legfelül. Kivette, és óvatosan leejtette a kocsi végénél. Asztrachán férfi sapka. Az is az útra került. Jól megfogyatkozott útközben a zsák tartalma. Még a krumplinak is elfolyt egy része. Odahaza istenbizonyoztunk, hogy mi semmit se vettünk észre. – Nem hátra néztünk, hanem oldalt az erdőbe, hogy nem jönnek-e partizánok – mondtuk. Ez elég volt védekezésül, mert a partizánoktól féltek, rettegtek, remegtek.

Már közel jártunk a körletünkhöz, amikor két mezítlábas embert értünk utol. Rotyits leugrott a kocsiról. Csikvári is. Megállították a két embert. A főtörzs mindjárt a sapkájukat kapta le a fejükről. Mind a kettő kopasz volt.

– Partizán?

A két ember ijedten tiltakozott.

– Soldat?

– Nyet! Nyet! – védekeztek azok.

– Gyere le! – ordította Ónodinak Rotyits.

– Kérdezd meg, mit keresnek itt?

– Hazafelé mennek – fordította le Ónodi a választ.

– Honnan jönnek?

– Itt voltak a szomszéd faluban rokonoknál élelemért.

– Mi van a zsákjukban?

Már bontották is. Az egyiket Rotyits, a másikat Csikvári.

A két orosz sápadtan nézte, mi történik, nem látszott rajtuk félelem. Közömbös arcot vágtak, de láttam, hogy csak magukra erőltetik a nyugalmat.

Rotyits is, Csikvári is kiöntötték az út menti gyepre a két zsák tartalmát.

Elsápadtam.

Katonasapka, katonaruha, derékszíj, két-két pár vadonatúj fehérnemű és a zsák aljáról rengeteg pénz ömlött ki. Sok ezer rubel lehetett.

Most mi lesz?

A két hiéna úgy vetette magát a pénzre, mint az éhes munkaszolgálatos a kondérra, ha megengedik neki, hogy kinyalja. Számolták, a rubeleket.

– Szóval mégiscsak partizánok vagytok! – vágta pofon a közelébe esőt Rotyits.

– Állítsd oda félre, és lődd le ezeket a kutyákat! – adta ki a parancsot Csikvárinak.

Az meg már terelte volna is az oroszokat, ha nem veszi észre, hogy Rotyits a pénzt gyömöszöli zsebeibe. Csikvári se akart lemaradni. Most már ketten gyömöszölték mohón a rubeleket. A nadrágzsebek, a zubbonyzsebek megteltek a különböző színű papirospénzekkel.

– Ónodi, kérdezd meg tőlük, hol szerezték a pénzt?

– Találták.

– Találták? Biztosan Sztálintól kapták.

– Ónodi, gyere ide, rakd a többi vacakot vissza a zsákokba, és dobd fel a kocsira.

A két orosz csak nézte, várta mi fog velük történni. Bakancsukat a fűzőnél fogva mindegyik ott lóbálta még a kezében. Az egyik a hóna alatt bőr lábszárvédőt szorongatott.

Rotyits odament hozzájuk.

– Officir? – ordított rájuk.

– Nyet! Nyet! – válaszolták egyszerre. – Robotnyik.

– Te, Ónodi, mit mondanak ezek?

– Azt, hogy munkások.

– Akkor ezek olyan magatokfélék lehetnek. Biztos ezek is szakszervezeti titkárok, azért van annyi pénzük.

– Dolgos emberek lehetnek ezek, főtörzs úr. Nézze csak, milyen munkás kezük van.

– Az ám, az anyjuk Úristenit! Attól még lehetnek akár népbiztosok is.

Most odament az oroszokhoz. A bakancsokat nézegette. Aztán messze bevágta az erdőbe, a bokrok közé. Most a lábszárvédőt gusztálgatta. Forgatta, nézegette. Egyszer csak kikapta az orosz hóna alól, és a bőr lábszárvédővel ütötte-verte őket.

A két orosz meg csak állt. Nézett. Nem védekeztek az ütések ellen.

Rotyits már pihegett.

Hirtelen az egyiket lábszáron rúgta. Az felordított, és a lábához kapott. A másiknak öklöllel vágott az arcába. Az meg se rezdült, de úgy nézett Rotyitsra, mint a bika, amelyik öklelésre készül.

Rotyits hirtelen megfordult, otthagyta őket. Csikvárival együtt felszálltak a kocsira.

A két orosz ottmaradt.

Elindultunk. Csak néhány lépést tettünk. Újra megálltunk.

– Ne hagyjuk itt őket, mert ezek képesek az éjjel megtámadni bennünket.

Csikvári fegyverrel ment a két oroszért. Felültették mellénk őket.

Csikvári sugdosott valamit a főtörzsnek. Újra megálltunk. Lezavarták a két oroszt.

Na, gondoltam, most kivégzik őket. Nem.

A kocsi újra megindult. A két embert elhagytuk.

Éppen jókor érkeztünk a táborhelyre. Négy-öt orosszal, férfiakkal, nőkkel, egy német őrmester és egy tiszt jött a századhoz.

A parancsnokot keresték. Spónerhez vezették a németeket, de az oroszokat nem engedték közel.

Spóner meghallotta, hogy őt keresik, és kijött a németek elé. Nagy barátsággal bokázott körülöttük. Invitálta be a sátorba őket. Azok meg nem mentek, hanem egyre nézegettek a kocsik, sátrak körül.

Úgy látszik, megtalálták, amit kerestek. Az árván maradt tehénre mutattak meg a birkákra.

– Azok az önöké? – kérdezték németül.

– Igenis – csattogtatta bokáját Spóner.

– Hol szerezték?

– Még Vorozsbán vételeztük őket.

– Azóta lábon hajtották?

– Igenis – csattant Spóner bokája.

Rotyits félrehúzódva figyelte a jelenetet. Elszánt düh szikrázott véreres szemeiből.

– Szabad a vételező könyvet megnéznem?

Spóner zavarba jött. Rotyits hirtelen kisegítette.

– Nem tudjuk bemutatni, mert a vételező kocsin van, az meg már egy hete nem jött vissza.

A német csóválta a fejét.

– Nem értem. Engem ideküldöttek a városparancsnokságáról, hogy adassam vissza ezeknek az oroszoknak, akik panaszra mentek, hogy maguk tegnap elhajtották az állataikat.

– Hazug banda! – ordította Spóner.

– Zavarják el innen ezeket a tetveseket!

– Rotyits! Miért tűri, hogy civil bejöjjön a tábor területére? Rotyits, nem lát maga?

Már ugrik is három kerettag, és puskatussal kergetik a civileket. Az egyik asszony meg-megfordul, és mutogat a tehén felé. Valamelyik oldalba vágja a puskatussal. Az asszony belebukik az út porába.

Nehezen feltápászkodik. Ketten is lökdösik kifelé az erdőből. Az asszony az egyik kezével csípőjét szorongatja, a másikkal az ég felé integet, mintha felülről hívna segítséget. A német tiszt meg karba font kezekkel figyelte a jelenetet. Egy arcizma sem rándult meg a brutalitás láttán. A szeme se rezdült. Sok mindent láthattak már ezek a szemek.

Az erdő szélén csak újra összegyülekeznek az oroszok. A németet várják. Az meg ott tárgyal még Spónerrel.

Most már Rotyits is beleavatkozik a vitába.

Spóner Rotyitssal bizonyítgatja, hogy a tehén meg a birkák legális úton kerültek a századhoz. A német nem nagyon hihet nekik, mert nehezen megy el, pedig olyan indulófélben van már.

Most már kijátssza Spóner az utolsó ütőkártyáját is.

– Tiszti becsületszavamra mondom, hogy vételeztük.

Ebben már a német sem kételkedhet. Végre tisztről van szó: magyar tisztről, Horthy tisztjéről. Annak a becsületszavánál már nem lehet elfogadhatóbb bizonyítékot követelni itt a végtelen orosz földön.

A tehén- meg a birkalopásnak még folytatása következett. Másnap már korán reggel megjelent újra

a német tiszt. Most már négy géppisztolyos katona kísérte.

Spóner és Rotyits egyszerre ugrottak eléje. A német észre sem vette őket. Átnézett a fejük felett, és egyenesen a tehén felé ment a katonákkal együtt.

Spóner hülyén állt ott a sátor bejárata előtt, és onnan figyelte a fejleményeket. Nem úgy Rotyits. Lármázni kezdett. Kiabált, gesztikulált. Az egyik német aztán az oldalának nyomta a géppisztolyát, mire azonnal elcsendesedett.

A németek elkötötték a tehenet. Egy vezette, hárman pedig körülfogva, díszkíséretet adtak mellé.

Ott mentek el a sátor előtt, melynek ajtajában még mindig ott állt Spóner.

Várta, úgy látszik, hogy a német majd most vele fog beszélni.

Nem ez történt. A német megállt egy pillanatra Spóner előtt, végignézett rajta, mintha tetűt keresne a zubbonyán.

– Tetves cigánybanda! – ordította Spóner szeme közé.

A hős hadapród bizonyára attól való félelmében, hogy az ordítást pofon is követi, ijedtében kettőt is hátralépett.

Elvonult a menet. Az erdő szélén ott várakozott a tegnap leütött asszony. Odaszaladt a német katonához, ahhoz, aki a tehenet vezette. A keze után, a tehenet vezető keze után kapkodott. A német azt hitte talán, hogy kezet akar csókolni neki, s mint egy püspök, háritotta el magától az asszonyt.

Az meg szegény, dehogy akart kezet csókolni, dehogy akart. Csak a kötelet akarta, a marha nyakán

levő kötelet akarta már végre a kezébe fogni. Akinek a kezében van a marha kötele, az rendelkezik a marhával.

A német is megértette végre az asszony szándékát, és odadobta neki a kötőféket.

Az asszony ráborult a tehén fejére. Csókolta, cirógatta, gügyögött neki, mintha rég elveszettnek hitt fiát kapta volna vissza.

Ott vártak a többi kárvallottak is. Most ők vették körül a tehenet. Mindenki simított borzas szőrén legalább egy tenyérnyit. A fájdalmukat simították rá a szegény asszony tehenére. De azért a szemük ragyogott. Legalább egyet visszakaptak a sok közül. Bizonyára nem mi voltunk az első tehéntolvajok, akik megfordultak náluk.

Az eset után egyesek a század tagjai közül valóságos dicshimnuszt zengtek a németekről.

– Ezek igen. Igazán katonás ellenfelek, figyeltétek őket! – áradozott Herczka Pál.

- Persze hogy figyeltük – válaszolt Ónodi –, az egyik, az erősebb rabló biztosította a maga számára a zsákmányt. Most visszaadatta. Majd elveszi ő, ha kell neki.

Már ötödik napja éhezik a század. Ma birkahúst főztünk vízben, só és minden ízesítő nélkül. Délben az ebédosztáshoz megint csak nem jöttek tízнél többen. Úgyis hiába eszik meg, csak végigszalad bennük. Szinte tántorog az egész század. Inkább haloltak már, mint élő emberek.

Mégis munkára vezénylik ebéd után még a félholtakat is. Az erdőn végighúzódó országutat kell javítani.

Kint az úton az égig száll a por. Ezer és ezer kocsi, tank, autó, egyik gyalogezred a másik után vonul végig mellettünk. A kocsi kerékagyig süpped a homokba.

– Ide tíz muszos! – ordít egy-egy elakadt szekér kocsisa.

Két ló, tíz muszos, és a kocsit odábblendítik. Csak öt méterrel, hogy aztán az egész elölről kezdődjék. Vagy ugyanazzal a kocsival vagy a következővel.

Emberről, állatról dől az izzadság. Piszkos sárként folyik végig az arcokon. Katonák százai mezítláb menetelnek. Agyongyötört lábuk nem tűri a bakancsot. Egy korty víz életet jelentene. Egy csepp sincs. Mégis menni kell. Előre. A tisztek kényelmesen, kocsin vagy lóháton.

Tábori csendőrök cirkálnak az út két oldalán. Nem tűrik, hogy valaki a menetből kilépjen vagy akár csak a legszükségesebb elintézése végett is az erdőbe beugorjon. Menni kell. Menni, mert úgy látszik, a fronton kell a katona.

Az útjavításból persze nem lett semmi. Csak kocsitolásból, kocsihúzásból állott a munka. Csikvári van az útjavítókkal. Jó, suhogós mogyorófa-vesszőt pattogtat a kezében és a muszosok hátán.

– Nem bírnak tízen, két lóval egy kocsit továbbtolni? No, majd segítek!

Csattog a hátakon a mogyorófa-vessző. Most már a port nemcsak az izzadság, de a könny is mossa lefelé! Egyikünk-másikunk képe inkább csíkokkal tarkázott lárvára, mint emberi arcra hasonlít. Csikvári nem látja az arcokat, nem látja a roggyanó térdeket, nem érzi a fulladó mellek pihegését, csak

egyet lát: a kocsik már százával állnak végtelen sorban.

Nagy teherautó süllyedt el a homokban.

– Ki kell tolni! Gyerünk! Mindenki ide!

Ötvenen is tolnánk már. A legtöbbnek már jártányi ereje sincs. Az autóba inkább kapaszkodnak, mint tolják. Százával állnak körülöttünk, életerős, fiatal, erőtől duzzadó bakák, kocsisok, sofőrök. Mind minket biztat. Egy se segít. Már a gép sem bírja az állandó túlfeszítést. A motor kihagy, de nekünk nem szabad kihagyni. Csikvári őrjöng. Szaladgál a kocsi körül.

Néhányan végre a bámészkodók közül rászánják magukat, és közibénk állnak segíteni. Csikvári se lát, se hall, csak üt. A katonákat is, akik közénk álltak.

Az egyik katona kilép, és nézi, nézi. Nem érti, miért vágtak végig rajta. Tréfa? Nem. Látja, a többit is püföli Csikvári. A bámészkodók már röhögnek. Hogyne röhögnének, amikor Csikvári már nem tudja megkülönböztetni a muszost a katonától.

Nekem is nevethetnékem van. Nagyon. Olyan pofont kapott Csikvári, amilyet mi már régen kívántunk neki.

Az a baka adta, akin először vágott végig helyettünk. Most ő lepődött meg. Még kapott vagy ötöt ráadásul.

Divina Commedia!

Néhány tiszt beleavatkozott, pedig mi szerettük volna látni a színdarab folytatását is.

Azért valami haszon származott belőle. Csikvári elparancsolt bennünket a teherautótól. Most már nem

volt fontos, hogy velünk tolassa tovább az elakadt kocsikat. Sőt, visszavezetett bennünket a körletbe.

Vízért epekedtünk mi is. A lajtos kocsiban volt még néhány csepp. Kalla bácsitól engedélyt kértem, hogy mindenki legalább egy fél kulacsaljával ihasson. Csak hárman-négyen juthattak az isteni nedűhöz, amikor Spóner, Rotyits, Németh ordítva rohantak oda.

– Mit csinálnak? – sivított Spóner.

Rotyits rúgott, ütött, ordított, Németh se kímélte erejét. Ott fetrengtünk a lajtos hordó körül. Az üres kulacsaljak ott hevertek mellettünk a forró, kiégett földön.

A fiatal, cserjés erdő nem adott árnyat. Tenyérnyi árnyék megváltás volt, már annak, akinek jutott. Összetörve, éhesen, szomjasan bújtunk a kókadt levelű bokrok közé. Nyelvemet felmarta a por. Szemem égett. Csak egy vizes zsebkendő volt a vágyam, mellyel forró homlokom hűthetném, vagy égő nyelvem rászoríthatnám. Soha semmi után nem vágyódtam még így. Mindannyian megőszültünk a hajunkra tapadt fehér portól. Állati sors.

Nem, ez az állatinál is rosszabb volt. Ezt csak ember viselheti el. Ember, akiben él a vágy, akarat, kibírni mindent, hogy a végén fizethessünk.

Este nyolc óra. Nálunk otthon délben sincs soha, a legnagyobb kánikulában sem ilyen meleg. A poklok-pokla ez, amelyben étlen-szomjan égünk el.

Ennek is vége.

– Sorakozó!

Szánalmas. Hol van ez a sorakozótól? Ketten-hárman összefogózva támolyognak oda, ahol Rotyits a

sorakozót kiabálja. Én Némethet és Oláht támogatom. Ónodi is kettőt: Herczka Sanyit és Forbáthot. Aki egy kicsit is tartja magát, az segít a másiknak. Dr. Braunt hárman húzzák oda.

– Mi ez? Rohadt kurva banda! Vigyázz!

A testek az ismerős szóra egy kicsit megnyúlnak.

– Jobbra át!

Egymás lábát tapossuk. Percenként esik el valaki. Feltápászkodik – aztán újra elesik. Felemeljük. Menni kell, mert másképp jön a furkósbot, mely buzogányként zuhog a hátunkon.

Rotyits is jó erőben van, Reichord is, ez az analfabéta barom.

Senki sem tudja, hova megyünk. Szerszámot nem viszünk. Az országút már kiért az erdőből. Az út két oldalán dús fűzfa-csalit van.

– Fiúk, itt víznek kell lenni!

Hiába, Ónodi a legtapasztaltabb közöttünk. És tényleg az út egy kanyarulata után hidat pillantunk meg. Katonai kettős pontonhíd.

Letérünk az útról, a fűzfáson át a folyóparthoz. A víz tőlünk két-három méternyire hömpölyög piszkosan, sárosan.

Most megszabadulhatok mindentől. Szomjúságtól, éhségtől, fáradtságtól, szenvedéstől, aggódástól. Csak két ugrás a víz. Vége lesz a szomjúságnak és mindennek. Csak két ugrás. De kinek van ereje hozzá! Pedig az kell hozzá, mert egyméteres töltés van a parton. Egy métert felmászni? Ahhoz nincs erőm. Másnak sem. Csak annyi van, hogy előre rakjam a lábaimat. A többieknek is. A testünk még él, de élet ez? Nem. Csak ösztön, amikor már az akarat

nem uralkodik a testen, de annak még minden szerve azért reflexszerűen működik.

Itt már nincs töltés a parton. No, most! Most már nincs akadály, csak be kell lépni a vízbe.

Talán mégsem kell, mert Rotyits – Állj!-t vezényel.

Este tíz óra felé lehet. Világos van, mint délután. A meleg most nem szúr, hanem fullaszt.

– Levetkőzni! Fürdés!

Nem könnyű feladat. Rongyaink már hetek óta nem kerültek le rólunk. Út pora, istálló mocska, izzadság bűze ivódott, száradt bele. Téptük magunkról a ruhát. A kötőket, madzagokat, melyekkel magunkra és egymáshoz erősítettük rongyainkat, nem bogoztuk ki. Szakítottuk, téptük, és ha nem ment, akkor a ruhát téptük. Csak mielőbb bele a vízbe!

Mindjárt térden felül ért a víz, melynek hidegétől agyunkig szaladt valami tébolyító érzés. Mintha tüzet lövelltek volna gerincemen végig az agyamig, aztán meg hirtelen jeges borogatást raktak volna rám. Félig eszméletlenül buktam a vízbe.

Aztán ittam, ittam, ittam. A végtelenségig. Talán órákon át. Soha még ilyen jó, kellemes valami nem ment le a torkomon.

Vitt a víz. Jó volt. Hűvös volt. Nem éreztem már a hetes izzadság bűzét. A hasam megtellett. Erőre kaptam. Észhez tértem. Önkéntelenül úszni kezdtem. Már látni is tisztán láttam. Hallottam is.

– Az anyátok Úristenit, ti rohadtak, nem megmondtam, hogy senki sem úszhat el?!

Odanéztem. Reichord őrvezető úr toporzékolt a parton egy szál gatyában, kezében puska.

Kire ordít ez? Rám? Többen is úsztunk lefelé. A mieink voltak azok is. Lövés dörrent. A víz ott előttünk csobbant egy parányit.

Most már egészen tisztán tudtam gondolkozni.

– Fiúk, forduljunk vissza, mert baj lesz.

Felfelé azonban egy karcsapást sem tudtunk úszni. Ferdén kifelé úsztunk. Ott várt reánk gatyás őrangyalunk. Nem mentünk ki egészen a vízből a partra, hanem csak úgy térdig érőig. Abban gyalogoltunk felfelé. Közbe-közbe mostuk magunkról a piszkot, a mocskot. Most éreztem csak, milyen jéghideg a víz. Már vacogott a fogam. A többiek is dideregtek. Öltözködtünk. Csak úgy, vizes testre vettük fel a ruhánkat.

Undorító rongyok. Tiszta testre felvenni még undorítóbb. Talán jobb lett volna meg sem fürödni. Akkor most nem utálkoznék magamtól. Nincs sok idő a mélázásra.

– Gyerünk! Sorakozó!

Reichord nótázást rendelt el. Vorozsbán daloltunk utoljára, most senkinek se akaródzik. Egyik is csak dünnyög-zümmög, a másik is. Ez bizony nem ének.

Ott elöl a menet elején mégiscsak felcsattan a nóta.

Kék a kökény rececе,
Ha megérik fekete . . .

Néhányan átveszik a hangot meg az ütemet, de pár lépés után már nincs itt se ütem, se nóta.

Az éhséget most újra érezzük. Csodálatos, menynyit ittam, de mennyit! És újra megint szomjas vagyok. A többiek is panaszkodnak.

Reichord erőlteti a nótát.

A hídfőnél nagy tiszti csoport ácsorog. Úgy látszik, azok előtt szeretné kivágni a rezet. Nem megy. Hiába fenyegetőzik, szitkozódik. Neki-nekikezdtünk a nótának, de a második strófa után vége. Visszavonhatatlanul vége.

A tisztek peckesen, lovaglópálcásan feszítenek. Néhánynak monokli csillog a szemén. Az egyik kilép.

– Áh, ezek a szárdíniás zsidók! No, van-e még szárdíniájuk?

Nem tudom, miről ismert meg bennünket. Egyik munkásszázad úgy hasonlított a másikhoz, mint két tojás.

Nekünk szólt? Vagy a keretnek? Sem mi, sem ők, nem válaszoltak beszediniói ismerősünknek, az örnagy úrnak, aki a hadbiztossági vizsgálat után el akarta tiltani a szardíniát tőlünk.

– Mintha egy kicsit megkopták volna máguk?

Ott mentem el éppen előtte. Most tűnt fel, hogy milyen furcsa ás kiejtése van.

– Meg fogsz te is kopni, remélem. Le fog az élet kopni rólad. Le bizony a csontodról – zsörtölődött mellettem Ónodi bácsi. Persze, csak úgy csendben, a fogai között.

A körletben nagy zsivaj fogadott bennünket. Megérkezett a másik félszázad is, melyet pedig már elveszettnek hittünk. Csak egy ember veszteségük van. A század legöregebb tagja, Silberpfennig Juda tűnt el. Valahol az úton elveszett. A fáradtság ledöntötte. Otthagyták az út menti árokban. Biztos pusztulás a sorsa. Öreg zsidó, munkaszolgálatos, jártányi ereje sem volt. Ki könyörülne meg rajta? Német? Magyar?

Nincs itt különbség. Csak még rosszabb, legrosszabb. Egy lövés valahol a szíve, vagy a halántéka táján enyhíthet még rajta. Más irgalmat errefelé nem ismernek velünk szemben.

1942. július 11. Egy nap a 365 közül. Ez a nap is úgy indul, mint a többi. Hajnali ébresztő, munka. Egy szakasz az erdő távolabbi részén a lövészárkok átkutatására, aknaszedésre és esetleges otthagyott fegyverek, lőszerek összegyűjtésére indul. Egy szakasz körletet takarít. A többiek baltával, fűrésszel felszerelve munkára indulnak. Ágakat vagdosnak, fiatal facsemetéket irtanak, rőzsébe kötik, és ezzel töltik ki a homokos úton a kerékvágásokat.

Ma nagy ebédhez készülődünk a konyhán. Tegnap késő este megjött a két elveszettnek hitt vételező kocsi is. Ma tehát lesz miből főzni. Igaz, hogy a keret Spóner és Rotyits sátraiban egész éjjel zabált. Alig győzték lehordani a vételezőkocsiról az ételt. Azt hiszem ittak is. Bort vagy pálinkát vételezhettek, mert hajnalfelé arra ébredtünk, hogy Bedő őrmester meg puszipajtása, Németh István szakaszvezető ott ölelgették az egyik fa törzsét a konyha mellett. Okádtak. Dőlt belőlük a mocsok.

Nőkről beszélgettek. Mocskos, trágár szavakkal szidták, becsmérelték az orosz nőket.

– Te-e, pajti – böfögte Bedő –, bemehetnénk a faluba. Akad azért talán valami rendes dög is.

– Gyüssz?

– Veled, öregem? Persze.

Arra tűntek el, amerre a falu feküdt, ahonnan a teheneket, ökröket hajtottuk el, meg a szerszámokat raboltuk.

XI

– Emberek – ez volt Kalla bácsi szavajárása –, ma kettőt kell fordulni a lajttal, levest meg vágottborsófőzeléket főzünk. Két birkát is vágunk.

– Gyerünk, emberek, vízért, gyerünk, gyerünk, mert nem lesz énekes halott sem belőlünk délben.

Trojkába fogtam a három kis orosz lovat, amelyeket még valahol Sztarioszkol előtt „szerzett" Rotyits. Még sokat vesződtem a komettal, melyet csúcsos végével lefelé kellett a lovak nyakába akasztani, aztán megfordítani a szerszámmal együtt. Persze hogy a sok forgatástól úgy összegubancolódott sokszor az egész szerszám, hogy csak Rotyits ismerte ki magát közöttük. Ahányszor szerszámoztunk, mindig ott állott szétvetett lábakkal, dülledt szemekkel, lesve, hogy hol tévesztünk el valamit, hogy aztán a mindig keze ügyében levő bikacsökkel végigverjen rajtunk.

Kurszk óta Oláh Ferkó volt a konyhakocsis. Soha

még csak ostor sem volt a kezében azelőtt, Rotyits szinte naponta véresre verte.

– Hogyan tartod azt a gyeplőt? Te barom!

Már csattant is Oláh hátán a bikacsök. Engem még sohase ütött meg, csak szidott. Azért aztán lehetőleg mindig én szerszámoztam.

Rotyits a homokfutóba is befogatott. Azzal kísért el vízért bennünket vissza a városba. Úgy ült hátul a birka-, ló- és tehéntolvaj, mintha a környék földesura volna.

Elöl Rotyits a homokfutóval. Előtte a bakon Oláh ült. Az ostor a főtörzsnél volt. Sohasem a lovakat, mindig a kocsist ütötte vele.

A trojkát a lajtos kocsival én hajtottam. Csikvári is velünk volt. Ónodi a hordó tetején gubbasztott.

Már napok óta tanyázunk az erdőben, de a kocsi-, gép-, emberáradat azóta egyre zúdul a front felé. Azért most is csak az út szélére húzódva, megmegakadva, lassan jutunk a város felé.

A város szélén, a nagy gyárral szemben, melynek az udvarán a kút van, a téglás gödör peremén most is egészen közel egymáshoz, ott állt lövésre készen tartott fegyverrel a német őrség. A téglás gödörből állandó fegyverropogás hallatszott fel.

Egyes puskalövések, hármas, ötös sorozat géppisztolyból. Az őrség mögött nagy tömeg figyeli, mi történik ott lent a gödörben. Németek, magyarok tolonganak, ágaskodnak, hogy jobban lássanak. Egy lövés vagy sorozat után nagy röhögés. Egymás hátát csapdossák gyönyörűségükben.

Mi lehet ott?

Mi a lajtos kocsival beállunk a gyárudvarra, ahol

század tolonganak az egyetlen kút körül. Kulacsba, csajkába, vödrökbe szivattyúzzák a vizet, amelyet mohón szürcsölnek. Még délelőtt tíz óra sincs, de már olyan nagy a tolongás, mintha delelő lenne. Mindenki tolakszik. Sofőrök a gyár előtt álló autóhoz szeretnének vizet vinni. Sietniök kell. A kocsi elállja az utat. Kocsisok lovakat szeretnének itatni. Felfordulnak mindjárt a szomjúságtól. Ezt állat nem bírja ki. A tisztiszolgák a legszemtelenebbek, nekik a legsürgősebb. Az alezredes, a százados, a főhadnagy úr vár.

– Engedjenek, mert ha idejön, jaj lesz maguknak!

Nekünk munkaszolgálatosoknak szavunk sem lehet. Csak azért, hogy vízhez jussunk, félóráig cibáljuk a szívóskút karját. Közbe-közbe odacsempészszük a mi vödrünket is. Nehezen telik így a hordó.

A gyár nagy raktárépülete (ajtaja pár lépésnyire van a kúttól) most gyűjtőtábor. Orosz katonákkal van zsúfolva. Három szuronyos magyar baka áll az ajtóban, mögöttük a foglyok százai. Foglyok, akik mind-mind kifelé figyelnek. Szemek ezrei mind egy helyre tapadnak: a kútra.

Tegnap még mi is így epekedtünk a víz után. Háttal állok a raktárnak, mégis úgy érzem, hogy a láztól tüzelő szemek égetnek. Ónodi váltott le. Két vödör vizünk van már. A lajtba akarom önteni.

A raktárból egy őr tízes csoportot kisér a kúthoz. Mind sebesült. Mocskos kötésükön átüt a genny. Messziről bűzlenek. Ordítás.

– Ide ne engedd őket! Még mit nem.

Egy gonosz képű tizedes már harmadszor engedi

tele a csajkáját. Kétszer utolsó cseppig kiitta. Most már csak néhány kortyot iszik, a többit a sebesültek képébe löttyintette. Azok inkább tréfának veszik, mint sértésnek. Ott állnak, öt méternyire a megváltó víztől. Mégsem jut nekik egy csepp sem.

A kút körül nagy tócsa. Egyre nő, lassan már csörgedezik. Arra, a foglyok felé. Észreveszik. Lehajolnak. Inkább lágy iszapot, mint vizet markolnak fel. Azt veszik a szájukba, és mint egy jégdarabot, forgatják. Aztán köpködik ki a sarat.

Ónodi félrelép a kúttól. Húzzon más. Újra van két vödör vizünk. Ez nem kerül a lajtba. Jóska bácsi egyenesen odaviszi az egyiket a sebesültekhez. Ezek piszkos plehdobozokkal, füstös csajkával merítenek bele. Most nem nyögnek, vadul öntik magukba a vizet. Az őr már tereli is vissza őket. Most újabb csoport jön. Annak én adom oda a másik vödörrel. Ezek nem tolonganak. Egyiknek tűrhetően tiszta kulacsalja van a kezében, az merít mindegyiknek kettőt-kettőt. Maga is iszik. Merítés közben figyel rám. Szemünk összetalálkozik.

Megértettük egymást.

Nem köszönték meg a vizet, szemükben mégis köszönet volt.

Már délfelé járunk, és a lajt még félig sincs teli. Mit csináljunk? Minket félrelöknek. Kerettag meg nincs velünk. Csikvári is bement a városba Rotyitssal együtt a homokfutón. Erőlködünk a vízért. Fél lajtnyival nem mehetünk vissza. Meg keretkísérő nélkül sem.

Odakintről, a téglás gödör felől be-behallatszanak a lövések.

A gyárkapu mellett kisebb épület. Olyan portás-lakás-féle lehet. A raktárból néha-néha két-három őr kíséretében kisebb fogolycsoportokat kísérnek be ebbe az épületbe. A foglyok közül majdnem mindegyiknek jobb ruhája van. Tisztfélék. Az épületből kijövő foglyok nem mindegyikét kísérik vissza a raktárba. Sőt, csak ritkán-ritkán egyet-kettőt. A többit a kapun kísérik ki. Hová?

Akkor még nem tudtuk. Csak jó félóra múlva.

– Ki van ezzel a lajtos kocsival? – áll elénk egy főhadnagy.

Egyszerre ugrottunk Ónodival.

– Alássan jelentjük, mi, főhadnagy úr.

– Miféle bagázshoz tartoztok?

– A 401-es különleges büntetőszázadhoz.

– Ah, ahhoz? No, akkor le a hordóval!

– Alássan jelentem, félig van már vízzel. Nem tudjuk ketten letenni.

– Hát ki mondta, hogy vízzel együtt tegyétek le? Ki a vízzel! Minek a zsidóknak víz?

– Alássan jelentem, nem vagyunk zsidók.

– Nem? Hát mik?

– Keresztények.

– Mii? Keresztények? Keresztény nincs különleges században. Csak zsidók, betörők, gyilkosok. Ja meg kommunisták.

– Betörők vagytok vagy kommunisták?

– Alássan jelentem, szakszervezeti emberek vagyunk. – Már odacsődült körénk az egész udvar. Pecsenyére vártak. Akarom mondani, vízre.

Mi meg védtük Ónodival a vizet. Ebédről, a század hosszú napok óta első ebédjéről volt szó.

– Tudom, tudom. Szakszervezet. Ezek is kommunisták – szólt oda a mögötte álló egyik tisztesnek.

– Na, pofa be! Le a hordóval!

Öten is ugrottak a csaphoz, és engedték a vizet. A mi keservesen összegyűjtött vizünket. Zabálták, szívták magukba a mi vizünket. A 401-es különleges század életét.

A főhadnagy az előbbi tisztest hagyta ott. Tizedes volt. Mikor az utolsó cseppet is elitták a hordónkból, akkor a tizedes ránk szólt.

– Na, már most aztán ne sokat teketóriázzanak, hanem gyerünk le a hordóval. Nehogy a főhadnagy úr megint kijöjjön.

– Tizedes úr, alássan, mi lesz, ha visszajön a főtörzs úr? Agyonüt bennünket, ha nem leszünk itt, ha nem lesz elég vizünk.

– Majd elintézzük. Odaállni a raktárajtó elé!

Én hajtottam megint a lovakat. Ott álltam meg közvetlenül az őrség előtt. A kocsiról a fejek felett messze be lehetett látni a hatalmas hodályba. Ezrek lehetnek itt. Annyian voltak, hogy csak állni tudtak.

Most a tizedes szólt valamit az őrségnek. Nagy mozgolódás támadt.

Magukkal tehetetlen sebesülteket cipeltek a kocsinkhoz társaik. Hatan-nyolcan egyet. Az egészségesek is borzalmas állapotban voltak. A sebesültek szörnyűek. Láb, kéz nélküliek, ideiglenes kötéssel, melyből a vér, gennyel vegyesen csörgedezett. Nyitott arcsérülések. A rothadó testek büze szörnyűbb volt minden eddigi bűznél, amit eddig életemben tapasztaltam.

A sebesülteket felraktuk a kocsikra. Gondoltam, bizonyára kórházba szállítjuk őket. Már kezdtem megbocsátani a főhadnagynak a vizet.

A rövid kocsin már tízen is vannak. Mi lesz itt? Hiszen már egymáson fekszenek. Még hoznak vagy tízet. A társaik nem akarják feltenni, a kocsialjban fekvőkre rárakni őket. A puskatus megérteti velük, hogy meg kell tenniök. Színültig rakják a kocsit.

Hiszen ezek nem halottak? Ha kórházba, gyógyítani visszük, akkor minek fojtják meg őket? Ónodi felül mellém a bakra. Négy őr kíséretében indulunk. Kettő-kettő jobbról-balról gyalogol mellettünk.

Kiérünk a kapun. Kérdőn nézek az őrökre: merre? Jobbra? Balra? Egyszerre intenek: előre. Előre? Hiszen szemben velünk az agyaggödör van.

– Oda, oda! – kiabálnak, integetnek mind a négyen. Ezt nem értjük. Se én, se Ónodi. Az agyaggödör szélén utat engednek a szájtátók. Most nincsenek annyian, mint amikor jöttünk. Kordék által kijárt út vezet le a gödörbe. Elég meredek.

– Kössél féket, Jóska bácsi! – szólok oda Ónodinak.

– Nem kell, nem futnak meg itt a lovak.

A keskeny kordécsapáson a három ló egymást taszigálja. Nem tudják visszafogni a kocsit. Elöl a kocsirúd jobbra-balra vagdos. Hol egyik, hol másik lovat vágja pofon.

Sok időnk nincs a gondolkodásra, hogy miért ide, miért nem kórházba szállítjuk a sebesülteket. Már lent vagyunk a gödörben. Egy kis fabódé mellett állunk meg.

Tíz munkaszolgálatos jött ki. Senki se volt velük.

Parancs nélkül jöttek a kocsihoz. Szedték le a sebesülteket. Rosszat sejtettem. Nem mertünk egy szót se szólni, se kérdezni a muszosoktól. Próbáltam szemjátékkal beszélni. Nem lehetett. Ezeknek a szemében már nem volt élet. Közönyösen, lélek nélkül, mintha nem is emberek, hanem gépek volnának, cipelték a sebesülteket ketten-négyen oda az agyagparthoz, mely szemben volt a lejárattal.

A kocsink kiürült.

– Gyerünk vissza! – hangzott az utasítás. Nagy nehezen megfordultam. Nehezen, mert nem a lovakra figyeltem, hanem arra, hogy a muszosok után négy német és két magyar katona megy. A németeknél géppisztoly, a magyaroknál manlicher. Egy bunkerből jöttek elő, a fabódé mellől.

Tudtam, hogy a sebesültek sorsa beteljesedett.

Mi vagyunk a halálkordé kocsisai. Még nem értünk fel egészen a gödörből, amikor mögöttünk megszólaltak a géppisztolyok.

Beteljesedett.

Fönt vigyorgó pofák. Az arcokon állati örömök gyönyöre. Szinte hallani lehet, ahogy a gyilkolás kéjétől pihegnek. A vigyor a pofájukon csak a belső kéjt takarja.

– Jóska, mi lesz? Én rögtön rosszul leszek – szólok oda Ónodinak.

– Én is. Pedig én már láttam ilyesmit. Állatok. Védjük a keresztény kultúrát. Mi meg a németek.

Már a gyárkapunál vagyunk újra. Befordulunk az udvarra.

– Kossa, én nem megyek veled több fordulóra. Lesz, ami lesz. Én ezekkel harcoltam négy évig.

– Én sem. Mit csináljunk?

– Állítsd oda a kocsit, aztán úgy teszünk, mintha szükségletre mennénk hátra. Valahogy kijutunk innen.

– És ha elfognak?

– Legfeljebb közéjük állítanak. Jobb, mint így.

– Jól van.

Odaálltunk újra a raktárajtó elé. Lekötöttem az istrángot. A lovak fejét cirógattam. A másik lónál Ónodi tett-vett. Félre akartunk menni.

– Hová mennek?

– Csak ide, vizelni, tizedes úr.

– Hej, a szentségit, de finnyásak lettek, nyugodtan szarhatnak, hugyozhatnak itt a kocsi mellett is. Van itt elég. Csak maradjanak itt.

Jelekkel kérdeztem Ónoditól, mit tegyünk?

A vállát húzogatva, a száját biggyesztve jelezte, hogy ő sem tudja.

– Na, gyerünk tovább, vigyék ezeket a dögöket!

Az istráng körül bajlódtam, a szerszámot igazgattam. Már mindent megnéztem, megigazítottam. Mit csináljak? Jóska bácsi kászálódni kezdett fel a kocsira. Én ne menjek? Akkor itt helyben agyonlőnek. Vagy menjek, és más alkalmat várjak a szökésre?

Egyik lábam már a kocsihágcsón volt, hogy fellépjek, amikor a gyárkapun berobogott Rotyits bricskája. Robogott. Rotyits ütötte az ostorral Oláht, az meg nagyokat kurjongatva vadította a lovakat, hogy fussanak.

A kút körüli sokaság ezerfelé ugrott széjjel. Vödrök, csajkák, kulacsok csörömpölve hullottak szerteszét. Volt, aki ijedtében, mint egy póznára, a kút vasoszlopára mászott fel.

Oláh most már fogta volna vissza a lovakat. Nem bírta. A megvadult állatokat az előttük szétrebbenő tömeg még jobban megriasztotta. Az aránylag szűk udvarban a kút körül, mint valami fékevesztett gép, száguldott a két ló a könnyű bricskával. Oláh csak azon igyekezett, hogy fel ne dőljenek. Rotyitsnak már lerepült a fejéről a sapka. Ordított. Hétszentségezett. Mindenáron a gyeplőt akarta Oláh kezéből megkaparintani. Talán az ötödik körben sikerült is. De a lovak nem csillapodtak. Ónodi brrr-gni kezdett a lovaknak. Azok a csillapító hangra lassan engedtek az iramból, és a bricska még egyszer-kétszer megkerülve a kutat megállott, éppen mellettünk.

Eddig nem is jutott eszünkbe a saját bajunk, úgy lenyűgözött bennünket is ez a lóverseny. Rotyits ugrott le elsőnek. A szájtátók azonnal körülfogták a kocsit. Rotyits mindjárt a lovakhoz rohant. Babusgatta, cirógatta őket. A ló volt a szenvedélye.

Hajnalonként, akármilyen út volt mögöttünk, végigborzolgatta a lovak szőrét, jól megcsutakoltatta őket. Egy szemernyi por már dühbe gurította. A század mocskos, bűzös, piszkos, koszos volt, de a lovak ragyogtak. A század éhezett, koplalt, csonttá aszott, de a lovak gömbölyödtek. Nincs kenyér a századnak? Csak zab legyen a lovaknak. A század zuhogó esőben, a szabadban éjszakázik, de a lovaknak fedett hely kell. Azokat kímélni kell. Sok pénzében vannak a kincstárnak.

Tizedesünk ordítása figyelmeztetett helyzetünkre.

– Gyerünk fel a kocsira! Aztán indulás!

Ez nekem meg Ónodinak szólt.

– Itt a főtörzsünk, tizedes úr. Talán lenne szíves szólni neki, nehogy baj legyen.

– Érdekel engem a maguk gorillája? Gyerünk csak!

Gondoltam, majd csak észrevesz bennünket Rotyits.

– Halló, vigyázni! – kiabáltam a tömegre, mely Rotyitsékat körülvéve, elzárta az útunkat.

Jól gondoltam. Rotyits meghallotta a hangomat.

Szétlökdösve az embereket, ugrott oda a lovak elé. Egy rántással megállította őket.

– Hát te mit csinálsz!? Hová az anyátok Úristenébe mentek? Mi ez itt?

A fejét behúzta a nyaka közé, mint az ugrásra kész párduc.

– Ki engedte meg nektek ezt? Hol a lajt?

Habzott a szája a dühtől. Körülötte a gyűrű engedett. Mégiscsak főtörzsőrmester volt. Az még itt, a fronton is nagykutya. A kút körüliek meg közlegények, legfeljebb tizedesek, szakaszvezetők voltak. Rotyits Ónodi oldalán állt. Ott toporzékolt. Egy rántással lecibálta. Megkapta mellén a zubbonyt, úgy rázta.

– Mit csináltatok? Te vén majom, már rád se lehet semmit se bízni?!

– A tizedes úr kényszerített bennünket, főtörzs úr!

– Hol az a ganéj?

– Mi az, hogy ganéj? – jelentkezett a tizedes.

– Uh, te vagy az?! – Most már a tizedes zubbonyát ragadta meg, és két hatalmas pofont kent le neki.

Az se volt rest. Belerúgott Rotyits lábába. Ott hemperegtek a porban, sárban. A tizedes volt a fiatalabb, az erősebb. Jól belenyomkodta Rotyits pofáját a porba meg a kút körüli sárba.

Eső után a csordáskút körül néznek úgy ki a disznók, mint ahogy most ezek ketten.

Csikvári is beleavatkozott. Próbálta szétválasztani őket. Pipiskedve, dülöngve cibálgatta jobbra-balra őket.

– Hiszen ez részeg – súgom oda Jóskának.

– A főtörzs is.

– Már Csikvári is ott hempereg a sárban.

Az udvarban levők illő távolságra húzódtak tőlük. Szép, nagy kör alakult. Körben a cirkusz élvezők, középen egy magyar királyi hadseregbeli főtörzsőrmester, egy szakaszvezető és egy tizedes birkózik. Hármasban folyik a mérkőzés. Rúgják, öklözik, tépik, fojtogatják egymást. Épületes látvány számunkra.

Rotyits a pisztolyához kapkod, amíg Csikvárit mártogatja sárba a tizedes. Nincs ideje elővenni. Vagy öten is lefogják. Csikvárit is, Rotyitsot is.

Ott a főhadnagy. Eleresztik mind a hármat. Rotyits jelentkezik először. Alig áll a lábán.

– Szóval, a magáé ez a kocsi?

– Miénk, és a főhadnagy úrnak nincs joga elrabolni. Jelenteni fogom. Ezért hadbíróság jár, főhadnagy úr!

– Fogja, öregem, a pofáját, mert rosszul jön ki.

– Még hogy én fogjam? Hű . . .

Többet nem tudott szólni, mert most a főhadnagy adott neki egy akkora pofont, hogy újra elvágódott.

Még ott fektében kotorászta elő a pisztolyát. Megint csak lefogták.

– Hozzák be mind a hármat az irodába – rendelkezett a főhadnagy.

– No, Jóska, ebből mi lesz?

Elfeledkeztünk mi vízről, sebesültekről, ebédről, annyira az esemény hatása alá kerültünk.

– Hol voltatok? – kérdeztük Oláh Feritől.

– Bent voltunk a kantinban, ott ittak. Már ott is verekedtek. Azért kellett lóhalálában hajtanom. Menekültünk. Még utánunk is lőttek.

Az udvaron most már annyian voltak, hogy mozdulni sem lehetett. Voltak, akik vízért tolakodtak be, másokat meg csak a kíváncsiság hajtott.

– No, öregem, gyerünk, amíg azok odabent elintézik, fordulhatunk egyet – szólt az egyik őr, aki az előbb is elkísért bennünket az agyaggödörbe.

– Nem lehet, tetszik látni, milyen ember a főtörzsünk.

– Jó, jó, azért csak gyerünk.

– Nem lehet itt kihajtani annyi embertől.

– Majd csinálok én utat, gyerünk csak.

Odamentünk a kocsihoz, amelyről a halálhörgés már alig hallatszott. Inkább csak apró sóhajok. Most is vagy húsz sebesültet tetéztek fel, egymásra hányva. Néztem a legfelsőket a rakáson. Fiatal, szőke fiú. Nem lehet húszéves sem. A szeme helyén két borzalmas seb. Nincs még bekötözve sem. Szőke haja a szemüregébe ragadt bele. Nem lehet közlegény.

Azok mind kopaszok, ennek meg hosszú haja van. A lábát meg-megrándítja. Csak az jelzi, hogy él. Finom csizma a lábán. Mellette idősebb ember. Emen-

nek az apja lehetne. Bal karja könyökön felül hiányzik. Nincs lekötve. Csak egy szíjjal van a csonk elszorítva. A ruhája merő vér. Néha felnyitja a szemét. A nap éppen beletűz. Hamar lehunyja. Alig lélegzik már. Szájából is vékony, piros csíkban csörgedezik a vér.

A tömeg kissé odább húzódik tőlünk. Nem azért, mert az őr hajtja el őket, hanem mert már nem bírják a bűzt, ami a kocsiról meg a raktárból ömlik.

Még sokan tartózkodnak a kapu melletti irodaépület előtt. Úgy látszik, valamit láthatnak ott.

Egyszer csak Spóner töri át magát a tömegen ötödmagával

– Mi van magukkal? Reggel óta vannak itt. Otthon majd szomjan veszünk, se víz, se főzés. Mit csináltak eddig itt?

Nem a századot féltette, hogy szomjan vész. Magát. Inkább eljött.

Meglátta kocsink rakományát.

– Hát ez? – húzta félre a száját, és emelte kezeit a szeme elé.

Megfordult, és keresztet vetett. Kezét a hasán imára kulcsolta. Az ima bizonyára megnyugtatta a lelkiismeretét, mert már visított a hangja:

– Hol van a hordó?

Mutatom neki.

– Miért nem hoztak vizet?

– Nem engedtek, hadapród úr alássan.

– Ne-em? Hát ki parancsol maguknak? Hát nem én vagyok a századparancsnokhelyettes?

Hallgattunk.

– Ne-em? Na, nem tudnak felelni. Pedig maguknál készen van a felelet mindig. Hát nem én vagyok a századparancsnokhelyettes?

– Igenis, az tetszik lenni – válaszolta Ónodi.

– Nem igenis tetszik, hanem alássan jelentem, tetszik lenni. Maga már elég vén, hogy ezt tudhatná. Még maga sem tud katonásan felelni.

No, gondoltam, ennek most ez a legnagyobb gondja. Majd lesz nagyobb is, ha megtudja, hogy *itt mi* történt.

Az egyik keretlegény közben megtöltötte kulacsát a kútnál, és most szolgálatkészen nyújtja Spónernek. Az előbb körülményesen körültörli a kulacs száját a tenyerével, aztán a nyílást az ujjaival, még a kabát sarkával is törölget rajta, s csak azután iszik. Úgy kortyolgatja a vizet. Nem akarja mutatni, hogy majd eleped utána, de azért utolsó cseppig kiissza.

Most már megenyhült a hangulat. Most veszi csak észre a homokfutót.

– Hát a főtörzs meg a Csikvári szakaszvezető úr hol van?

– Bent vannak, alássan, ott az irodán.

– Mit csinálnak ott?

– Nem tudom, alássan. Nemrégen mentek be.

– És addig hol voltak?

– Nem tudom, alássan.

– Maga semmit sem tud? – förmedt rám.

– Alássan jelentem, az Oláh volt a főtörzs úrékkal.

– Oláh!

– Parancs!

– Hol voltak maguk?

– Alássan jelentem, a városban. A főtörzs úrék a kantinban, én meg kint vártam rájuk.

– A kantinban? Áh!

Most egyszerre lehalkította a hangját, és szinte súgva kérdezte:

– Mondják, nincsenek berúgva Rotyitsék?

– Nem tudom, alássan.

– Na, majd én megnézem.

– Bedő, maga meg rakassa le azt a kocsit. Értette?

– Igen.

Most odajöttek a kerettagok hozzánk.

– Mi volt itt? – érdeklődtek.

Mi elmondtuk. Bedő, Szivós, Németh jót röhögtek rajta.

Szivós karján új karóra. Tegnap még nem volt neki. Most délután három órát mutat.

– Hát ezekkel mi lesz? – bökött fejével Bedő a kocsi felé.

– Nem tudom – válaszoltunk egyszerre mind a kettén.

A négy őr tanácstalanul állt. Bedőék tárgyalni kezdtek velük. Már több mint egy órája annak, hogy felrakták a sebesülteket. Az alsók bizonyára már régen megfulladtak. Már alig lélegzenek a felsők is.

Bedő szemrevételezi őket. Tetszik a szép, puha szárú csizma. Azé a szőke hajú gyereké, akinek sötét szemüregében most tucatnyi zöld légy száll ki és be. De Bedő nem finnyás. Már húzza is le a csizmákat. Aztán egymás közt gusztálgatják. A többi is kedvet kap. A halottak lábbelijeit vizsgálgat-

ják. A többinek bakancs van a lábán. Irigylik is Bedőt, hogy olyan jó fogást csinált.

Az öt keret meg a négy őr hamar összebarátkoznak. Súgdolóznak, tárgyalnak.

Spóner, Rotyits, Csikvári érkezése vetett véget a készülő bótnak. Rotyits és Csikvári egymásba karolva jönnek. Nem szerelemből karoltak össze, hanem támogatják egymást.

Gyönyörűen néznek ki. Piszok, sár mindegyik. Rotyits szeme alatt hatalmas kék folt. A pofája összekarmolva. Csikvári zubbonya, zsebétől kezdve a háta közepéig végighasadt. A tömeg tódul utánuk. Rotyits már újra ura a helyzetnek.

– Leszórni azt a szemetet – adja ki nekünk az utasítást. A sebesülteket értette.

A négy őrre nézünk. Azok elfordulnak. Úgy tesznek, mintha nem látnák, mi történik.

Önodi, Oláh és én leemeljük azt a szőke hajút. Még meleg a keze. Él. Be akarjuk vinni a raktárba. Vissza a többi közé.

– Kuss, ide nem hozhatjátok vissza – mordult ránk az ajtóban álló őrök egyike.

Visszavisszük a kocsihoz.

– Főtörzs úr alássan, mit csináljunk velük, nem engedik be őket!

– Rakjátok le a kocsi mellé.

Oda fektetjük. Aztán szép sorban a többieket is. Pont húszan voltak. Már csak a szőke élt.

A hordót a kerettagok is segítettek feltenni. Aztán kordont vontak a kút körül, és amíg mi meg nem mertük a lajtot, addig senkit sem engedtek oda. Még a közelébe sem.

Jó késő délután volt, mikor a vízzel teli lajttal kihajtottunk a gyárudvarról.

Az agyaggödör körül most csak az őrség állt. Csend volt.

Félúton a lajtos kocsi előtt haladó homokfutó hirtelen megállt. Spóner ugrott le. Megállította a mi kocsinkat is.

– Jöjjenek le!

– Parancs, hadapród úr.

– Maguk tudják, hogy miért néz ki a főtörzs úr meg a szakaszvezető úr úgy, ahogy kinéz? Mit fognak mondani, ha a többiek érdeklődnek?

– Alássan jelentem, a kocsi felborult – vágta rá Ónodi.

– Aztán miért késtek a vízzel annyi ideig?

– Hát nem volt víz a kútban, hadapród úr – nevettem el magam.

– Ne röhögjön, hanem alássan jelentem. Maga ezt soha nem tudja megtanulni?

– Igenis, alássan.

– Szóval, mindent tudnak. Gyerünk tovább.

Bent a táborban valóságos üdvrivalgás fogadott bennünket. Az egész század ott tolongott a lajtos kocsi körül, kulaccsal, csajkával felszerelve.

– Emberek, nem lesz ebéd, ha megisszák a vizet – szólt rájuk Kalla bácsi csitítólag.

Spóner már intézkedett is. Mindenki egy kulacsaljnyit kap. A keret pedig egy kulaccsal. Igaz, hogy ők ott helyszínen kiitták, és újra odatartották kulacsukat a csap alá. Egyik-másik háromszor is. Ki mert volna szólni nekik?

Az ebéd csak késő este készült el. Tíz napja az első

rendes étel. Száraz bab-leves birkahússal, sárgaborsó főzelék birkahússal. Amolyan birkapörkölt-féle. Sok borsó és birkacsont meg a porcogós.

Hazai konyhaillat terjengett körülöttünk. A fiúk a konyha körüli bokrokból lesték, mint változik át a mekegő birka pörkölté. Minden mozdulatunkat legalább száz szempár leste, figyelte áhítattal. A közeli evés reményében most mindenki csöndben volt. Mindenki jól félrehúzódott, nehogy valamelyik kerettag belebotoljék.

Végre utolsót kavarunk a levesen. A keret birkagulyása ízletes. Puha a hús. Lehet osztani az ebédet.

– Menjen, István – küldött Kalla bácsi –, jelentse a hadapród úrnak, hogy kész az ebéd. Oszthatjuk-e?

A hadapród úr sátra lombból készült. Az ajtaját egy tarka szövet fedte be. Nem volt mivel kopognom. Kopogtatás nélkül léptem be.

Ott ült Spóner az asztal mellett. Tubusos olasz sajtot kent, kenyérre, és mézbe mártogatta. A kezével akarta eltakarni a kenyeret, sajtot, mézet. Jelentettem, hogy kész az ebéd.

– Hogyan főznek maguk? Én nem bírom a maguk főztjét. Osszák csak ki! Még kóstolni sem bírom.

Azért dupla porciót vitetett be magának. Egész nap evett meg imádkozott. Ő tehette, m. kir. tiszt volt. Annak számított.

Először a keret kapott. Kétszer-háromszor is megfordultak a kondérhoz. Nekik ízlett a főztünk. Nagyon is. Voltak olyanok is, akik még a muszosokéból is elvittek egy-egy púpozott csajkával. Igaz, hogy ezt már nem ették meg. Ez volt az áru a piacon, amiért a muszosok órával, gyűrűvel, aranylánccal fizettek

vagy bonnal. Különösen, ha egyszer-egyszer valamivel jobb étel került a muszosok kondérjába, ilyenkor gyakorolták szeretett őreink az ilyenfajta üzleti tevékenységet. A fiúk áhítattal meritették meg kanalukat a bablevesben. Még útközben mindenki kiértékelte, hogy mennyi a „sűrűje" a levesnek. Nemzeti szerencsétlenség volt, ha valakinek rosszul sikerült a merés.

Mindenki azt akarta, hogy a kondér fenekéről meritsek neki. Ott van a sűrűje. Mindenki a szemembe szeretett volna nézni, hogy észrevegyem a biztatását.

Csak a sűrűjét! Jól meritsd meg a sűrűjéből, pajti – mondták ezek a szemek.

Egyik-másik élhetetlen volt. Még szólt is. A gazdagabbak bont, odahaza gondtalan életet ígértek, ha ételosztáskor csak egy kicsit is jobb szívű leszek hozzájuk. Ezeket nem érdekelte az, hogy ez a többi rovására menne.

A szervezett munkások, az elvtársak között ilyesmi csak ritkán fordult elő. Azokat aztán a kollektíva elé idéztük. Megdorgáltuk őket. Ha ez sem használt, rövidebb-hosszabb időre kizártuk a kollektívából.

Ez már súlyos büntetés volt, mert azt jelentette, hogy ha magánúton hozzájutott valaki a kollektíva tagjai közül valamihez, akkor a kizárt ebből nem kapott. Csak mi, szervezett munkások alakítottunk kollektívákat. A szovjetbarátok. Az anglofilek – ahogy mi a gazdagokat hívtuk – nem. Azok csak egyénileg akartak boldogulni. Győzték bonokkal. De bonokkal nem lehet győzni!

A második fogást osztottuk, amikor váratlanul megjelent Rotyits a konyhánál. Úgy látszik, kialudta már mámorát. A bikacsök most is ott volt a kezében. Fenyegetően suhogtatta. Mindenki behúzta a nyakát, és szeretett volna láthatatlanná válni, nehogy magára vonja Rotyits figyelmét.

Mégis tragédia történt.

Krámer Laci – az Egyesült Izzóból – következett sorra. Izgalmában elejtette a tele csajkát. Dermedten nézett rám. Lerítt róla, most azon töpreng, hogy kap-e helyette másikat.

Intettem neki, hogy tartsa újra a csajkáját. Néhány porcióval úgyis mindig többet főztünk. Újra mertem neki. Rotyitsnak se kellett több. Odaugrott, nyakon ragadta Krámert. Letepert a földre. Oda, ahol a kidőlt étel a porba hullt. Verte, nyomkodta bele az arcát. Mint amikor a háziasszony a kiscicát szobatisztaságra szoktatja.

A többiek ijedten rebbentek szét. Választaniok kellett az ebéd vagy Rotyits között. Krámer bemocskolva ott hempergett a földön. A hatalmas, erős fiú szótlanul tűrte az ütlegelést. Rotyits annál dühösebb lett.

Áldozatot keresve nézett körül. Most rajtunk tölti ki a bosszúját a kútnál elszenvedett vereségért. Nem esett keze ügyébe senki sem. Odajött a kondérhoz.

– Ki rendelte meg a mai ebédet? Azt hiszitek, hogy egyszerre felzabáltattok velük mindent, aztán majd megint nem lesz.

Kallára ordított, az meg a maga csöndes módján morogta vissza:

– Majd csak lesz megint valahogy. – Utána fel-

csattant a hangja: – Hiszen már menni se igen tudnak majd ezek az emberek!

– Fogd a szád te is, mit adtak neked?

– Adtak a fenének.

– Majd elbánok én veled is! – nézett rám bírkaszemeivel. Azt hittem, most én következem sorra. De én se nézhettem rá valami meghunyászkodó módon, mert elhatároztam, hogyha megüt, én agyonütöm. Úgy látszik, elszántságomat kiolvasta szememből.

Megfordult, elment.

A fiúk riadtan, óvatosan merészkedtek elő. Körültekingetve jöttek az ételért.

Práth szólt oda:

– Inkább kevesebbet adj nekünk, de Krámernek jusson.

Krámert hívtam oda kinyalni a kondért. Óriási kegy volt ez. Aki egyszer-egyszer ebben a kegyben részesült, az hetekig boldogan gondolt rá vissza. Kívánta, óhajtotta, hogy újra sorra kerülhessen. A mi aktívánk sohasem jelentkezett. Igaz, hogy a legöntudatosabbakból tevődött össze. Meg pótoltam is nekik bőségesen a kerettől lopott élelemmel. Annyit loptam, amennyit csak bírtam tőlük. Cukrot, mézet, tésztát, mi nem kaphattunk. „Vételeztem" hát tőlük. Ónodival, Németh Pistával versenyeztünk, ki tud többet lopni. Aztán esténként, mikor nekünk is volt pár perc szabadunk, a fiúk közé mentünk, ott osztottuk szét igazságosan a kollektíva tagjai között.

1942. július 11. Kis, féltve őrzött reklám naptárromban kétszer is aláhúztam ezt a napot, hogy soha ne felejtsem. Végre ez a nap is befejeződött.

Hajnali 2 órakor ébresztő. Csomagolni, indulás lesz! – hangzik valahonnan a parancs.

– Félórán belül sorakozó!

Álmosan kecmeregtünk fel. Az éjjel a sebesült oroszokkal álmodtam. Álmomban én is közéjük tartoztam. Német puskacső szorult a homlokomra. A fiatal, szőke szovjet katona ütötte félre. A szovjet katonának két nagy, ötágú vörös csillag volt a két szeme helyén. A vörös csillagban a sarló és a kalapács, mint a motolla pörgött körbe. A német birokra kelt a szőke orosszal. Ez felkapta a németet, és mint a piszkos, üres zsákot, melyet a deszkakerítéshez ütögetve porolnak ki, verte, csapkodta a németet az agyaggödör milliónyi puskagolyótól lyukacsos falához. A német nagyokat nyekkent, ordított.

– Csomagolni, István, hé, csomagolni! Gyerünk István, megárt a sok alvás.

Kalla bácsi volt. Ébresztgetett.

Két óra hosszat álltunk indulásra készen. Valami parancsra vártunk. Két kerettag volt benn a városban, további eligazításért. Azokat vártuk. Végre megjöttek. Nagy tanácskozás után kihirdették:

– Lepakolni, munkára sorakozó!

– No, ha maradunk, akkor újra be kell menni vízért is. – Figyelmeztettem Kallát, hogy adjanak mellénk fegyveres őrséget, mert különben ismét úgy járunk, mint tegnap.

Kaptunk is. Ketten jönnek fegyveresen velünk. Rotyits is eljött. A bricskán Szivóssal mentek előttünk. A hírek szerint holnap indulunk tovább. Utolsó alkalom, hogy szétnézzenek a városban. Náluk a „szétnézés" újabb rablási alkalom.

Ott vagyunk tehát újra, az agyaggödörnél. Megint a tegnapi kép fogad bennünket. A gyárudvarról most kísérnek ki öt foglyot azok közül, akiket az irodába kihallgatásra szoktak vinni. Az agyaggödör felé tartanak. Azon az úton kísérik őket, amelyen tegnap kocsival mi vittük le a sebesülteket.

Most már tudom, hová tűnnek el azok a foglyok, akiket kihallgatás után nem kísérnek vissza a raktárépületben levő gyűjtőtáborba.

Az udvarban, a kút körül a tegnapi jelenet. A két kerettag erőlködik, hogy a kúthoz segítsen bennünket, hogy hatalmunkba kerithessük a kutat addig, amíg megmerjük a lajtot.

A fogolytáborban nagy lárma, kiabálás. Sorakoztatják a foglyokat. Kintről be-behallatszik a lövések zaja. Az agyaggödör felől hozza felénk a zajt a szél.

– Láttad az előbb azt az ötöt? – súgja oda Ónodi.

– Láttam.

– Komisszárok voltak, politikai biztosok.

– Miről tudod?

– A kabátjuk hajtókáján ott volt az ötágú csillag. Azokat végzik ki meg a zsidókat és sebesülteket.

Ez mindent tud ez az Ónodi. Mindig tudja, mit kell tenni. Tudja, mi miért történik. Soha nem jön zavarba. Nem ideges, nem kapkod, ha akarja sok az ideje, máskor meg semmi. Keveset beszél. Nem is szereti, ha sokat kérdezik. Soha nem szól rá senkire, csak úgy a foga között morog. Először azt hittük, hogy vénkisasszony természete van, mert sokat morgott ránk. Most már szeretjük. Nem, bálványozzuk. Elég egy szempillantása, hogy valamit megtegyünk vagy ne tegyünk. Mindannyian hallgatunk rá. Nem

választottuk meg vezetőnek. Azzá nőtt. Ha kell apa, aki keményen, határozottan irányít, ha kell anya módra szelíd, babusgatni is képes bennünket. Az emberi jellem összes ellentétei megvannak benne. Ő bölcsen él jellemének tulajdonságaival.

Én ragaszkodom hozzá, mint fiú az apjához, ifjabb testvér a tapasztaltabbhoz. El sem tudom már képzelni nélküle életemet. Ha nem hívom is, ott van mellettem. Vigyáz reám, nehogy valami végzeteset kövessek el. Béketűrő a külseje. Lázong a belseje. Gyűlöl mindent, mindenkit kérlelhetetlenül, visszavonhatatlanul, ami népellenes. A Szovjetért mindent odaadna. Az életét is, gondolkodás nélkül. Bátor és óvatos. Okos, mindenhez ért, ha akar buta, ostobább az ostobánál, ha ez a helyes, ha ez a célra vezető. Tanulunk tőle sokat. Ha már magunktól is helyesen viselkedünk, akkor elégedetten zsörtölődik. Akkor sincs dicsérő szava. Csak ilyenkor úgy teszvesz körülöttünk, mint a vénkisasszony, akinek a szépségét dicsérik, aki megköszönné a bókot, mely jólesik, de aggszűzi büszkesége nem engedi.

Te drága öreg. Amikor e sorokat írom rólad, íróasztalomon előttem a Beszkárt alkalmazottak ajándéka. Annak az emlékműnek a mása, mely ma a szakszervezet Csengeri utcai központja előcsarnokában hirdeti a Villamos Szakszervezet legjobbjainak mártíromságát. Ott a neved a táblán. Az ég felé nyúló, ökölbe szorított kéz alatt. Nem helyes így a névsor. Te nem egyike vagy a mártíroknak a sok közül. Te nagyobb voltál mindannyinál. A Te neved külön kell, hogy ragyogjon.

Te voltál a mester.

XII

Mire visszaértünk a táborba, megérkezett a postás kocsi. Másodszor hoztak csomagot is. Először még Tim előtt az egész századból csak Herczka Sanyi kapott egy egykilós csomagot, finom cukorkákkal teli. Szétosztotta a keret tagjai között. Azt hitte, így nyerheti meg a szimpátiájukat, hogy így menekedhetik meg a brutalitásoktól. Másnap már öten is ütötték-verték, rugdalták azok közül, akik tegnap még szívesen szopogatták, ropogtatták cukorkáit. Nem éppen jó példaadás volt a kollektív magatartásra. Ma ketten kaptunk csomagot: én és a kis Hegedűs. Mire én hazamentem, Hegedűs már felbontotta az övét. Nem volt más benne, csak egy ötdekás Vitapric, a többit kilopták belőle. Ki? Ki tudja azt megmondani?

Rossz előérzettel bontottam csomagomat én is. Sértetlen volt. No, ebből nem hiányozhat. Fél kiló kristálycukor, fél kiló száraz kolbász volt benne.

Fazekas Feri osztotta szét igazságosan. A kollektíva minden tagjának jutott egy vékony karika kolbász és egy fél kávéskanálnyi cukor. De jutott. Nem a mennyiség volt a fontos. Apró örömök megosztása, nagy nehézségekben egymás segítése, támogatása szilárdította a kollektívát egységgé.

Egy levél hazulról, bárkinek jött is, valamennyiünk levele volt, melyet mindenki végigolvasott. Az egyes öröme, mindenki öröme volt.

Most már reméljük, hogy sűrűbben fogunk levelet és csomagot kapni. Megvan már a tábori számunk: 291/98. Mikor az első levelet megkaptuk, hogy megírjuk a tábori számot, akkor azt ígérték, hogy hetenként írhatunk haza egy-egy lapot. Bizony a hetek telnek-múlnak, de mind ritkábban kapunk írásra engedélyt.

Most, amikor e sorokat írom, itt vannak előttem az összes tábori levelezőlapok, amelyeket küldöttem a kilenc hónap alatt. A feleségem gondosan megőrizte valamennyit. Összesen tizenegy darab, azzal a német tábori lappal együtt, amit a partizán eset után Konotopból külön repülőgép hozott haza.

Azért ennél sokkal többet írtam. Mindig találtam egy-egy ismerősre, barátra, elvtársra, aki megengedte, hogy az ő neve alatt írjak. Ezt tették a többiek is. Különösen a 22-es gyalogezredben szolgáló Németh Sándor esztergomi cipésszel barátkoztam össze. Az ő nevében írtam és kaptam a leveleket.

Voltak, akiken az állatiasság nem lett úrrá, akik megmaradtak embernek. Akik, ahol csak lehetett, segítettek. Nem azoknak akarok itt emléket állítani, akik aranyért, óráért, márkáért, bonért tettek „szíves-

séget". Ezek a legundokabbak voltak. Üzérek a fronton. A nyomorúság vámszedői, tetvek, akik az utolsó vércseppet is kiszívták azokból, akik egyszer a hálójukba kerültek. Ezek nemcsak fosztogatták áldozataikat, hanem zsarolták is. Amikor idehaza egy márka 1.64 pengővel volt egyenlő, akkor ezek kint a fronton bonra öt-hat, később már tíz pengőért adtak egy márkát. A bonra kölcsönadott márkáért aztán ők szereztek árut: kenyeret, konzervet, mézet, cukorkát. Egy egykilós komiszkenyérért eleinte öthat, később tíz, sőt a télen már húsz márkát is mertek kérni. Egy kiló kenyér, melynek idehaza hatvan fillér körül volt az ára, odakint százötven-kétszáz pengőbe került.

Persze hogy csak a tehetősebb engedhette meg magának ezt a luxust. Számítani kellett rá, hogy a bonokat idehaza benyújtják beváltásra, mert ha valaki szabadságra jött, az összeszedte az összes ismerőseiét, és otthon, százalékra bonyolította le a behajtást. Nem az „üzletembereknek" akarok itt emléket állítani, hanem azoknak, akiket nem csábított a könnyű kereseti lehetőség, és ha módjuk nyílt, segítettek önzetlenül. Emberi jó érzésből. Baráti kapcsolatok alapján. Néha, ha elvtársak akadtunk össze, elvtársi szolidaritásból.

Nem sokan voltak. Éppen azért kell, hogy róluk is megemlékezzek. Lássák, akik látni tudnak, akik látni akarnak, hogy nem kellett volna mindennek úgy történnie, ahogy történt. Történhetett volna másképp is, ha a vezetők uszítása, a negyedszázados fasiszta propaganda nem tette volna állattá az embereket.

XIII

Éjjel nagy lármára ébredtünk. Idegenek jártak a körletben. Zseblámpával világítottak. Kerestek valamit vagy valakit.

Spóner rikácsoló hangon kiabált.

– Oltsák el azonnal a lámpát! Hogy mernek itt nyitott fénnyel járni! A repülők felfedeznek bennünket. Oltsák el! Oltsák el!

– Mit jajgat? De be van szarva! Kicsoda maga?

– Maguk kicsodák?

– Tábori csendőrség! Mi a rangja?

– Hadapród. Századparancsnokhelyettes.

– Hol a századparancsnok?

– Velem is el lehet intézni a dolgukat. Mit akarnak? – Spóner kisfiú volt, mihelyt valami hivatalos dolga akadt. Most sem merte számon kérni a tábori csendőrök magatartását.

A csendőrök Silberpfennig Judát hozták vissza. Szerencséje volt, hogy ott a helyszínen nem lőtték

agyon. Azt hiszem, hogy inkább csak azért nem, mert nem hitték el neki azt, hogy magyar munkaszolgálatos. Hogyan is hitték volna el neki? Hatvanöt éves volt, alig tudott vagy legalábbis rosszul tudott magyarul. Inkább szovjet kémnek hitték, és azért kísérték utánunk, hogy bebizonyítsák, hogy nem munkaszolgálatos, hogy nem közénk való!

Silberpfenniget otthagyták. Megint csend ült a táborra. Nem sokáig. Repülőtámadás volt Sztarioszkol ellen. Valahol ott egészen közel felettünk húztak el az orosz gépek. Búgott, remegett az erdő. Néhány perc múlva már rengett alattunk a föld. Sztarioszkol felől hatalmas tüzek világították meg az eget.

Hajnalban indulás. A folyó hídján megyünk át ott, ahol a napokban fürödtünk.

Az első pihenőt egy kolhoz mellett tartjuk. Az udvaron tucatnyi „Sztalinyec" jelzésű vontató. Ott heveredünk le mellettük a földre. A században sok a mérnök, műszerész, szerelő. Kitör belőlük a szakember kíváncsisága. Nézegetik, vitatkoznak felette. Alkatrészeket szerelnek le. Udvardy János meg Ferenczi Sándor, mindketten a Láng-gyárból vasesztergályosok, egy különleges csigamenettel ellátott dugattyút szerelnek le az egyik gépről. Szakszerűen vitatkoznak rajta. Én nem értek a kérdéshez, de látom, hogy a mérnököket is lázba hozta az a kis fémdarab.

Udvardy zsebre vágta a szerkezetet. Egész úton tárgyaltak róla. Mérnökök, szerelők, vasesztergályosok egyöntetűen állítják, hogy ilyen finom munkát még a német gyárak se állítottak elő.

Azok is azt állítják, akiknek eddig nem volt egy

jó szavuk sem a Szovjet mellett, akik mindent eddig csak a front piszkán és a maguk szennyén át láttak, akik a maguk otthoni nem is kis-, hanem sokszor nagypolgári életformáihoz alkalmazták a méreteket, mellyel az itt látottakat értékelték. Végre egy elismerő, jó szó.

Sztarinikolszkája.

Nem falu. Kolhoz. Néhány lakóépület. Három hatalmas istálló. A lakások már üresek. Néhány összetört bútordarab, szétszórt, összetaposott papírok, képek. Jeléül, hogy itt emberek is éltek.

Az istálló a szállásunk. A fiúk takarítják, mert félméter magas bent a trágya.

Itt sincs kút. Vizet keresünk. Nem találunk.

Vissza kell menni az úton. Jó messzire, ahol egy kutat hagytunk el. Jó magas domboldalon van. Csikvári jön velünk. A trojkával megyünk. Arrafelé én, visszafelé Oláh a kocsis. Ebből lett majdnem a nagy baj. A domboldalon lefelé a három apró orosz ló nem tudta a tízhektós, vízzel teli hordós kocsit visszatartani. Megfutottak. Már ketten húztuk a gyeplőt. Nem használt. A sok mázsás kocsi szélvészként robogott az úton, amely egyre meredekebb lett.

Csikvári is ott ült velünk a bakon. Könyörgött, káromkodott, rimánkodott, szidott és halálsápadt volt. Hát mi is elkészültünk a legrosszabbra. Itt már nincs mentség. A legközelebbi kanyarban feldűlünk. Szerencsére az út kitűnő, hengerelt, makadámút volt, melyet még nem szántottak fel a tankok.

Elszakadt a gyeplő, s mi Oláhval egyszerre potytyantunk hátra az ülésről a kocsiba. A bakon Csik-

vári egyedül volt. Remegve kapaszkodott az ülésdeszkába, mely a lejtős úton mind előbbre csúszott a kocsioldalon, melyhez az ülésdeszka nem volt hozzáerősítve.

Mi tehetetlenül beszorultunk a hordó és a saroglya közé. Még egy perc, és Csikvári a lovak közé zuhan. Mi meg, ha feldűlünk, éppen a hordó alá fogunk kerülni.

A három ló szabadon száguldott a kocsival. Most már csak az segíthetne rajtunk, ha szerencsésen elérjük a domb alját, ahol egyenesen, hosszú laposban vezetett az út.

Itt nem használt a „brrr"! az orosz lovak állj jelzése sem.

Újabb veszély fenyegetett bennünket. Az úton három tehenet hajtott valaki. Pirók Gyula volt, a mi századunk tehenésze. Mindjárt felismerte a helyzetet. Az út közepére állt, és el akarta kapni a lovak zabláját. Azok megijedve, hirtelen balraátot csináltak, és egyenesen be az út menti tarlóra.

Szerencsénk volt. Az út menti árok épp azon a helyen alig arasznyi volt. A vízmosás betemette. Egy nagy zökkenővel túl voltunk az árkon, és a puha szántóföldbe besüppedtek a kerekek. A lovak hirtelen megálltak. Csikvári ebben a pillanatban zuhant le. Előbb a rúdra esett, aztán a lovak közé. A fáradt lovak meg sem mozdultak. Ezt is megúsztuk szerencsésen.

Valaki felfedezte, hogy a kolhoztól nem messze, egy gyönyörű völgyben ivóvíz van. Lementünk felderíteni. Három tiszta vizű forrás bőségesen ontotta a friss vizet. Öt percnyire volt a körlettől.

A forrásoknál orosz nőkkel találkoztunk. Két-három vödörrel, járomrúddal vitték a vizet egy közeli tanyára, amelyet a forrásoktól jól láthattunk. Gondozott kertek vették körül a tanyát, ahova nemsokára elengedtek, helyesebben elküldtek bennünket, hogy hozzunk friss tejet és zöldhagymát.

Négyen mentünk kíséret nélkül. Szívélyesen fogadtak bennünket. Először inkább tisztelettel, mert azt hitték, hogy katonák vagyunk. Ónodi bácsi hamar informálta őket. Nagy csomó zöldhagymát hordtak össze. Kancsók, tele friss tejjel. Mi valamennyien torkig jóllaktunk tejfeles túróval, sült tésztával, tejfeles káposztalevessel, füstölt birkahússal.

Szégyelltük magunkat, amiért a szíves vendéglátást semmivel sem tudtuk viszonozni. Még ők mentegetőztek. A gyerekeknek, akik ott sürögtek, forogtak körülöttünk, szájtátva bámultak bennünket, a zsebünk aljából előkotort két-tíz-húsz filléreseket meg pfennigeseket osztottunk. Boldogan mutogatták egymásnak.

Feltűnt, hogy itt milyen tiszta, ápolt minden. Mindenki ünneplőben volt.

– Erre még nem jártak idegen csapatok – magyarázta az egyik orosz. – Ti vagytok itt az elsők.

Amíg mi ettünk, addig Ónodi suttogva tárgyalt a férfiakkal.

A búcsúzásnál is szívélyesek voltak, de már komorabbak. Nem volt az arcukon az a nyugalom, mint amikor jöttünk.

Odahaza lelkendezve meséltük el a fiúknak, hogy hol jártunk. Szinte csurgott a nyáluk a gyönyörűségtől. Nem sokáig, mert sorakozót rendeltek el. Me-

netkész felszerelés. Csak a muszosoknak szólt a sorakozó.

– Keret és kocsik maradnak! – szólt a parancs.

Tiszarovits, ez a bárgyú arcú hadnagy, tőle szokatlan élénkséggel jött-ment. Mérges volt.

Most még Ónodi sem tudta megmondani, hogy mi lesz itt.

– Mit törődtök vele. Majd lesz valami – morogta, és dünnyögve beállt ő is a sorba.

– Csomagokat lerakni a földre!

Tiszarovits, Spóner haladtak végig a század előtt. Mindenkinek ki kellett öntenie a hátizsákja tartalmát. Abban turkáltak. Nem vettek el semmit.

Néhánynál egy-két kilóra való krumpli is előkerült a hátizsákból. A kolhoz környéki földekről csenték. Szigorú német parancs volt, hogy csak a hadsereg szedheti fel a krumplit. Külön erre a célra szerveztek csapatokat. Akinél burgonyát találtak, azoknak ki kellett a sorból lépni. Hárman voltak. A kis Salamon-gyerek, Grünwald Béla és Lindenfeld Vilmos. Az istálló végén levő csűrben kötötték ki őket.

Estére mi konyhások, parancsot kaptunk, hogy szedjünk egy zsák krumplit. Kellett a tiszti konyhára. Rájuk nem vonatkozott a parancs.

Szinia-Lipiagia.

Sztarioszkol óta a legnagyobb helység. Az a hír járja, hogy ez utunk végcélja. Állítólag innen nem megyünk már tovább. A századot egy épülőfélben levő iskola földszintjén helyezték el. Persze, se padló, se tető. Csak az oldalfalak vannak meg. A keresztgerendák jelzik a jövőbeni emeletek helyét.

A konyhát egy üzlethelyiségben állítjuk fel. Ilyen

komfortosan még nem helyezkedtünk el. A lovak részére egy biliárd-termet foglalnak le. Nagy, kávéházi tükörablakok. Ilyen pazarul még a herceg Esterházy versenylovai sem laknak.

A lovak alatt parkett és friss szalma. A munkaszolgálatosok a puszta földön fekszenek. A század útjavításra jár. A fiúk minden este panasszal telve érkeznek be. Egész nap csattog a bot a hátukon. Csikvári, Reichord, Németh, Bedő a főhóhérok.

Egy szakaszt a kórház igényel munkára. Ezeknek jobb soruk van. Hozzájutnak egy-egy falat ételhez is.

Harmadnapja vagyunk már itt, amikor örömhir fut végig a századon. Visszaérkezett Werbőczy hadapród, aki még Kurszkból utazott haza, hogy a partizántámadás alkalmával elvesztett századfelszerelés helyett másikat hozzon.

Nem hozott, de jó, hogy visszajött. Az egész század felélénkül. Az állandó rémületet nyugodtság, biztonságérzés váltotta fel. Ha Werbőczy itt van, nem lehet baj. Nem enged semmiféle kilengést. Sokan jóba vannak vele. Hozott is hazulról rengeteg üzenetet.

Már az első intézkedése is javunkat szolgálta. Spóner már hetek óta nem adta ki a rendes napi kenyérjárandóságot. Két kocsi volt tetézve tartalék kenyérrel, a század meg éhezett. A kocsikat vízhatlan ponyva helyett csak zsákdarabokkal terítették le. A jó, gyakori nyári eső kovászt csinált újra a kenyérből, melynek belsejében bőségesen tenyészett a zöld penészgomba.

Werbőczy azonnal szétosztatta a raktáron levő kenyereket. Úgyis ehetetlen volt. Legalábbis normális

körülmények között ember ilyen kenyeret már nem eszik meg. De hol voltak akkor már a normális körülmények?

Egy nagy ponyvára öntöttük ki az összes penészes kenyeret. Mindenki csipegetett belőle, ahol jót, megehetőt talált közte. Mint a tyúkok a szemétdombon, úgy kapirgáltak ott a ponyván azok, akiknek mindegy volt, hogy mit, csak ehessenek, akik az égető éhséget nem tudták morális erejükkel legyőzni.

Oláh is a nagyevők közé tartozott. Soha, semennyi nem volt neki elég. Soha még nem lakott jól. A kenyérzsákját színültig rakta a penésztől zöld kenyérrel, és vigan rágcsálta. Kértem, könyörögtem neki, ne egye. Fenyegettem is. Nem használt semmi. Még aznap délután megette az oldalzsáknyi penészes kenyeret. Gondoltam, ha ez nem hal ebbe bele, az olyan csoda lesz, amit érdemes feljegyezni.

Nem halt bele. Se ő, se a többiek, akik addig-addig válogatták a ponyváról a töredékeket, hogy a végén már a morzsákat is úgy mérték igazságosan szét egymás között.

Eddig mindannyiszor azt hittem, hogy amit átéltem, amit láttam, az az emberi szervezet csúcsteljesítménye. Akkor még gondolatban sem tudtam elképzelni olyan helyzetet, melyben úgy gondoljunk vissza a Szinia-Lipiagia-i napokra, mint talán soha vissza nem térő szép időkre.

Pedig ez még csak a Getsemani-kert volt. Hátra volt még a Kálvária.

Egyik délelőtt, amikor az egész század künn volt munkán, a konyhával szemben levő hadikórházba

hivatták Tiszarovitsot, a századparancsnokot. Emberek kellettek munkára. Csak őskeresztények.

Hárman voltunk a konyhán, Kovács Lajos a kovácsmühelyben és Szekulesz Jenő a bognármühelyben. Öten mentünk át a kórházba. Tényleg csak őskeresztényeknek való munkát kaptunk. Tíz sírt kellett ásnunk a kórház előtt levő parkban. Utána tíz koporsót kellett készítenünk, tíz magyar katonatisztnek. Nem volt deszkánk. Faragtunk. Egy kicsit vastagra sikerültek. Nem lett semmi baj belőle. Legfeljebb túl nehéz volt a koporsó, üresen is alig bírtuk el hatan. Halotti tor is volt. Amikor befejeztük a temetést, és szépen felhantoltuk a sírt, odatűztük fejtől a tíz keresztet, utána mindegyikünk kapott egy csajkányi pörköltet.

Az iskolából alakított kórház zsúfolva volt sebesültekkel. A folyosókon, mellékhelyiségekben, mindenütt jajgató, nyöszörgő, könyörgő, haldokló sebesültek.

Itt már nagyon közel lehet a front, mert a sebesülteket kocsikon hozták, a fele halott volt mire megérkeztek.

Szinia-Lipiagia-i élményeink közé tartozik még az a verekedés, mely a századirodában zajlott le. Már napok óta beszélték, hogy Werbőczy egy csomó előléptetést hozott magával. Tényleg megrangosodtak a keretesek. Mindenki legalább egy ranggal ment előre. Most már egy egész rakás őrmesterünk volt. Nem tudjuk, mi miatt tört ki a háborúság. Nem is tudhattuk, hiszen a keretszálláshoz vagy századirodához még közelítenünk sem volt szabad.

Csak a nagy ordításra futottunk a konyha mögötti

udvarra nyíló századiroda elé. Még azt láttuk, hogy Rotyits vigan osztotta jobbra-balra a pofonokat a kocsisoknak, őrvezetőknek, sőt, az őrmesterek közül is részesedett belőle egyik-másik. Igaz, hogy Rotyits is kapott egy Gulyás nevű kocsistól olyan pofont, hogy testvérek között is felért tízzel.

Két lépcsőn kellett a századirodába felmenni az udvarról. A lépcső előtt álltak, ordítoztak a megpofozottak, fent az ajtóban Rotyits. Mögötte néhányan a szűkebb bandájából.

Lent Gulyás, fent Rotyits volt a leghangosabb. Gulyás közlegény, Rotyits főtörzsőrmester. Most megfeledkeztek erről. Inkább két kofához hasonlítottak, akik a piac népe előtt szedik le egymásról a keresztvizet.

Ezek is leszedték.

– Maga vén lókötő, tolvaj, azt hiszi, hogy a maga nyakát nem lehet kitörni? Azt hiszi, hogy nem tudják, a század sójáért hál minden este más nővel?

– Fogd a pofád, te paraszt. Még te is mersz beszélni? – ordított most Rotyits Gulyás felé.

– Majd előadod a postacsomagokat. Tudjuk hova tetted.

– Tette az anyád, az a k . . . !

Rotyits, mint az őrült ugrott le az irodaajtóból. Egyenesen Gulyásnak. Vicsorgatta a fogát, mint az éhes farkas, fejét a nyaka közé húzta.

– Ki a k . . . ? Mi? Mi? Ki a k . . . ?

– Az anyád, aki kitett. Te csibész!

Gulyás fiatalabb volt és erősebb is. Rotyits ütésre lendülő kezét félreütötte, és úgy rúgta hasba, hogy Rotyits odavágódott a lépcsőkre.

– De uraim, mi ez itt? – nyafogott ki az ajtóból Spóner. – Kérem vigyázzanak, mert rossz példát mutatnak a muszosoknak.

Odapipiskedett a verekedők közé, és játszotta a békeangyalt. Behívott mindenkit az irodába, ahonnan néhány perc múlva Gulyás repült ki. Utána székek, emberek repültek.

Werbőczy vetett véget a Szinia-Lipiagia-i csatának, melynek emlékét sokan hordozták a keret tagjai közül hetek múlva is.

Állítólag hadbírósági ügy lett az esetből. Később hallottuk, hogy ez igaz is volt, de a felek, akarom mondani a cinkosok kibékültek, és az eljárást megszüntették.

Most még egyelőre áll a harag. Egymásra vasvilla szemekkel néznek. Csak szolgálati úton érintkeznek, és őrmester urazzák, tizedes urazzák vagy honvédezik egymást.

Nem jó az, ha a keret tagjai közül valaki, valahol valamiért a rövidebbet húzza. Ennek a muszosok adják meg az árát. A ki nem öntött düh itt lobban fel. A kapott, de vissza nem adott pofonért itt vesznek elégtételt. A hasbarúgást sem felejtik el továbbadni. E téren már vannak tapasztalataink. Azért aztán örülünk, hogy a tizenkettedik napon mégis parancs jön a továbbindulásra. Majd útközben lohadnak kicsit a szenvedélyek. Meg ritkábban is vannak együtt a haragosok. Mi sem esünk úgy mindenkinek a keze ügyébe. Azért jobb, ha továbbmegyünk.

Felkerekedik a karaván. A tizenkét napos pihenő alatt úgy berendezkedtünk, hogy mindenki sajnálja

itt hagyni ágyát, fogasát, ládáját. Persze, nem a muszosok ágyáról, fogasáról, ládájáról van szó. A muszos ágya az édes anyaföld, fogasa valamelyik faág vagy falba vert szög, ládája pedig a hátizsákja, mely napról napra soványodik, rongyosodik.

Németekkel vonulunk kelet felé. Röhögnek rajtunk.

– Cigány? Cigány? – kérdezgetik minduntalan.

– Muzik? Cigány?

Nemcsak azért mondogatják, mert ez az egész szókincsük, de illik is ránk. Rongyos, piszkos társaság ez. A kocsikon ezernyi kacat. Ott van Spóner plüssheverője, Rotyits összecsukható ágya, lószőr matracokkal bélelve. Minden kocsin ezernyi batyu, rablott holmi. Elöl a bandafőnökök, a sötétképű Rotyits cimborájával, a századparancsnok Tiszarovitssal, a gonosz, álszent Spóner, az alattomos Csikvári, a mindig nagyszájú Szivós, a brutális Bedő, az analfabéta Németh, a még butább Reichord, és folytatni lehetne a névsort azokkal, akik talán kevésbé brutálisan, de semmivel sem kegyetlenebbül, ugyanazt csinálták. A nagyhangú, örökké nyálas szájú Molnár Árpád, az örökké zsidózó, nyilas Südi József, a hencegő Juhász Gergely, a volksbundista Merkl János, az elefántlábú Kiss József és a többiek.

Az a néhány kerettag, akik megmaradtak embernek, akik talán soha nem mentek túl a már megszokott katonai komiszkodáson, sőt, azokat sem igen alkalmazták velünk szemben, inkább a kocsisok közül kerültek ki. Lehet, hogy csak az óvatosságuk tartotta vissza őket a durvaságoktól?

XIV

Egy kis falucskán megyünk keresztül. Egy füves téren pihenünk le. A lakosság egy-kettőre körülvesz bennünket. Elzavarják őket. Azok messziről figyelnek bennünket. Tudják, hogy foglyok vagyunk. Az asszonyok sajnálkozva csóválgatják fejüket. A fáradtságtól senkinek sincs kedve még mozdulni sem. Pihenés nélkül húsz kilométert tettünk meg. Most mindenki, minél jobban ki akarta élvezni a pár perces megállást.

Nagy sivitás, lárma terelte el saját bajainkról figyelmünket. Südi, Szivós, Spóner egy borjút húztak, toltak a kocsik felé. A fél falu kísérte őket. Spóner az állat nyakára hurkolt kötéllel vonszolta, Südi és Szivós meg tolta, taszította a borjút előre. Három apró kölyök, úgy hat-hétévesek lehettek, botladoztak előttük. Összekulcsolt kézzel könyörögtek Spóneréknek, hogy a borjút ne vigyék el. A borjú, mintha csak érezte volna, hogy haramiák kezében

van, egy lépést sem tett önszántából. Húzatta, tolatta magát, de nem jött. Spóner ordítva hívott segítséget.

Néhányan, a mindig szolgálatkészek közül, már ugrottak is. Az egyiknek a kezébe nyomta Spóner a kötelet.

– Vesződjenek *maguk* is vele, ne csak tátsák a szájukat. Maguknak szereztük – és törölgette izzadt homlokát.

A borjú az egyik kocsira került fel, ahol már másik két „szerzett" borjúnk is volt.

Megindultunk. A falu asszonyai most már villogó szemmel, utálkozva néztek ránk. A síró-rívó gyermekeket a férfiak vezették el.

Óvatosak voltak. Egy borjúért nem szabad tengelyt akasztani.

A falu végén hirtelen megtorpant a menet. Az utolsó házból kezét tördelve szaladt egy asszony a bricskához, melyen Tiszarovits, Spóner és Rotyits ültek. Az asszony belekapaszkodott a kocsiba. Tiszarovits ráütött ökéllel a kezére, de az nem tágított. Könyörgött a borjúért. Rotyits kikapta az ostort Oláh kezéből, és a lovak közé vágott. A kocsi meglódult. Az asszony ott futott a kocsi mellett összekulcsolt kezeit az ég felé tartva. Nem sokáig bírta. Lemaradt a kocsitól. Rotyits vigyorogva nézett hátra.

Ott mentünk el az asszony mellett. Most már nem sírt. Nem könyörgött – átkozódott.

Nagy falu elé érkeztünk. Az elején megálltunk. A tiszteknek éjjeli szállást kellett keresnünk. Minden ház üres volt. Egyetlen lakót se találtunk. Igaz katonaság se igen járhatott itt előttünk, mert itt még

nemigen látszottak a rablás nyomai. A konyhának is helyet kerestünk. Már a harmadik házat vételeztük szemre, amikor az udvarból, egy fészerből gyereksírást hallottunk.

Óvatosan benyitottunk. Földre terített szalmán és rongyokon nyolc-tizéves kislányka sírdogált. Az egyik lábán hatalmas kötés. A piszkos rongyokon átütött a vér. Mellette a földön hatalmas tál kása és egy nagy kancsó víz. Az egész faluban nem találtunk több élő lelket. Ez is inkább félholt volt már. A gyereknek friss vizet vittünk. Ónodi megmosdatta. Politzer doktort odahívtuk fát vágni a konyhára, pedig volt ott elég vágott fa, de így legalább bekötözhette a gyerek lábát. Szörnyű gránátszilánk-roncsolta sebe volt.

Szóltunk Werbőczy hadapródnak is. Megnézte ő is a gyereket. Mit tehetünk itt? Ha holnap továbbmegyünk, a gyerek éhen fog itt pusztulni.

Estefelé nagyobb menekülő csoportot kísértek át a falun. Werbőczy feltette az egyik kocsira a kislányt.

Spóner, néhány embert maga mellé véve, kezdte átkutatni a falut. Ikonokat gyűjtött. Már volt egy egész ládára való a birtokában. Finnyás volt. Nem kellett neki akármilyen szent. Csak a dúsan aranyozottak, kézzel festettek. Ezek drága szentek voltak. Ezekhez nemcsak imádkozni lehetett, de egyesek szerint komoly értékük is volt.

Az ikongyűjtés átragadt az egész keretre. Sőt, már egyes muszosok is gyűjtögettek. Sokat nem segítettek rajtuk a szentek. Vagy talán éppen azért nem, mert ellopták őket?

Kacsatovkát hajnalban hagytuk el. Előbb háromszor körüljártuk a falut. Úgy jártunk, mint Sudzsában. Nem találtunk ki. Végre egy szembejövő német trén igazított útba bennünket.

Magas, gyönyörű, súlyosan érett rozsmezők között, dűlőútakon haladtunk. Ameddig a szem ellátott, rozstenger hullámzott. Megint pihenő nélkül meneteltünk órákon át. Feltört lábunk sajgott. Homok helyett parazsat éreztünk lábunk alatt.

Végre elértük az országutat. Hatalmas, széles, macskakövekkel volt kirakva. A kopott kövek azt bizonyították, hogy réges-régen, talán évszázadokkal előbb építették az utat. Ott pihentünk le az út mellett. Tiszarovits és Spóner a térképet tanulmányozták.

– Na, látják, ez a Sztálin útja. Ez vezet a szovjet paradicsomba – szólt oda nekünk a fecsegő szájú Molnár Árpád, aki mint a kullancs ragadt a tisztekhez. Mindig ő volt a visszhang. Azt mesélték, hogy zsidó származású. Azért ordít, gúnyolódik, zsidózik, hogy elterelje magáról a gyanút. Ahányszor tiszt volt a közelben, mindig kiabált. Tizedes volt, de nagyobb szája volt, mint egy őrmesternek.

– Indulás!

A köves út két oldalán friss kocsicsapás volt. A jobboldalin mi mentünk a front felé – a baloldalin végeláthatatlan sorban özönlött visszafelé a kiürített községek lakossága. Nem jószántukból jöttek. Őket is őrség kísérte. Magyar katonák. Mindegyik kezében bot, jó suhogós pálca, ezzel ösztökélték a menetet, ha elakadt. Az pedig sűrűn előfordult.

Szörnyű menet volt. Négy-hat öregember a kocsi

elé fogva. A lapos, orosz kocsikon magasan felhalmozott mindenféle cókmók. Tetejükben tíz-húsz apró gyerek. A legtöbb odakötözve, nehogy útközben leessenek. Az asszonyok hátán hatalmas batyu. Szabad kezükkel vagy a kocsit segítik tolni, vagy egy-egy kecskét, birkát vezetnek. Néha-néha egy-egy ösztövér tehénke vagy sovány lovacska van a kocsi előtt. De csak ritkán. Inkább a férfiak húzzák a kocsit. Ezernyi nagyobbacska gyerek a menet mellett. Egy sem üres kézzel. Mindnek van valami használati tárgy vagy kisebb batyucska a kezében.

Az őrség nem különb a miénknél. Sűrűn csattan a bot a kocsihúzó férfiak hátán. Az asszonyoknak a lábát ütik. A batyu védi a hátukat. A gyerekeket sem kímélik. Apró, ijedt, jószágok ezek a gyerekek. Már sokat láthattak. Az istenért sem mennének a kocsik mellett. Ott csetlenek-botlanak az anyjuk lába körül vagy a két kocsi között, a férfiak lába alatt.

Keretünk vihogva barátkozik a szembejövőkkel. Megértik egymást. Rokonlelkek.

Rotyits zsákmányra les. Talál is. Az egyik kocsiba kivételesen, tűrhetően jó lovacska van befogva. Több se kell Rotyitsnak. Megállította a menetet. Pillanatok alatt kifogta a lovat, és átvezette az úton hozzánk.

A ló gazdái nagy sírást-rívást csaptak. Utána akartak jönni a lónak. A botok hamar visszatereltek őket. Az asszonyok a kocsin felhalmozott batyukra dőltek, úgy sírtak. A magyar katonák hamar rendet teremtettek. Férfiak, asszonyok kerültek a ló helyére, és az elakadt menet újra megindult.

Rotyits éhes szeme fürkészve figyelt minden ko-

csit. Még két tehén volt a zsákmány. Azok elrablása sem került nagyobb nehézségbe, mint a lovacskáé. Legfeljebb több ütésbe. Azt pedig a kitelepítettek kapták.

Órákig vonult el a két karaván, egymás mellett. Nem tudom, melyik volt borzalmasabb, a mienk-e, mely megkínozva, de biztosan ment a halál felé – a Don felé –, avagy a másik volt borzalmasabb, amelyik otthagyott mindent, ami egy parasztnak az életet jelenti, földet, házat, aprójószágot, berendezést, szerszámot, és ment a nagy bizonytalanságba. Ki tudta volna ezt akkor megmondani, eldönteni?

Mi nem magunkat sajnáltuk, hanem azokat odaát, az út túlsó oldalán. Itt csupa felnőtt volt. Jórészt szenvedésben, nélkülözésben már odahaza megedzett embernyi ember. Odaát aggastyánok, tehetetlen nők és ezernyi, sok ezernyi gyerek.

Végre az utolsó kordé is elhaladt mellettünk. Eddig is sokat láttunk a háború rémségei közül, de ez volt a szörnyűségek koronája. Lehetett-e nem gondolni a mieinkre odahaza: feleségre, gyerekre, szülőkre? Nem! Csak arra gondoltunk. Azért olyan szótalan most mindenki. Harapófogóval sem lehetne egy szót kihúzni egyikből sem. Ilyen némán sohasem meneteltünk.

Észre se vettük, hogy a köves út elmaradt mellettünk. Már megint dűlőúton haladtunk. Most krumpliföldek végtelenje vett körül bennünket.

Egy útkereszteződésnél tábla. Rajta az írás:

Jablocsnoje.

Keservesen betűzzük az orosz feliratokat. Magyar felirat ritkán akad. A német jelek gyakoribbak.

Messziről erős motorbúgás hallatszik. A keret ijedten kémleli az eget. Valaki felfedezi, hogy a front felől, még alig láthatóan, repülőgép közeledik.

A menet megáll. Mindenki tanácstalan. Sík, lapos területen állunk. Sehol még egy bokor sincs. Csak krumpli, krumpli és krumpli.

No, ez nem sok védelmet nyújt.

Már egészen közel jön a gép. Kikerül bennünket. Most aztán egyszerre pánik tör ki. Mindenki menekül a kocsik közeléből. A gép hirtelen fordulattal felénk kanyarodik. Nyílegyenesen szembe a menettel. Egészen alacsonyan száll.

Keret és musz, riadt nyúlként lapulnak a krumplibokrok között.

Spóner magasan kapkodva lábait, mint a kecske ugrál már vagy száz méternyire az úttól. Molnár Árpád most is a nyomában. A lovak ijedten horkannak. Mi nem mehetünk el, nehogy a lovak megugorjanak. A gép már ott van felettünk. A szelét is érezzük, olyan alacsonyan suhan. A pilóta barátságosan integet ki a gépből.

A gép farkán piros-fehér-zöld jelzés. Magyar gép. Jó tréfa volt.

Félóra is beletelik, amíg mindenki előkerül a krumplibokrok közül. Egyik-másiknak előbb a hirtelen rájött szükségletét is el kellett végeznie.

Helyre kell állítani a keret tekintélyét, melyet az a mókás kedvű pilóta nagyon megtépázott. Mind hangosak. Előadásokat tartanak, hogyan és miképp kell viselkedni, ha váratlan repülőtámadás ér bennünket.

Szidnak bennünket, akik ottmaradtunk a lovak mellett. Bezzeg csak ugrottak volna meg a lovak, most az lenne a baj. Azt már nehezebben bírnánk ki, mint ezt az üres fecsegést, hencegést, a szégyenben maradtak hősködését.

Tiszarovits szigorú utasítást ad, hogy a legközelebbi erdőből még több gallyat kell a kocsikra tüzdelni.

– Nem árt, ha a sapkájukra is erősítenek gallyat – adja a jó tanácsot.

Hát persze hogy nem árt, de nem is használ. Honnan tudja azt a bomba, hogy nem szabad oda esnie, ahol zöld gallyak vannak.

Most az út az erdőn vezet keresztül. Rotyits hirtelen leugrik a kocsiról, melyen ült, és beszalad az erdőbe.

Mindenki őt figyeli. Lármát hallunk. Két keretlegény fegyveresen siet Rotyits után.

Nem messze az úttól, bent az erdőben apró orosz lovacska áll egy kétkerekű kordé elé fogva. Civilek állnak körülötte. Hárman. Az egyiket jól látom. Fiatal fiú. Rotyits püföli a furkósbottal. A fiú hirtelen megfordul, és az erdő mélyébe menekül. A másik kettő utána.

Lövés dörren. Kettő-három-négy-öt. Velőt rázó sikoltás. Még két lövés. Valaki messze, bent az erdőben halálosan felordít.

Rotyits és Szivós jönnek. Kötőféken vezetik a lovacskát. Kint az országúton mustrálgatják az újabb szerzeményt. Pirókot ültetik fel a kordéra kocsisnak. Rotyits mögéje térdel. Kezében ott a fegyvere: a furkósbot.

Pirók idegesen rángatja a kócgyeplőt jobbra-balra: – Gyi, gyi! – noszogatja a lovacskát.

Az meg csökönyösen áll egy helyben. Vissza-visszatekinget arra, ahonnan az erdőből kivezették. Mintha várna még valakit.

Pirók idegességében már izzad.

Hol a lovacskára, hol Rotyitsra tekintget. Teljes erővel rángatja a gyeplőt – míg el nem szakad. Pirók meg hátraesik. Egyenesen a mögötte térdeplő Rotyitsra. Annak se kellett több.

Dühös kutyaként mordul rá. Üti Pirókot ököllel, ahol csak éri. Aztán leugrik a kocsiról, és most már a furkósbotot használja. Pirók ott fekszik a kordén. Két kezét védőleg tartja arca elé, amelyet már elborított a vér.

Rotyits ordít. Ömlik belőle a piszkos szóáradat. Még a lovacska is megsokallta az ordítást, és vad vágtába kezdett. Rotyits csak az utolsó pillanatban ugrott félre, az utolsó ütése már csak a kocsi hátulját érte. Csak a falu alatt értük utol Pirókot. Akkorra már kötözgette az elszakadt gyeplőt és húzószárakat. Ruhája csupa vér. Arcán csúnya, kék foltok éktelenkedtek. Rotyits öklének és botjának nyomai.

Jablocsnojeban a templom mellett tanyázunk le. A templom most raktár. Hatalmas teherautókról hordják be a zsákok, ládák ezreit. A mellékajtók előtt pedig kocsik végtelen sora várakozik. Itt hordják ki a felvételezett holmit.

Mi is vételezünk. Nem sokat. Néhány zsák szárított kelkáposztát, egy félzsák szárított sárgarépát és borsót, babot, kevés margarint és kenyeret.

Szemben emeletes épület. Betűzzük a feliratot:

Skola – iskola.

Most kórház. Ott is sok kocsi ácsorog. Sebesülteket hoznak. A front tehát közel lehet.

Ma már legalább harminc kilométert tettünk meg. Mégis tovább kell menni. Erős ágyúzás hallatszik. Néha még a föld is reng alattunk.

Tovább.

A meleg fullasztó. Délelőtt hatalmas záporeső mosott végig bennünket. Bőrig áztunk. Most, hogy újra tűzően kisütött a nap, az átázott ruha úgy gőzöl rajtunk, mintha gőzfürdőben lennénk. A zöldellő föld is önti a párát. A nedves forróság kibírhatatlan. Most a veríték mos végig bennünket.

Éhesek is vagyunk. Ma nem főztünk. Hideg ebédet kaptunk. Hárman egy egyszemélyes szardíniás konzervet. Lassan már ez lesz a sorsunk.

A menet meg-megszakad. Akik kidőlnek, azokat ketten-ketten karonfogva vonszoljuk magunkkal. Megint sok dolga van Némethnek, Reichordtnak, Szivósnak, Südinek és a többieknek. Már belefáradtak a folytonos ütlegelésbe. Mindenki középen szeretne menni. Oda nehezebben ér el a furkósbot meg a veszsző.

Kovács Lajosnak végigreped a bőr az arcán Reichord mogyorófa-vesszőjétől. A vörös hajú Merényi Árpád Szivósnak tetszik nagyon. Egy percig se tágít mellőle. Ötpercenként veri végig.

– Na vörös, nem jól érzed magad?

Már táncol is Merényi hátán Szivós furkósbotja. Ördögien vigyorog.

– Jobb volna, ugye, az Andrássy úton a kurváiddal sétálni?

– Nesze, itt a kurvád!

Bedő a kisportolt, erős mokány testű Mitzkyt kezeli. Hiába próbál a sor széléről befelé húzódni, Bedő visszarángatja.

– Na, atléta úr, ez milyen sport? – Zuhog Mitzky hátán a furkósbot. Kabátja végigreped.

Megint csattan a bot. Szivós nem fáradt. Reichord sem. Frissíti őket a Jablonocsnojeban beszedett pálinka.

Messziről falu látszik. Arrafelé tartunk. Biztosak vagyunk benne, hogy az a cél. Addig el kell jutni.

A vékony dongájú Lindenfeld Vilmos ott mellettem esik össze. Végérvényesen. Nincs víz, amivel fellocsolhatnánk. Csikvári belerúg. Úgy élesztgeti. Négyen cipeljük. Már nincs messze a falu, talán el tudjuk addig vinni. Ott lesz víz.

Tényleg volt. Egyetlen kút. Az átvonuló seregből százak tiporták, lökdösték egymást egy korty vízért. Minden házudvar, utca tömve volt katonasággal. Katonák hatalmas falombokat cipelnek. Azzal álcázzák az udvarokon, az utcán ácsorgó kocsikat, autókat.

Parancsok hangzanak. Századok vonulnak előre. A kútnál felbomlik minden oszlop sorrendje, mindenki vizet akar.

Valaki felfedezi, hogy az egyik közeli udvarban van egy nem használt kút. Odarohanunk. Spárgákon engedjük le a kulacsokat, melyekből poshadt büzös víz ömlik ki.

Nem baj. Oltja szomjunkat ez is.

Megbetegszünk tőle? Bár úgy lenne. Mindannyiunk legfőbb kívánsága egy jó, kiadós betegség. Azért egy kéz- vagy lábtörés sem lenne éppen rossz.

Nincs szerencsénk. Penészes kenyér, poshadt, büzös víz, bőrig ázás, mérges legyek nem használnak nekünk. Nem tudunk megbetegedni.

A kórház mindannyiunk vágya. Akkor még azt hittük, hogy a munkaszolgálatos is emberré válik, ha kórházba kerül. Legalább akkor. Az orvosi etikáról akkor még egészen más fogalmaink voltak.

Később tudtuk csak meg, hogy a muszos sohase lesz többé ember, még betegen, még sebesülten sem. Orvosai előtt a zsidó, a muszos, a kommunista, a hadifogoly nem számított embernek. Rajtunk segíteni bűn volt.

A kulacsainkat megtöltve vízzel, indultunk tovább. Talán majd a falu másik végén lesz a szállás.

Már sötétedett. Gyorsabb iramra ösztönöztek bennünket. Pedig nekünk eddig is gyors volt.

– Ma nem lesz megállás?

Nem szóval kérdeztük egymást, csak jelekkel. Már nem volt erőnk beszélgetni sem.

A sötétedő estében messziről fények villantak fel. A közeli front ágyúinak torkolattüze volt.

Meredek domboldalon, erdei úton ereszkedtünk lefelé. A menet minduntalan elakadt. Szemben velünk sebesülteket, üres lőszeres ládákat szállító kocsik jöttek. A szűk úton hevenyészett kitérőkön át keveredett össze és bontakozott ki újra az ellenkező irányba áramló két kocsisor. Kocsisok káromkodása, parancsnokok ordítása töltötte meg a levegőt.

Nekünk a legszigorúbb utasítás tiltotta meg még a hangos beszédet is. Annál hangosabbak voltak a kocsisok meg az ágyúk.

Egy kitérő után végre oldalútra fordultunk be. Itt

vertünk éjjeli szállást. A meggyötört lábakról pillanat alatt lekerült a bakancs. Fekvéshez készülődtünk. Lombot, gazt gyűjtöttünk. A föld keménységét igyekeztünk enyhíteni.

Vacsoráról szó sem esett. Tüzet gyújtani halálbüntetés terhe mellett tilos. Még a cigarettázást is eltiltották. Egy reccsenésre Spóner már idegsokkot kap.

Mielőtt egészen besötétedett volna, repülőtámadást kaptunk. Dehogy volt az repülőtámadás. Csak néhány felderítő szovjet gép suhant el felettünk. Azt hittük, felfedeztek bennünket. Most majd aztán jönnek a bombázók. Tiszarovits sorakozót rendelt el.

Csak úgy mezítlábasan, félig levetkőzve sorakoztunk.

XV

– Megérkeztünk a frontra – kezdte Tiszarovits –, most kezdődik számunkra az igazi munka. Most már fronttörvények alá tartozunk. (Jó kilátások, hát az mi volt, ami eddig velünk történt?) A legkisebb fegyelmezetlenséget is hadbírósághoz tesszük át büntetésre. Az utat jobbról-balról senki sem hagyhatja el tíz méternél nagyobb távolságra. Tíz kerettag éjjel fegyveres őrséget ad. Legkisebb gyanús neszre tüzelni kell. Holnap mindenki megkapja beosztását.

Ezen az éjszakán nem sokat aludtunk. Valamivel alattunk lehetett a tüzérségi állás. Egész éjjel szórványosan lőtt egy-egy löveg. Minden lövésre felriadtunk. Csak Ónodi aludt nyugodtan. Őt nem zavarta az ágyúszó. Neki nem volt kemény a föld. Őt nem idegesítette a holnap vagy a holnapután.

Reggel felé hatalmas esőt kaptunk.

Ömlött a meleg nyári eső. Lemosta rólunk a piszkot. Mire kivirradt, valamennyien dideregve gub-

basztottunk egy-egy fa tövében. Ónodit az eső sem zavarta fel álmából.

Reggelifőzés. Nincs tüzelő. Az összeszedett gally a hajnali esőtől még csuromvíz. Nem kap lángra, akármennyi szalmát is tüzelünk el alatta.

A keret is didereg. Ott ácsorognak a konyha körül. Szárítkozni szeretnének. Noszogatnak a tűzrakással. Hordják, lopkodják a szalmát a kocsikról. A sok szalmától, vizes fától hatalmas füst terjeng az erdő felett.

Tiszarovitséknak most ez a legnagyobb gondjuk. A füst messziről is jól látható. Be fognak lőni az oroszok. Végre keservesen lángra kap a tűz. Elkészül a pótfekete, aminek csak annyi köze van a feketekávéhoz, hogy tényleg fekete a színe. Semmi több. Fekete, forró víz. Szurokízű. Különösen így cukor nélkül. A keret persze kap cukrot is, szardíniát is, a muszosok csak fekete vizet.

Az ebédhez vízről kell gondoskodnunk. Rotyits már felderítette, hol van a víz. Vagy előremegyünk le a völgybe egy forráshoz, amely belőtt területen van, vagy visszamegyünk egy közeli kiürített faluba. Rotyits a falu mellett döntött. Nem a víz miatt, hanem az esetleges zsákmány miatt. Hátha akad valami értékesebb dolog. Sose lehet tudni.

Lichtmann Tibort ülteti fel a lajtos kocsira kocsisnak. Pásztor Imre, Berger, Tauber Ferenc, az egyik Elek-fiú, Adler Béla jönnek még velünk, hogy a vízmerés gyorsan menjen. Csikvári a kísérő. Rotyits Oláhval a homokfutón megy előre.

Rotyits a csézával előrenyargalt. Hamar el is tűnt szemünk elől.

Mi keservesen vergődünk fel az erdei úton a dombra. Áradt velünk szemben a frontra élelmet, lőszert és egyéb felszerelést hozó kocsik sokasága. Dűlőutakon mentünk Rotyitsék után, jó félóra múlva a dombról lefelé vitt az út. Lenn a völgyben falu. Ott a víz. Az út mindegyre meredekebb.

– Kössünk kereket – szólok oda Lichtmann-nak.

Csikvári hősködni akart. Gondolja, hogyha legutóbb sokkal rosszabb, veszélyesebb úton nem történt baj, itt sem történhet. Nem engedi lekötni a kerekeket. Mi ketten Pásztorral leszállunk a kocsiról. Hívjuk a többieket is. Inkább gyalog megyünk a kocsi mellett. Istenkísértés ilyen úton lekötött kerekek nélkül lefelé menni. Meg is mondtuk. Lichtmann szegény talán most hajt életében lovat először. Valósággal remeg a bakon. Csikvári nem enged. A többiek sem szálltak le.

Szegény muszosok örültek, hogy végre egyszer nem kell talpalniok. Még tetszett is nekik, amikor a kocsi mind gyorsabban kezdett lefelé gördülni. Mi ketten eleinte ott loholtunk a kocsi faránál. A saroglyába kapaszkodva húzattuk magunkat. Hamar kifulladtunk. A kocsi meg mindjobban robogott. Lemaradtunk. A távolság egyre nőtt közöttünk. Most már eszeveszetten száguldott lefelé a három apró, orosz ló. Mi futottunk utánuk, mert tudtuk, hogy itt hamar segítségre lesz szükség.

Az út éleset kanyarodott a kocsi előtt. Messziről is lehetett látni a kocsin ülők kapkodását. Az út mellett szakadék.

Ló, kocsi, hordó, emberek még csak egy pillanatig látszottak, aztán eltűntek a szakadékban.

Futottunk, ahogy csak rossz lábunk bírta. A tízméteres szakadékban egymás hegyén-hátán emberek, lovak, az összetört kocsi és legfelül a hordó.

Kissé távolabb, feneken csúszva jutottunk le hozzájuk. Lichtmann feküdt a gombolyag legalján. Nyögött, nyöszörgött. Csoda, hogy még élt. Fölötte a szerszámokba belegabalyodott lovak, a kocsi meg a hordó. A többieknél csak az ijedség volt nagy. Kis horzsolásokkal úszták meg a kocsikázást. Csikvári összegörnyedve ült, és jajgatott.

– Eltörött a lábam. Jaj a lábam! Nézzék meg emberek, mi történt a lábammal?

Előbb Lichtmannt szabadítottuk ki. Talpra állítottuk a lovakat, csak aztán mentünk Csikvárihoz. Kutyabaja se volt. Apró horzsolások. Hiába noszogattuk, hogy álljon lábra.

– Nem látják, hogy eltörött a lábam? Vakok maguk?

– Nincs az eltörve.

– Hát akkor miért nem tudok felállni – és sírásra görbült a szája.

– Próbálja csak meg, szakaszvezető úr. Nincs a lábán törés.

– Maguk nem tudhatják. Én érzem. Biztosan belső törésem van.

Újra végigtapogatta a bal lábát, amelyiket olyan nagyon fájdít. Azon bizony nincs törés. Legfeljebb repedés lehet.

Engem meg Pásztort jobban izgat a víz, mint Csikvári lába. A víz az ebédhez kell. A századnak.

Megpróbáljuk a kocsit valahogyan újra összeállítani. Törés kevés van. Inkább széthullott a kocsi.

A szerszámok is darabokban vannak. Órákba telik, míg a kocsi darabjait felhordjuk az útra. A lovakat felvezetjük, a hordót felgörgetjük, összeszereljük a kocsit, összebogozzuk a szerszámokat, és végre döcögősen elindulunk.

Csikvári úgy vitette fel magát az útra. Ott ült a kocsin, amelyet csak az Isten ígéje tartott össze.

A falu szélén mindjárt az első ház udvarán gémeskút van. Csikvári előbb itat velünk a vízből. Csak amikor látja, hogy egyik se esik mérgezetten össze, engedi megmerni a lajtot.

Visszafelé Lichtmannt is feltettük a kocsira. Nem látszott azon semmi sérülés. Kissé a mellén lezúzódott a bőr. Mégis nyögött, beszélni nem tudott. Csak kézzel mutogatta, hogy a melle fáj.

Rotyits még mindig nem került elő. Biztosan jó zsákmányra akadt. Késő délután értünk vissza a körletbe. Nagy kérdezősködés arról, hogy mi történt velünk. Pásztor jelentette Tiszarovitsnak.

Csikvárit négyen emelték le a bakról. Sziszegett, mint egy vipera. Olyan bánatos pofát vágott, mintha már a végét járná. Lichtmann mozdulni sem tudott. A század két orvosát előbb Csikvárihoz rendelték. Dr. Politzer és Brüll dr. ugyanazt a diagnózist állapították meg, mint mi: kutyabaja az ijedségen és egypár kis horzsoláson kívül.

Az alkalom azonban jó lenne még Csikvárinak is arra, hogy kórházba kerüljön. Követeli is, hogy azonnal fogjanak be, és vigyék kórházba.

Közben Lichtmannt is megvizsgálják. Belső vérzése van és bordatörése. Kórházba kell vinni – jelentik az orvosok.

Ebéd után Csikvárit kocsira teszik, és beviszik a jablocsnojei kórházba. Lichtmann-nak pedig Tiszarovits kétnapi pihenőt engedélyez.

Éppen indult Csikvárival a kocsi, mikor Rotyits megjött. Elöl ül Oláh mellett. A hátsó ülésen hatalmas batyu. Rablott holmikkal tele. Odaviszik a tiszti körletbe, melyet addig építettek, amíg mi vízért mentünk. A fák között lombokkal befedett terület. Tisztára söpörve és még külön álcázva is.

A főtörzs éktelen patáliát csapott, mikor meglátta a nyúzott bőrű lovakat, és összetákolt kocsit meg szerszámot. Mindenki iparkodott a közeléből elkerülni. Most nem érdekelte semmi más, csak a lovak meg a kocsi. Ezermester volt, azt meg kell hagyni. Lóhoz, kocsihoz, szerszámhoz kitűnően értett.

Egy-kettőre rendbeszedtük a kocsit. Másik lovakat fogtunk be, és újra visszaindultunk vízért. Most csak hárman mentünk, Ónodi, Pásztor és én. Tehát megint kíséret nélkül voltunk. Alkalom, nagy alkalom arra, hogy megszökjünk. A hordót már réges-rég megtöltöttük, és még mindig nem indultunk vissza. Tanakodtunk.

Szökjünk? Ne szökjünk?

A front felé nem lehet. Nem ismerjük a helyzetet, ott egy kettőre elfognak bennünket.

Visszafelé? De hová? Üres vagy katonasággal teli községek. Ez is veszélyes.

Nincs, semmi, a legkisebb összeköttetésünk se partizánokkal. Pedig Ónodi mindent elkövetett, hogy valami kapcsolatot teremtsünk, hogy jóvátegyük spascsinyai hibánkat.

Nem szöktünk. Nem volt bátorságunk hozzá, mert

kilátástalan volt, túl veszélyes volt. Mert így, kapcsolat nélkül értelmetlennek tűnt.

Mire visszamentünk, Németh Pistát, Egri Ferit, Szameket és még egy muszost elvittek munkára. A többiek csak a körletet takarították, a lovakat ápolták, tűzrevaló száraz gallyat gyűjtöttek.

Este Spóner munkaszolgálatosokból állított őrséget. A keretnek pihenni kell. Tegnap éjjel ők adták az őrséget. Négy munkaszolgálatos fegyvert is kapott, a golyókat azonban kiszedték a puskákból.

– Aztán nehogy eszükbe jusson – adta ki a parancsot –, hogy valakire rálőjenek! Csak állítsák meg, ha valaki jönne.

És ezt egészen komolyan mondta a hadapród úr. Úgy látszik, ő hitte is, hogyha az Isten akarja, a kapanyél is elsül.

Éjjel nagy veszekedésre ébredtünk. Tiszarovits hangja zavart fel bennünket. A munkaszolgálatos őrség állította meg. Több se kellett neki.

– Ki volt az a marha, aki maguknak puskát adott?

– Alássan jelentem, a hadapród úr – hallottam a kis Rosenthal Sanyi hangját.

Előkerült Spóner is. Ott magyarázkodott ingbengatyában.

– Nem lehet semmi baj, hadnagy úr kérlek alássan; kiszedtem a töltényt a puskákból. Utasítást is adtam, nehogy valakire rálőjenek – alássan.

Kerettagok veszik át a szolgálatot, és csak a közeli ágyúzás, puskaropogás, gépfegyver-kattogás jelzi, hogy itt valahol közel hozzánk, nem alszanak az emberek, hanem vadásznak egymásra.

Reggelifőzés közben egy főhadnagy jött a század-

hoz. A parancsnokot keresi. Tiszarovitssal karonfogva sétálgat. Spóner ott csetlik-botlik körülöttük. Szeretne ő is részt venni a beszélgetésben. A tiszti körletbe mennek. Oda a friss gallyakkal elkerített részre, ahol lombsátor alatt van Spóner rekamiéja, asztala, fotelja.

Híre jön, hogy a főhadnagy munkásokat kér a komáromi tüzérekhez. Ha megkapja az engedélyt, akkor nála fogunk dolgozni. Itt vannak az ütegek alattunk, a völgyben.

Az erdőben, úgy látszik, huzamosabb ideig fogunk lakni. Kezdünk berendezkedni. Konyha fölé, kocsik fölé, lovak fölé jó sűrű lombsátort kell építeni. Csak a munkaszolgálatos feje fölött szabad az ég, még éjjel is. Pedig kis tetőre szükség lenne. Nagyon is. Naponta kétszer-háromszor is megered a zápor. Inkább vízözön, mint eső zúdul a nyakunkba ilyenkor félórán át, hogy aztán öt perc múlva gőzölögve száradjon rajtunk a ruha. Félóra múlva már csak a fák árnyékában nedves kissé a föld. Az égető nap percek alatt tünteti el az özönvíz nyomait.

A keret tagjai urizálnak. Mindegyiknek külön csicskása van. Még a kocsisoknak is. Linhardt, Südi őrmester csicskása. Óriási szerencse, akit ez a kegy ér. Kevesebb a verés, leesik egy darab kenyér, ottmarad a csajkafedőn egy kis kenyérhéj, ki lehet nyalni a csajkát. Mindezért nem kell más, csak kimosni a piszkos, izzadságbűzös kapcát, a bűzlő alsónadrágot, a tetves, inkább barna, mint fehér inget, elmosni étkezés után a csajkát. Szóval: lesni a „nagy főnök" óhaját, aki esetleg megvédhet mások bántalmazása elől.

Mindez Rotyitsra nem vonatkozik. Reichordra, Némethre, Bedőre sem. Ők még a csicskásaikat is ütik.

Bedő különösen dühöng, ha zsíros bőrcsizmája nem ragyog úgy, mint a tükör. Odahaza csaposlegény korában bizonyára lakkcipőben járt. Azért volt itt az erdőben is olyan kényes csizmája fényére. Úgy jár, mint a páva. Három lépésenként lenéz a csizmájára. Gyönyörködik benne. Tetszeleg.

Ha most látnák odahaza, ott a ludovika környéki kiskocsma vendégei, hogy mennyire felvitte az Isten a dolgát, a Laci csaposnak, biztosan pukkadnának az irigységtől. Kár, hogy nem látják.

(Évek múlva már nem irigyelték volna. Különösen akkor nem, amikor ott állott a magyar népbíróság előtt, hogy elkövetett gaztetteiért feleljen. Újra a toprongyos, kiéhezett csaposlegény volt, aki az életéért reszketett, aki már biztosan nem is emlékezett az archangelszkojei erdőbeli szép napokra.)

Mostanában nagyon sokat repülnek az erdő felett a szovjet felderítők. Egészen alacsonyan húznak el. Az álcázást még jobban megszigorították. Herman, Goldmann, Priszker, Görög, a négy Izzóista barát valahonnan szereztek egy világosszürke sátorlapot. Az alatt laktak négyesben. De csak két napig. Spóner észrevette. Őrjöngött.

– Maguk zúdítják ránk ezeket az oroszokat. No, majd adok én maguknak. Azonnal szedelőzködjenek. Ott-ott – mutatott egy nagy tisztásra – ott verjék fel a sátrukat.

Hermanék húzódoztak. Azt hitték, hogy csak fenyegetés akar lenni. Bedő meg a pipás Reichord

megértették velük, hogy Spóner komolyan gondolta. Estére már a tisztáson állt a sátor négy cövekkel kifeszítve.

Az éjjel nemcsak felderítés volt az erdő felett, hanem komoly tüzet is kaptunk. Rajokban jöttek a szovjet gépek, és gépfegyver-tűzzel pásztázták végig az erdőt.

Reggel valamennyien Hermanék sátrához csődültünk. Csupa lyuk volt a sátorlap. Legalább húsz lövés érte. Priszker éjjelre felakasztotta a viharkabátját. Most tiszta cafatokban lógott. Görögnek meg a bakancsát lőtték széjjel. A négy elvtársnak semmi baja se lett. Még fel se ébredtek a lövöldözésre.

Spóner nem állhatta meg, hogy ne piszkálódjon.

– Remélem kellemes éjszakájuk volt? – Hermannak címezte.

– Kellemes volt. Igen jól aludtunk, hadapród úr, jelentem.

– Jelentem alássan – sipított Spóner. – Maga mérnök, és mégsem tudja megjegyezni a katonai előírásokat. Maga nekem mindig alássan jelentsen. Értette?

De akkor már Herman és társai a sátorbontással voltak elfoglalva.

Hanem Fazekas Feri azért csak odaszúrt Spónernek.

– Úgy látszik, az oltás, amit kaptunk, még az orosz golyótól is véd *bennünket.*

A *bennünket* nagyon megnyomta.

Spóner először Fazekas felé fordult, mintha neki akarna menni, de aztán, úgy látszik, meggondolta, és szó nélkül elment.

Hanem Hermanék többet nem állították fel a sátrat, hanem ott közöttünk csináltak zöld gallyakból ők is egy kis kalibát maguknak.

– Sorakozó!

Na, már megint mi lesz?

Mi, konyhások nem megyünk a sorakozóra. Ez már szokássá vált.

– Mindenki sorakozó! Konyhás, csicskás, kocsisok is!

Az öreg Silberpfennig Juda, aki most „lóápoló" lett, még a vasvillát is magával hozza a sorakozóra nagy igyekezetében.

– Őskeresztények kilépni!

Nem sokan vagyunk – Ónodi József villamoskalauz, Udvardy János vasesztergályos, Práth Károly vasesztergályos, Pirók Gyula villamoskalauz, Linhardt Antal, a *Népszava* igazgatója, Kossa István villamosellenőr, Lindauer Pál, Klinger János vasas, Pásztor Imre Beszkárt sofőr, Fazekas Ferenc villamoskalauz, Csik István fegyvermester, Ferenczy Sándor vasesztergályos, Oláh Ferenc villamoskalauz, Kovács Lajos kovács.

Goldmann Gyuszi is kiállt. Eddig azt hittem, hogy zsidó.

Mindannyiunknak még megvan a nemzetiszínű karszalagja, amit Tápiósülyön kaptunk. Inkább már szürke, piszkos cafat, mint szalag.

– A század végén a keresztények külön sorakozó!

Ez is nekünk szól.

Rotyits szemrevételez bennünket. Kovács Lajost kiállítja a sorból.

– Te itt maradsz!

Ha Kovács itt marad, akkor mi valahová megyünk. De hová? Nem valami jó helyre, az biztos, ha Kovácsot kivették közülünk, Kovács Rotyits kedvence. Kitűnően patkol, tud ráfot húzni, vasalni a kocsihoz. Rotyits jobb keze. Mégis reszket Rotyitstól. Mindennap hülyére .veri.

– Hogy fogod a kalapácsot, az anyád Úristenit?

Kikapja a kezéből, és fejbe vágja vele. Vér csorog le Kovács homlokán. Nem meri letörölni. Kezében reszket a kalapács. Patkószeg helyett a ló patájára üt.

– Hű, te gazember! Hogy fojtott volna meg az a kurva anyád! Megdöglesz rögtön!

Mint az őrült, úgy markol bele Kovács hajába, úgy vonszolja, cibálja, rúgja hasba, hátba.

Üti, veri, ahol éri. Aztán otthagyja. Nagyokat fújva új áldozatokat keres. Kovács meg feláll. Körülnéz. Rotyitsot keresi. Piszkos ronggyal letörli a vért az arcáról. Rotyits már messze jár. Most nyugodtan lehet dolgozni. Most nem reszket az idegességtől a keze, most nem üt mellé a patkószegnek. Szorgalmas, dolgos ember ez a Kovács. Mintha csak magának dolgozna. Egész nap fúr, farag, kalapál. Kitűnő mesterember, de ha Rotyits a közelében van, akkor mindent elront. A főtörzs meg sűrűn ott van nála a kovácsműhellyé kinevezett fa alatt. Mindig csináltat valamit. Nem tudja Kovácsot nélkülözni.

Azért vette ki közülünk.

Spóner és Tiszarovits is odajönnek hozzánk.

– Szedjék össze mindenüket, aztán újra sorakozzanak. A többiek oszolj!

Hamar kész a felszerelésem. Egy csajka, egy kanál, a kenyérzsákban és a Beszkárt köpenyem. Minek a muszosnak több? Úgyis elveszik. Így legalább nem kell cipelni. Vannak, akiktől már háromszor-négyszer elszedtek mindent, amit elvenni érdemes, de már újra görnyedezik a degeszre tömött hátizsák alatt. Vannak „szerzők", akik még itt is be tudnak mindent szerezni. Zsebóra, karóra, aranygyűrű, fésű, zsilettpenge, szappan, pokróc vándorol kézről kézre tulajdonostól tulajdonosig. Honnan van? A kerettől. Bonért. Odahaza beváltható az utalvány pénzre, rádióra, 4+2-es lámpás. Kisebb nem is jó az öreg Bublós bácsinak. Itt kocsis. Odahaza napszámos. Most egy koszos pokrócot adott Füredinek a rádióért. Dömök is kocsis. Irigyli Bublóst, akinek odahaza szép, nagy rádiója lesz. Jó lenne neki is egy ilyen rádió. Neki szebb takarója van. Három is. Nem kincstári, az igaz, de szépek. Valamelyik faluból hozta magával. Háziszövés. Szép is, meleg is. Jó gyapjútakarók.

Ezt is a dúsgazdag Füredi vette meg. Nem volt drágább, mint az a koszos pokróc. Ez jó üzlet. Füredi nem sajnálja a bonokat. Amit bon ellenében megvehet, azt meg is veszi. Ami fölösleges, azt továbbadja. A pokrócot, a koszosat, két konzervért adja oda Lindauer Pálnak, aki szegény, vékony, hosszú gyerek. Örökké fázik. Kell neki a pokróc. Inkább éhezik, de megveszi.

Minden kutatás után lassan-lassan újra felszereli magát mindenki. Csak néhányan vagyunk, akiknek csak a rajtuk való van. Minek is több?

Füredi is csak két nap gyönyörködött a szép, me-

leg gyapjútakarójában. Szivós meglátta nála. Sorakoztatta a szakaszt, amelyikben Füredi volt. Fát szedni mentek az erdőbe. Mire visszajöttek, már Szivós sátrában volt a gyapjútakaró.

Többen látták, amikor elvitte. Füredi őrjöngött.

– Elmegyek feljelenteni a hadnagynak – fogadkozott. Persze, csak addig, ameddig arra nem jött valamelyik keretes. Akkor elhallgatott. Tudomásul vette, hogy nincs takarója. Újra kell szerezni. Másnap már újra volt.

Mi éppen akkor sorakoztunk fel indulásra teljes felszereléssel, amikor Füredi egy gyönyörű, fehér, nemzetiszínű csíkos kincstári pokróccal jött oda, hogy elfoglalja azt a kis lombsátort, amit mi Ónodival, Oláhval építettünk magunknak. Most úgyis elköltözünk.

De hová? Ez izgat bennünket, akik megyünk. Ez izgatja azokat is, akik maradnak.

XVI

Feldmayer őrmester jön velünk. Tizennégy emberből áll az „őskeresztény különítmény". Kovács ottmaradt a századnál. Németh István és Egri meg már két napja oda vannak valahol dolgozni. Persze, nem mindenki őskeresztény. Egyik-másiknál vannak „beütések". (Talán nem is a nagymamánál, hanem már a mamánál baj van.) Tagadják. Jól teszik, bár sok hasznuk nincs belőle. Vagy mégis? Velünk, az „őskeresztényekkel", talán enyhébben bánnak. A „maguk" fajtájának tekintenek bennünket.

– Rohadt kommunisták, de azért keresztények – mondta egyszer Rotyits később egy huszárfőhadnagynak, aki – mert a lova megijedt tőlünk – végig akart korbácsolni bennünket.

Körülbelül így fogadták a különítményt a tüzérek is. Egy kicsit sajnálkoztak, egy kicsit utálkoztak rajtunk, de azért éppúgy megdolgoztattak bennünket, mint a zsidókat vagy még jobban.

Mindjárt az erdő szélén, lent a völgyben, egy kis tisztáson állott a négy jól álcázott üteg. A mi körletünket közvetlenül az ütegek mögött jelölték ki. Kecskés László őrvezető, egy dömösi fiú lett a parancsnokunk. Hosszú szál legény. Itt-ott segít rajtunk. Az élelmezési altiszttel lakik egy bunkerben. Módjában van „szerezni". Vásárolgat is. Tőlem a fürdőruhámat veszi meg. Príma, jó gyapjú. Eddig magamon hordtam, alsónadrág helyett. Szép, mutatós szövésű, zippzáras zsebbel. Tetszik neki. Napokon át alkuszik rá. Kapok érte egy rövid alsónadrágot, egykilós sonkakonzervet meg két komiszt.

Nagy kitüntetés is ért. Mióta felcseréltük alsónadrágjainkat, azóta én hordom utána a tízóraiját vagy uzsonnáját. Hihetetlen nagy úr egy ilyen őrvezető! Kitüntetésszámba megy, ha vihetem a fehér zacskót, amelyben rendesen egy fél komisz, vaj, méz, néha felvágott vagy szalonna van. Csak a felét eszi meg mindig, a másik felét nekem adja.

Mindegyikünknek jut belőle egy-egy jó falat.

Már hiányzana, ha elmaradna a tízórai ajándék. Néha még ebédre is meghív a bunkerbe. Irigyelt személy lettem a fiúk előtt. Megengedi, hogy a neve alatt írjak haza a feleségemnek. Újabb kegy. Ír az édesanyjának, hogy látogassa meg a feleségemet. Kezd a sok kedvezmény gyanús lenni.

Elvtárs?

Nem! Politikailag analfabéta, de nem bánt bennünket. Tehát nem rosszindulatú.

Egyéni szimpátia?

Sokat találgatjuk az okát. Nem lehet kiismerni. Velem aránylag keveset beszélget. Útközben Csik

bácsival szokott diskurálni. Kint a munkán Goldmann Gyuri a kedveltje. Ha olyan helyen dolgozunk, ahol nincs ellenséges veszély, akkor Gyuri nem dolgozik. Ott kell Kecskés közelében tartózkodnia és dalolnia. Goldmann-nak szép hangja van. Sok tréfás nótát tud. Kecskés le is íratja.

Nagy úr egy ilyen őrvezető! Nemcsak saját inast, de udvari szórakoztatót is tarthat magának.

Egyszer csak kiderül, miért a nagy barátság.

Megint hivatalos vagyok a bunkerbe. Hatalmas lábas frissen főtt káposztás kockát tesznek elém.

– Egyen öreg – kínáltak meg.

Kérdőn néztem rá.

– Ezt mind?

– Ha bírja?

– Nem megy.

– Akkor vigye el. Egyék meg.

Öten laktunk jól belőle. Szakadásig.

Visszavittem a lábost. Szép tisztán, elmosva.

– Maga nagyon rendes ember, Kossa úr. Hallom, hogy odahaza valami fejes az OTI-ban?

– Hát igen. Választmányi tag voltam a budapesti kerületi pénztárnál.

– Tudja, hogy én OTI-alkalmazott vagyok?

– Nem én.

– A visegrádi OTI-szanatóriumban voltam kőműves. Ha hazamegyünk, elintézhetné, hogy kinevezzenek. Én itt segítek magán, maga meg otthon énrajtam.

Na, ez nem rossz üzlet. Ezt meg lehet kötni. Megígértem neki. Hátha hazakerülök.

Az erdőben, a hegyoldalon hatalmas bunkereket,

istállókat építünk a lovaknak. Mi a szabadban alszunk. Jó néhányszor megázunk. Jó lesz magunknak is gondoskodni valamilyen fedélről. Oláhval ketten jó sűrű lombsátort építünk. A tetejét rozsszalmával fedjük be. Inkább kuckó, mint sátor. Csak négykézláb lehet bebújni, de így nem ázunk meg. A fiúk eleinte gúnyoltak bennünket. Aztán ők is csináltak maguknak ketten-ketten egyet.

Nappal az istállókat építjük, éjjel meg futóárkokat ásunk a tüzérségi megfigyelőhöz.

Magas dombon, belőtt területen van a figyelőállás. Csak sötét éjjel dolgozhatunk. Éjjel tizenegy óra felé kezdhetünk munkához. Két órakor már abba kell hagyni, mert világosodik. A körlettől jó két óra hosszat kell gyalogolni, míg felérünk a dombra. Hajnali négy-öt órakor fekszünk le. Kilenc órakor újra munkába, este nyolcig. Pihenő csak annyi, hogy bekapjuk az ebédet és a vacsorát. Napi tizenhat-tizennyolc óra munka és gyaloglás. Még mindig jobb, mint a századnál. Itt rendes katonai ellátást kapunk mi, a kiválasztottak, az „őskeresztények".

Nincs korbács, nincs örök rettegés, de temérdek a munka.

Egyébként már nagyon unjuk az „őskereszténységet". Egyesek a rongyos nemzetiszínű szalagot, mely inkább már egyformán piszkosszürke, mint nemzetiszínű, úgy hordják, mint valami felségjelvényt. Szinte fitogtatják.

Morog is Ónodi miatta eleget.

Ma reggel, munkába menet egy százados jött velünk szembe. Megszólított bennünket.

– Maguk azok a keresztény munkaszolgálatosok?

– Igenis jelentem – felelte Udvardy.

– Lássák ez derék dolog. Így is lehet szolgálni a hazát. Így is lehet a szovjet ellen harcolni.

Fazekas nagyot hümmögött közbe.

– Az Isten megsegít bennünket, magukat is. No, isten velük. – Sorban kezet szorított velünk.

Mit tehettünk. Kezet adtunk.

– Hanem a szentségit – mordult fel Ónodi, alighogy a százados néhány méterre már elment. – Nekem nem kell a kivétel. – Egyetlen rántással letépte karszalagját. Mi is. Csak Linhardt nem akart megválni tőle.

– Nem azért . . . – hebegett. – Felelősségre is vonhatnak érte bennünket. Nem jó magunk ellen ingerelni őket.

Fazekas egyetlen rántással letépte Linhardt karszalagját is.

Pirók Linhardt elé állt.

– Te, ha azt találod mondani, hogy nem te vetted le önként a karszalagodat, akkor . . . – Nem folytatta. Linhardt megértette.

– Dehogy, dehogy kérlek – mentegetőzött.

Estére meg Práth állt elő.

– Hát ha a karszalagot már levettük, akkor a sapkarózsa se különböztessen meg bennünket a zsidóktól. Vegyük le.

Előkerültek a bicskák, és a bunker elé, a szemétdombra kerültek a sapkarózsák.

Hanem Linhardt most keményen ellenállt.

– Azt már nem! Valami mégiscsak kell, ami mutatja, hogy katonák vagyunk.

Ónodi Jóska tele szájjal nevetett. Ritkán szokott.

– Te? Te? Te vagy katona? No, csak viseljed egészséggel. Nekünk jó lesz úgy, ahogy a zsidóknak.

Pirók meg Práth még vitatkoztak egy darabig Linhardttal, aki mellére, a zubbonya alá rejtette katonasapkáját.

Másnap meglestük Oláht, mikor vételezésből jött. Üzentünk a törzsnél maradtaknak.

– Vegyék le a sárga karszalagot, mi is levettük a nemzetit. – A sapkarózsa levágását is megüzentük.

Mikor aztán hetek múlva újra együtt volt a század, csak Linhardt sapkarózsája jelezte, hogy keresztény fejen fityeg.

Augusztusban már hűvösek az éjszakák. Reggelre gémberedetten ébredtünk. Melegebb szállásról kell gondoskodnunk. Sátrunk oldalát is körültámogatjuk rozskévékkel, és földdel szórjuk tele a sátortetőt. Oldalát is földhányással vesszük körül. Szalmafonatos ajtót is eszkábálunk össze. Megint gúnyolnak a fiúk bennünket. Aztán ők is építkeznek. Sok időt vesz el ez is a pihenőből. Lassanként azért elkészülünk vele. Ideje is, mert már deresedik az éjszaka.

Tifuszoltást kapunk. Kellemetlen. Azt mondják, be fogunk lázasodni. Egyikünk oltása se eredt meg. Legalább megmenekültünk a láztól.

Írhatunk haza. Minden héten kétszer is kapunk tábori lapot. A viszonyokhoz képest elégedettek vagyunk. Az istálló építése befejeződött. A futóárokkal is elkészültünk. Két kilométer hosszú és két méter mély. Utasítást kapunk, hogy be is kell fedni. Ehhez fa kell. Méghozzá temérdek.

Az ütegállás előtt, a kerek völgy közepén egy kis erdő van. A szélén két bővizű forrás. Az egész környék ide jár vízért, itt mosnak, itt mosakodnak. A források vize az erdőben folyik szét. A fák félméter magas vízben, pocsolyában állnak. Innen kell kitermelni a fát. Fejenként napi tíz szál a norma. A kivágás könnyen megy. Csak kihordani nehéz. Hatan-nyolcan viszünk ki egy-egy szálat az út mellé. Ott meg fel is kell fűrészelnünk kétméteres darabokra.

Esténként aztán darabonként hordjuk fel a megfigyelő álláshoz. Kettőt-hármat fordulunk. Fel a dombra teher nélkül is elég felkapaszkodni. Mindent szívesen csinálunk, csak vissza ne kerüljünk a századhoz.

Pedig nem veszélytelen munka. A túloldalról állandóan lövik a dombot. Keresik a figyelőt.

Nem sokkal a tüzérekhez történt áthelyezésünk után lőtték ki a megfigyelőt. Hadapród volt. Nagy, parádés temetést rendeztek neki.

Éjjelente felderítő repülők keresték a figyelőt. A Sztálin-mécsesek szinte vakító fénnyel égtek fejünk felett. Ezt is megszoktuk. Még szerettük is, mert ilyenkor nem volt szabad még mozognunk sem. Ott lapultunk a frissen ásott árok fenekén. Körülöttünk rengett a föld a repülőbombáktól, mi meg istenien aludtunk ilyenkor egy-egy félórát.

Akárhányszor már régen vége volt a bombázásnak, a Sztálin-mécsesek kialudtak, és mi aludtunk tovább. Kecskés szokott ilyenkor felrázni bennünket.

Persze, nem mindenki bírta idegekkel. Ha jöttek

a repülőgépek, Linhardt idegesen toporgott. Nem bírta még a repülőgép-búgást sem. Ha kivilágosodott felettünk az ég, hullottak a bombák, akkor szűkölt igazán, szinte eszméletlenül vergődött az árok alján. Udvardi imádkozott. Ónodi meg morgott, hogy nem hagyják aludni.

1942. augusztus 19. Ma egy ásónyomnyit sem tudtunk dolgozni. Egész éjjel ott keringtek felettünk a gépek. Az egész domb szinte lángokban állott. Attól féltünk, hogy a hatalmas rozstábla – mely az egész dombot beborította – meggyullad. A túl érett rozs száraz volt és zizegett, mint a papír.

Az egész környéken hatalmas lövöldözés folyt. Tőlünk északra Voronyezs. A fényszórók százai kutatták a repülőgépeket. Néha egyet-egyet elkapott a fénysugár. Ilyenkor a légelhárító ágyúk okádták feléjük a tüzet. Minden ágyúból valóságos tűzcsík futott fel az égre, a fényben keringő gép felé.

– Tudjátok, hogy holnap István király van? – kérdezte valaki közülünk.

– Azért rendezik ezt a parádét. Nem akarják, hogy hiányozzék a gellérthegyi tűzijáték.

Ez szebb volt. Borzalmasabb volt. Ez életre-halálra ment. Égő gépek zuhantak lefelé. Égő házak lángja tört fel. Ilyet nem tudnak rendezni. Ez valóság volt. Ez háború volt.

1942. augusztus 20. Délelőtt fát termeltünk ki a mocsárból. Az ebédnél nagy súgás-búgás körülöttünk. Valami történt itt. Délután váratlanul pihenőt kaptunk.

A tüzéreknek sorakozót rendeltek el. Szokatlan dolog ez. Számunkra pihenő, a tüzéreknek meg a

sorakozó. Legalább eddig még nem volt, mióta itt vagyunk.

A tisztek, karjukon fekete gyászszalaggal jelennek meg. Találgatjuk a gyász okát. Biztos, hogy valami fejes lépett ki a világból.

– Ifj. vitéz nagybányai Horthy István kormányzóhelyettes hősi halált halt a haza védelmében – így kezdődött a parancs, mely hozzánk is elhallatszott.

Aztán többet is megtudtunk. Ott, a közelünkben volt egy magyar repülőtér. Ott zuhant le gépével. Azt suttogták a katonák, hogy részeg volt, azért esett le. Mások meg azt mondják, hogy a németek időzített bombát helyeztek a gépébe, az pusztította el. Mind a két változat lehetséges. Néha a holló a hollónak is kivájja a szemét.

Egyik-másik katona szidja is az ifjú Horthyt. Állítólag angolbarát volt. Szökni akart a gépével, azért lőtték le. A gyászszalagok hamar eltűntek a tisztek karjáról.

Csak Gyuri hordta a gyászszalagot. A sapkájára kötötték, mint az asszonyoknak a gyászfátyolt. Gyuri tüzér volt. Bolond volt, tökéletes bolond. Mindenki bolondja. Még a nevét sem tudta megmondani, ott lézengett a konyha körül. Néha fát vágattak vele. Néha el-elment egy vödör vízért, de nem volt biztos, hogy visszatalál-e. Naponta elveszett. Hol innen, hol onnan hozták vissza. Mindenki bolondot űzött vele. A gyászfátyol mellé fehér libatollat tűztek. Viselte. Pedig látta, de nem tudta, hogy katona nem viselhet ilyet.

Néha-néha megdühödött, akkor jaj volt annak, aki

a közelébe került. Erős volt, mint a bika. Fél tucatnyian is alig tudták ilyenkor megfékezni. Gyilkólni akart.

A tetük ezerszámra mászkáltak rajta. Egyszer már visszavitték valahová kórházba. Nem fogadták be azzal, hogy egészséges, frontszolgálatra alkalmas. Mindent összeszedett, ami a keze ügyébe került. Mindent megevett, ami megehető volt. Nyers krumpli, krumplihéj, répa vagy moslék egyformán ízlett neki.

Néha órákig ült egy fa tövében, és bámult a semmiségbe. Néha üvöltött, mint a farkas. Máskor meg magában mormogva jött-ment keresgélve, mintha elvesztett volna valamit. Taknya-nyála egybefolyt. Nem volt szimuláns. Így nem lehet szimulálni. Így csak őrültek viselkednek. Azért jó volt a magyar királyi hadseregbe tüzérnek.

Hónapok múlva, amikor sokezredmagunkkal fogságba meneteltünk egy holdvilágos, hideg éjszakán, már túl a Donon, egyszer csak elakadt a menet. Valahol elöl valami zavar keletkezett a havas országúton. Percekig álltunk. Orosz partizángyerekek kísértek bennünket. Fiatalok. Igazán gyerekek. Néhány tucatnyian tizennégyezer foglyot.

– Davaj, davaj!

– Szkoro-szkoro – noszogatták tovább a felbomlott sorokat.

– Pasli! Pasli!

Valahogyan újra rendeződött az oszlop, és megindultunk. Az út mellett tátott szájjal ott feküdt Gyuri. Kezei görcsösen kapaszkodtak bele a hideg levegőbe. Száján véres hab. A megfagyott nyál jég-

szakállt növesztett neki. Haja hófehéren deresedett. Úgy nézett ki, mint egy Mikulás.

Halott Mikulás.

Augusztus 20. Az utolsó dátum, ami még emlékezetemben az eseményekkel összefüggően megmaradt. Most már csak az eseményekre emlékszem. Hogy mikor történt, melyik hónapban, melyik napon, az már nem is fontos. Legfeljebb még az segít emlékeimbe rögzíteni az eseményeket, hogy jó idő volt-e, őszi, esős, deres idő vagy kemény hideg tél. A kis reklám Grünfeld-naptár már rég ronggyá ázott vagy átváltozott cigarettapapírrá.

Még jó idő volt, amikor Rotyits váratlanul megjelent nálunk. Kovács István az Egyesült Izzóból is vele volt. Oláhért jött a főtörzs. Kocsisra volt szüksége. Zsidókra meg nem bízta a lovakat. Cserébe hozta Oláhért Kovácsot. Lelkünkre kötötte, nehogy eláruljuk, hogy Kovács nem őskeresztény. Pedig a hadnagy a tüzérektől ugyancsak érdeklődött Kovács őskereszténysége felől. Hát nem is nézett ki valami nagyon őskeresztény ivadéknak.

A hadnagy napokon keresztül ott állt Kovács mellett. Amikor dolgoztunk, figyelte munkáját. Mi iparkodtunk úgy beosztani a munkát, hogy könnyen tudja végezni. Entellektüel volt. Lapát vagy csákány, fűrész vagy balta egyaránt esetlenül állt a kezében. Messziről látszott, hogy soha életében nem dolgozott ilyesmivel. Mi mentegettük, hogy ettől még lehet őskeresztény.

– Mi tudnánk hadnagy úr még néhány őskeresztényt mutatni, akinek még így sem áll a kezében a szerszám. Kovács tollal meg az eszével dolgozott.

Nem hitt nekünk. El is vitette vissza Kovácsot rövidesen. Neki csak őskeresztények által ásott bunker és futóárok a jó. Láng Bélát hozták helyette. Beszkárt kalauz Óbudáról. Őt már elfogadta őskereszténynek a hadnagy úr. Most Láng lett a társam Oláh helyett.

Ebben az időben történt, ebédosztás idején, az erdőből vezető útról munkaszolgálatos csoport jött felénk. A konyha ott volt az út mentén. Kíváncsian vártunk, kik ezek. Nincs velük keret. Ilyen munkaszolgálatosokat még nem láttunk. Talán nem is munkaszolgálatosok?

Azok voltak. A szudzsaiak, akik annak idején nem bírták a gyaloglást, és lemaradtak Szudzsában a németeknél. Ők azok, akiket mi már régen halottaknak hittünk. Legalábbis Rotyits akkori beszéde után úgy gondoltuk, hogy a németek tényleg elpusztították őket.

Teljes létszámmal jöttek. Csak Takács hiányzott közülük. Az emléklapos százados. Azt valami régi tiszttársa útközben ott fogta Kurszkban.

Valamennyien egészségesek voltak. Aránylag jó kondícióban. Ezernyi kérdés röpködött ide-oda. Itt hogy van? Ott hogy volt?

A csoporttal jöttek vissza Herczka Sanyiék is meg a többi sebesült, akik a Tim környéki aknaszedés közben sérültek meg, akik már meggyógyultak. Ezek is jól néztek ki.

A szudzsaiak dicsekednek, milyen jó sorsuk volt. Mi meg panaszkodunk.

– Hát akkor miért jöttetek vissza? Miért nem maradtatok ott?

– Féltünk, hogy közben hazamentek, mi meg itt maradunk.

Ónodi akkorát vakkantott dühében, mint egy veszett kutya.

– Hát ti még mindig a hazamenési hülyeségben szenvedtek? Látom, nem sokat okosodtatok a németeknél sem!

– Elzavartak benneteket a németek?

– Dehogy zavartak. Sőt! Tartottak vissza!

– Na, majd mentek haza a nem tudom hová . . . – mormogott még mindig Ónodi, és dühösen otthagyta a társaságot.

A fiúk meg dicsekedtek, hogy milyen jó sorsuk volt. Megkapták pontosan a katonai fejadagot, és maguk főztek maguknak. Jóformán alig vigyáztak rájuk.

– No, majd itt fognak!

Kicsit őrültnek és nagyon butának tartottuk őket. Azok meg nem értették meg, hogy miért vagyunk mi dühösek.

Ők még nem tudták, hogy régen elszállt már a fejünkből az illúzió a három hónap utáni hazatérésről. Szegények, ezek még hittek. Lejárt a három hónap – gondolták –, még siettek is; jó lesz a századdal együtt lenni, nehogy lemaradjanak a hazatérésről.

Mi már valamennyien tudtuk, hogy lemaradtunk. Nem nagyon sokára már ők is megtudták.

A váratlan találkozás napokig felkavarta egyhangú, baromi életünket. Új vitatéma volt. Helyesen cselekedtek-e a szudzsaiak vagy sem?

Valami fúrta azért oldalunkat. Hiába, ilyen az em-

ber. A legrosszabb közepette is bízik a jóban. Talán mégis van valami esély a hazamenetelre, ha ezeket ilyen gyorsan ideirányították. Hiába, az ördög nem alszik, mindig kételyeket támaszt.

Néhány nap után végül is abban állapodtunk meg, hogy mi nem jöttünk volna.

Elkészült végre a tüzérségi figyelő is. Új munkát kaptunk. Messze az egész környék felett uralkodott a „Krétavár". A térképen bizonyára más néven található az a jó magas domb, mely Archangelszkoje mellett emelkedik, közvetlen a Don partján. A mi katonáink azonban mindent elkereszteltek. A völgy, ahol a tüzérségi állások voltak, a „két forrás völgy" nevet kapta.

Új munkahelyünk csekély tizenhét kilométernyire volt szállásunktól. Itt is tüzérségi megfigyelőt kellett építeni. A munka sokkal nehezebb volt. Puha, fehér kőzetből állott a domb. A csákány bent ragadt, mintha agyagba vágtuk volna. Az egész domb belőtt terület volt. Nappal a legkisebb mozgás is tilos volt, nehogy az ellenség figyelmét odairányítsuk.

Itt is csak éjjel dolgozhattunk. Mindig holtfáradtan érkeztünk meg. Változás csak annyiban történt, hogy most hamarabb fejeztük be a nappali munkát, hogy erőltetett menetben még a sötétedés előtt a domb aljánál legyünk. Aztán fel a dombra. Mindenki csákányt és lapátot visz magával. Nehezen halad a munka. Kecskés csak a domb lábáig kísér bennünket. Ott átvesznek a figyelőben levő őrök. Azok vezetnek fel. Itt jó a félméteres futóárok is. A figyelő bunkere meg csak akkora, hogy éppen csak be tud bújni.

Éjszakánként alattunk ezüstösen csillog fel a Don vize. A túloldalon tábortüzek égnek. Nótaszó, harmonika hangja száll a túlról felénk. Spónerre gondolunk. Hideglelést kapna, ha a környéken nálunk egy gyufát látna felvillanni, vagy ha egy hangos szót mernénk kiejteni. A kocsi zörgése is elrémíti.

– Lehallgatják az oroszok – rémüldözik.

Odaát meg fényszórós autók robognak. Azok nem félnek. Azoknak tiszta a lelkiismeretük.

A „Krétavár" a környék legjobban megerősített pontja. A Don felőli lejtőn háromszoros lövészárok hálózat. Kitűnően kiképzett gépfegyverállások. A domb lábától a Donig elterülő rét pedig beaknásított terület. Itt áttörni lehetetlen. Ez a „vár" bevehetetlen. Az aknaterület és a domboldalon levő első sor lövészárok előtt a dombot munkaszolgálatosok bontják le. Tankcsapdát építenek. Ez is keserves munka.

Éjjel folyik a munka fent is, lent is. Öt munkásszázad építi a tankcsapdákat, lövészárkokat, bunkereket, tankfalakat, hordják a „spanyollovasokat" a Don partjára, telepítik az aknákat. Egyik-másik század szinte napok alatt olvad el az állandó tüzérségi és gépfegyver-tűzben.

Hiába, odaátról nem lehet megállapítani, ki barát, ki ellenség. A tankcsapda építést, a bunkerásást, a „spanyollovas" akadályépítést, a lövészárokásást is meg kell akadályozni. Egypáran ezt nehezen értették meg. Egyesek úgy gondolkoztak, hogy – mert erre kényszerítenek bennünket – lövészárkot ásunk, tankcsapdát, drótakadályt építünk, jogtalanul ér az „ellenséges" tűz. Mi megértettük, de sokat kellett erről beszélni. Örökös probléma volt.

Egyszer Práth Karcsi majd ökölre ment miatta Forbáth Lászlóval.

– Nem a magunk akaratából jöttünk a frontra – érvelt Forbáth.

– A katonák se, a legtöbbje.

– Jó, de mi nem lövünk.

– Csak jó védelmet építünk a fasisztáknak.

– Nem mindenki fasiszta, aki részt vesz ebben a háborúban a németek oldalán – árulta el nézeteit Forbáth. – Inkább csak szovjetellenesek, ezek ellen meg . . .

– Te ne bántsd a szovjetet – dugta Forbáth orra alá öklét Práth.

Nehezen csináltunk köztük rendet. De ez az eset is mutatta, hogy még mindig milyen szakadék volt a század két része között.

A szigetvári századot már másodszor töltik fel. Már csak huszonöten voltak, amikor a feltöltés megérkezett.

Az újonnan jöttek ötvenen voltak. Miskolc környékiek. Hogyan kerültek a szigetvári századhoz? Azt csak a magasságbeliek tudják.

Délután érkeztek. Este már munkára mentek. Reggel az ötvenből csak harminc jött vissza. Egy éjszaka húsz fő a veszteség. Megy a jelentés haza. Hősi halált haltak a haza védelmében.

Ellenséges golyótól? Igen. Többnyire. Csakhogy az ellenség nem a túloldalon, szemközt volt, hanem hátul.

Nemcsak a mi keretünk, hanem a többi is gyáva volt.

Ha belőtt területen dolgoztunk, akkor ők hátrább,

jól védett bunkerben húzódtak meg. Aztán néha kedvtelésből szórakoztak. Lövöldöztek az ellenség felé. Csakhogy az ellenség és a bunker között ott dolgoztak a munkaszolgálatosok. A kerettagnak az is ellenség volt. Mentől hamarabb pusztul el a század, annál hamarabb mehet haza a keret.

Legalábbis ez volt a hiedelem az összes század kerettagjai között. Egy kis „vaktában" való lövöldözés meggyorsíthatja a hazatérést.

Sohase tudtuk megállapítani, hogy melyik oldalról jött a halálos golyó.

A fronton senki sem vizsgálja az elesetteket, hogy elölről vagy hátulról kapta-e a lövést. Nem boncolják fel, hogy magyar vagy orosz golyó oltotta-e ki az életét. Itt nincs sok teketória.

Ha van rá lehetőség, akkor valahol egy gödörben elkaparják. A katona sírjára ráteszik a csákóját. A muszos sírjára még azt sem. Az jeltelen marad. Ha meg erős a lövöldözés, akkor napokig ottmarad, ahol elesett. Meleg időben száz méterekre hullaszag terjeng. Az el nem földelt hulláké. Ha már kibírhatatlan, akkor a muszosoknak mégis ki kell menni temetni. Legfeljebb újabb hullák kerülnek a régiek helyére. Azok legalább néhány napig nem büdösek.

XVII

Szeptember elején már hosszabbodnak az éjszakák. Ez nekünk rossz, mert többet kell éjjel dolgozni, de azért a nappali munkamennyiséget is megkövetelik.

Már napok óta szinte óránként robognak el felettünk a szovjet, vörös csillagos felderítő repülőgépek. Ilyenkor a mindig kéznél levő friss gallyak rákerülnek az ágyúkra. Erős felderítés folyik a túloldalról. Azt beszélik, hogy szovjet támadás készül.

Este nem kellett kivonulni munkára. Azért nem pihentünk. A befogott kocsikra egész éjjel rakodtunk. Lőszer, raktár, konyha mind felcsomagolva. A lovak befogva, minden indulásra készen. Irány: visszafelé. Tehát menekülés. A szovjet csapatok támadnak. Ágyúink is elhallgattak már. Azok elé is befogják a lovakat. Hatot egy-egy elé. Már csak parancsra várunk, hogy induljunk.

Ágyúzás már sehonnan sem hallatszik. Annál inkább ropognak a gépfegyverek, golyószórók. Valahol egészen a közelünkben lehetnek már.

Izgatottan tanácskozunk. Mit tegyünk? Lesz-e alkalom a szökésre? Még nem kaptunk parancsot, hogy mitévők legyünk. De mi már határoztunk.

Ha megkezdődik a visszavonulás – mi lemaradunk. Ónodi már kiszemelt egy jó félreeső bunkert. Eddig lőszer volt benne.

Egész éjjel nem alszunk. Izgatottan várjuk a fejleményeket. A tüzéreknek már nagyon mehetnékük van. A tisztek nem engedik őket. Pedig már a közelükben folyhat valahol a harc.

Sebesültek százai gyalog vánszorognak visszafelé. Senki sem törődik velük.

Ránk virradt, és még semmi változás. A lovak továbbra is befogva. Hajtók a kocsik mellett. Várják a parancsot. Az egész nap így telik el, de a lövöldözés nem szűnik. Csak úgy estefelé, hogy éjfél körül annál jobban erősödjék. Mégis most parancsot kapunk, hogy az istrángot leakaszthatjuk a hámfákról.

Híre jön, hogy az ellentámadás sikeres volt. Visszaszorították az oroszokat. Reggelre kifogjuk végre a lovakat. Visszahordjuk a lőszert a bunkerekbe, az élelmet a géhá bunkerjébe. A konyhát is felállítjuk. Az ágyúkat is visszavontatják eredeti helyükre, és nemsokára már lőnek is.

Egy újabb reményünk szállt el.

Délután parancsot kapunk, hogy teljes felszereléssel gyülekezzünk a hadnagy úr bunkerje előtt. Visszamegyünk a századhoz. Mindegyikünk kap egy kilós német hurkakonzervet meg egy fél kiló kenyeret.

Ez a jutalmunk a jó munkáért. Meg a hadnagy úr kézfogása, mellyel elbúcsúzik tőlünk. Kicsit furcsán érezzük magunkat. Elszoktunk már attól, hogy embernek tekintsenek bennünket.

Kecskés kísér vissza bennünket. Lassan, beszélgetve haladunk Archangelszkoje felé, ahol a század körlete van. Jövőnket latolgatjuk meg a tegnapi elszállt reményeket.

Sajnáljuk a tüzéreket itt hagyni. Igaz, hogy embertelenül megdolgoztattak bennünket, de legalább az élelmezésünk rendes volt. Sőt, néha-néha még pótlást is kaptunk. Egy-egy vödör krumplit, amit aztán mindenki megfőzhetett vagy megsüthetett. Cukrot, dohányt is rendesen kaptunk. Most mindegyikünknek volt tartaléka. Cukorból is meg dohányból is. A bánásmód is valamivel emberségesebb volt. Kemények voltak hozzánk, de nem aláztak meg lépten-nyomon emberi mivoltunkban.

Az ezredparancsnokság előtt mentünk el. Amíg Kecskés bement eligazításért, mi felbontottuk a hurkakonzervet. Ehetnékünk is volt, meg ilyen ínyencséghez nemigen jutottunk. Erős volt a kísértés, nem tudtunk ellenállni.

Pirók csúnyán ráfizetett az ajándékra. A felbontott hurkás dobozból trágyaszag ömlött. Most már sorba felbontogattuk a dobozokat: egyik büdösebb volt, mint a másik. Német gyártmány volt.

Kecskés szégyellte is a dolgot.

– Majd jelentem a hadnagy úrnak.

– Maguk ott a géhá körül inkább tudták, hogy már romlott ez a konzerv, mint a hadnagy úr – dühösödött Pirók Gyula.

Mióta elkerültünk a századból, nem volt semmi kapcsolatunk a többiekkel, a századtörzsnél maradtakkal.

– Az 52-esekhez kell mennünk – mondotta Kecskés –, Hermándi századoshoz.

Egész úton kérdezősködött minden szembejövő katonától, amíg végre megtaláltuk a 52-eseket. A századparancsnokság előtt állottunk meg. A százados egy törzsőrmester kíséretében jött ki.

– Hát maguk azok a keresztény munkások? Na, jó. Itt nem lesz rossz sorsuk. Majd a törzs úr eligazítja magukat.

Már el is tűnt a parancsnokság épületében. A főtörzs mindenkinek felírta a nevét, születési évét, anyja nevét. Aztán nagy beszédet tartott. Körülbelül ilyenformán:

– Magyar testvéreim! Mi testvérünknek tekintünk benneteket, mert ti keresztény magyarok vagytok. Ti csákánnyal, ásóval, tehát munkával, mi fegyverrel, tehát harccal védjük ezeréves szent hazánkat. Itt jó dolgotok lesz. Segítsetek nekünk, és az Isten áldása nem marad el munkánkról.

Borvirágos arca, egész belevörösödött a nagy szónoklatba. Még tovább akarta folytatni a szónoklást, már csak azért is, mert mind többen állták körül, a házakból kitóduló katonák, de a százados kiabálása félbeszakította.

– Török! Hagyja azt a szónoklást! Itt nem népgyűlés van. Vigye a körletükbe őket, mert estére már kimennek dolgozni.

A falu felső vége felé mentünk. Útközben találgattuk, hogy is van ezzel a nekibuzdult magyarral kap-

csolatban a népgyűlés. Megtudtuk hamar. Azt is, hogy nemzeti munkaközpontos titkár valahol Csongrád környékén, meg azt, hogy felterjesztették arany vitézségi éremre, hogy még legényember, mert nem érdemes addig megnősülni, míg más tisztességes embernek felesége van. Már a gyerekkoránál tartottunk ennek a fecsegő szájhősnek, amikor egy ház előtt Kovács Miklóssal akadtunk össze.

– Hát ti?

– Hát te?

– Mi itt vagyunk egy félszázaddal. Németh szakaszvezető a félszázad parancsnoka. A század másik része a falu túlsó végén van.

Kovács már sorolja is, hogy kik vannak ennél a századrészlegnél.

– Sugár elesett.

– Elesett? Hogyan, mikor?

– Tegnap. Szökni akart. Az oroszok lőtték le. Vigyázzatok! Ezt el kell hinnetek.

Azután megtudjuk Kovácstól az igazat. Kivitték munkára, és ott agyonlőtték. Rémtörténeteket mond el hamarjában arról, ami velük történt, mióta elváltunk. Németh, Szivós, Juhász a keret, csupa válogatott bandita.

Knopp Imre és Kovács Miklós itt a csoport lelke. A többi összetörve. Hátul, az udvarban, nyomorúságos fészerben és egy piszkos istállóban laknak. Szörnyen piszkos, sovány és tetves mindenki. Úgy nézünk ki közöttük mi, a tüzérektől jöttek, mint a díjbirkózók. Még ez az összehasonlítás se jó. Pedig mi sem vagyunk valami túl jó bőrben. Hát még ezek!

Braun Soma mindkét keze csupa seb. Még a kana-

lat is alig tudja a kezében fogni. Gennyes sebei üszkösödnek már. Láza van. Mohón kap a cigaretta után, amellyel mi elhalmozzuk. Ott spóroltuk össze a tüzéreknél. Most mindenkinek jutott néhány cigaretta és egy kevés dohány. Soma szinte megbékél, hogy rendes cigarettát szívhat.

A szumi-ik közül is vannak már itt. Azok, akiket irigyeltünk a jó kondíciójukért, amikor ott jöttek el előttünk. Már nem látszik meg rajtuk a szumi-i szép napok máza. Ők is rongyosak, ők is tetvesek, ők is soványak. Nemcsak kezeik, de egész testük is csupa seb. Ők is egész nap dolgoznak lent a faluban. Éjjel meg kint a vonalban.

Vacsoraosztás. Köleskása vízben főzve, sótlanul. Némethék a sót elcserélik a katonákkal.

Mi, az „őskeresztények" még a kásából sem kapunk. Ma még nem vételeztek nekünk, és addig nem jár koszt. A fiúk meg akarják osztani velünk. Nem fogadjuk el. Egyikünk se. Nekünk van még tartalékunk a tüzérektől. Inkább mi adunk nekik.

Munkára együtt indulunk, amikor besötétedett. Kilométer-szám futóárkon megyünk végig. Szűk, alig derékig érő, hevenyészett árkok csak. Kilométer-szám kétrét görnyedve szabad csak mennünk. Sík, lapos a terület. Itt minden mozgást azonnal felfedeznek a túloldalról.

Nagy, jól kiépített bunkerbe torkollik a lövészárok. Itt átadnak bennünket az első vonalban levő katonáknak. A kerettagok a bunkerben maradtak.

Parancsot kapunk.

Az első vonal előtt hatalmas napraforgó-tábla akadályozza a kilátást az orosz állások felé. A sötét éj-

szakában, mint valami ősnádas susog, zizeg előttünk a napraforgó-erdő. Ezt kell az éjjel kidöntenünk.

Hosszú láncban fejlődünk fel. Kinyújtott kartávolságra egymástól. Mindenkinek az előtte levő sávot kell megtisztítani. Törni a szárat nem szabad. A recsegés áthallatszana a túloldalra. Egyenként kell minden tövet feltépni és lefektetni. Az érdes napraforgószár sebesre marja a tenyereket. A vérző sebekbe mélyen mar bele a szár. Percek alatt az én kezem is már csupa véres seb. Az agyagos talajból csak két-háromszori nekirugaszkodással lehet a tövet feltépni.

Soma elakadt a munkában. Vérző kezeit hóna alá szorítva leült.

– Üssenek agyon, akkor sem bírom.

A másik oldalon Láng Béla van Soma mellett. Ketten Soma helyett is tépjük a napraforgót.

Nekünk sem megy már.

Mintha tüzes vassal szurkálnának, úgy égeti tenyerünket minden szál. Valamit ki kell találni. Segíteni kell magunkon.

Dühömben belerúgok egy vastag napraforgó-szárba, amely sehogy sem akar kiszakadni a földből. A szár a gyökér felett egy rúgásra eltörött, és a hatalmas tányér odazuhant a többi mellé.

Most már nem tépdesem, hanem rugdalom tőbe a szárakat. Megy, mint a karikacsapás. Pillanatok alatt beérjük a többieket. Láng is az én módszeremmel dolgozik. Soma frontját is visszük magunkkal. A többieknek is megmutatjuk az új fogást. Csak a szélsőknek kell ügyelni ott, ahol az őrség vigyáz ránk.

Órákon át megy így a munka. Soma egy-egy csomó szárt gyűjt össze, amögé húzódik. Fejére húzza a ka-

bátját, és cigarettázik. Istenkísértés. Nem az oroszok miatt. Életébe kerülhet itt egy szippantás. Mégis vállalja a rizikót.

Kelet felől az ég alját figyeljük. Ha megjelenik az első fénysugár, az a mai kínok végét jelenti.

– Bevonulás – jön suttogva a parancs.

Kelet felől a sötét égen vékony, halvány sáv látszik. Sietni kell, mert itt percek alatt lesz a sötét éjszakából világos nappal.

Bent a körletben kijelölik a szállásunkat. Minket, őskeresztényeket elkülönítenek. Egy üres parasztházat jelölnek ki számunkra. Előbb takarítunk. Mindenki helyet választ magának. Aztán mosdunk.

A fekvéshez készülődünk, amikor váratlanul megjelenik Kecskés őrvezető.

– Na, fiúk, csomagolni. Visszajönnek hozzánk.

Majdnem olyan szívesen mentünk, mintha hazaindulnánk.

Előbb a maradék dohányt, cigarettát, élelmet szétosztottuk a fiúk között. Örülünk a kisebbik rossznak: a tüzéreknek.

Mindenki melegen búcsúzik. A kis Rosenfeldnek a lelkére kötöm, hogy vigyázzon Braunra. Mióta kihoztak bennünket, ő a Soma csicskása. Szívesen gondozza Somát azért a kevés ételmaradékért, amit meghagy.

Dr. Brüll szomorú hírrel jön. Lichtmann Tibor az éjjel meghalt. Ő az, akire a hordó ráesett, amikor a lajtos kocsi a szakadékba fordult. Azóta se tudott talpra állni. Nem vitték kórházba, mert nem hitték az orvosnak, hogy súlyos belső sérülése van.

Már két halottunk van: Sugár és Lichtmann.

Brüll doktor panaszkodik, hogy egy csepp orvosság sincsen, sem kötszer. Vízzel mossa a sebeket, meg egy kis vajat keneget rájuk, hogy a piszkos rongy, melyel a sebeket bekötözi, ne ragadjon nagyon a sebbe.

A tüzéreknél a hadnagy és egy orvos vár bennünket.

– Mondtam, hogy visszahozatom magukat, csak dolgozzanak jól, akkor itt maradhatnak.

Valami köszönetfélét morogtunk.

Az orvos újra beoltott valamennyiünket tífusz ellen. Most sem fogant meg az oltás egyikünknél sem. Vagy az oltóanyagban volt valami hiba, vagy mi már olyan sok mindenen mentünk keresztül, hogy a tífusz szérum sem ártott meg nekünk.

Megelégedetten mentünk vissza a régi helyünkre. Mindjárt elhatároztuk, hogy tovább építjük a kalibánkat, mert esetleg a tél is itt ér bennünket.

Engem és Lángot kellemetlen meglepetés várt. Lakó volt a bunkerünkben. Gyuri, a bolond tüzér költözött be lakosztályunkba. Kizavartuk.

– Hűh, mit csináljunk?

– Te, Béla, ne menjünk be, ez telehagyta itt tetűvel – tanácsoltam Lángnak.

Mégiscsak kitakarítottuk sátrunkat, amit most már bunkernek neveztünk ki. A földet égő szalmacsóvával végigperzseltük, és friss szalmával hintettük be.

– Lesz, ami lesz. Újat már nincs erünk, se időnk építeni.

Az ágyúk ott előttünk nem több mint száz méternyire egész nap szóltak. Állítólag megint támadnak az oroszok.

Az egyik ágyúnkkal baleset történt. Az egyik lö-

vésnél óriási robbanás történt. A kilőtt golyó ott esett le az ágyútól pár száz méternyire. Robbant. Az ágyú závárzata letörött, és visszafelé vágódott, s éppen a mi bunkereink közé esett. Nem történt nagyobb baj. Se nálunk, se a tüzéreknél. Rosszabbul is végződhetett volna.

Másnap bizottság jött. Az ágyúkat vizsgálták. Nagyon gyanúsan nézegettek felénk. Szerencsénkre nekünk sohasem volt szabad az ágyúk közelébe mennünk.

Most jobb volt a munkabeosztásunk. Reggeltől estig az ágyúk közelében, a domboldalon téli tiszti szállást építettünk. A domboldalból ki kellett vágnunk akkora darabot, hogy oda beépíthessünk egy szétszedett orosz faházat.

Egy egri őrvezető volt a munkavezetőnk. Ács volt a mestersége. Hamar összebarátkozott velünk. Nem engedett nagyon dolgozni bennünket, csak olykor, ha jöttek a tisztek vizsgálni, hogy hogyan áll az építkezés. Egyébként beszélgettünk.

Háborúról, családról. Észre sem vettük, és már a mozgalomnál tartottunk. Azért nagyon óvatosak voltunk. Csak amikor már közös személyes ismerősök – közös események kötöttek össze bennünket, engedtünk fel.

Elvtárs volt.

Újságokat hozott. Igaz, hogy egyik-másik már több hónapos is volt, de nekünk újdonság volt minden betűje. Elsőtől az utolsó betűig valamennyit elolvastuk. Még az apróhirdetést is. Abból is sok mindent meg lehet tudni annak, aki tud olvasni.

Röpiratokat is adott. Szovjet gépek dobták le. Most

láttunk először ezekből a színes röplapokból, melyeken térkép volt a pontos hadihelyzet feltüntetésével. Másokon meg a szovjetben élő magyarok felhívása a katonákhoz. Minden röplaphoz volt egy szelvény orosz szöveggel. Aki ezzel jelentkezik, az biztosítékot kap, hogy a háború befejeztével oda mehet a Szovjetunióból, ahova akar.

Később már mi is találtunk ilyen röplapokat. Számozva voltak. Titokban gyűjtöttük, hogy az egész sorozat meglegyen, mert akkor folyamatosan látjuk – bár utólag – a hadihelyzetet.

Nemcsak mi gyűjtöttük, mások is. Mindenki. Pedig szigorúan tilos volt. Mind be kellett volna szolgáltatni. Azért mindenki megtartott legalább egyet. A legképtelenebb helyekre dugdosták el. Nemcsak a közkatonák, a tisztesek, még a tisztek is.

– Ki tudja, mire lesz ez még jó?

Nemcsak mi gondoltunk erre, hanem mások is.

Egyik nap Oláh Feri keresett. A vételező kocsival jöttek Jablocsnojeból. Ott mentek el a szállásunk mellett. Jó meleg, hosszú szárú gyapjúharisnyát hozott. Azt adta át. Neki is jó dolga volt. Szerencsére Rotyits nem járt vételezni, ilyenkor nem kellett félnie, hogy agyonüti.

Oláh nemcsak a harisnyát adta át, hanem valamit súgott is.

– Vigyázzatok, a századnál valami történik. Az éjjel kivégeztek tizenegyet. Dr. Braun, Knopp Imre is köztük van. Állítólag minden éjjel lesz most kivégzés. Ha lehet kövessetek el mindent, hogy vissza ne kerüljetek hozzánk. Ott most mindenki retteg. Még azok a kerettagok is, akik eddig úgy, ahogy

rendesen viselkedtek. Most szóba sem mernek állni velünk.

Ónodinak mondtam el először Oláh híreit.

– Megmondjuk a fiúknak?

– Nem mindenkinek. Csak az erősebbjének, akiket nem roppant össze a hír.

Így csak néhányan tudtunk a századnál történtekről, de azért néhány nap múlva mégis kiszivárgott. Már a tüzérek is tudtak róla.

Ők akarták újságolni nekünk.

Fazekas Feri, aki már hetek óta betegállományban volt, mert faragás közben egy bicskával majdnem keresztülmetszette a bal tenyerét, még közelebbit is tudott.

Unalmában híres bicskájával cigarettaszipkákat faragott. Apró kis műremek volt mindegyik. A tüzérek sokat fizettek érte élelemmel, cukorral. Mindent közreadott. A tüzérek ott lebzseltek mindennap körülötte, lesték a munkáját. Egymás kezéből kapkodták ki, ha egy-egy szép darab elkészült.

Közben beszélgettek. Mindenféléről, ami körülöttük történt. Arról is, amit hallottak. Olyasmiről is, ami a mi számunkra különösen érdekes volt. Így már közelebbit is megtudtunk a kivégzésekről.

A Hermádi százados csoportjánál voltak a kivégzések. Szinte naponta jött az újabb hír.

– Az éjjel megint nyírták a zsidókat.

– Az 52-eseknél?

– A Jancsi ott működik.

Akkor hallottuk először ezt a nevet: Jancsi. Később sokat hallottunk róla. Személyesen is megismertük.

Huszártizedes volt. Tóth János. Valahonnan az Alföldről. Az ezredparancsnokságon levő tábori csendőrséghez tartozott. Jóvágású, életerős fiatalember volt. Nem nézett ki gyilkosnak, inkább lányos, mint vad képe volt.

Most még csak egy titokzatos név volt nekünk, mely halált jelentett. Elvtársaink, legjobb barátaink halálát.

Még nem készült el a tiszti szállás. Az oldalgerendák összeillesztésével vesződtünk, amikor az egyik nap ebédosztásnál odajött a hadnagy hozzánk.

– Fiúk, sajnálom, de megint elviszik magukat. Vissza kell menniök még ma a századtörzshöz.

Az ebéd már nem is ízlett egyikünknek sem. Mit lehetne itt tenni? Semmi okosat sem tudtunk kitalálni.

– Meg kellene kérni a hadnagyot, hogy ne engedjen el bennünket – indítványozta valamelyik.

– Az nem ér semmit. Ha parancsot kapott, teljesítenie kell. Ezek nem szállnak szembe a paranccsal.

– Mégis meg kell próbálni.

Linhardt vállalkozott rá meg Csik Pista.

Elmentek a hadnagyhoz. Izgalommal vártuk őket vissza.

– Mennünk kell – jelentette Linhardt –, de megígérte, hogy most is mindent elkövet, hogy visszahozzanak hozzá. Neki joga van munkaszolgálatosokat igénybe venni. Zsidó meg nem kell, csak keresztény kell neki. Más keresztény munkaszolgálatosok nincsenek itt a környéken, csak mi.

– Hát ez gyenge vigasz – állapítottuk meg.

Itt menni kell.

Kecskés már jött is értünk. A hadnagy is velünk jött az ezredparancsnokságig. Ott akart visszakérni bennünket.

Az ezredparancsnokság előtt hiába várakoztunk egy óra hosszat. A hadnagy úr csak nem jött ki.

Kecskés ment be megérdeklődni, hogyan áll az ügyünk.

– Rosszul fiúk, menni kell – jött ki Kecskés a hírrel.

Mióta utoljára erre jártunk, azóta az út mellett az egyik kis dombocska tetején hatalmas, fehér terméskőből faragott emlékkövet állítottak fel.

„Állította a magyar nemzet, mely visszaadta az orosz népnek a hitét, és felszabadította a bolsevisták gyilkos uralma alól. Az Úr 1942. évében."

Az aranybetűket a hófehér alapon messziről is jól lehetett olvasni.

A fehér kereszt nem sokáig villogott ott a domboldalon, mert nemsokára zöld gallyakkal teljesen befedték, eltakarták.

Egyesek szerint azért, mert az orosz felderítő gépeknek jó tájékozódási célpont volt, mások szerint azért, mert a németek megsértődtek.

– Hogyan merészelik a magyarok azt állítani, hogy ők adták vissza az oroszok hitét, hogy ők szabadították meg a bolsevisták uralmától őket?!

A németek ezt a maguk művének tartották. Nem ez volt az első kereszt, melyet hazugságra használtak fel. Egy héttel később megint arra jártam, ahol már a kereszt helyén csak egy nagy gödör éktelenkedett. A gödör szélén még itt-ott egy darabka a keresztből.

Fényes bácsi a keret kocsisa súgta:

– Tudja, a németek nem állhatták, aztán ledöntötték. Most meg azt híresztelik, hogy muszosok csinálták.

Inkább illett volna a felrobbantott kereszt ide, a temetőbe. A katonatemetőbe, mely nem messze innen ott volt az út mentén, amely napról napra nagyobb területet hódított el a mezőből. Ott még egy fakereszt sem jutott fejfának.

Ott csak egy-egy rozsdás acélsisak jelezte, hogy valaki – magyar – itt esett el a Don mentén „az ezeréves haza védelmében".

Kereszt, temető, halál, ezeréves haza, valóság és hazugság, szimbólum és tények kavarogtak a fejünkben a századkörlet felé mentünkben.

Az ilyen gyalogolások közben – amikor valami hirtelen meglepő, szokatlan kizökkentett bennünket a megszokott feszültségből, a kérdések, problémák ezrei támadtak fel bennünk, gyötörtek, kínoztak bennünket, s jó volt, ha volt erőnk gyötrődésünket másokkal megosztani!

Most azzal kínlódtunk, hogy mi lesz velünk a századnál.

– Mi is az 52-esekhez kerülünk?

– Az halál lesz!

– Nem hiszem, hogy bennünket, kereszténveket bántsanak, hiszen a múltkor olyan ünnepélyesen fogadtak bennünket. – Az örök optimista Lindauer hitegette így magát.

– Gondolod, hogy előbb kérik majd a nagymamád keresztlevelét – bökött vissza Lindauernek Pásztor Imre.

– Tégedet, Lindi, még a szépanyád keresztlevele

sem mentene meg, hiszen rajtad három hitközség látszik – évődött Ónodi a hosszú Lindauerrel.

Senki annyi verést közülünk nem kapott, mint Lindi, éppen zsidós kinézése miatt, aki, hogy mentse magát, madzagra kötve öklömnyi nagyságú keresztet hordott a nyakán, mely láthatóan, mindig ott fityegett keshedt mellén. Ha véletlenül a kereszt menet közben vagy munka alatt lecsúszott a zubbony alá, vagy az ing alá, Lindauer mindannyiszor gondosan előhúzta.

– Legyen ez csak elöl – szokta mondogatni.

– Ez a villámhárítóm, talizmánom, mely nemcsak a szemveréstől, de még a botütéstől is véd.

Az út egyik kanyarulata után meglepődve szembetalálkoztunk a századdal. Ott ültek cókmókjaikkal együtt az út menti cserjék tövében.

A keret lövésre tartott fegyverrel körülöttük.

Rotyits állított meg bennünket. Kecskés átadta az „őskeresztény" szakaszt. Sokáig barátkozott Rotyitssal.

Minket az út másik oldalára ültettek le. Szigorúan tilos volt a túloldalon ülőkkel beszélni, így csak jelekkel próbálkoztunk megtudni azt, hogy mi is történik itt. Azt már láttuk, hogy egyesek fél szemmel a keretet figyelve hátizsákjaikban kotorásznak, és el-eltüntetnek valamit a mögöttük levő bokrokban. Ebből meg a jelekből tudtuk meg, hogy újra kutatás lesz.

Ki tudja, már hányadszor fosztanak ki bennünket. Igaz, hogy a legtöbbtől nem sok elvenni való van, de vannak örök „szerzők", ezeknek mindig van néhány tartalékdoboz szardíniájuk, kis cukor, egy önborotva

készlet, borotvapengék, szappan, esetleg tetűpor, tű, cérna jelenthet még értéket és ami a legnagyobb kincs, valamilyen orvosság.

Magas, elegáns huszárhadnagy vezetésével négy csapatcsendőr huszár végezte a motozást.

– Nincs magyarázat... Pofa be!

Ez azoknak szólt, akik próbálták visszakönyörögni a hasuktól elspórolt doboz szardíniát.

– Kuss, zsidó!

Ez meg Brach Emilnek szólt, akinél egy kis alumíniumdobozban különféle orvosságokat találtak. Egy kalapácsot is elvettek tőle, hiába bizonygatta, hogy ő a század susztere, és ez az egyetlen szerszáma.

– Hazulról hoztad?

– Nem.

– Nem? – No, akkor loptad. Tudod, te dög, hogy kezet csókolhatsz, ha nem állíttatlak hadbíróság elé? Ezért a kalapácsért kaphatsz néhány esztendőt. Nem olvastad a falu végén a táblát?

„Fosztogatás, tolvajlás az elhagyott házakban halállal büntettetik." – Nem olvastad?

– Nem. Alássan jelentem!

– Ki a szakaszparancsnokod?

– Nincsenek nálunk – alássan jelentem – külön szakaszok.

– Őrmester! – ezt Bedőnek ordította a hadnagy.

– Parancs, hadnagy úr!

– Ez a zsidó nem olvasta a falu végén a hirdetést, mely tiltja a fosztogatást. Miért nem oktatja ki? Elviszi oda, olvastassa el vele, és verje oda azt a kampós orrát. Értette?

– Igenis, hadnagy úr!

Bennünket, az „őskeresztényeket" nem motoztak meg. A hadnagy úr bűzt szaglászva, magasan tartott orral vonult el előttünk.

– Érezni, hogy ezek keresztények, ezeknek nincs büdös zsidó szaguk – szellemeskedett a mellette topogó Spónernek és Tiszarovitsnak, akik hülye vigyorral nyugtázták az olcsó ízléstelenséget.

Azért két pokrócnyi cókmók összegyűlt a kutatás eredményeként. Volt ott hajkefe, ruhakefe, zsebtükör és zsebkés, néhány zsebkendő, egy doboz szardínia, egy ikon, egy egész komiszkenyér, szappan, dohány és cigaretta, egy önborotva-élesítő apparátus is, ki tudná felsorolni, mi minden apróság, amit ezernyi leleményességgel rejtegettek eddig vagy ezer ügyeskedéssel „szerezték", vagy cserélték bonért. Mindenesetre a két legjobb pokrócba csomagoltatták a holmikat. A pokrócokat is a zsákmányhoz számították.

– Na, gyerünk, két zsidó vegye ezeket a batyukat a vállára.

Fiatal, pirospozsgás arcú tizedes volt, aki a zsákmány felett rendelkezett.

Pál Endrét és Ehrenwaldot választotta ki.

– Na, gyerünk, fel a vállra!

– Hű, az anyjuk istenit! – röhögött Rotyits a térdeit csapdosva –, na, ezek visszatértek az apjuk foglalkozásához.

– Zsidók, van-e fütyülőtök? – ugrott melléjük a csendőrtizedes.

– Fütyülni, fütyülni! – ordított Reichord, elválaszthatatlan furkósbotját forgatva Pál és Ehrenwald orra előtt.

– Húzz rá egyet! Ne sajnáld, az Úristenit! – biztatta Rotyits Reichordot. – Majd fütyülnek akkor!

Annak sem kellett több, már csattogott is a furkósbot a két szerencsétlen vállán, fején.

Pál az egyik kezét védekezően emelte maga elé. Vesztére, mert a batyut meg leejtette. A pokróc szétnyílott, és a sok apró holmi szétgurult a homokban.

Ott feküdt már Pál is a pokróc mellett. Most a huszárhadnagy ütötte lovaglóostorával. Egy ütés, egy rúgás váltogatta egymást. Pál meg feküdt élettelenül. Csak egy erősebb rúgás után rángott egyet-egyet. A hadnagy szemei égtek, tüzeltek. Ezek a szemek nem voltak dühösek. Olyan különös tűz volt bennük. Közben vigyorgott. Aztán meg olyan nyüszítő, visító hangot adott, mint amikor párzás után a baknyúl lefordul a nőstényről.

Az út két oldalán megdermedve néztük végig a kálváriát. Vacogott a fogam. A félelemtől? Nem. A tehetetlen dühtől!

A hadnagy még egy utolsót rúgott az élettelenül fekvő Pálba, aztán dühösen a túloldali csoport elé állott:

– Na, gyerünk egy másik zsidóval!

Senki sem mozdult.

– Mi az, nem hallottátok?

Fried lépett ki. Az, aki már egyszer olyan bátran viselkedett Pollák tizedessel szemben.

– Parancsára, hadnagy úr!

Bátran, mereven nézett a hadnagy szemébe, amint feszesen, katonásan ott állott előtte.

A hadnagy kétszer is végignézte. Fried keményen állta a tekintetét.

– Ha nem volnál olyan ronda vörös, kereszténynek is beillenél.

– No, mars, összeszedni a holmikat! – Aztán megfordult, és odament a Tiszarovits-, Spóner-, Rotyits-csoporthoz, akik gyönyörködve figyelték a hadnagy úr hősködését. Most apró – a jó tréfacsinálónak kijáró – vihogással fogadták.

Ehrenwald és Fried a csendőrtizedessel távoztak. Mi meg végre átmehettünk társainkhoz. Végre együtt volt az egész század. Már akik még éltek.

Már hosszú a névsora azoknak, akiket az utóbbi napokban „elvezényeltek".

Új muszkifejezéssel ismerkedtünk meg: „elvezénylés". Itt nem gyilkoltak meg senkit, hanem egyszerűen elvezényelték. A másvilágra.

Ezt persze nekünk nem volt szabad tudnunk. Nekünk úgy kellett tudnunk, hogy tényleg csak elvezényelték őket.

Kovács Mikit keresem. Már Ónodival tárgyal. Én is bekapcsolódom a beszélgetésbe. Pontos névsort ad az elvezényeltekről. Elmeséli Sax Ottó esetét.

Őt is elvezényelték. Megmutatta a kolhozt, ahova vitték őket. A csomagjaikat kint a kolhoz előtt kellett lerakniok.

Németh meg Szivós szakaszvezetők kísérték őket oda. Egy darabig a kolhoz előtt üldögéltek a fűvön. Aztán megérkezett Rotyits és Reichord. A homokfutóval jöttek. Rotyits hajtotta a lovakat. Most nem hoztak kocsist magukkal.

Ott álltak meg a pihenő csoport mellett.

– No, elhoztátok őket? – kérdezte Némethtől és Szivóstól.

– Jól vannak összeválogatva?

– Ezek a legjobb munkások – válaszolt gúnyosan Németh szakaszvezető.

– Hej, ezek nagyon szeretnek dolgozni – toldotta meg Szivós.

– Valami nincs itt rendben – gondoltuk –, mesélte el később Sax Ottó.

– Ahogy körülnéztem, nem éppen a legjobb, legerősebb, hanem a leggyengébb társaság volt együtt, egy-két kivétellel.

Rotyits és Reichordnál orosz géppisztoly volt. Eddig, ha fegyverrel is jártak, legfeljebb magyar puska volt náluk.

– A hátizsákokat itt hagyni. Gyerünk be az épületbe. Ott lesz egy kis munka. Aztán megyünk tovább – adta ki Rotyits a parancsot.

– Egy kétablakos szobába mentünk be. Az ajtóval szemben levő falhoz tereltek bennünket. Az egyik ablak ott volt mindjárt balra tőlem.

– Mind a négy kerettag puskával jött be. Reichord lőtt először. Aztán mind a négyen. Én a lábamba kaptam egy lövést. A többiek rimánkodtak, sírtak, hörögtek. Felálltak meg összeestek. Én meg egy ugrással az ablaknál voltam, és máris kint a kolhoz mögött elterülő napraforgó-táblába futottam.

– Hol van Sax?' – szakítottam félbe Kovács Miki beszédét.

– Nem tudjuk.

– Akkor este visszajött a szállásra. Titokban, éjjel. Ott bújt meg közöttünk. Akkor mondta el azt, hogy mi történt az elvezényeltekkel. A fiúk mind ijedtek voltak. Ha Németh–Szivósék megtudják, hogy

itt volt, hogy elmesélte a kolhoznál történteket, akkor az egész társaságot kivégzik, hogy a tanúkat eltüntessék – mesélte izgatottan Kovács.

– Azt a tanácsot adtuk neki, hogy hajnalban menjen el az 52-eseknél Répássy főhadnagyhoz, akinek emberséges híre volt, és tegyen ott panaszt. Előbb még bekötöztük a sebét. Csak a bicepszét fúrta át a golyó.

– No és mi lett Saxszal? – kérdeztük egyszerre Ónodival.

– Elment tőlünk hajnalban, azóta nem láttuk.

A kivégzettek névsorán van már Knopp Imre, dr. Braun Soma, dr. Grünvald Géza, Kohn Róbert, Kovács István, Blau Artúr, Fazekas József, Gyéres, Lőwi, Bernáth, Pollák, Forbáth László, Somló Tamás, Rosenfeld Sándor, Erős Géza és a már előbb kivégzett Sugár Gyuri.

A többieket nem is tudja hirtelen Kovács Miki elsorolni.

Herman Laci keze fel van kötve. Az arcán is rengeteg seb. Igen rossz bőrben van.

– Mi történt veled?

– Megsebesültem. Oda jártunk ki hatan munkára a Don kanyarhoz. Nagy területet két méter magasan bogáncskóró borított. Egészen le a folyóig. Az oroszok itt minden este átjöttek. Innen, közelről lőtték a magyar állásokat. Ezek sohase mertek a bogáncsosba előre kimenni. Bennünket küldtek. Rossz, csorbult, életlen kaszákat nyomtak a markunkba, hogy arassuk le a bogáncskórót. Amikor aztán munkába kezdtünk, a túloldalról, azonnal lőttek. Lehasaltunk. Szamek megsebesült. Aknára lépett. Vissza

akartuk vinni a kötöző helyre. Akkor meg a mieink lőttek ránk. Nem engedtek vissza bennünket. Dolgozni kellett tovább. Másnap meg azt a parancsot adták, hogy a parton levő kis faépületet bontsuk el. Az is útban van. Nagy óvatosan kúsztunk hason az épületig. Tudtuk, hogy az egész környék alá van aknázva. Most Stolczer Gábor, Morvai Pali, Pollák László, a két Récsey és az egyik Schwarcz volt velünk. Stolczer nyitotta ki az ajtót. Óvatosan húzódtunk be. Már csak Pollák volt kint, amikor óriási robajjal, egyszerre két akna robbant alattunk. Az épület ránk dőlt. Éreztem, hogy megsebesültem. A karom éktelenül fájt, de eszméletnél voltam. Mozdulatlanul feküdtem, mert valami súlyos nyomott le.

Halk nyöszörgés volt csak hallható. Egyébként minden csendes volt. Egy puskalövés sem hallatszott. Aztán nagy erőfeszítéssel iparkodtam felemelni a rajtam levő terhet. Lassan engedett. Mikor már mindkét kezem szabad volt, akkor jobban tudtam segíteni. Soká tartott, nagyon hosszú időnek tűnt, míg kimásztam a romok közül. A nyöszörgés irányába kúsztam. Morvai volt ott. Eszméletlenül hevert, de szabadon. Aztán a kis Récseyt találtam meg, ő is megsebesült. Schwarc, Stolczer széttépett testébe tenyereltem bele a sötétben. Felsikítottam ijedtemben. A másik Récsey csak légnyomást kapott. A bejáratnál feküdt kiterítve Pollák Laci is. Ketten Récseyvel belekaroltunk Morvaiba, úgy cipeltük visszafelé. A kis Récsey húzta a sérült lábát. Sokszor négykézláb jött. Mi is alig tudtuk tartani magunkat. A nagy Récsey a légnyomástól fuldoklott, de jött.

Jelentkeztünk Németh szakaszvezetőnél. Enge-

délyt kértünk, hogy a zászlóalj kötözőhelyére menjünk.

Csak engem és a kis Récseyt engedett el.

Morvai sebesülése alig látszott. A végbelén ment be egy aknaszilánk.

– A légnyomás nem sebesülés – intette le a nagy Récseyt Németh.

A zászlóalj kötözőhelyen Wéber zászlóalj-orvoshoz utasítottak bennünket. Nem volt a kötözőhelyen. Engedélye nélkül meg nem nyújtottak még elsősegélyt se. Jó félóra múlva került elő.

Jelentkeztem nála.

– Ki innen, ki innen, büdös zsidók! Rúgják ki innen, dobják ki innen őket – uszította ránk a szanitéceket.

Könyörögtem neki.

– Elvérzünk, főhadnagy úr – próbáltam meggyőzni.

– Ki innen, el innen – ordította. – Fogd a pofád, büdös zsidó. – Mit tehettünk. Récsey kint az utcán leült a kerítés tövében. Egy lépést se tudott tovább menni. Én meg visszamentem a szakaszhoz. Útközben találkoztam egy ismerős őrmesterrel. Az segített. Elvitt a saját zászlóaljukhoz. Ott kötöztek be. Két naponként odajártam kötözésre. Aztán Németh ezt is megtiltotta. Most gennyesedik már a sebem. Csupa tűz a karom – panaszkodott még Herman. –

– És mi lett a kis Récseyvel?

– Nem tudom – Németh még csak meg se kérdezte.

Közben sorakozót rendelnek el. Spóner bennünket, őskeresztényeket a sor végére parancsol.

Az első ötven embert leolvassák. Azok újra az 52-esekhez mennek dolgozni. Oda, ahol a kivégzések vannak. Kovács Miki újra köztük van. És még sokan mások az elvtársak közül.

Oláh mellé kerülök. Most őt faggatom: mi volt a századtörzsnél.

– Senki sem mer egy hangos szót sem szólni. Még egymással sem merünk beszélni. Azt mondogatják, hogy itt is megkezdődnek a kivégzések.

XVIII

A II. magyar hadseregből sok-sok ezren fordultak meg a „Krétavár" lábánál háromágú csillagban fekvő Archangelszkoje községben. Fent, a „Krétavár" tetején állott a szélmalom, mely a környék biztos, könnyen felismerhető ismertetője volt. A legjobb tájékoztató tüzérségnek és pilótáknak egyaránt.

Nos, a mi körletünk ott volt az út mellett, mely a szélmalomhoz felvezetett.

A körlet hat házból állott. Az egyikben a tisztek és a századiroda volt. A másikban a kerettagok, a harmadikban a konyha volt elhelyezve. Velük szemben kezdődött a muszos körlet. Az első épületet csak „tetves ház"-nak hívtuk. Ide azok kerültek lakni, akiknek már minden mindegy volt. Akiknek már jártányi erejük sem volt. Akiknek már mindegy volt, hogy ezer vagy tízezer tetű marja-e testüket. Itt a tetűt marékszám lehetett fogni.

A következő épület a szabó- és cipészműhely. Egyúttal azok szállása, akik még úgy, ahogy tisztán tudták tartani magukat. A harmadik épület volt a ke-

resztény szállás. Itt laktunk mi, „őskeresztények". Félig romba dőlt épület. Egyetlen szoba volt tűrhető állapotban. Egy beomlott pincén át fektetett egyetlen szál padlón jártunk be és ki.

Mégiscsak tető volt a fejünk felett. Hamar berendezkedtünk. Könnyen ment. Mindenki kiválasztotta a fekvőhelyét a földön, és fejtől odatette a hátizsákját vagy amije éppen volt. Ez volt az egész bútorzat. A kitört ablakokat bedeszkáztuk, és már mentünk is sorakozóra.

Tiszarovits, Spóner, Rotyits új beosztást csináltak. Három csoport ment munkába.

Vacsora után azonnal indulás.

Vacsora? Két deka marmaládé, más semmi. Akinek volt még kenyere, az felkente rá. Akinek nem volt, az a tenyeréből nyalogatta. Lassan, hogy soká tartson.

Mi, „őskeresztények" megint külön csoportban mentünk munkára. Fel a „Krétavár"-ba. Udvardy Jánost jelölték ki munkavezetőnek. Hatalmas, erős ember volt a Láng-gyár főbizalmija, amikor bevonult. Most csontsovány és szívbajos. Udvardynak a szíve, nekünk kettőnknek Pásztor Imrével a lábunk nem bírta a gyaloglást fel a hegyre. Mindig lemaradtunk, ha olyan kerettag jött velünk, aki nem hajtott bennünket.

Vaksötét volt, mire felértünk a szélmalom alá. A 22-es gyalogezred állásaihoz. Csákányt és lapátot vitt mindenki magával.

Linhardt ment legelöl.

– Állj! Ki vagy? Jelszót!

– Munkaszolgálatosok.

– Jelszó?

– Nincs – válaszolta Linhardt.

– Állj! Ott maradni!

Éppen, mikor beértük őket, akkor lépett ki a szélmalom alá épített bunkerből valaki. Az ajtónyílásból kiszűrődő sovány fényben láttuk, hogy egyenesen felénk jön.

– Szebb jövőt! – köszöntötte Linhardt.

– Szebb jövőt, bajtársak. Kik vagytok?

– Alássan jelentem, keresztény munkások.

– Jól van, jöhettek. Aztán tényleg keresztények vagytok? Sötétben minden tehén egyforma. Nehogy becsapjatok! Hogy hívnak téged? – kérdezte hirtelen Linhardtól.

– Linhardt Antal, jelentem alássan.

– Linhardt? – emelte fel a hangját vendéglátónk. – Úgy, te vagy a Linhardt? Szóval, te vagy az a *Népszavás* igazgató? No, az anyád istenit, nesze hát szebb jövő!

Csak a pofonok csattanását, és Linhardt nyögését hallottam.

– Na, meg vagy elégedve a szebb jövőddel?

Linhardt nem felelt.

– Na, meg vagy vagy nem vagy megelégedve?! Felelj!

– Igenis, alássan.

– Azért mondom! – hangzott fenyegetően a válasz.

Mi iparkodtunk félrehúzódni, túl zajos volt ez a fogadtatás.

Aztán elvezettek bennünket jó messze. Vendéglátónk is velünk jött. Főhadnagy úrnak szólították.

Kijelölte egy bunker helyét. Körülbelül 4x4 méteres terület.

– Addig nem mentek haza, amíg ezt ki nem ástátok. Mélység kettő méter! Értettétek?

– Igenis.

Munkához láttunk. Már ismertük ezt a területet. A csákány bent maradt a ragacsos, agyagszerű földben. Se ásni, se csákányozni nem lehet.

Hideg, metsző szél fújt a Don felől. Teljes erővel dolgoztunk, mert fáztunk. Negyedóra múlva meg már csurgott rólunk a veríték. Megállni nem lehetett, mert akkor szinte ránk fagyott az átizzadt ruha.

Sajnos, az éjszakák már elég hosszúak. Későn pirkad. Vége már a szép és főleg rövid nyári éjjeleknek.

Reggel hatig megállás nélkül dolgoztunk. Alig hatvan centiméternyire tudtunk leásni.

Visszafelé megint ott mentünk el a szélmalom előtt.

A hajnali, ködös szürkületben a szélmalom négy lapátján egy-egy akasztott ember lógott. Két honvéd és két civil. Az egyik honvéd tizedes volt. Ez az alsó lapáton lógott. A felsőn egy civil. A ruházata után ítélve orosz. A másik civilen nem volt kabát, nadrágja szürke orosz vattanadrág volt. A lábán rövid orosz csizma.

Elkaptam a fejemet. Nem bírtam nézni a szörnyű látványt. A két felső lapáton lógó holttestet nagy ívben lengette a szél.

A szélmalom előtt ott állott Bruza főhadnagy. Állati vigyorral fogadott bennünket.

Most nem ment elöl Linhardt. Odahúzódott a csoport közepébe.

– Ti mind kommunisták vagytok? – szegezte nekünk a kérdést Bruza főhadnagy.

Egyikünk sem felelt.

– Nem hallottátok?

– Szervezett munkások vagyunk, főhadnagy úr alássan – jelentkezett Ónodi.

– Az igazgató úr is az?

Mindannyian Linhardtra néztünk. Erre neki kell felelni. Mi nem válaszolhatunk helyette.

Ő sem válaszolt. Inkább hátrált még két lépést. Hátrált, mert Bruza egyenesen feléje tartott.

Megállt Linhardt előtt, aki remegve emelte fel szabad kezét arca elé, várva a pofonokat.

Bruza nem ütötte meg, hanem két kezébe fogta Linhardt két fülét, és úgy csavargatta, húzogatta, mint annak idején nálunk, a tanító szokta.

– Na, direktor úr, hogy érzi magát? Ugye, nehéz a csákány? Jobb volna odahaza pofázni? Na, direktorkám, megíratja ezt majd a *Népszavá*ban? Na, beszéljen hát, direktorkám. Igen? Nem? Na, felelni, felelni!

– Nem . . . – nyögte ki remegve Linhardt.

– Ne-em, hm. Persze hogy nem. Arról mi majd gondoskodunk, hogy ne – és ezzel két hatalmas pofont kent le megint Linhardtnak. – Itt van egy kis előleg, igazgató úr. A többit majd megkapja még.

Útunkra bocsátott bennünket. Lefelé menet Linhardt szemrehányást tett, amiért nem védtük meg őt.

Ónodinak se kellett több.

– Még te mersz szemrehányást tenni? Te, aki szebb jövővel köszöntél? Ki kért meg erre? Mióta szokás a szociáldemokratáknál szebb jövővel köszönni? Jó fiú akartál lenni? Ugye? Be akartál vágódni. Te mersz védelmet kérni. Hiszen rajtad kívül mi keresztények mind levágtuk a sapkarózsát, hogy ne tudjanak a zsidóktól megkülönböztetni. Csak te, egyedül csak te hordod Horthy rózsáját a sapkádon.

– Lényegében csak azt kaptad meg, amit tőlünk is meg kellett volna kapnod.

Alig tudtuk lecsillapítani Ónodit. Egész úton zsörtölődött Linhardttal. Nem minden ok nélkül, mert Linhardt napról napra kiismerhetetlenebb lett. Már nem tudott uralkodni magán. Idegei felmondták a szolgálatot. Egy morzsa kenyérért is jelenetet rendezett. Mindenkivel összeveszett. Már alig állt vele szóba valaki. Úgy járt-kelt magában motyogva, révedező szemekkel, örökké élelemre lesve, mintha már nem is volna egészen normális.

Útközben Rotyits jött velünk szemben két kocsival.

A domboldalon hatalmas lencsetábla barnállott. Már régen be kellett volna takarítani. Itt még mindig lábon állott a rozs és a köles.

Rotyits visszaparancsolt bennünket. A két kocsit kellett megrakni. Tövestől, kézzel szaggattuk fel a lencsebokrokat, melyekből az érett szem zizegve pattogott ki. Jó délfelé járt az idő, mire a két kocsit alaposan megtetőzve megraktuk.

Kalla bácsi délután a konyhára hívatott.

– István, nem akar visszajönni a konyhára?

– Én szívesen. Az a kérdés, a főtörzs úr mit szól hozzá.

– Hát hiszen azt mondta, hogy hozzak Fried helyett megint kereszténytt. Majd a Sanyit meg beosztjuk borbélynak.

Este már a konyhán aludtam. Fél éjszakát beszélgettünk Kalla bácsival, a főszakáccsal. Odahaza vincellér volt. Egyszerű falusi ember, akinek nemcsak hozzánk – akik a konyhán voltunk körülötte –, de mindenkihez volt egy-két jó szava, aki néhanéha még ahhoz is bátorságot vett, hogy Spónerrel szembeszálljon a muszosok kosztjáért. Sokat nem tehetett, de amit kiadtak neki főzésre, azt becsületesen szétosztotta. Inkább a keretéből is el-elcsent egy keveset, hogy feljavítsa a musz-konyhát.

Ezen az éjszakán sok mindent megtudtam Kallától.

– István, én elmondtam magának mindent, de ha karóba húznák, akkor se mondja meg, hogy tőlem hallotta, mert akkor nekem is végem lesz.

Másnap éppen elkészültünk az ebédfőzéssel, amikor beállított a konyhára a tábori csendőr huszár tizedes, aki tegnap délután a kutatásnál olyan nagy legény volt.

– Ez lesz a Jancsi – villant fel agyamban.

Ő volt.

Az ebéd felől érdeklődött. Benézett minden fazékba. A tisztek ételét is megnézte.

– Aztán melyikből kapok, öregúr? – kérdezte Kallától.

– Amelyikből parancsolja, tizedes úr.

Kiment.

– István, vigyázzon erre az emberre. Ez viszi el magukat.

Szóval, nem tévedtem. Ez a Jancsi huszár. Ez a hóhér. Izgalom fogott el. A fiúk nem tudhatták, miért öntöm a csajka mellé a levest, csak azt látták, hogy remeg a kezem.

A tiszti szállásra is én vittem be tálcán az ebédet.

Az irodában ott ült az asztal körül Tiszarovits, Spóner, Pánczél őrmester, Molnár irodista őrvezető és a Jancsi huszár.

Jancsi huszár nagyon megnézett. Majdnem leejtettem a tálcát ételestől. Inkább lecsaptam, mint letettem az asztalra az edényeket, és rohantam ki.

Arra gondoltam, hogy a hóhér így, ilyen nézéssel szemrevételezi az akasztásra ítélt embert.

A fiúk még ott őgyelegtek a konyha körül „repetára" várva. Hátha akad még egy kis maradék. A szerencsések néha-néha hozzájutottak.

Reichord jött. Gruber Miklóst, Silberpfennig Judát és Goldmann Gyurit kereste.

Azok sietve állottak meg előtte, végignézett rajtuk. A pipát, mely örökké ott lógott a szája szögletében, most kivette. Kiköpött elébük, aztán így félvállról mondta csak:

– Szedjék a holmijukat. Itt, a konyha előtt várjanak.

– István! Ezeket viszik máma – súgta oda Kalla bácsi.

Először Silberpfennig Juda jött. Az összes cókmókja egy kis rongyban volt összecsavarva, azt szorongatta a hóna alatt. A század legöregebb tagja

volt. Jóval a hatvan év felett. Az egykori multimilliomos gyáros most inkább madárijesztőhöz hasonlít, mint élő emberhez. Lába, cipő helyett rongydarabokba van burkolva. Testéről cafatokban lóg a ruha. Sok hetes szakállából csak két vizenyős, öreg szeme látszik.

Szóval, utoljára látom az öreg Juda bácsit. El kellene búcsúzni tőle. Egy kézszorítást kiérdemelt. Öntudatosabban viselkedett sok másnál, akiktől pedig inkább vártuk ezt. Nem tudták betörni. Egyetlen üzletet sem kötött a kerettel. Soha nem tolakodott az ételosztásnál. Soha repetára nem jelentkezett. Ha munkára küldték, ment. Soha nem panaszkodott senkinek. Tűrt.

Tűrt úgy, annyit, amennyit ember ilyen korban már nemigen tud. Szóba sem állt a keret tagjaival. Eleinte megvetettük, mert csak a kapitalistát láttuk benne. Aztán tűrtük, hogy közöttünk legyen, hogy beszéljen velünk. Aztán megszerettük. Végül már csodáltuk.

Mikor Lengyelországon át mentünk – de lehet, hogy már szovjet földön jártunk –, és egy állomáson állt a vonatunk, ebédosztásnál egymás mellé kerültünk. Akkor mondta az öreg:

– Ez az én szülővárosom.

Magunk között sokat beszéltünk róla. A *Pesti Ujság* állandó témája volt odahaza. Hírből mindannyian ismertük. Most személyesen is. Nem vált szégyenünkre a barátsága.

Mire kimentem, hogy kezet fogjak vele, már ott volt Goldmann is meg Gruber is. De jött már a Jancsi huszár is.

Megtorpantam, csak egy pillanatra, de ez elég volt ahhoz, hogy Kalla észrevegye a veszélyt, mely fenyegetett.

– István – kiáltott rám –, ugorjon ide! Segítse csak ezt a katlant felemelni.

Odaugrottam.

Nem kellett ott semmit sem emelni.

– Ember maradjon a fenekén. Elviszik magát is velük. Csak éppen az kellene, hogy engem is bajba keverjen.

Csak most döbbentem rá, hogy egy kézfogásnak, egy meleg búcsúzkodásnak mi lehetett volna a következménye.

Azok meg ott álltak a konyha előtt. A katlan mellől figyeltem őket. Legalább egy istenhozzádot tudnék nekik inteni! Hiszen Gruber hazulról jó barátom. Bizalmi volt a Beszkárt Baross-kocsiszínben. Goldmann Gyurit itt szerettem meg. Örökké jó kedélyű, tréfából soha ki nem fogyó barát volt. Akasztófahumora sokszor a legszörnyűbb helyzetben is megnevettetett bennünket.

Gruber észrevett. Szemeink találkoztak. Fejével aprókat biccentve intett, búcsúzott. Tudta, milyen sors vár rá. A halálba induló búcsúzása volt. Pár pillanatig tartott az egész.

Aztán megindultak. Elöl ők hárman. Mögöttük a Jancsi huszár.

Most, amikor e sorokat újra olvasom, pedig innenonnan már tizenhat esztendő múlott el azóta, mégis úgy látom a búcsúzó két szemet, mintha csak öt perccel ezelőtt lett volna.

Volt abban a nézésben minden. Az öntudatos em-

ber bátorsága: meg kell halnom. Volt abban búcsú, meleg ölelés a jó barátnak. Volt abban üzenet haza az asszonynak meg a gyereknek, akit csak a tábori lapon át ismert.

Elmentek.

Estefelé Rotyits befogatott a homokfutóba. Reichord ment vele. Vitték az orosz géppisztolyokat is.

Ma este csak egy csoport ment munkára. A keresztények nem. Vacsora után felmentem a fiúkhoz. Mindenki letört. Klinger (Kerényi) Jancsi szótlanul ül a kemence melletti padkán. Goldmann Gyuri volt a legjobb barátja.

Mindenkinek nehezére esik a szó. Ha nem szégyellnénk egymás előtt magunkat, úgy érzem, valamennyien sírnánk. Talán jó is lenne. Legalább megkönnyebbülnénk. Így meg mázsás gond nyom valamennyiünket.

Vajon kik lesznek a következők ?

Lassan mégis megindul a beszélgetés. Előbb csak egy-egy odavetett szó, aztán lassan-lassan bekapcsolódunk valamennyien a közös témába. Közös barátok, közös emlékek. Közös élményeket elevenítünk fel.

Keressük a miértekre a feleletet.

Oláh, Gruber esetét meséli. Hetek óta betegeskedett. Az egész teste tele volt csúnya fekélyekkel. Még a talpa is. Alig tudott ráállni.

Megengedték neki, hogy bemenjen Jablanocsnojeba a kórházba kezelésre. Egy kerettag kísérte be. Útközben felkéredzkedtek egy kocsira. Vesztükre találkoztak Rotyitssal. Az leparancsolta a kocsiról Grubert.

– Muszos nem vehet járművet igénybe.

Ismertük ezt a parancsot. Ezért kellett idáig sok száz és száz kilométert gyalogolnunk.

Gruber hiába ment kórházba. Nem került rá a sor. Menjen vissza másnap, majd megvizsgálják – mondták neki.

Másnap a vételező kocsik is Jablonocsojeba mentek élelemért. Üresen. Gruber engedélyt kért Spónertől, hogy a kocsival mehessen. Nem tudni, mi szállta meg őt, de megengedte.

Újra találkoztak Rotyitssal. Megint leparancsolta Grubert, egyúttal megparancsolta neki, ha visszajön, jelentkezzen kihallgatásra. Hiába hivatkozott Spóner engedélyére Gruber, Rotyits hajthatatlan maradt.

– Majd megmutatom én – rikácsolta –, hogy ki parancsol itt!

Gruber, mikor visszajött, előbb Spónernál jelentkezett. Elmondta a történteket.

Spóner ordított.

– Ha én megengedem, az Isten se parancsolhat le!

Együtt mentek be Rotyitshoz. Csak a veszekedés hallatszott ki a századirodából. Spóner és Rotyits ordított. Vaskos disznóságokat vagdostak egymás fejéhez.

Gruber többet nem mehetett kezelésre.

Mikor mi visszajöttünk a századhoz, se járni, se ülni, se feküdni nem tudott a temérdek sebtől. A felfakadt gennyes sebekbe hetek óta beleszáradt a szennyes ruha. Állandó láza volt. Keze, homloka forró volt, szinte perzselt.

Most már nem lesz Rotyitsnak többé útjában.

A Jancsi huszár gondoskodott róla.

De Goldmannt miért vitték el? Hiszen Goldmannt őskeresztényként kezelték.

– Úgy látszik, ránk is sor kerül – állapította meg valamelyik.

– Na ná! Majd mi kimaradunk! – „vigasztalt meg" bennünket Ónodi.

Hetek múlva egy elszólásból tudtuk meg, hogy valamiképpen Spónerék tudomására jutott, hogy Goldmann nem őskeresztény. Ezért is halál jár.

Jancsi huszár mindennapos vendég lett. A következő csoportban Krámer Laci, Halmos Imre, Bodor Pál és az egyik Elek testvér búcsúzott tőlünk.

Az ebédosztásnál mindig kevesebben lettünk.

Rotyits és Reichord minden este kikocsiztak a kolhozba. Olyankor is, ha a Jancsi huszár nem volt délben nálunk. Néha Reichord helyett más ment Rotyitssal, Bedő vagy Szivós.

Mindig késő éjjel jöttek haza, ilyenkor csomagokat cipeltek be a keret szállására.

Másnap aztán Gelber Andor, aki a keretszálláson volt csicskás, ott mosta ki a konyhán az éjjel szerzett fehérneműket. Egyik-másik darab ismerős volt. Az előző nap elvezényeltek fehérneműje volt.

Egyik nap Herczka Pál hivatott magához a szállásukra. Ott feküdtek egymás mellett a szennyes, hideg földön a Herczka testvérek: Pál és Sándor. Jártányi erejük sem volt. Sándor saját piszkában fetrengett.

– Pista, ha istent ismersz, segíts rajtunk – mondta Herczka Pál –, Sanyi percenként piszkítja össze magát. Hozz a konyháról egy kis erős feketekávét vagy jó lesz a kávé alja is.

Nálunk semmi se ment veszendőbe, amit ételnek lehetett nevezni. A kávéalja csemegének számított. Még inkább orvosságnak. Hasmenés gyengítette le a járni is alig tudókat.

Lesték mohó szemekkel, mikor öntjük ki a trágyadombra a keret vagy a tisztek feketéjének alját.

Spónernak külön mokkakávét kellett főzni. Egy maroknyi szemeskávéból egy fél liternyi kávét. Ő is állandóan hasmenéses volt. Ott állt mellettünk, amíg a kávét főztük. Szigorúan vigyázott arra is, hogy az üledéket még az ő jelenlétében öntsük a trágyára, pedig tudta, hogy milyen harc folyik egy-egy kanálnyi kávézaccért.

Melly Gyuri már hetek óta nem tud lábra állni. Az éhség és hasmenés sorvasztja. Négykézláb kúszik el Spóner irodájához. Még hazulról ismerte Spónert. Segítségért könyörög neki. Nem kér mást, csak Spóner kávéjának az aljából egy keveset.

Kidobták az irodából.

Muszosnak a kávéból még az üledéke sem juthat. Spóner nem részrehajló. Egyformán kegyetlen, *embertelen mindenkivel* szemben. Azért ellenőrzi, hogy a zacc a trágyadombra kerüljön.

Pedig onnan is felszedik. Alig tűnik el Spóner a konyhából, előbújnak a kertből, istállóból, kerítés mögül azok, akik már reggel óta lesik a pillanatot, amikor a kávéalját kiöntöm a rozsdás tepsire, amelyet már előre, időben odakészítettek.

Herczkáéknak ma szerencséjük van. Spóner fekszik. Nem jött ellenőrizni a kávéfőzést. Beviszem Herczkáékhoz a zaccot. Kettőjük között rozsdás pléhdarab, arra öntöm. Marokkal tömik magukba az

„orvosságot". – Az ajtóban öt-hat sápadt muszos vár, kérdően néznek rám. Miért nem öntöttem ki a kávéalját?

Nem szólnak, de szemrehányó tekintetükből kisír, hogy megcsaltnak érzik magukat.

És az éhség még jobban fokozódik. A raktárban nagy kenyérhiány van. A keret és a tisztek ellopkodták. Ellenőrzéstől félnek. Pótolni kell a hiányt. Holnaptól kezdve felére szállítják le a fejadagot, azaz fél kilóról negyed kilóra. Azt ígérik, hogy csak addig tart, amíg a hiányt bepótolják.

Soha többé nem kaptuk vissza a félkilós adagot.

Néhány súlyos beteget kocsira raktak. Kórházba viszik őket. Estefelé jött vissza a kocsi. A betegeket is visszahozta. Nem vették fel őket a kórházba. Annyira gyengék, hogy nem tudnak leszállni a kocsiról. Gulyás kocsis megengedi, hogy lesegítsük őket.

Spóner ordítva rohan oda.

– Azonnal takarodjanak el innen! Éppen az hiányzik, hogy a konyhára is becipeljenek valami betegséget!

Az egyik beteg – Reich vagy Reichernek hívták – még állni sem tudott. Sokáig ott fetrengett az út közepén a porban, ahova a kocsiról lesegítettük. Segélyt kérően nézett körül, mikor néha-néha nagy nehezen kissé fél testtel fel tudott emelkedni.

Egri és Brack észrevették a porban fekvő embert. Odasiettek. De nem látták Spónert, aki a keretszállás mögé húzódva figyelte, hogy mi lesz. Most előugrott búvóhelyéről, és Egrit és Brackot is elzavarta.

A beteg meg lassan vonszolva magát, kúszva mászott a szállásuk felé. A tetves ház felé. Ez a név rajta maradt ezen az épületen, de már régóta nem a tetvesek, hanem a halálba készülők körlete volt. Ezeket már nem kellett kivégezni. Ezekért nem kellett a Jancsi huszárnak jönni. Ezek elébe mentek a halálnak.

A visszahozottak között volt Kántor is, a nagytétényi gumigyárból. Hetek óta haldoklott. Reggelre zsilettpengével felvágta az ereit. Hatalmas vértócsában feküdt, amikor bementünk hozzá.

Tiszarovits, Spóner, Rotyits az ajtóig jöttek csak. Azt hiszem, most látták először közelről a muszos szállást. Nem tudom, milyen hatással lehetett rájuk, bejönni nem mertek.

Onnan, az ajtóból parancsolgattak.

– Kötözzék csak be, majd aztán bevisszük a kórházba – utasított Tiszarovits.

– Ennek már gödör kell, nem kórház – mondta Rotyits.

Nagyot köpött utána.

Nem vitték kórházba. Ez volt az első öngyilkossági kísérlet. Nem merték bevinni? Nem akarták bevinni? Azt hiszem, mind a két ok miatt maradt ott Kántor. Még hetekig kínlódott. A nagy, hatalmas embert csak lassan fogyasztotta el az éhség és a betegség.

Újra hivattak Herczkáék. Sanyi már talpra állt. Pali is gyógyulófélben volt. Valahonnan valami segítséghez juthattak.

Herczka Pali panaszkodott. Eladta karóráját Rotyitsnak. Sok mindent ígért érte. Csak egy fél ko-

miszt kaptak eddig. Arra kértek, szóljak Rotyitsnak, hogy adja meg az óráért járó dolgokat.

– Szamárság – mondottam – még erre gondolni is. Ha Rotyits fizetni akarna, akkor fizetne. Nem feledkezett meg az a tartozásáról! Tegyetek úgy, mintha minden rendben lenne. Világért se kérjétek az adósságot. Könnyen tudja a számlát elintézni. Letörleszti az adósságot. Egy golyóval.

Ez volt az én tanácsom.

Nem hallgattak rám. Néhány nap múlva én is elmentem a vételező kocsikkal Jablonocsnojeba. Visszafelé jövet láttuk, hogy az ezredparancsnokság mellett a domboldalon valamiféle gödröt ástak hárman: Herczka Pál, Reichnitzer Rezső és Kulka.

Összenéztünk Oláhval, aki mellett ott ültem a bakon.

Szólni nem szóltunk egymáshoz. Mégis tudtuk, miről van szó.

Mögöttünk, a kenyeres zsákon két kerettag pipázgatott. Hátranéztem rájuk. Azok is Herczkáékat figyelték.

Ők is tudták, mi készül ott fenn, az ezredparancsnokság mögött.

A fiúknak újságoltam, hogy láttuk Herczka Palit, Reichnitzert és Kulkát. Egyöntetűen az volt a vélemény, hogy estére végeznek velük.

Vacsoraosztás közben aztán váratlanul beállítottak mind a hárman.

Nem nagyon értettük az egészet.

Olyan még nem fordult elő, hogy az „elvezényeltek" közül valaki visszatért volna. Most meg mind a hárman itt vannak.

Próbáltuk kifaggatni őket arról, hogy mit csináltak, mit láttak, mit hallottak.

Semmitmondó, kitérő feleleteket adtak. Nagyon a lelkükre köthették, hogy ne beszéljenek.

Csak két napig voltak közöttünk, aztán újra elvezényelték őket. Örökre.

Herczka Sanyi most már az öccse elvesztése után teljesen összeroppant. Kijárt munkára, de úgy tettvett, mint valami holdkóros. Nem érdekelte aknarobbanás, belövés. Körülötte mindenki a fedezékbe húzódott, ő meg csak állt kint, dolgozott, mintha a világ legtermészetesebb dolga volna.

Várt. Várta a megváltó golyót. Nem kapta meg.

Nekem meg ahányszor csak találkoztam vele mindig eszembe jutott, hogy íme, hiába adta, kínálta annak idején, amikor az első csomagok megjöttek hazulról, a kerettagoknak a jóféle cukorkákat, amelynek egy szemjéért is mi majd elepedtünk. Oda jutott, ahova mi.

XIX

Nagy botrány volt az egyik musz körletben.

Elveszett egy egész komiszkenyér. Elveszett? Ellopták. Krauszé volt, akit csak az aranyszájú Krausznak hívtunk, teljes arany-fogsora miatt.

Krausz mérgében elszaladt a tiszteskörletbe, és jelentette a kenyér ellopását.

Több se kellett Rotyitsnak meg Bedőnek! Mindenkit, aki odahaza tartózkodott a kenyér eltűnése idején, berendeltek a tiszteskörletbe. Hatan voltak, köztük Krausz is, a kárvallott. Gyulai, Kohn Sándor, a kis Müller, Dus István és Merényi Árpád sorakoztak Krausszal együtt a keretszállás ajtaja előtt.

Rotyits, Bedő, Reichord jöttek ki. Mindegyik kezében jókora furkósbot.

– Na, megvan már a kenyér? – kérdezte Bedő.

– Nincs, jelentem alássan – felelte Krausz.

– Hát melyikőtök ette meg? Jelentkezni! Egy-kettő! – ezt már Rotyits harsogta.

– Na, egy-kettő! Nem jelentkeztek? No, akkor hátra arc!

Megfordultak.

– Három lépést előre! – vezényelt Rotyits tovább.

– Nadrágot letolni.

A konyhaablak odanézett a keretszállás udvarára.

Kalla bácsival meg Németh Pistával onnan néztük végig a történteket.

Krausz úgy tett, mintha neki nem szólt volna a parancs.

– Az anyád aranyszájú zsidó istenit, hát te nem tolod le a nadrágot?! – vágott végig Bedő Krausz hátán.

– Gatyát is le! – ordított Rotyits.

Négykézlábra állni!

– A hat munkaszolgálatos meztelen fenekét mutatta a három pribék felé.

Nem sokáig.

Ordítás, üvöltés és a furkósbotok csattogása messzire hallatszott.

Hatan hatfelé szaladtak volna. Nem lehetett, mert a letolt nadrágtól nem tudtak lépni sem.

Ezt pokolian eszelték ki Rotyitsék.

Másnap reggel az éjjeli munkán levők eggyel kevesebben jöttek haza. Az aranyszájú Krausz hiányzott.

Bedő őrmester, aki a csoportot az este kikísérte, azt a hírt terjesztette, hogy átszökött az oroszokhoz.

Hetek múlva Bedő Egrit, a századszabót hívatta magához. Birkás mellényt akart szabatni magának. Degeszre tömött hátizsákjából húzott elő egy szép, habfehér birkabőrt. A birkabőrrel együtt kirántott egy arany-fogsort is a földre.

Krauszé volt. Egri felismerte.

Azóta Egri állandóan rettegésben élt, félt, hogy „elvezénylik". Kellemetlen tanú lehetne valamikor még.

Néhány nappal a botozás után a kis Müller jött hozzám tanácsért. Amikor Tápiósülyre bevonultunk, az apja, aki a budapesti vasasok egyik titkára volt megkért, hogy vigyázzak a fiatal gyerekre. Jóval a húszon alul volt. Nemcsak én, a többi elvtársak is vigyáztak rá. Megérdemelte. Jó elvtárs volt.

– Pista bácsi, mit csináljak? Van egy óraláncom. Reichord már napok óta alkuszik rá. Mindent ígért érte. Nem akarok megválni tőle. Emlék. Már félek, ha Reichordot látom. Olyan furcsán néz rám.

– Add oda neki – tanácsoltam –, ha semmit nem ad érte, akkor is. Te ajánld fel neki.

– Inkább azt mondanám, hogy elveszítettem, és eldugom.

– Add csak oda. Ne sajnáld azt a vacak aranyat. Nem a lánc a fontos, hogy megmaradjon, hanem te.

Nem hallgatott rám. Mikor Reichord újra alkudni akart rá, azt mondta neki, hogy az este, kinn a munkán elvesztette.

Aznap délután nagy kutatás volt a szálláson, ahol a kis Müller lakott. Ilyen alapos kutatás még soha nem volt. Reichord serénykedett legjobban.

Este a munkába indulókat nemcsak Reichord, hanem a Jancsi huszár is elkísérte.

Reggel megint kevesebb volt a létszám. Müller nem jött vissza.

Senki sem kereste. A holmiját lakótársai levitték

a századirodába. Senki se érdeklődött utána, mikor, hogyan tűnt el. Nincs. Elég az. Legalább eggyel megint kevesebb a létszám.

– Az a jó, ha hamarább fogynak – mondotta egyszer nekem Feldmayer őrmester, amikor részegen beszélgetett velem. – Maguk keresztények ne féljenek. Maguknak nem lesz semmi bajuk. Csak a zsidókat nyírják. Ha ezek elfogynak, akkor hazamegyünk.

– Maguk igen, de mi nem, őrmester úr. A zsidók után majd mi jövünk – válaszoltam.

– Ne szarjon be öregem. Hát nem látja, hogy még egy keresztényt sem nyírtak ki?

– Hát Goldmann? Az keresztény volt.

– Fene volt keresztény, csak annak adta ki magát. – Ebből tudtuk meg, hogy miért kellett Goldmannnak meghalnia.

Másnap igazolódott Feldmayer. Megint jött a Jancsi huszár. Öt nevet olvastak fel az ebédnél. Az öt között volt Szőnyi is. Hosszú, sovány, örökké beteg ember. A Ganz-hajóból hozták el. Idekint teljesen megőszült.

A szokottnál is nagyobb izgalom. Viszik már a keresztényeket is.

Na, Feldmayer – gondoltam –, hát mégis nekem volt igazam.

Ebéd után a szokásos sorakozó a konyha előtt. Az öt elvezényelt teljes felszereléssel várta a Jancsi huszárt.

Rotyits még utoljára szemrevételezte őket.

– Hát te? – kiáltotta Szőnyire mutatva Jancsi huszárnak –, hiszen ez keresztény.

– Ti tudjátok, főtörzs úr, nem én.

– Gyere csak be egy kicsit – intett a fejével a huszárnak Rotyits.

Azt már Gelber Banditól hallottuk, hogy odabenn nagy tanácskozás folyt. Kitöröljék-e a névsorból Szőnyit, és ha igen, ki menjen helyette. Voltak, akik ellene voltak, hogy kitöröljék, örökké betegeskedik.

Végül mégiscsak kitörölték. Szőnyi maradt. Más ment helyette. A halálba.

Tehát ma még Feldmayernek lett igaza. Ki tudja, meddig?

Délután az egyik csoportunk közé, amelyik a faluban dolgozott, akna csapott be. Láng Béla megsebesült. A mellébe fúródott egy aknaszilánk. Nem súlyos a sérülése. Alig látszik nyoma.

Biztatom, kérjen engedélyt arra, hogy a kötözőhelyre elsősegélynyújtásra mehessen, bekötöztetni és megvizsgáltatni magát. Kivételesen megkapta az engedélyt. Vállalkoztam rá, hogy elkísérem. Ezt is megengedték.

Útközben volt időnk beszélgetni.

– Te, Béla! Eddig még senkiről sem tudunk, hogy hazakerült volna közülünk. Pedig már voltak súlyos sebesültjeink is. Egészen biztos, hogy írtak volna már hazulról, ha egy is hazajutott volna közülük. Neked haza kell menned. Legalább egy hírmondó maradjon. Tudják meg otthon, hogy mi történt velünk.

Láng hümmögött.

– Ne hümmögj. Haza kell menned, ha a fene-fenét eszik is. Szimulálj, ahogy csak tudsz. Ha kell napokig ne egyél, hogy gyenge legyél. Végy be valamit, hogy lázad legyen, de hazamenj, mert ha visszajössz a századhoz, agyonütlek.

Ebben egyeztünk meg, amikor az elsősegélyhely kapujában elváltunk.

Napokig vártuk Lángot. Könnyű volt a sebe, biztos, hogy visszaküldik. Azután múltak a napok, hetek, hónapok. Nem jött vissza.

Hazakerült.

Megint ebédosztás van. Szokás szerint Jancsi huszár ott lábatlankodik a konyha körül. Linhardt valamiért váratlanul betoppan a konyhára.

Rémülten hátrál ki, amikor meglátja ott a huszárt.

– Na, miért van öregem olyan nagyon megijedve? – kérdezte Linhardtól.

Annak egy szó sem jött ki a torkán.

– Hogy hívják magát? – emelte fel most már a hangját.

– Linhardt Antal!

– Á, á, a Linhardt? Maga az? Ühüm.

Linhardt már kint is volt. A huszár meg bement az irodába.

Szóval, ez itt már ismer mindenkit.

Ebédosztásnál Linhardt kezében úgy remeg a csajka, hogy el kellett venni tőle, hogy bele tudjam az ételt merni.

– Nem tudsz még semmit? – kérdezte súgva.

– Nem – intettem a fejemmel.

Ma egyike volt azoknak a ritka napoknak, amikor Jancsi huszár nem emberekért jött.

Ilyenkor csak jól telezabálta magát, kicsit elbeszélgetett, és odábbállt.

Este a keresztény szálláson nagy vita volt. Linhardt dél óta sem tudott megnyugodni. Nem is cso-

dálom. Akit egyszer a Jancsi huszár szemrevételezett, az eljegyezte már magát a halállal.

Erről vitatkoztunk. Meg arról, hogy mit lehetne tenni.

– Szökni – vágja el a vitát Ónodi.

– Szökni? De hogyan?

Mögöttünk mindenütt német, magyar katonaság. Előttünk a Don.

– Azért jó lesz felkészülni rá – adja Ónodi a tanácsot. – Mindenkinek legyen egy kis tartalék ennivalója, mert a fogság első napjai nehezek.

Aztán órákig beszél fogolyélményeiről, meg azokról a harcokról, melyekben négy éven át vett részt a Vörös Hadseregben, az ellenforradalmárok ellen.

Szokatlan az öregtől, hogy ennyit beszéljen, de most beletüzesedett. Győzelmeknek, vereségeknek, bőségnek és ínségnek egyaránt részese volt. Európai Oroszország, Szibéria, Mandzsúria, Kína, Japán, Ceylon, Törökország, Románia volt az út, melyen hazatért.

– Józsi bácsi, akkor te tudsz kínaiul is? – kérdi tőle Práth Karcsi.

– Hát van, amit Józsi bácsi nem tud? – válaszolt Ónodi helyett Pásztor Imre.

Spórolós napok következtek. Néhány nap múlva mindenkinek volt már legalább egy fél komisz tartalékban meg két doboz hal. Készültünk át. Az oroszokhoz. De többet nem beszéltünk róla.

Az utolsó vitás kérdést is eldöntöttük. Csak együtt szökjünk-e valamennyien, vagy aki tud, az menjen, vállalva a rizikót, hogy szökés esetén a visszamaradottakat megtizedelik.

Könnyű volt a döntés. Már előre megtizedelték sorainkat. Nem is egyszer. Aki marad, az úgyis pusztul. Csak egy segíthet, a szökés. Ezentúl, aki tud, akinek alkalma lesz rá szökjön.

De még sok idő, sok szenvedés volt hátra addig.

Ma még egy feljegyzésre érdemes dolog történt. Vacsoraosztásra készülődtünk. Ott sorakoztak a fiúk a konyha előtt. Türelmetlenül várták az osztás kezdetét. Itt mindenki éhes volt. Most is.

A sorból egyszer csak felkiáltott Engel Miklós:

– Jaj, meglőttek! – és összeesett.

A fiúk segíteni akartak neki. Nem találták a sebet. Se sebnek, se vérnek sehol nyoma se volt. Behozták a konyhába, ott világos volt. Meztelenre vetkőztették az ájult embert.

– Nincs sebe ennek – csodálkoztunk valamennyien –, akkor mitől ájult el?

Fellocsoltuk. Lassan tért magához.

– Jaj a nyakam! Végem van! – nyögte.

– Nézzük meg a nyakát – indítványozta az egyik bajtárs.

Vért ott sem találtunk. Egy cseppnyit sem. De találtunk a nyakon két kis lyukat. Egymással szemben. Bement és kijött a golyó.

– De miért nem vérzik?

Engel lassan egészen magához tért. Talpra állt. Néztük a sebét. Friss lövés. Nem vitás, hogy golyó érte.

Bevezettük a századirodába. Inkább csak úgy mutatóba vezettük. Tudott ő egészen jól menni.

Spóner is megnézte. Csóválta a fejét. Ilyen sebesülést még nem látott. Mi sem. Azért bekötöztük

Engel nyakát, nehogy elvérezzen. Valaki azt mondta, hogy most csak az ijedségtől nem vérzik, később megeredhet a vérzés.

Spóner meg nagy kegyesen adott neki huszonnégy órai pihenőt. Nem engedte kórházba menni.

Mindenesetre csodálatos sebesülés volt. Azt hiszem, kevés volt még ilyen az orvosi gyakorlatban.

Csodálatos volt az is, hogy egyáltalán lövés érhette. A frontról idáig nem tudnak puskával belőni. Nemcsak a távolság miatt, hanem a konyha fekvése miatt sem. Vizsgáltuk, hogy honnan kaphatta a golyót. Mi, a munkaszolgálatosok vizsgáltuk csak. A parancsnokságot nem érdekelte.

Könnyű volt megállapítani a lövés irányát. Csak a keret szállása felől lőhettek oda, ahol a sor állt. Igaz, hogy közeli lövést nem hallottunk.

De ki lövöldözne más itt?

És az is igaz, hogy az ételosztás mindenkor olyan izgalmakkal járt, hogy tőlünk a szomszédban akár ágyúzhattak is volna.

Ez most már a második furcsa sebesülés, aminek a nyitját nem tudtuk megfejteni.

Valamelyik este tankcsapdát ástunk. A környékről odaterelték az összes munkaszolgálatosokat. Lehettünk úgy négyszázan.

Hosszú rajvonalban dolgoztunk. Pirók harmadik volt tőlem jobbra.

– Jaj! Lövést kaptam – bukott vissza Pirók.

Odaugrottunk hozzá, és felültettük.

– Hol ért a lövés?

A tarkójára mutatott. Vér nem jött. A sötétben nem tudtuk a sebet kitapogatni. Egy köpenyt tartottunk

Pirók feje fölé, és gyufát gyújtottunk. A sebet kerestük. Nem volt lövése. A golyó csak horzsolta a nyakszirtjét. Megpörkölte a bőrt, mintha tüzes vasat nyomtak volna oda.

Ezt olcsón úszta meg Pirók.

De honnan jött a lövés? Az oroszoktól? Onnan nem jöhetett, hiszen mi arccal feléjük fordulva dolgoztunk. Ha onnan jött volna, akkor szembe kapta volna Pirók a golyót.

Voltak itt igen furcsa esetek. Aki elesett vagy megsebesült, annál nem vizsgálták, hogy milyen golyó érte. Különösen muszosnál nem.

Megint temetünk. A konyha mellett levő kert a temetőnk. A hatodik sírt ássuk. Martos Sándor halt meg. Természetes halállal. Csak ennek a természetes halálnak előzményei voltak.

Huszonöt ember megy ma dolgozni a tankcsapdához. Állítják össze a kivonulók névsorát. Mindenki beteg. Spóner őrjöng.

– Szimuláns banda! Mindenki kimegy dolgozni.

Sorakozik a huszonöt ember. Martos bácsi is köztük van. Vékony, törékeny emberke. Valamelyik gyár kereskedelmi levelezője volt. Tizenhárom nyelven levelez. Rongyai fölött egy vékony, nyári, szürke felöltő. Az is rongyos. A rongyhalmaz alól is kilátszik meztelen lábszára.

Kilép a sorból. Kéri, hogy bent maradhasson, mert nagyon beteg.

Hárman is nekiesnek. Puskatussal ütik. Ahol éppen csak érik. Már az első ütésre összeesett. Ott vonaglik a földön. Zuhognak rá az ütések. Ottmaradt.

Nélküle ment ki a csoport munkára.

Mi meg Németh Pistával bevonszoltuk szállására. Agonizált. Két napig. Nehezen szakadt ki belőle a lélek.

Eltemettük. Temetésére kivételesen odajött Spóner is. Jó, tisztes távolságban állt meg.

Amikor leengedtük kezénél, lábánál fogva a sírgödörbe, akkor odaszólt:

– Nincs zsidó maguk között, aki legalább egy imát tudna elgajdolni fölötte?

– Nem volt ez zsidó, hadapród úr – szóltunk oda egyszerre hárman is.

– Neem? Hát akkor meg miért dobják csakúgy bele a gödörbe, mint valami kutyát?

Tanácstalanul néztünk Spónerre. Mit akar ez a szent kakas? Imádkoztatni bennünket? Lehet.

Összenéztünk. Aztán halkan kezdtem énekelni:

Ments meg engem Uram
Az örök haláltól,
Ama rettenetes napon minden bajtól,
Midőn az ég és föld
Meg fognak indulni
S eljössz a világot lángokból ítélni.

A refrént már a fiúk is velem énekelték:

Midőn az ég és föld
Meg fognak indulni
S eljössz a világot lángokból ítélni.

Hamar elföldeltük Martost. Szekulesz kis táblát eszkábált össze. Tintaceruzával írta rá:

„Martos Sándor muszos, a 401. Klgs. századból."

Spóner megvárta, amíg a fejfát is leszúrtuk, akkor jött oda megkérdezni:

– Hogy hívták ezt? – bökött fejével a sír felé.

– Martos – feleltük.

– Én nem is tudtam, hogy ez keresztény volt.

Pedig tudhatta volna, hiszen a században alig volt zsidó. Őskeresztényeken kívül tucatszám voltak, akik már kereszténynek születtek kikeresztelkedett szülőktől, mások meg évekkel előbb tértek ki. Majdnem mindenki kereszténynek vallotta magát.

Csak ők nem akartak erről tudni. Pedig szörnyen vallásos ember volt ez a Spóner. Egész nap imádkozott. Az imakönyv egész nap ott feküdt előtte, kinyitva az asztalon.

Kétségbeesve jajgatott egyszer. Elvesztette a hazulról magával hozott olvasóját. A rózsafüzérjét. Azért nem maradt olvasó nélkül. Spárgából szerkesztett magának. Olyat, amilyen a barátok oldalán lóg. A rózsafüzér gyöngyszemeit most egy-egy csomó helyettesítette a spárgán. Azt morzsolgatta egész nap.

Jó lett volna megkérdezni tőle: Kinek a lelkiüdvéért imádkozik ennyit? A sajátjáért-e vagy az „elvezényeltekéért"?

XX

Nemsokára nagy változás következett be a században. Az 52-esektől visszajött a Németh szakaszvezető parancsnoksága alatt álló „félszázad". Már amennyien visszajöttek. Nem sokan.

Már így együttesen alig voltunk hetvenen. A többit „elvezényelték".

Az eddigi három házban nem fértünk el. Egy új házat foglaltunk el. Így is szűkösen voltunk, mert mindegyik házban csak egy-egy szoba volt lakható. A középső házban még ott volt a szabó- és cipészműhely is.

Századszabó: Egri Ferenc villamoskalauz.

Századcipész: Brack Emil cipőkereskedő.

Ha megmaradtak volna a század iratai, akkor azokból az lenne kiolvasható, hogy itt kellő gondoskodás történt lábbeliről és ruházatról egyaránt. A papír türelmes. Elbír bármilyen hazugságot, képmutatást is.

Persze hogy volt századszabó a keret és tisztek részére.

Volt századsuszter: a keret és tisztek részére.

A muszosnak se ruhára, se cipőre a foltot se varrhatták fel. Legfeljebb éjjel. Nagy titokban.

Néha – ha lehetett – tűt, cérnát loptak nekünk, hogy összetákolhassuk ruhánkat, cipőnket.

Annál többet dolgoztak a tiszteknek meg a keretnek.

Először csak az egyenruhájukat adjusztálták. Aztán, ahogy hűvösödött, az egyik kerettag szép háziszőttesből ujjas mellényt csináltatott magának. Erre valóságos láz tört ki. Mindenkinek ujjas mellény kellett. Mindegyik finomabbat akart a másikénál.

Rotyits zsákmánya között volt egy szép, barna teveszőr-takaró. Jól ismertük, kié volt. Csak kettő volt ilyen a századnál: Somló Tamásnak meg Grünwald Andornak. Somlóéból csináltatott Rotyits, Somlót még az elsők között „vezényelték" el.

Úgy járt-kelt egész nap a barna teveszőr-ujjasban, zubbony nélkül, mint a falusi kislány az új ruhájában vasárnap a templom előtt.

Spóner hamar megirigyelte. Ő is szeretett volna pont egy ilyet. Melegen érdeklődött Egrinél, hogy honnan szerezte a főtörzs részére az anyagot.

– A főtörzs úr hozta – világosította fel Egri.

– Nem tudja, van-e még belőle neki?

Egri munka közben csak a vállát húzta fel, jelezve, hogy nem tudja.

– Péter – szólította meg Rotyitsot Spóner –, nem tudnál nekem is egy ilyen anyagot szerezni?

– Szerzek én, öregem, légy nyugodt.

Másnap megint meglátogatott a Jancsi huszár bennünket. Többek között Grünwald Andort is elkísérte. Az övé volt a másik barna teveszőr-takaró.

Mindenki teljes felszereléssel ment el. Grünwald nyakában koszorúra fűzve ott volt a barna takaró, amikor elindultak.

Harmadnap Spóner beállított Egrihez.

– Mennyi idő alatt tudna nekem ebből egy ujjast csinálni? – és egy barna teveszőr-takarót adott át.

A Grünwald takarója volt.

Az esti kivonulásnál megint nem volt elég „egészséges". Húsz a kivonuló létszám. Még csak tizenöten vannak. Terelik ki a betegeket. Öten a szakácsok, kocsisok, csicskások közül jelentkezünk önként a betegek helyett.

Tiszarovits parancsot ad a kovácsnak és a bognárnak, hogy készítsenek egy kétkerekű kocsit. Ezután mindenkinek ki kell vonulni. Aki nem tud menni, azt a kordén a többiek viszik, húzzák ki.

Másnap megint nincs meg a létszám. Újra mind az öten jelentkezünk. Még így is kettő hiányzik. Rotyits feltetet két haldoklót a kordéra.

– Gyerünk most már! Indulás.

Körülfogjuk a kordét. Néhányan húzzuk, a többiek tolják.

Útközben találkozunk Tiszarovitssal. Elszánom magam, és elébe lépek.

– Hadnagy úr, alássan kérem, engedje meg, hogy a két beteget visszavigyük. Mi, akik kimegyünk, inkább többet dolgozunk. Helyettük is.

Keményen nézek a szemébe. Várom a választ. A fiúk mind körülöttem. A két beteg erőlködik, hogy felüljön.

Tiszarovits félrelép előlem. Kikerül, odamegy a kocsihoz, és megnézi a két félholtat.

Aztán indulni akar tovább. Én újra elébe lépek. Most már könyörgésre fogom a dolgot.

– Hadnagy úr, az Isten áldja meg, engedje meg, hogy visszavigyük őket, hiszen nekünk is csak baj meg akadály, ha ki kell őket vinni.

Vizenyős szemével végignézett, aztán, anélkül hogy válaszra méltatott volna, otthagyott bennünket.

Újra befogtuk magunkat a kordéba. Gyerünk tovább . . .

A düh fojtogatott. Azt hiszem, valamennyiünket, mert egész úton egy szót sem ejtettünk ki.

Csak a két beteg nyögése zavarta meg a csendet. Meg a kordé kerekeinek a nyikorgása.

Odamentünk dolgozni az 52-esekhez, a Hermándi százados csoportjához. A katonák ugyancsak csodálkoztak rajtunk, amikor a kordéval beállítottunk.

Ezek voltak azok, akik a nyáron olyan ünnepélyes szónoklattal fogadtak. Most nevettek, amikor meghallották, hogy a kordén fekvő két beteg is a létszámhoz tartozik. Annyi emberség azért volt bennük, hogy otthagyhattuk a kordén a betegeket. Nem kellett a lövészárokba is kivinnünk magunkkal.

Szegény Lindit megint alaposan megverték. Hiába lógott a nagy kereszt a nyakában. Zsidónak nézték. A sötétben nekiment az egyik huszárnak a lövészárokban. Ezért verte öklével agyba-főbe. Reggel csupa vér volt az inge, zubbonya.

A nyakában lógó kereszten vastagon alvadt a vér.

A két betegünk még élt. Pedig biztosan számítottunk rá, hogy reggelre halva találjuk őket.

A kordés menet megindult visszafelé. Most is sokan nevettek rajtunk.

Itt – úgy látszik – már mindenki állattá aljasult.

Ma tankcsapda-ásásra mentünk ki a Kalla bácsival. A szakácsnak is ki kellett vonulnia velünk. Ő volt az őrség.

A szép, kellemes nap után kemény, hideg éjszaka volt. A telihold nappali világosságot árasztott. A tankcsapda ott húzódott el a „Krétavár" lábánál, a falu alatt, összekötve azt mély árokkal a szomszéd dombbal.

Musz századok véreztek el ennél a tankcsapdánál. Kitűnően belőtt terület volt. Alig volt éjszaka, anélkül hogy néhányan ott nem maradtak volna örökre. Egyik-másik század teljesen kipusztult, mire a tankcsapda elkészült. Most már az utolsó métereket ástuk.

Annyian dolgoztunk itt, hogy egymástól alig tudtunk mozogni. Úgy látszik, sürgős volt a munka. Ha megjelentek az égen a Sztálin-mécsesek, akkor sem volt szabad abbahagyni a munkát.

Ma megint nagy veszteségek voltak. A szigetváriak közé akna esett. Hat halott az eredmény. Fazekas 2 Feri is megsebesült. A jobb karján ment át a golyó. Átütötte az oldalát is. Tüdőlövése lehet, mert a szájából vékony csíkban csordogál a vér. A világos, fehér éjszakában, mintha fehér viaszbábu feküdne a tankcsapda mélyén. Úgy fekszik ott Fazekas. Nehezére esik a beszéd. Jelekkel sürgeti, hogy vigyük a kötözőhelyre.

Kalla bácsi is elkísér bennünket. Útközben megállítottunk egy kocsit. Kalla bácsi addig erőszakoskodik, amíg csak fel nem veszik. Éppen a kórházba mennek. Elbúcsúzunk Fazekastól. Már nemigen értette meg, hogy mi történik körülötte.

Negyednap múlva Oláh megy a vételező kocsival Jablonocsnojeba. Ott van a kórház is. Figyelmeztetem, ha lehet, keresse fel Fazekast.

Késő este jöttek vissza Oláhék. Fazekastól levelet hozott nekem.

– Használd te, nekem már nem kell.

A téli sapkáját küldte el Feri. Orosz katonasapka volt. Ott találta valamelyik lövészárokban. Az ötágú vörös csillagot, mely a sapkát díszítette, kilyukasztotta, és vékony spárgára fűzve hordta a nyakában.

A következő héten kis csomagot nyomtam Oláh kezébe.

– Add át Fazekasnak. Üdvözöljük valamennyien. Ha lehet, kövessen el mindent, hogy hazakerüljön.

A csomagot visszahozta Oláh. Már elkésett vele. Előző nap temették Fazekast a jablonocsnojei temetőben.

Most már örökre ottmaradt abban az országban, melynek népét olyan nagyon szerette, melyért azonnal vitába szállt mindenkivel, még a kerettagokkal is, ha csak a legkisebb megjegyzést is tették a Szovjetunióra vagy a szovjet rendszerre vagy a szovjet népre. Nem titkolta szovjetbarátságát. Olykor szinte a kihívásig kérkedett vele. Minden kis megjegyzésre dühösen, élesen vágott vissza.

Még Ónodi is csitította sokszor.

Ilyenkor felfortyant.

– Hagyj békében! Nekem nincs olyan huzatos fülem, mint nektek. Én nem tudok képmutatóskodni, mint ti. Nekem, ami a szívemen, az a számon. Én nem bírom a bögyömben tartani, ami nem tetszik.

Nem is tartotta. Velünk szemben is szókimondó

volt. A legkisebb hibát is szóvá tette a kollektívában. Egyikünk-másikunk apró emberi hibáit se bírta elnézni. Igaz, hogy ő példaadóan is viselkedett. Magához mérte az embereket, és a mértéket mindig szigorúbbra fogta.

Megint megfogyatkoztunk. Veszünk. Hullunk. Pusztulunk.

Lassan, de biztosan fogy a század.

A keretnek meg nő a reménysége a mielőbbi hazamenetel iránt.

Ám keretünk tagjai is egyre fogynak. Különböző címeken beteget jelentenek. Ma is többen mentek el. Szabadságolás is történik. Tiszarovits szabadságra utazott. Kalla bácsi is búcsút mondott.

Németh István szakaszvezető lett a konyhafőnök, az, aki a félszázad parancsnoka volt az 52-eseknél.

Új rezsim kezdődött a konyhán. Megszűnt az eddigi lazaság. Csak akkor kezdődött meg az ételosztás, ha már mindenki felsorakozott.

Hatalmas furkósbot volt a konyhaajtó mellé támasztva. Németh készítette oda.

– No, most megkeresztelem a zsidókat! – ordította Németh, kiugorva a konyhából.

A furkósbot ott táncolt a sorban állók fején, hátán. Ijedten ugrottak szét az ebédre várók. Ez Kallánál nem volt szokás.

Németh lihegve jött vissza a „keresztelőből".

Nem tudtuk, mitévők legyünk. Oszthatjuk-e az ebédet.

– Na, kezdjék! – adta ki a parancsot.

Az emberek félve lopakodtak a kondérhoz, ahol Németh ott állott a furkósbotra támaszkodva. Elég

volt egy apró, ügyetlen mozdulat, már puffant is a furkósbot.

Előszeretettel célozta a már teli csajkákat, hogy azok tartalma kiömöljön. Ez nagyobb büntetés volt mindennél. Pótlás nem volt.

Ezután ez lett az ebédosztás mindennapi menetrendje.

Néha a kereszténveket a sor elejére állíttatta. Csak amikor már ezek megkapták az ételt, akkor kezdődött a „keresztelés". Máskor azokkal sem volt kivétel.

– Repetára csak a keresztények jöhetnek – adta ki az utasítást.

Mikor másnap is csak a keresztények jöhettek a maradékért, akkor Ónodi kijelentette:

– Nem kell odamenni érte.

Nem is jöttek. Még Németh is sajnálta a maradék ételt kiönteni. Egyébként meg volt győződve róla, hogy a híg löttyel, amit naponta főztünk, mindenki jóllakott. Értelme nem terjedt a magyar hadsereg szakaszvezetőjének odáig, hogy észrevegye, hogy más okból nem jelentkezik senki a maradékért.

– Tegyék egy fazékba, és vigyék fel a keresztény szállásra. Majd estére jó lesz nekik – adta a jószívűt Németh.

Ónodi meg megszervezte, hogy mindenki sorban kapjon a maradékból. Ez lett aztán a szokás.

Különösen egyesekre vadászott a főszakács úr. Ezek már tudták, hogy verés nélkül nem jutnak ételhez. Iparkodtak a többi között észrevétlen meglapulni. Lesték, mikor van Németh mással elfoglalva.

Annak azonban sasszeme volt. Akármit csinált,

abbahagyta rögtön, ugrott a bunkóért, és keresztelt.

Gyulai, Hegedűs, Singer, Priszker, Dús, Mérey voltak a legtöbbször az áldozatok.

Annál szívélyesebb volt a környékbeli katonákkal, akik különösen délfelé látogatták szívesen a konyhánkat. Ilyenkor jól telezabálták magukat. Ami néhány jó falat volt a musz ételben, ezek bendőjébe vándorolt. Nem szívességből.

Pénzért. Öt márka volt egy jóllakás ára. Lassan egész hírünk keletkezett a környéken. Doni bazárnak hívták a konyhánkat, mert nemcsak főtt ételt, de vajat, margarint, konzervet, fűszert, kenyeret lehetett itt venni. Amit Németh a muszosoktól ellopott.

Már egészen szemérmetlenül csinálta. A kerettől is lopott. Apró margarincsomagocskákat csinált. Öt márka volt ez is. Ha nem volt elég katonavevő, a muszosnak is eladta. Szenvedélyesen gyűjtötte a márkákat. Küldözgette haza a feleségének.

Néha vásárolt is. Megszorult katonák egy-egy rablott szőnyeget, fehérneműket, lábbelit kínáltak eladásra. Megvette. Hazaküldte.

A leveleket velünk íratta, olvastatta, mert analfabéta volt. A csomagokat a szabóműhelyben Egrivel varratta zacskóba. Ott ült a műhelyben, vigyázva az utolsó öltésig. Hetenként mentek az ilyen ötnyolckilós csomagok haza.

Nemcsak tőle. A többiektől is. Rotyits szinte naponta csináltatta a csomagokat. Neki volt a legtöbb rablott holmija. A többieknek sem volt kevés. Mindegyiknek két, három hátizsákja is volt. Az elvezé-

nyeltektől „örökölték". Rablott holmiktól duzzadtak hátizsákjaik.

Állandóan dugták, zárták egymás elől is a „szerzett" holmikat, mert egymást is lopták.

– A Krisztusodat, te Reichord, te voltál a tolvaj, csak te! Más nem lehetett! – bömbölt egyik reggel Rotyits a bamba képű Reichordra, aki puska helyett mindig furkosbottal járt. Most nagy bután Rotyitsra bámult.

– Aztán? Talán a tiéd volt?

Rotyits neki akart ugrani, de Reichord megelőzte. Jó gyakorlatot szerzett már a muszosok között a furkósbot forgatásában. Most is ott csattant Rotyits vállán, és a cigányképű rabló úgy nyekkent el a földön, mint egy béka.

– Jesszusom! – sipított Spóner, aki még az olvasóját is elfelejtette letenni, úgy szaladt ki a kiabálásra, de már csak Rotyits leütött testét látta. Az érzékeny lelkű Spóner még a szemeit is eltakarta. Rotyits úgy feküdt ott kiterítve, mintha halott lenne.

De aztán hirtelen megfordult, talpra ugrott, usgyi be a keret szállásra. A másik fő zsivány Reichord tudta miért futott Rotyits. Nem előle, hanem puskájáért. Reichord egy szempillantás alatt Spóner szobájában keresett menedéket. Az ajtóban meg ott állt Spóner. Kifeszített kezekkel, mintha az ajtón feszítették volna keresztbe.

– Főtörzs! Tegye le a fegyverét – sipított Spóner Rotyitsnak.

Az meg már lövésre készült Spóner ellen is, amikor hátulról a többi kerettagok lefogták.

– Rotyitskám drága – nyafogta Spóner –, ezt

nem így kell elintézni. Oda minden tekintélyed a muszosok előtt.

Több mint egy óráig folyt a keretszálláson a béküles. Úgy látszik, sikerrel. Rotyits és Reichord karonfogva jöttek ki.

Szeptember közepén engedélyt kaptunk, hogy hazulról téli ruhát kérhetünk. Nem jó jel, állapítottuk meg egyhangúlag.

Németh Pista erősen kardoskodott, hogy ne kérjünk hazulról ruhát, mert úgysem kapjuk meg. Egész éjjel vitatkoztunk: kérjünk-e vagy sem. Végül úgy döntöttünk: kérünk. Németh is kért a kollektíva határozata szerint.

Szerencsénk volt az időjárással. Az éjszakák már hidegek ugyan, s reggelre erősen fagyott, de napközben gyönyörűen sütött a nap. Még egy kis gyors fürdőt is lehetett venni a kertek alatt folyó patakban. És ami a legfontosabb volt, bár nagyon féltünk tőle: nem esett az eső.

A hideg ellen még csak tudtunk úgy, ahogy védekezni, de az eső ellen nem. Féltünk a hideg, zimankós esőktől. Nem esett. Mi, a bátrabbak, a szabadban fürödtünk még október végén is.

Aztán hirtelen, egyik napról a másikra, ránk köszöntött a tél. A metsző, hideg szél a velőkig hatolt. Minden résen finom lisztként hatolt be a hó.

Előszedtünk minden feltalálható rongyot. A lábakra, kezekre vastagon rákötöztük. Nem sokat segített, mert felsőruhánk, melyben hazulról eljöttünk, már cafatokban lógott. Éktelen, tarka foltokkal próbáltuk ruhánkon a folytonossági hiányokat pótolni.

Nem mindig sikerült, mert tűhöz, cérnához csak nehezen jutottunk. Az én sötétszürke Beszkárt-köpenyem nagy sikert aratott volna odahaza egy jelmezes bálon. Szürke folt fekete cérnával, sárga folt vörös pamuttal, fekete folt fehér cérnával tarkállott köpenyemen. A színek harmóniájára itt senki sem figyelt. Ha akadt egy darab rongy és cérna vagy fonal, akkor már csak megfelelő nagylyukú tűt kellett valahonnan kölcsönkérni, és máris varrtunk. Oda, ahova legjobban kellett. Vigyáztak is ránk, nehogy olyanok szeme elé kerüljünk, akiknek esetleg feltűnne tarka ruházatunk. Még a nyáron történt. Állítólag a hadseregfőparancsnok, Jány járt a környékünkön. De az is lehet, hogy másvalaki. Mindenesetre valami igen magasrangú tiszt. Napokig szigorúan tilos volt elhagyni szállásunkat. Ebédosztásnál figyelő őrszemeket állítottak fel, hogy ha véletlenül közeledne, még idejében el tudjanak rejteni bennünket.

Már jól bent jártunk a télben. Kint méteres magas hó borított mindent. Híre jött, hogy megérkeztek a csomagok a téli holmikkal. A sátoros kocsiról, mely a postát vitte és hozta, ma tényleg rengeteg csomagot vittek be a századirodába.

Harmadnapig semmi újabb hír a csomagokról. Állandóan figyeljük az iroda környékét. Végre három muszost Spónerhoz hívatnak. Pásztor Imrét, Németh Pistát és Pirók Gyulát. Háromnak tehát már van téli holmija. Némethnek gyönyörű, habfehér angórapulóvert, sált, hósapkát, kesztyűt küldött a felesége. Mérgelődött is miatta eleget. Egyetlenegyszer sem vette fel.

Szégyellte volna magát a többi rongyos előtt ezekben az előkelő holmikban.

Némethnek külön szerencséje volt a csomagokkal, mert hetekkel előbb kapott egy másikat is. Igaz, hogy rövidesen kiderült, hogy tévedésből kapta meg. Németh István szakaszvezetőnek kézbesitették ki. A csomagban levél volt. Mivel nem tudott olvasni, névrokonának, Németh Pistának adta át elolvasás végett. Itt derült ki, hogy nem a szakaszvezetőé, hanem a mi Némethünké a csomag.

Most már nem lehetett ellopni. Sokszor hivatkozott is Németh szakaszvezető erre a csomagra, mint becsületességének példájára.

Ezekben a napokban hárman voltunk a konyhán. Lázár, Németh Pista és én. Lázárt Németh szakaszvezető hozta be a konyhára, mikor Kalla után szakács lett. Már az 52-eseknél is Lázár volt a konyhán. Sok mindent tudott az ott kivégzettek dolgáról.

Itt kint a fronton a konyha a hírközpont. Itt mindenki megfordul. Jó falat reményében szívesen mesélnek. A jóllakott embernek hamarabb is ered meg a nyelve.

Lázárnak a konyha lett a veszte. Állandó rettegésben élt. Félt attól, hogy Németh „elvezényelteti", nehogy esetleg tanúskodhasson.

Sokat faggattam az 52-eseknél történt dolgokról. Sohasem mert őszintén beszélni. Titkát magával vitte, mikor egy este rendkívüli munkára vitték ki. Nem jött többé vissza. Őt sem keresték.

De a fiúk suttogták, hogy bátran halt meg. Katonáktól hallották, hogy mi történt az este kint a vonalban.

– Egy zsidóra rálőtt az egyik bajtárs – mesélték. – Az anyja zsidó! Képzeljétek, az ásójával leütötte azt a bajtársat. Na, aztán adtak neki. Úgy verték agyon, mint egy kutyát. Pedig ugyancsak vagdalódzott az ásójával.

A Lázár-ügy újra felkavarta a nyugalmunkat. Mármár azt hittük, vége van a kivégzéseknek.

Jancsi huszár már ritkán látogat meg bennünket. Igaz, hogy ide már nemigen kell golyó. Elpusztul ez a társaság anélkül is. Esténként már nincs tíz épkézláb ember, aki munkára mehetne. A többiekből már kilóg a lélek.

Egy délben – ez még Fazekas sebesülése előtt volt – nagy vita támadt a keretszálláson. Nem tudtuk kifigyelni, hogy miről. De egész délután olyan furcsán nézegetett bennünket egyik-másik kerettag.

Este Bruza főhadnagytól – aki megverte Linhardtot – külön őrség jött öt emberért. Név szerint kérték munkára őket. Csak kereszténveket.

Linhardt Antal, Ónodi József, Pirók Gyula, Pásztor Imre, Fazekas Ferenc az öt ember, akit kérnek.

Semmi rosszra nem gondoltunk. Bruzánál eddig is csak keresztények dolgozhattak. Neki a zsidók által ásott lövészárok vagy bunker nem volt jó.

Hajnalban jöttek be a fiúk. Ébresztő előtt. Ebben az időben pedig már nemigen világosodik korán.

Ónodi dühösen vágta le csákányát.

– Hát ezt megúsztuk, fiúk!

– Mit? Mit úsztatok meg? – kérdeztük ébredezve. Egymásra néztek. Látszott rajtuk, azon tanakodnak, hogy elmondják-e.

Elmondták.

Kivitték az első vonalba őket. Ott véletlenül találkoztak Fazekas egyik közeli rokonával, akit már mind ismertünk, aki itt szolgált a 22-eseknél, aki Fazekason keresztül sokat segített rajtunk.

– Mi az, Feri, ti vagytok itt? Hát nem zsidókat hoztak? Azt mondták, zsidókat hoztak – szólította meg Fazekast.

– Hát mi nem vagyunk jók? – kérdezték a fiúk.

– Hát arra nem, amiért a zsidókat vártuk.

Hamar megtudták, miért várták a zsidókat. Itt akarták legyilkolni őket.

Fazekas rokona rohant Bruzához. Könyörgött neki, hogy ezeket ne végeztesse ki. A főhadnagy úr szokása szerint tökrészeg volt. Nem értette meg, miről van szó. Már többen is próbálták rábeszélni, hogy engedje vissza a csoportot.

Linhardtot kereste. Letagadták, hogy ott van. A sötétben nem ismerte fel.

Hosszú rábeszélés után végre engedett, de kibúvót keresett.

– Nem én hozattam ide őket, hanem Haynal alezredes. Csak az engedheti el őket. Azt meg már ilyenkor nem szabad telefonon zavarni. Parancs, az parancs. Végre kell hajtani.

Aztán mégiscsak telefonált.

Haynal, úgy látszik, nem engedett, mert Bruza levágta a kagylót.

Fazekas rokona nem hagyta abba a dolgot. Ő telefonált az alezredesnek. Könyörgött a fiúk életéért.

– Hiszen ezek mind keresztények, alezredes úr.

– De kommunisták!

– Én ismerem őket, mind kitűnő, jó munkások

– és még az érvek légióját sorakoztatta fel, míg végre Haynal engedett.

Ónodiék most elkerülték a halált.

Részint ők beszélték el az egészet, részint Fazekas rokona, akivel napok múlva újra találkoztunk, és maga mondta el azt, hogy mi történt Bruza bunkerjában.

Ezen a hajnalon halt meg a kis Hegedűs is. Az, akinek az apját a tápiósülyi állomáson megverték.

Hetek óta hasmenése volt. Csak csont és bőr volt. Még a többi csontváz-ember között is a legrosszabb állapotban. Csak a nagy, fekete, segítségért könyörgő két szeme élt még.

El kellett temetni. A föld már félméternél is mélyebben fagyott át. Nincs erőnk egy sírgödörnyire. Ott, a ház küszöbe előtt kaparunk egy akkora gödröt, hogy beleférjen. Nagy darab hantokat rakunk rá meg sok havat. Ha megérjük a tavaszt, majd máshová temetjük. Ha meg nem, így is jól van. Takarékoskodni kell az erőnkkel.

XXI

A napokban eggyel szaporodott létszámunk. Két kakastollas csendőr egy megbilincselt katonát hozott. Oda osztották be hozzánk büntetésből, mert ismételten megszökött a csapatától. A hadbíróságon tizenöt évet nyomtak rá. Majd a háború után kell letöltenie.

Első éjjel egy pincébe zárták be, megbilincselve. Másnap Rotyits levette kezéről a bilincseket, és kocsisnak osztotta be.

Csak két napig volt ott. Harmadnap virradóra megszökött. Kiválasztotta éjjel a legjobb ruhát, köpenyt, magához vette az egyik kerettag fegyverét, és eltűnt.

Az egész környéket fellármázták utána, nem tudták elfogni.

Karácsony előtti napokban aztán hivatalos levél érkezett a századhoz. Abban közölték, hogy hátul, Kijevben elfogták, és mindjárt fel is akasztották.

Az első szökése után nemsokára újabb két foglyot kaptunk. Az egyik egy szabolcsi baka volt, a

másik Dráva menti szlovén fiú. Ezekkel nem volt semmi baj. Ott dolgoztak velünk együtt. Élték a büntetőszázad-beliek keserves életét, ha ez ugyan még életnek volt nevezhető.

Annál több baj volt a következő jövevénnyel. Ezt négy csendőr hozta. Mindkét keze bilincsekkel keresztben a lábához volt erősítve. Ráadásul két csendőr vezetőláncon tartotta. Ugyancsak főtt a feje Rotyitsnak, hogy mit csináljon vele. Úgy látszik, nagyon rossz véleményt kaphatott róla.

Munkára nem merték beosztani, mert akkor le kellett volna venni a bilincseit.

Rotyits végül is megoldotta a problémát. Az egyik musz-szálláson a falba erős vaskarikát szereltetett, ahhoz láncoltatta hozzá. Jó hosszú láncra, hogy szükségletét az ajtó előtt elvégezhesse.

Az új jövevény senkivel se állt szóba. Annál többet káromkodott. Csak úgy magának. Néha meg vonított, mint egy veszett kutya.

Általában az volt a vélemény róla, hogy nem normális.

Aztán egy reggel ennek is csak hűlt helye volt. Kihúzta a kezét a bilincsből, és megszökött. Még aznap délután elfogták az első vonalban. A másik hátrafelé szökött, ez meg előre.

– Nem is lehetett ez olyan bolond – állapítottuk meg –, tudta, hogy merre van a menekülés útja.

Harmadnap már tárgyalták is az ügyét Jablonocsnojeban a hadbíróságon. A keretből is néhányat beidéztek tanúként. Oláh vitte be őket kocsin.

Rövid félóráig tárgyaltak. Aztán egyenesen akasztani vitték őt is.

Bedő őrmester mesélte, hogy a bíróság előtt már tudott beszélni. Rohadt bandának, gyilkosoknak titulálta a hadbíróságot. Amennyi szitok csak kifért a száján, azt mind rájuk zúdította. Végül is nagyot köpött a bíróság asztalára.

Egyébként erről a hadbíróságról nekünk is megvolt a véleményünk. Még a nyár végén történt, hogy egy reggel nyolc-tíz nevet olvastak fel.

– Ezek nem mennek ma munkára, hanem tisztálkodjanak ki, és reggeli után sorakozó a századiroda előtt – adta ki az utasítást a századírnok, Molnár hadapród.

Nem tudtuk, mi lesz velük, elvezénylik őket? Nem, mert felszerelést nem kell magukkal vinniök. Anélkül pedig nem érdemes elvezényelni őket.

Négy kerettag puskával fogta közre a társaságot. Spóner, Tiszarovits, Rotyits kocsin mentek előttük Jablonocsnoje felé.

Estefelé jöttek vissza. Hadbíróság előtt voltak. Mind kapott három-öt-nyolc évet, azért, mert a vorozsbai kutatásnál pénzt találtak náluk. Csak egyedül Finger Gyulát mentették fel, akinek bal karja hiányzott, akit műkeze miatt előbb kivettek a századból Tápiósülyön, de aztán az utolsó pillanatban, amikor már mozgásban volt a vonat, mégis feltették közénk.

Nála háromszáz pengőt találtak. Azzal védekezett, hogy ő nem volt ott a parancskihirdetésnél, amikor a nálunk levő pénzt le kellett adnunk azzal, hogy majd visszaküldik a családnak, őt olyan hirtelen osztották be az induló vonatra, hogy nem volt ideje leadni.

Kivételesen kegyesek voltak hozzá. A többinél tízhúsz-harminc pengőket találtak, azért kaptak háromnyolc évet.

Valamennyien kétségbeesve tördelték a kezüket. Ónodi nevetve vigasztalta őket.

– Nem kell félnetek, mire le kellene ülnötök a háború végén, nem kerültök ti akkor börtönbe. Más világ lesz akkor.

Ónodi, egyébként az utóbbi időben, mind nyíltabban agitált a keret előtt is. Bedő egyszer rá is szólt:

– Hallja, maga vén Beszkártista, maga túl sokat jártatja a száját mostanában!

– Másra úgyse tudom felhasználni – dörmögött vissza Ónodi.

Mi is ehhez a hadbírósághoz kerülünk november végén. Ónodi, Pirók, Pásztor, Németh, Kossa, öt Beszkártista. Meg is mondták, amikor elindultunk, hogy hadbíróság elé kerülünk. Hogy miért? Azt nem mondták meg, csak a vállukat húzogatták. Mi meg egész úton ezen tűnődtünk.

Én váltig állítottam, hogy még a vorozsbai kihallgatás miatt. Úgy látszik, Ághy csendőralezredesnek ide is elér a keze. Ott kicsúsztunk a karmaiból. Most fizet.

Egész nap ott ültünk a hadbíróság épületében, egy kuckóban. Már jó estefelé volt, amikor a velünk levő kerettagokat hívatták be. Csak egy percig voltak benn, már is jöttek ki.

– Gyerünk, indulás!

Visszavittek bennünket a századhoz. Többet nem vittek minket a hadbíróság elé. Hetekig törtük a fe-

jünket, miért volt ez a hercehurca? Talán megint a kereszténységünk segített? Nem tudtuk megfejteni.

Már régen a Szovjetunióban voltunk fogságban, amikor egy zuglói ifjúmunkással találkoztunk. Ő mesélte el a Schönherzék lebukását, melyben a Villamos Szakszervezet egész vezetősége benne volt. Köztük Tóth Mihály, a főtitkár és Maróti Károly, az elnök. Bennünket is kerestek.

Most értettük az összefüggést. Nem sokkal a hadbírósági ügy előtt kaptam a feleségemtől levelet, melyben ezt írta:

Képzeld apu, Mihályéknak milyen szerencséjük van. Végre kaptak lakást. Méghozzá tizenöt éves szerződéssel. Így legalább biztosítva vannak, hogy nem kell többé költözködniök. És méghozzá egész jó helyen, a Margit körúton kaptak. Károlyék nem voltak ilyen szerencsések, bár közvetlen Mihályék mellett kaptak lakást, de sajnos, csak egészen rövid szerződéssel.

Azt értettük, hogy Tóth és Marótival baj van, hogy a katonai bíróság elítélte őket, arra azonban nem is gondoltunk, hogy a mi nevünk is szerepelt az ügyben.

Akkor még, 1942 novemberében hetekig izgultunk, hogy mikor visznek újra a hadbíróság elé bennünket.

Mostanában ezenkívül is nagy izgalmak közepette éltünk. Valahol, valakitől a kezünkbe került a *Pest*

című újság október 23-i száma, amelyben megjelent az amnesztiarendelet.

Minden este ezt próbáltuk elemezni. Vonatkozik-e reánk? Szó van ott a büntetőszázad-beliek amnesztiájáról is, csakhogy az első feltétellel, az ellenség előtt tanúsított különösen kiváló, vitéz magatartással máris baj van. Ilyen nálunk nem volt. A másik feltétel bírósági ítélet. Nos, közöttünk alig néhányan vannak, akik ítélettel jöttek ide. Se úgy, se így nem illik az amnesztia ránk.

Mégis hiszünk benne. Valóságos hisztéria tör ki köztünk. Vannak, akik már pontos dátumot is tudnak, mikor indulunk haza. Egri a legoptimistább. Minden másnap új, biztos dátumot tud. A szabóműhely is hírközpont, mert most már nemcsak a mi keretünknek, de a szomszéd század tisztjeinek és tiszteseinek is dolgozik. A munkabért Rotyits zsebeli be.

Végső dátum december 6. Horthy névnapja. Ebben már úgy hisznek egyesek, mint a fétisben.

Közben nagy változás. Spóner is szabadságra ment. Új századparancsnokot kapunk. Egy zászlóst, Krémer Pilek Károlyt. Egy szomszédos musz századból helyezték át. Kíváncsian vártuk. Érdeklődtünk utána, miféle ember. Se jót, se rosszat nem tudnak róla.

Nálunk jól mutatkozott be.

Első délután sorakozót rendelt el. Parancskiadás. Ilyen már hónapok óta nem volt nálunk. Az egész század nincs már egy szakaszra való. Mindenki ott áll a sorban. Még a félhalottak is. Egyet-egyet ketten támogatnak ki.

Beszédet tartott előttünk. Körülbelül így:

– Én tudom, hogy milyen életük volt maguknak itt eddig. Azt is tudom, hogy mi történt azokkal, akik nincsenek itt. Nos, hát legyenek nyugodtak, többet senkit sem fognak elvinni innen. Senkihez sem nyúlhat hozzá többé egy kerettag sem. Ha valaki mégis megfeledkeznék erről, azonnal jelentsék.

– A szállásukat takarítsák ki. Mindenki huszonnégy órán belül készítsen priccset magának. A földön feküdni holnaptól kezdve tilos. A betegek holnap reggel jelentkezzenek, orvos fog jönni. Mindenki bátran jelentkezhet. A legkisebb panasszal is bátran hozzám fordulhatnak. Kéréssel is jöhetnek, amit lehet, teljesítek.

– Megértették?

– Igenis!

Úgy csattant az igenis, mintha legalább egy újoncszázad felelt volna vissza.

Este megint volt miről vitatkozni. Most volt aztán csak bizakodás a közeli hazamenetel lehetőségében.

Egri fejtette meg legelőször a változás okát. Előbb rendbe akarnak egy kicsit szedni bennünket, mert így, ilyen állapotban nem vihetnek haza. Abból otthon botrány lenne.

– No, várjunk csak egy kicsit – hűtött le bennünket Ónodi.

Azért másnap nagy takarítást csaptunk. Kerítéseket bontottunk el. Priccseket készítettünk belőle.

Estére egy egész kocsi friss szalmát hoztak. Bevihettük a priccsekre. Rotyitsot majd a frász törte ki, hogy alánk került a drága, friss szalma és nem a lovak alá, pedig azokra is ugyancsak ráfért volna. Szívesebben is adta volna a lovaknak.

Rövidesen Rotyitstól is megszabadultunk. Szabadságra ment. Reméltük, hogy ő se jön vissza, mert eddig még egy se tért vissza szabadságról.

Fellélegeztünk. A betegek kórházba kerültek, az orvos mindenkit megvizsgált. Naponként jött hozzánk. Bekötözte a sebeket. Orvosságot adott. Valahol a hetedik mennyországban éreztük magunkat.

Csak az élelem nem javult. Németh továbbra is árulta az ellopott élelmet a doni bazárban. A vételezés meg amúgy is romlott.

Most már rend, tisztaság volt a szálláson. Esténként öt-tíz ember ment csak ki munkára. A többi gyengélkedő volt. Mégsem tudtak a fiúk erőre kapni. A szörnyű hideg is kínzott bennünket. Jobb élelmezés kellene.

Tanácsot tartottunk.

Le kell buktatni Némethet, de hogyan? Ez volt most már a kérdés.

– Menj be a zászlós úrhoz, és tégy te panaszt – tanácsolta nekem Ónodi –, te ismered a konyha körüli dolgokat legjobban.

– Könnyű ezt mondani, de ki jön el tanúskodni? Senki. Mi lesz, ha nem tudok bizonyítani? Németh már nagyon érti, hogyan kell a tanúkat eltüntetni. Igaz, hogy a Jancsi huszár már nem jár hozzánk, mióta Rotyits és Spóner elmentek. Csak néha-néha látjuk sítalpakon elsiklani előttünk. Némethtől mégis kell tartani, mert elszánt bandita.

Valami okosabbat kell kitalálni. Az új parancsnok a régi századtól áthozott magával egy munkaszolgálatost. Most az irodán dolgozik. Ágról-szegről állítólag valami rokona.

Egrivel jóban van. Esténként mindig Egrinél tereferél.

Megállapodtunk, hogy annak mondjuk el Németh dolgait. Az majd továbbadja a parancsnokság felé.

Így is lett. Másnap reggel hivatott Krémer zászlós.

– Mi a maga foglalkozása?

– Villamosellenőr.

– Nem úgy értem, hanem a tanult foglalkozása. Szakács?

– Nem.

– Hát hol tanult maga főzni?

– Itt kint, zászlós úr.

– Akkor ki a konyháról! Többet be ne tegye a lábát! Kimegy munkára.

Mindez elég hangosan zajlott le. Mindenesetre nem úgy, ahogy vártuk. Szóval, Németh maradt felül. Gondoltam, hogy így lesz. Most már mindegy. Lesz, ami lesz.

Ónodit nagyon bántotta a dolog. Saját magát okolta miattam.

Délután Udvardit hivatta Krémer. Ugyanakkor Némethet is. Udvardi lett a szakács. Némethet meg még aznap áthelyezték egy rendes katonai alakulathoz.

Szóval, Némethtől is megszabadultunk. Jobban sikerültek a dolgok, mint ahogy azt elképzelni is mertük volna.

Igaz, hogy már nem jár hozzánk az orvos mindennap, de elmehetünk mi hozzá, ha van kedvünk az öt kilométernyi utat megtenni.

Az amnesztia húzódik. Elmúlt december hatodika is. A fiúk biztatnak, hogy menjünk be Krémerhez, beszéljünk vele.

– Hát menjünk – mondom Ónodinak.

Krémer tudott az amnesztiáról. Szerinte csak keresztényekre vonatkozik. Ő megteheti, hogy bennünket keresztényeket hátraküld, és ott majd egyénileg döntenek arról, hogy ki megy át katonának és ki megy majd haza. Ő azonban nem ezt akarja. Ő az egész századot, mármint az összes élőket akarja hazavinni.

– Ha magukat eleresztem, akkor a zsidók sohasem kerülhetnek innen haza. Azért a pár zsidóért nem tartják fenn a századot tovább, hanem hozzácsapják valamely másik századhoz.

– Hát ha akarják, akkor a maguk ügyét néhány nap alatt elintézem.

– Köszönjük, majd megbeszéljük előbb.

Aznap éjjel senki sem aludt. Vagy vitatkozott, vagy hallgatódzott.

A zsidó elvtársak nem akarták tanácsolni, hogy maradjunk, bár a végén mindegyik odalyukadt ki. Mi meg röstelltük volna mondani, hogy megyünk, mert mit szóltak volna a visszamaradó elvtársak?

Hát hiszen, ha csak pár hétről lett volna szó, akkor szívesen maradnánk, hogy együtt mehessünk. De ki hisz már itt? Hátha megint becsapnak bennünket, és mi is meg ők is itt maradnak? Ez is lehetséges.

Hátha úgy járunk, mint a szökéssel, hogy nem szöktünk meg, nehogy a visszamaradókat megtizedeljék. Pedig ha megszöktünk volna, akkor sem lett

volna ekkora veszteségünk, mint amekkora mar eddig van.

– Nem álhumanista szempont az, ha megint maradunk? – vetette fel valaki a kérdést.

– Nem bajtársiatlanság-e, ha elmegyünk, ha a többieket cserbenhagyjuk? – adta fel most más a kérdést.

Már hajnalodott, de nem jutottunk közelebb a kérdés megoldásához.

– Sorsoljunk – indítványozta Pirók.

Ónodi majdnem nyakon vágta érte.

– Hát lehet ilyen kérdést fej vagy írással elintézni?

Itt döntenünk kell.

Oláh kért szót.

– Maradjunk, ha eddig kibírtuk rosszabb körülmények között, most már talán kibírjuk tovább is.

Elfogadtuk a javaslatát. Maradunk, de azért kérni fogjuk, hogy adjanak rendes katonaruhát, mert már így nem lehet kibírni ezekben a rongyokban.

Másnap közöltük Krémerrel, hogy együtt akarunk hazamenni. Megdicsért bennünket. Meghatódottságában még a ruhát is megígérte.

Hoztak is rettenetesen ócska, selejtes, véres, piszkos katonaruhákat. Azért jól jött, mert a legtöbbnek még ilyen sem volt.

Egri meg utasítást kapott, hogy a használhatatlanokból szabjon össze új ruhákat.

A napok lassan múltak, mert örökké az amnesztia foglalkoztatott bennünket.

Észrevettem, hogy esténként egy csoport, melybe Pásztor, Pirók, Csik és Lindauer tartozott, állandóan

külön súg-búg. Nagyon titkolództak. Már napok óta. Láttam, hogy Oláh is tud a dologról. Kifaggattam.

Pásztorék most az ezredtörzshöz jártak dolgozni, ott összeismerkedtek egy főhadnaggyal, Andréka nyilas képviselővel.

Szörnyen felháborodott, mikor megtudta, hogy keresztényeket zsidókkal együtt osztottak be egy századba.

Megígérte a fiúknak: intézkedik, hogy azonnal vigyenek haza bennünket. Hol egyik, hol másik beszélt vele naponta. Ezt sugdosták maguk között.

Felelősségre vontam Pásztort, helyes-e, ha nyilas képviselővel tárgyalnak? Lehet, hogy hazavitet bennünket, de csak azért, hogy otthon a mozgalom ellen propagandát verjenek vele: íme, mi nyilasok még a kommunistáknak is megbocsátunk, ha keresztények.

Komoly veszekedés tört ki közöttünk. Próbáltak meggyőzni, hogy ilyen veszély nem áll fenn.

Én egy pillanatig sem hittem az ígéret komolyságában.

– Lehet – mondottam nekik –, hogyha ettől a főhadnagytól függne, hogy hazamehetünk, talán meg is tenné. De már az ezredparancsnokságon megfeneklene az egész. Odahaza a Hadügyben meg úgyis tudják, hogy itt vagyunk. Ha nem akarták volna, hogy zsidókkal legyünk együtt és kijöjjünk, akkor megakadályozhatták volna. És mi van a határozattal, hogy csak a zsidó elvtársakkal együtt megyünk haza? Most mégis cserbenhagyjuk őket? Vagy a nyilas képviselő úr a mi kedvünkért a másikakat is hazaviteti?

Ez megint egy újabb szalmaszál volt, amibe hiába kapaszkodtak.

Végül is nekem lett igazam. A nyilas főhadnagyot soron kívül hazarendelték. Nem a mi ügyünkben.

Pásztorék restellték is eléggé a dolgot, hogy így felültek.

Ettől kezdve még szorosabbra fogtuk a kollektívát.

A napokban felszaporodott a létszám. Récsei Ernő jött vissza a kórházból. Még a nyáron szakította le a bokáját egy akna. Mi azt hittük, hogy már rég odahaza van. Most két bottal bicegett be a századhoz. Visszajött Lukács Ernő is, akit fagyott sebekkel vittek be. Ebben a ruházatban megint nem sokáig viszi. Félcipő, sportnadrág. A kettő között harisnya helyett rongytekercs a lábszárán. Egy vékony, rövid nyári viharkabát és egy nyári sportsapka egészíti ki az öltözetét.

Odakint jóval húsz fok alatt van a hőmérő higanya. Igaz, hogy ezt csak úgy találomra állapítjuk meg, mert hőmérő nincs. De a bőrünkön érezzük.

Lukács és a két botra támaszkodó Récsei még aznap este bekerültek a munkára menők közé. Érthetetlen volt előttünk Krámer zászlós intézkedése. Szóvá is tettük. Felajánlottuk, hogy a benti szolgálatosok kimennek helyettük dolgozni.

– Nem, értsék meg, hogy nem. Túl sokat beszélnek itt rólam a környéken.

Szóval, már ez is beadta a derekát.

– Mi lesz tovább? – vetődött fel rögtön bennünk a kérdés?

Reggel Lukácsot újra kórházba vitték. Arca, keze

s a rongyokból kitakart lába fehér volt, mint a papír. Kemény, mint a kő. Megfagyott.

Néhány nap múlva Oláh bent jár nála a „kórházban", már haldoklott. Egy üres szobában, a puszta földön feküdtek vagy húszan munkaszolgálatosok. Halottak és halálba készülők. Senki még egy pohár vizet se nyújtott nekik. Munkaszolgálatosok voltak.

Az esténkénti beszélgetések lassanként komoly szemináriumokká alakultak át. Igaz, hogy inkább amolyan ismeretterjesztő szemináriummá, amelyben Herman Laci, az Egyesült Izzó mérnöke vitte a főszerepet. Rögtönzött előadásai érdekesek voltak. Megismertük az izzólámpa-gyártás fortélyait. Sokat beszélt külföldi tapasztalatairól is.

Máskor, hogy változatosabbá tegyük az estéket, éhesen, de szorgalmasan daloltunk. Práth Karcsi meg a kis Somogyi az V. kerületből tanítgatták a munkásindulókat.

Azért a politika sem hiányzott. Néha heves összecsapásaink voltak. Különösen Füredivel, az Egyesült Izzó egyik főtisztviselőjével, aki még most, nyolchónapos különleges büntetőszázadbeli szolgálat és mind azután, ami velünk történt, életre-halálra védte Horthyékat.

Pedig ugyancsak csínján bántunk a kritikával. Füredi ezt is sokallotta. Igaz, hogy neki jó volt odahaza a rendszer. Itt is aránylag ő bírta a legjobban. Már több mint húszezer pengőt szedett fel bonra.

Voltak, akik – ha politikára terelődött a beszéd – rögtön szedték a sátorfájukat, és aludni mentek. Ezek voltak az óvatosak.

XXII

Karácsony közeledett. Sokat gondoltunk haza.

Készülődtünk a karácsonyra. Énekeket tanultunk. A hangulat napról napra jobb lett. Lassan elszállt az amnesztia gőze a fejünkből.

Élelmezésünk is feljavult. Nem a hadvezetőség jóvoltából. A hideg segített. A kemény orosz telet a mi rövid szőrű lovaink nem bírták. Előbb koszosodtak, soványodtak, aztán sorban, egymás után felfordultak.

A dögöket el kellett volna földelni. Azért is, mert nehéz lett volna ilyen nagy gödröt ásni, meg azért is, mert az éhség minden gátlást legyőz, inkább megettük döglött lovainkat.

A konyhán nem volt szabad megfőzni. Nem baj. Feldaraboltuk, elosztottuk igazságosan egymás közt a döghúst. Volt, akinek csak a májából kellett, másik meg csak a szívet akarta. Adtuk kívánságuk szerint.

Esténként, akik nem mentek dolgozni, nagy főzőcskét rendeztek. Pörkölt, húsleves, gulyás válto-

gatták étrendünkön egymást. Fűszerféléket a konyháról loptunk hozzá.

Lassan mindannyiunk kondíciója feljavult.

Hús már bőviben volt. Még tartalékoltunk is. Hatalmas lócombok függtek a padláson. Szűkösebb napokra is számítottunk.

Már nemcsak a saját lovainkat ettük meg, hanem ha a környéken találtunk elhullott lovat, darabokra vagdalva azt is hazavittük.

Másképp is segítettünk magunkon. Most már hárman voltunk kocsisok: Oláh, Ónodi és én. Lovaink egész nap a háztetőkről leszedett több évtizedes szalmát ropogtatták. Nem volt abban egy fikarcnyi tápérték sem.

Csak reggel adtak részükre egy-egy púpozott csajka zabot, vagy ha az sem volt, árpát vagy rozsot. De se a rozs, se az árpa, de még a zab se került a lovak elé.

Valamelyik felfedezte, hogy a szemestakarmány megfőzve egészen kitűnő muszos táplálék. A hajnali etetésnél már lesett valaki a fiúk közül. Átadtam a lovaknak szánt abrakot. Később még javítottunk a zabkoszton.

Valahonnan hatalmas famozsarakat szereztek a fiúk, abban jó apróra törték a szemestakarmányt. Úgy főztük meg. Éjjelente tompa, egyhangú, folyamatos zuhogás hallatszott ki a musz-szállásokról. Törték a zabot a mozsarakban.

– Tam-tamolnak a szomszédban – jegyeztük meg, ha a nagy csöndben áthallatszott hozzánk a mozsárütők tompa zuhogása.

Práth Karcsi most a segédkocsisom. Szorgalma-

san tanulja tőlem a lovászat mesterségbeli fogásait. Csutakolás, befogás nem is olyan egyszerű dolog városi gyerek számára. Különösen az orosz szerszám feladása igen körülményes. Szerencsénkre lovainkba már csak hálni jár a lélek. Minden gátlás nélkül lehet csutakolni őket. Nincs mitől ficánkoljanak.

Különösen az én lovaim vannak rossz bőrben. Úgy néznek ki, mint lóbőrbe bújtatott csetlő-botló csontvázak. Nem is csoda. Alig kerülünk ki a körlet látótávolságából, máris közéjük csördítek. Futniok kell. Ha lassítanak, már csattog is az ostor a hátukon.

Csak hadd dögöljenek meg. Kell a lóhús a fiúknak. Szánkóval járunk az erdőre fáért, meg a lebontott épületekből bányászunk ki fát a konyhára. A szalmatető viszont a lovak tápláléka lesz.

Az utak jegesek. A lovak patkóján nincs jégsarok. Ha dombnak megyünk felfelé, akkor már az ostor se segít. Ilyenkor a vasvilla helyettesíti az ostort. Lefelé meg fenéken csúsznak a lovak.

Práthnak eleinte nemigen voltak inyére az én kocsis bravúrjaim, de azért nemigen történt nagyobb baj egyszer sem.

Pedig az egyik útszakasz még nyáron is próbára tette a kocsisok hajtóművészetét. Meredek dombról vitt lefelé az út. Lent a domb alján éles kanyar. Ha a lefelé rohanó kocsi csak egy kicsit is oldalt billent a kanyarban, akkor már lent volt a kocsi, ló, az emberrel együtt az út melletti ingoványban. Most már a mócsár is keményre fagyott. De a forduló most nehezebb volt. A kocsit még csak lehetett fékezni, de a szánkót nem. Jöttünk is lefelé, mint a villám.

Mindig csak az idejében alkalmazott gyeplőrántás meg egy idejében elkurjantott „brr-től" függött, hogy feldőlünk-e vagy sem.

Mi csak néha dűltünk fel. Ilyenkor jó nagyot huppantunk a hóba. A lovakat kiszabadítottuk az összevissza gubancolódott istrángok közül, valahogyan talpra állítottuk és az útra toltuk a szánkót, és felkászálódtunk újra. És gyi-gyi, gyerünk tovább!

A legnagyobb veszély azonban akkor volt, ha összetalálkoztunk a környék rémével, Csathó vezérkari alezredessel. Négy ló vontatta szánon repült. Elöl a kocsis mellett csőre töltött géppisztolyos őrmester ült, aki azonnal tüzelt, ha valaki nem tért le az útról, azonnal, ahogy meglátták Csathó repülő szánját. Igaz, hogy előbb egy hosszú sípból néhány figyelmeztető jelzést adott le.

Ilyenkor nem néztük, hogy hová, hogyan térhetnénk ki, hanem egyenesen bele az út menti árokba. Ott is vigyázzba kellett állni, míg Csathó elrepült mellettünk. Törött kezek, lábak, összetört szánok, kocsik jelezték Csathó útját, amerre elhaladt. A legénység is gyűlölte. Velük is hasonlóképpen bánt. Még a tisztek is behúzódtak az út menti árokba előle. Volt okuk rá.

A falu másik részéből fával megrakodva jöttünk Pirókkal meg Ōláhval. A dombról lefelé óvatosan eresztettem a lovakat. Nem akartunk feldűlni. Jó hosszú, erősen lejtős út volt.

Egyszer csak a domb aljáról felhangzott az ismerős sípjelzés. Gondolkodás nélkül fordultunk bele az árokba. Csak annyi időm volt, hogy Pirókot, Oláht figyelmeztessem.

– Ugorjatok le. Bele az árokba.

Én is megpróbáltam leugrani, hogy a fa, kocsi rám ne dőljön. A gyeplőt a lovak közé hajítottam, és ugrottam. Amikor az ugrás után a hóból kikecmeregtem, láttam, hogy most nem dőlt fel a szánkó, csak jó nagyot billent, és a két csonttá aszott gebe tovább húzta az út menti magas hóban.

Megdermedtem az ijedségtől, de egy pillanat alatt felismertem a helyzetet. Ráordítottam Pirokra és Oláhra.

– Feküdjetek!

Azok mukkanás nélkül vágódtak el a hóba. Szinte belefúrták magukat a magas hóba. Csathó őrmestere nem ismer tréfát. Hallottuk, mikor a négy fújtató ló elvágtatott mellettünk. Megkönnyebbülten lélegzettünk fel.

No, ezt megúsztuk – gondoltam.

Mi igen, de csak azért, mert a mögöttünk jövő szán, amit mi nem is láttunk, nem tért ki Csathó szánkója elől. Erre még nem volt példa.

Egy géppisztoly-sorozatra ijedten torpantak meg a szembejövő szán lovai. Csathó négyesfogata prüszkölve, toporzékolva állt meg. Az őrmester leugrott. Ordított. Géppisztolyát a szánkón ülő két tisztre fogta.

Még mindig a hóban lapulva figyeltük az eseményeket. A beszédet nem értettük, de azt láttuk, hogy Csathó is kászálódik lefelé. A két tiszt is feltartott kézzel üggyel-bajjal leszállt. Mikor Csathó elé álltak, még akkor is magasban volt a kezük. Az őrmester lövésre készen szegezte rájuk géppisztolyát.

Az egyik idősebb tiszt volt. Nagyon kemény han-

gon vitatkozott Csathóval. Nem sokáig. Hatalmas pofon csattant az arcán, Csathó adta.

Csathó most lovaglópálcájával a fiatalabb tiszten vágott végig, az védekezőleg kapta maga elé kezét.

Az őrmester ordított.

– Kezet fel, mert lövök.

Csathó szabadon ütötte, verte a két tisztet. Még a kezüket se merték védekezésül használni.

A lármától-e vagy mert a kocsis is úgy akarta, a lejtőn álló szán lovai hirtelen megugrottak. Csathó alig tudott félre ugrani, a lovak elől.

Repült a szán lefelé a hegyoldalon. Az őrmester térdre ereszkedett, öt sorozatot eresztett utána. Nem talált.

Mi jobbnak láttuk eltűnni a környékről. A hóban kúsztunk a domb aljáig. Két gebénk ott zihált, nyalták a havat. A menekülő szán már messze járt. Minket nem láthattak, mert egy éles kanyar takart bennünket. Valahogy felvergődtünk az útra. Bent a község elején utolértük az elmenekült szánt. Egy tizedes volt a kocsisa. Segítséget akart vinni tiszt urainak. Senki sem vállalkozott rá.

Csathóval később hadifogságban találkoztunk. A tiszti fogolytábor réme volt. Aki a tisztek közül szóba mert velünk állni, azt azonnal kihallgatásra rendelte magához. Jegyzőkönyveztette. Úgy viselkedett, mintha még mindig a vezérkarnál lenne. Amikor a Nemzeti Bizottságot kezdtük szervezni, Csathó volt az egyik legnagyobb ellenségünk. Mindenkit hadbírósággal fenyegetett. Még akkor is hitt a fasiszták győzelmében, mikor a tiszti tábor már tele volt német,

magyar, román tábornokokkal, és ott volt a sztálingrádi vesztes: Paulus tábornagy is.

A század egyre fogyott. Linhardt, Szőgyi és még néhányan kórházba kerültek. Szőgyit az ölembe vittem ki a szánkóra. Nem volt a hosszú, nagy ember talán huszonöt kiló se. Csak csontváz volt. Linhardtnak csupa seb, csupa genny volt az egész teste. Szinte már nem is tudta, mi történik vele.

December közepén váratlanul parancs érkezett. Közel hathónapi archangelszkojei tartózkodásunk után továbbköltözünk a szomszéd faluba. Az is a Don partján van. Körülbelül tíz kilométernyire megyünk északra, Vis-Borcsevo a község neve.

Hatalmas hófúvás volt a költözködés napján. Parancs szerint először a konyha és a századiroda költözött. A tíz kilométer utat négy óra alatt tettük meg.

Ott csodálkozva fogadtak bennünket. Nem tudtak érkezésünkről. Nagy szaladgálás kezdődött. Telefonálás jobbra-balra, hátra a parancsnokságokra.

Mi meg közben kerestünk néhány üres házat. Az egyikbe beköltöztettük a konyhát, a másikba a századirodát. Siettünk, mert a szánkóknak még ma vissza kellett menniök. Éppen az utolsó darabokat cipeltük le a szánkókról, amikor újra parancsot kaptunk:

– Vissza az egész! Visszamegyünk Archangelszkojeba.

Estére értünk be régi szállásunkra. A fiúk segítettek a lerakodásnál, mert mi csontig fagytunk.

Utána a kemencéhez húzódva meséltük el, merre jártunk.

Volt egyéb megvitatni valónk is.

Reggel, amikor a századirodát kezdtük költöztetni, Krémer ott őrködött az ajtóban, nehogy valami eltűnjön. Bruza főhadnagy jött arra, Linhardt „keresztapja". Sokáig beszélgettek. Érdeklődött, hova visznek bennünket. Akkor még azt hittük, hogy hátra valahová.

– Jó is lesz, ha elkerültök innen, mert itt két hét múlva olyan haddelhadd lesz, hogy ember még olyat nem látott – mondta Krémernek.

Susogtak egymással, s hiába figyeltünk, további részleteket nem tudtunk meg.

Most este ezt vitattuk.

Mit értett azalatt Bruza, hogy haddelhadd lesz?

Itt a faluban még két másik munkásszázad van. Azokat is irtják. Talán ezekkel van valami tervük, és azért jó, ha mi elmegyünk?

Ez nem lehet, mert ahogy mi Bruzát ismerjük, annak az lenne jó, ha mi is mielőbb elpusztulnánk.

Talán támadás készül? Az a kérdés, hogy melyik oldalon? Innen indul a támadás? Lehet, mert mindennap várják már hónapok óta a felváltást. Úgy látszik, az új csapatokkal akarnak támadásra indulni.

Vagy az oroszok támadását várják? Lehet, mert az utóbbi időben megint igen gyakoriak az ágyúzások. A szovjet gépek is egyre gyakrabban röpködnek felettünk.

A napokban is meglepetésben volt részünk. Hatalmas köd volt. Csak pár méternyire lehetett látni. Messziről repülőgép-búgását hallottuk.

– Eh, ez nem röpcsi – állapítottuk meg.

– Ilyen időben nem lehet repülni.

Aztán egyszer csak felettünk is volt már a gép. Majd a háztetőt súrolta. Nem volt időnk még félreugrani sem. Csak pillanatra bukkant fel a ködből a farára festett nagy, vörös csillaggal, és máris eltűnt.

– Bár igaz volna, hogy az oroszok támadnak.

Pirók volt a fő katonai szakértő köztünk. Annak idején tizedességig vitte. Sokszor dicsekedett is katonai erényeivel. Mindig a stratégiát meg a taktikát magyarázta.

Legtöbbször felsült vele.

Most azt állította, hogy itt nem várható támadás, mert olyan alaposan kiépített állások vannak a „Krétaváron", hogy azt nem lehet áttörni. Valahol máshol kell jönnie az orosz támadásnak.

Most végre igaza lett. Nem sok idő múlva.

XXIII

Még egy hét és karácsony.

Egyik este, vacsoraosztás után, Udvardival beszélgettem a konyhán. Egyszer csak kopogtak az ajtón.

– Ez itt a 401-es különleges század körlete? – kérdezte a konyhába belépve egy idegen őrmester.

– Igen – feleltük egyszerre mind a ketten.

– No, hála isten, csakhogy végre itt vagyunk – sóhajtott nagyot, aztán kiszólt a sötétbe.

– Ez az emberek, jó helyen vagyunk!

– Hol van a parancsnokság? Mi leszünk az új keret!

Mentem, hogy megmutassam a századirodát. Odakint a sötétben szakasznyi katona várakozott.

Az irodából szaladtam vissza a szállásunkra. Villámcsapásként ért a hír bennünket. Azonnal együtt voltunk valamennyien.

Kezdődött a találgatás: miért, hogyan, hátha, talán, lehet, nem lehet, valószínű.

Abban megegyeztünk, hogy ez katasztrófát jelent. Ha új keret jött, akkor mi maradunk. Sokáig – ha élünk.

Egri megint csak jót tudott kihámozni az eseményekből.

– Először is biztos, hogy megszabadulunk az eddigiektől. Másodszor nem biztos, hogy maradunk. Főleg nem biztos, hogy itt maradunk. Lehet, hogy az új keret se most jött ki a frontra, hanem csak bennünket visznek valahova hátra.

Másnap már mindent tudtunk. Bizony, ezek egészen friss emberek. A mieink meg mennek, de csak a negyven éven felüliek. Csak ketten maradnak itt Pánczél és Feldmayer őrmesterek. Azok korhatáron aluliak.

Vártuk a keret indulását. Nem nagyon mozdultak. Valaki kitalálta, hogy odahaza rendelet jelent meg, hogy aki egy évben egyszer már benn volt katonai szolgálaton, azt abban az évben már nem szabad behívni.

Megvárják tehát az újesztendőt, hogy 1943-ban is legyen szolgálatuk, akkor már nem kell többször bevonulni. Sok okos ember volt köztük.

Én inkább azt hiszem, hogy a legtöbbjüknek nem akaródzott hazamenni. Ilyen jó dolguk soha nem volt és nem lesz odahaza. Egyik-másik, őszinte pillanataiban – amikor a konyhán degeszre ette magát – el is árulta ezt.

Az új kerettel jött egy hadapród is. Idősebb ember volt. Csak két napig tartózkodott nálunk. A második nap estéjén nagy dáridót rendeztek a századirodában. Úgy kurjongattak, mint a falusi legények a kocsmában.

A murinak furcsa vége lett. A századiroda alatt mély pince volt, még Spóner építtette, a kora ősszel.

A repülőgép búgását azonnal kellett Spónernek jelezni. Ilyenkor már rohant is le a pincébe. Egy csapóajtó volt a lejárat felett.

Ezzel a csapóajtóval történhetett valami baj, mert az új hadapródot másnap reggel nyögve, törött lábszárral találták a pince fenekén.

Lehet, hogy azt hitte, afféle magyar, falusi pince, ahol lehet mindig egy kis itókát találni. Meg, úgy látszik, nem ismerte a lejárat fortélyát. Ha légitámadást jeleztek, akkor Sponernak félelmében nem volt ideje lépcsőn lemenni a pince-óvóhelyre, hanem csúszórúdon menekült le.

A hadapródot szánkón vitték kórházba. Három napig volt oda a szánkó. Visszafelé utast hozott.

Rotyits jött vissza.

Meghűlt bennünk a vér. Csak akkor nyugodtunk meg, amikor egy éjszakai keserves jajgatás után, másnap reggel indult is vissza a szán Rotyitssal. Félhalott volt. Láttam. A fején, pofáján, hatalmas zúzott sebek. Szájából – ahogy feje félrefordult, vékony csíkban folydogált a vér, de azért másnap már talpra állt.

Füredit, Brackot hivatta magához. Mindegyiknek apró, meleg holmikat és pár szem bonbont adott át. Hazulról hozta számukra.

Mentegetődzött, hogy nem tudott több csomagot hozni, mert magának is sok volt.

Leveleket is hozott. Csak a gazdagoknak.

Mielőtt hazautazott volna, minket is felkeresett a szállásunkon. Felajánlotta, hogyha összeírjuk a névsort, pontos címekkel, akkor mindegyikünk hozzátartozóját meglátogatja.

Éltünk a gyanúval. Ismertük őt. A címek csak arra kellettek volna, hogy megzsarolja az otthoniakat. Megköszöntük a szívességét, de nem vettük igénybe. Csak néhányan voltak, akik titokban mégis átadták a kért címeket.

Ma már tudjuk, hogy végigzsarolta azokat is, akiknek megkapta a címét, azokat is, akikét itthon megtudakolta. Pénzt, csomagot vett át. Még szerelmet is zsarolt.

Most védekezik, hogy nem tudott többet hozni. Nem is hozott. Részint otthon tartotta magánál, részint meg értékesítette. Azt hittük, nem ér be élve a kórházba. Úgy nyögött, mint aki az utolját járja.

Ónodi vitte szánkón a jablonocsnojei kórházba. Onnan mindjárt továbbirányították. Csak a háromnapi járásra levő központi kórházba vették fel. Ott már ismerték. Onnan hozták betegen hozzánk. Ott ismerték is betegségének eredetét.

Verekedett. Helyesebben őt verték meg. A vonaton összeismerkedett szabadságról jövő katonákkal. Egész úton kártyáztak. Kifosztotta őket. A végén jöttek rá, hogy hamisan játszott. Gyakorlott hamiskártyás volt.

Jól elagyabugyálták, aztán ledobták a vonatról. Akkor sérült meg ilyen csúnyán. De ezt is kibírta.

1942. december 24. Karácsony este.

Kicsit mindenki megilletődött, ünnepélyes. Délután utolsó próbát tartott az énekkar. Az új kerettel még igen jó a viszony. Szeretnénk még javítani. Eddig semmi különös rosszat nem tettek ellenünk.

Van köztük két szervezett munkás is. Az egyik nyomdász, a másik vasas. Egy villamoskalauz meg

egy MABI-tisztviselő tartják leginkább. az érintkezést velünk.

Nagy sütést-főzést csapunk. Itókát is szereztünk. Ma tényleg ünnep lesz.

Mindenki tartogat valami kedves meglepetést a barátai számára. Fazekas egy-egy féldarab szappant ajándékoz, Egri Feri két csomag nagy lyukú tűt oszt szét. Füredi sonkakonzerveket bocsát közre. Pirók egy doboz szivart varázsol elő. Práthtal már huszadszor énekeltetjük el a „csak még egyszer tudnék hazamenni"-t.

Csik karbidot szerzett a Pirók készítette lámpába. Nappali világosság van a szobánkban. Csik Pista is lemászott a kemence padkájáról. Túl meleg volt alatta a kemence.

Jól éreztük magunkat. Felejtettük a bajt, szenvedést és a halált, mely ott ólálkodott körülöttünk.

Vacsora után odasorakoztunk a keret ajtaja elé, és rázendítettünk:

Csendes éj, szentséges éj,
Szunnyad már minden lény,
Csak a szentcsalád virraszt ébren,
Mennyei kisded pihenj szépen,
Mennyei álmok ölén,
Mennyei álmok ölén.

Udvardi tanította be. Ő volt a karmester. Práth meg a szólista.

Nagy sikerünk volt. Az egész keret ott csődült belül az ajtónál.

Betessékeltek bennünket. Egy-egy kupica pálinka meg kézfogás volt a köszönet. Két százas doboz cigaretta meg a ráadás.

– Befőztük őket? – kérdezte Lindi.

– Majd meglátjuk – válaszoltuk egyszerre többen is.

A szokatlan ital, a sok ennivaló tette-e vagy a karácsonyi hangulat, de kivételesen ma este nem vitatkoztunk.

Hazulról, családunkról, otthoni közös barátokról, közös élményekről beszélgettünk. Meg a mozgalomról.

Fejünkbe szállt az ital. Nótáztunk. Még az örökké pesszimista, félrehúzódó Udvardi is szokatlanul víg volt. Práth Karcsi volt a kollektíva kedvence. Nemcsak azért, mert talán a legfiatalabb volt, hanem a legvígabb is.

Soha nem lógott az orra. Pedig most lett volna oka rá. Levelet kapott hazulról. Meghalt az édesapja. Ha beszélgettünk, mindig róla beszélt. Imádta az apját. Még nem hallottunk fiút az apjáról így beszélni. Ezért is szerettük Práthot. Jólesett hallani, ahogy az apjáról beszélt. Ő volt a mozgalmi példaképe is. Az apja is kommunista volt.

A levelet a többivel együtt én kaptam kézhez. Pánczél őrmester adta át.

– Práthnak rossz hírek jöttek – mondta –, meghalt az apja.

Szétosztottam a leveleket. Práthét zsebre tettem.

Ónodival, Némethtel, Klingerrel tanácskoztuk meg a dolgot.

– Ne adjuk oda – javásolta Klinger –, ráér ezt megtudni, ha hazamegy akkor is. Most összeroppantaná.

Jól elrejtettem a levelet, de Práthon kívül mindenki

ismerte a tartalmát. Senki se mondta meg neki a gyászhírt.

Furcsa érzés volt. Práth énekelt. Tréfálkozott, az öregeket ugratta. Én meg folyton arra gondoltam, hogy most lógna az orra valamennyiünknek, ha a levelet átadtam volna. Jobb volt így.

(Sokáig nyomta a levél a lelkiismeretemet. Mikor már a Donon túl fogolytáborban voltunk, gondoltam, no, most megmondom, hogy egy levelét elsikkasztottuk. Práth ekkor éppen beteg volt. Megint nem közöltük vele.

Egy esztendő múlva, éppen karácsony előtt néhány nappal, kisebb csoport indult ki a frontra. Partizánnak. Práth is köztük volt.

Talán soha nem fogunk találkozni. Talán utolsó alkalom, hogy könnyítsek titkomon.

Nem! Mégsem! Majd ráér odahaza megtudni, ha hazakerül egyáltalán. Ha meg nem? Minek megkeseríteni az életét. Megint csak hallgattam.

Már idehaza voltunk Magyarországon. Én már régebben. Práth meg a felszabadító vörös hadsereggel jött. Mindjárt az első napokban találkoztunk. Akkor már megkereste a családját. Már mindent tudott. Csak most vallottam be neki bűnömet. Bűn volt-e vajon?)

Éjfél körül járhatott az idő. Nem is gondoltunk lefekvésre. Holnap munkaszünet lesz. Karácsony az karácsony, még a fronton is.

Erős kopogás zavarta meg hangulatunkat. Valaki az ajtón dörömbölt.

– Emberek, engedjenek be.

Nem szívesen nyitottunk ajtót. Szinte valamennyien

éreztük, hogy vége lesz a jó, ünnepi hangulatnak. Féltettük. Kicsit mindannyian otthon voltunk. Most visszaestünk a frontra.

Az irodista őrvezető jött be. Az, aki a MABI-nál volt tisztviselő.

Tántorgott. Dőlt belőle a pálinkaszag.

– Van-e maguk között református?

Néhányan jelentkeztek.

– Hát akkor mi hittestvérek vagyunk – jelentette ki olyan kézmozdulattal, ahogy a ripacsok lengetik a kezüket a színpadon.

Megcsókolta, megölelte a hittestvéreit. Gusztustalan volt a részeg ember barátkozása. A felfedezett hittestvérek próbáltak ugyan tiltakozni a testvériség ellen, főleg a testvéri ölelés ellen. Undorodva tűrték. Nem lehet egy kerettag „testvéri" ölelésétől elzárkózni.

– Testvérek! Van-e valami ennivalótok?

Volt. Lópörkölt. Egy csajkányit evett meg. Meg egy fél komiszkenyeret.

– Majd holnap duplán megadom, testvéreim – ígérte.

– De most már inni is kellene ám!

Azt is adtunk neki abban a reményben, hogy megszabadulunk tőle. Ettől még jobban ottragadt. Szent énekeket és profán dalokat énekelt felváltva.

Egy kicsit csipkelődtünk, kicsit gúnyolódtunk vele. Később politizáltunk. Vad butaságokat mondott.

Pertut ivott velünk.

– Tudjátok, én is közétek tartozom. Én is törvénytelen vagyok, mint ti. Hehehe, mert nem volt apám, azért vagyok törvénytelen, hehehe.

No, gondoltuk, hogy ha mi csak az apánk miatt lennénk törvénytelenek, azt kibírnánk.

– Én szeretlek benneteket, hehehe.

– Én veletek tartok, hehehe.

Legalább egy félórán keresztül bizonyítgatta, hogy ő is elvtárs. Minden mondat után röviden hehehézett.

Aztán egyszer csak megvadult. Előkapta a revolverét. Azt nyomkodta az orrunk alá.

– Az anyátok istenit, mind megdöglötök holnap, ha el meritek árulni, hogy mit mondtam.

Hiába bizonygattuk, hogy dehogyis fogjuk mi megmondani. Tovább is ott hadonászott a revolverével. Hol egyikünket, hol másikunkat vette célba.

– Mit lehet csinálni ilyen részeg döggel? – suttogtuk egymásnak.

– Ki kell valahogyan tenni.

Már köszöngettük a szíves látogatását. Már a lefekvést emlegettük. Mégse ment. A szoba közepén állva szónokolt. Frőcsögött a nyála. Rázta az öklét. A másik kezében meg a pisztollyal hadonászott.

– Ha kitudódik, hogy itt voltam, én is megdöglöm, de ti is.

Na, ettől igazán nem ijedtünk meg, de már untuk a karácsonyi cirkuszt, amely először még csak nevetséges volt, azután már utálatos, undorító, förtelmes.

– Őrvezető úr keresik! – szólt valamelyik az ajtóból.

– Eloltani a lámpát! – adta ki az utasítást. – Ne lássanak meg, ha benyitnak.

Eloltottuk a lámpát. Az ajtóhoz ment. Kileselkedett. Kint nappali világosságban ragyogott a hóval borított környék. Holdtölte volt.

Végre elment.

A mi karácsonyi hangulatunk meg elszállt. Amilyen jól kezdődött a szent este, olyan rosszul fejeződött be. Sajnáltuk.

Karácsony napján keserű szájízzel ébredtünk. Nem volt ünnepi a hangulat. Fáradtak, levertek voltunk. Olyan sokat vártunk a karácsonyestétől. Annyira készülődtünk rá. Olyan jól kezdődött.

Most fanyalogva gondoltunk vissza. Levertség vett rajtunk erőt. Idegesek voltunk. Egymással is állandóan zsörtölődtünk.

Mindegy. Nem lehet már a tegnap estieket meg nem történtté tenni.

Bosszúra gondoltunk az őrvezető ellen, aki elrontotta a szent esténket. Egyöntetű volt a határozat, hogy követelni fogjuk a megzabált kenyér megtérítését.

Délután bementem hozzá a kenyérért. Lesz, ami lesz. Nem volt veszélytelen feladat. A régi kerettagokkal ezt nem mertük volna megtenni. Ezeket nem kényeztetjük el. Kértem, adja meg a kenyeret. Éhesek vagyunk. Nekünk szűkebb az adagunk, mint az övék.

Kidobott.

Ordított, szitkozódott. Én meg nem tágítottam.

A lármára odajött Krémer zászlós is.

– Mi történik itt?

– A kenyerünkért jöttem, zászlós úr jelentem.

– Miféle kenyérért?

Az őrvezető vörös lett, mint a pipacs. Le akart torkolni. Meg akart a feleletben előzni.

– Én akarok neki adni.

Közbevágtam:

– Dehogy akar őrvezető úr, és nem is megyek el a kenyér nélkül.

– Hát mondják meg már, miféle kenyérről van szó? – szólt ránk erélyesen Krémer.

– Amit este kölcsönkért az őrvezető úr.

– Hogyhogy kölcsönkért?

– Kölcsönkért.

– Na, most már akarok tudni mindent. Jöjjön az irodámba – szólt rám.

Ott aztán elmondtam az éjjeli esetet. A szónoklást nem. Csak a lópörköltet meg a kenyeret meg a pálinkát.

Mindjárt jegyzőkönyvbe vette, amit mondtam. Aláírtam.

Egy félóra múlva az őrvezető egy egész kenyérrel és egy üveg pálinkával állított be a szállásunkra.

Nagyon szelíd volt.

Majdnem síró hangon nyögte:

– Jól elbántak velem. Kidobtak az irodából. Most már én is kivonulhatok. Nem ezt érdemeltem volna maguktól.

– Mi se – válaszoltuk kórusban.

Az elrontott karácsonyestéért fizettünk meg.

XXIV

Már esteledett, amikor váratlanul munkára szólítottak bennünket. Úgy volt, hogy ma nem lesz kivonulás.

Tíz embernek kell kimenni. Spanyollovasokat hordani a Don partjára. Már egy hete ez a főfoglalkozásunk.

Spanyollovas? Sokat hallottunk róla az első világháborúban. Most közelről ismerkedünk vele.

Nem más ez, mint három-négy méter hosszú, összetákolt fűrészbak, amelyet át meg átfonnak szögesdróttal. Az utászok készítik a faluban. Onnan hordjuk ki az első vonal elé, a Don partjára.

Komisz munka. A rozsdás szögesdrót minden karcolása gennyesedést idéz elő. Arcunk, kezünk tele karcolással, gennyel is. Reggelente ezernyi újabb szakadás ruhánkon. Nem nagyok. Csak pár centisek. De sok. Mégis be kell varrni mind, mert ha nem – továbbszakad.

Ma este a „cigány" jön velünk. Muzsikus cigány. Kerettag. A hegedűjét is magával hozta a frontra.

Egész nap azt nyekergeti. Istentelenül hamisan játszik. De játszik, ha kell, ha nem. Mindenki menekül a közeléből, ha rázendít.

Jó gyerek, de rettenetes gyáva. Minden lövésre ijedten néz körül. Ha meg a lövések sűrűsödnek, úgy ül, mint aki futásra készül. Se éjjele, se nappala a félelemtől. Azért muzsikál olyan sokat. Azzal hessegeti a félelmét. Azért játszik biztosan hamisan is. Minden lövésre melléfog.

Még nem volt kint a vonalban. Ma jön ki először. Úgy bújik közénk, mint a csirke a kotló alá.

Töviről hegyire faggat bennünket, hogy is van odakint. Már mint az első vonalban.

Ijesztgetjük. Mi öreg frontosok vagyunk. Már a kilencedik hónapot töltjük a fronton. Nem hiszi el, hogy itt, ahol ennyit lőnek, ennyi ideig életben lehet maradni.

Igaza van. Nem volt könnyű dolog kibírni ezt a kilenc hónapot. Kilenc nehéz esztendőnek is sok lett volna.

Árpád, Sas, Fecske, Sólyom, Farkas, Bölény, mind egy-egy jól kiépített bunkerközpont. Ma a Sasnál dolgozunk. Már voltunk itt, amikor Pirók nyaklövést kapott.

A hideg húsz fokon felül lehet. A hó úgy csikorog rongyokkal körülkötözött bakancsunk alatt, mintha új, nyikorgós cipőben járnánk.

A bakokért vissza kell mennünk a csalitos mögé, addig kocsikon hozzák ki.

Ketten-ketten viszünk egy bakot. Az én párom állandóan Németh Pista. Ennek a mesterségnek is megvan a maga fortélya. Az elöl menő a bal vállán, a

hátsó a jobb vállán viszi a bakot. Aztán egyszerre kell lépni. Néha eltévesztjük a ritmust. Akkor valamelyik elesik a síkos, göröngyös úton. A szöges, drótos tákolmány meg hegyibe.

Ma este különösen rossz terepen visszük a spanyollovasokat. Árterület. Embermagasságú fűzfa-bokrok borítják. Itt nincs út. Csak az előretolt őrszemek által kitaposott csapás jelzi az irányt.

Fűzfa-bokrok ágai citeráznak a bak dróthuzalán. Mi Némethtel az utolsó pár vagyunk. Ha egy-egy pillanatra megállunk, az elöljárók felől olyan zaj hallatszik, mintha elefántcsorda csörtetne végig a csapáson.

Ez áthallatszik a Donon. Itt egy tüsszentést is meghallani túlról.

Az oroszok már észrevettek bennünket. Meghallották a lármát. Aknáznak. Jobbra-balra robbannak tőlünk. Nem messze. Ötven, száz méternyire. Jól céloznak. Ilyenkor kicsit megállunk. Letesszük a bakot, és lefekszünk mellléje a jégre, a hóba.

Nem hideg. Sőt. Jó érzés. Szinte húz vissza. Marasztal. Jó lenne így maradni sokáig. Nagyon sokáig. De nem hagyjuk magunkat, mert az a halál lenne.

– Gyerünk tovább! – súgjuk egymásnak, ha a tüzelés alábbhagyott.

Megyünk tovább. Elhaladunk az utolsó őrszem mellett is, aki egy embermagasságú kerek gödörben sílbakol. Egy lépést sem tud tenni benne, csak akkora.

Hordó alakú földkoporsó egy ember részére.

Ez az őrszem mondja meg, hogy hova kell letenni a bakokat.

Az elsők már jönnek visszafelé. Az őrszemnél megvárnak bennünket.

Ott sorakoznak a bakok a Don-parton. Egymás mellett, sorjában. Még össze kellene dróttal kötni a miénket a mellette levővel.

Nem ezt csináljuk, hanem a túlsó oldalt figyeljük. Ott szabadság lenne számunkra. Csak néhány száz lépés. Ezt kellene megtenni. A túlsó partot nem lehet látni. Hatalmas jégtorlasz emelkedik itt a parton a spanyollovasokon túl, az fogja el a kilátást.

De azon túl mi lehet? Víz? Odabent azt mondják, hogy még mindig zajlik a Don. Odább kellene menni, hogy megnézhessük. Nem lehet, mert ott másik őrszem van.

Vissza kell menni. A fiúk már előrementek. Nem messze várnak bennünket.

Elértük őket.

Már megint lőnek a túlsó partról. Gépfegyver szól: – Tö-tö-tö-tö – tö-tö-tö-tö.

Négyes sorozatok. Mindenki levágódott az útra, mert a golyók ott fütyülnek el az orrunk előtt, a fülünk mellett.

Mi is lefekszünk. Még egyre szól a gépfegyver. A fűzfa-vesszők recsegve törnek le egy-egy találattól. Egyébként az egész környéken csend. Csak éppen itt lőnek ilyen veszettül. Úgy látszik, lehallgattak bennünket.

Végre csend van.

Készülődhetnénk. Csik Pista fekszik legközelebb hozzám. Csak most nézem, hogy milyen furcsán fekszik. A két keze messze előrenyújtva, mint amikor valaki elesik, és a kezét védőleg előretartja.

A feje körül meg furcsa, fekete, nagy folt.

Odakúsztam hozzá.

Halott volt. A halántékából vékonyan csörgedezett a vér. Az feketedett ott a havon, a feje körül.

Körülnéztem.

Csak ketten-hárman mozogtak. A többi élettelenül feküdt.

A kis Somogyi Jóska ült fel.

– Jaj, meglőttek – nyögte.

Odakúsztam hozzá.

– Mi baj, Jóska?

– Itt... meglőttek. – A szíve felé mutatott.

Fél térdre ereszkedve, egyik kezemmel átkarolva tartottam, a másikkal meg a zubbonyát akartam feltépni, hogy a sebet megkeressem, amikor újra megszólaltak a gépfegyverek odaát:

– Tö-tö-tö-tö – tö-tö-tö-tö.

Hirtelen, mintha valaki kirántotta volna a kezemből, Somogyi hanyatt vágódott. Utánakaptam, újra felemeltem.

Már halott volt. Most pont a homloka közepéből bugyborékolva folyt végig arcán a vér.

Kiejtettem a kezemből. Térden állva, irtózattal néztem rá. Csik... Somogyi...

De mi van a többiekkel?

Csak most döbbentem rá, hogy mások is vannak itt.

Práth már ott szorgoskodott Ferenczy körül.

– Mi van, Karcsi? – súgtam oda.

– Meglőtték.

– Él?

– Él. Menjél Friedhez.

Fried ott feküdt féloldalra dőlve, felhúzott lábakkal. Nyögött.

– Mi van veled?

A fejével bökött a keze felé, amely véresen, csonkán ott feküdt az ölében. Két zsebkendőt, két rongyot bogoztam össze, azzal szorítottam el a szétlőtt karját. Azért a vér tovább csörgedezett belőle. Csak nem ömlött.

Három halott, két súlyos sebesült. A halottakat otthagytuk az úton, úgy, ahogy volt. Még egyszer visszanéztem rájuk. Ez volt a végtisztesség. Ez volt a tiszteletadás a mártíroknak.

Közben újra lőttek. Szakadatlanul. Szüntelenül. Itt nem lehet mozogni. Mégis mennünk kell, mert a sebesültek elvéreznek.

Úgy, hason csúszva húztuk magunkkal jó darabig őket. Addig, amíg gondoltuk, most már itt védve vagyunk a golyótól. Öten csetlettünk-botlottunk a két sebesülttel. Csak lépésenként haladtunk előre. Pár méternyi út után már pihennünk kellett, aztán tovább!

Tovább, mert hát ha meg tudjuk menteni őket. Örökkévalóságnak tűnt, míg beértünk az állásokba.

A cigányt kerestük. Ott gubbasztott az egyik bunker mélyén. Alig tudtuk előkotorni. Jelentettük, hogy mi történt. A három halottat is.

– Biztos megszöktek. Most csak ráfogják, hogy elestek.

– Tudja mit, jöjjön velem, én megmutatom magának, hol fekszenek – horkant rá Német Pista dühösen.

Inkább elhitte.

Kértük, hogy kerítsen szánkót a sebesültek részére. Így nem tudjuk bevinni őket. Kötszert is szerezzen. Becsületére legyen mondva, megpróbálta.

Szánkót szerzett is. Kötszert nem. Azt mondták nincs. Nem adtak.

A két sebesültet egymáshoz kötözve, rászíjaztuk a szánkóra. Így indultunk el.

Útközben az egyik munkásszázad körlete előtt mentünk el. Ismertük őket. Volt köztük orvos is. Bezörgettünk hozzájuk. Felkeltettük őket. Ing meg alsónadrág-cafatokból téptünk kötszert, azzal kötözte be őket az egyik muszos orvos. Nekik sem volt gyógyszerük, se kötszerük.

Ferenczinek medencecsontján át hatolt be a golyó. Friednek a bal alsó karját roncsolta szét.

Bevonszoltuk őket az elsősegélyhelyre. Kis parasztházikó volt az egyik horhosban. Udvar, fészer, istálló, telis-tele volt sebesültekkel. Nyögtek, jajgattak, rimánkodtak, imádkoztak, az Istent hívták és az Istent szidták. Orvosért könyörögtek meg vízért. Volt, aki a feleségét hívta, mások meg a gyermekeik nevét motyogták. Az egyik felkötött kezű, bepólyált fejű honvéd a sisakját kereste. Mindent átkutatott érte. A szanitéceket szidta, akik ellopták tőle.

A haldoklók hörgésére senki sem figyelt. Aki már elcsendesedett, azt kétszer-háromszor is megrázogatták a hordágyon, aztán ketten megfogták és vitték ki a ház elé. Ott szánkóra tették, egy sort hosszában, aztán föléjük egy sort keresztben. Úgy, mint a hasábfát, ha ölbe rakják. Jó magasra tették a szánkót. Csak akkor indult el. Gyorsan tellett a szánkó.

Ferenczit, Friedet nem akartuk otthagyni addig, amíg az orvos meg nem vizsgálta őket. Sokáig kellett rá várni. Talán órákig. Mégsem tudtuk megvárni. Elzavartak bennünket.

Munkaszolgálatosok nem kívánatosak ilyen helyen. Még sebesülten sem. Csak holtan.

Mi is holtfáradtak voltunk, mire hazaértünk. Úgy zuhantunk fekhelyünkre. Idegeink felmondták a szolgálatot.

Délfelé Krémer hivatott magához. Két nap pihenőt adott. Ránk fért.

Este mégis ki kellett vonulnunk. Csak nekünk ötünknek, akik életben maradtunk. A halottakat kellett eltemetni.

Büntetésből kellett kimennünk, amiért otthagytuk őket, ahol elpusztultak.

Nappali világossággal sütött a hold. Istenkísértés volt ilyenkor a két vonal közt mászkálni.

Mégis mennünk kellett.

A halottak úgy feküdtek, ahogy otthagytuk őket. Csákányt, kapát vittünk magunkkal a sírásáshoz.

Éppen az hiányzana, hogy most itt csákányozni kezdjünk. Mindjárt magunknak is áshatnánk a gödröt.

Kerestünk a közelben három gránáttölcsért. Kilapátoltuk belőlük a havat. Ez lett a sírgödör.

Belefektettük őket. Nem valami lakályos sír volt, az igaz. Oldalra fektetve, egy kicsit kétrét hajtva azért belefértek. Havat szórtunk rájuk. Jó magasan, nehogy kilátsszanak alóla.

Práth aggodalmaskodott, hogy mi lesz, ha a hó elolvad róluk.

– Hol leszünk mi már akkor – nyugtatta meg Udvardi.

A tavaszi áradás elvisz innen mindent. A hullákat is.

Nem kellett megvárnunk a tavaszt.

De előbb még elbúcsúztunk a régi kerettől, mely január másodikán indult haza. Eddig egész nap csak sütöttek-főztek, kártyáztak, és a kemence mellé húzódva pipáztak. Itt egyébként mindenki rászokott a pipára.

A búcsúzás nem volt valami nagyon barátságos. Néhányan, a rendesebbje, felkeresett bennünket, és titokban feljegyezték otthoni címeinket, hogy hírt vigyenek rólunk. Néhányan levél elvitelére is vállalkoztak.

Még aznap délután a Beszkártisták nevében Onodi, Pásztor, Pirók, Némethből álló küldöttség ment Krémerhez megérdeklődni, mi van a Beszkárt által küldött csomagjainkkal. Tudtuk, hogy ott vannak.

Ötkilós csomagok, nemzetiszínű papírszalaggal körülragasztva. Típuscsomag. Láttuk az irodán egymásra felrakva. Már egy hete itt vannak.

– Majd holnap kiadják – jöttek vissza a válaszszal. Vártuk a csomagokat. Hiába.

Hiába, még ilyen rendes embereket is megfertőzött a szerzés ördöge. Néhány meleg holmiért a becsületüket adták el.

XXV

1943. január tizenkettedikén csoda történt. Megjöttek a felváltó csapatok. Nem a mieink, hanem a harcoló alakulatoké.

Nem az volt a csoda, hogy megjöttek, hanem az, hogy felszerelés nélkül jöttek. Csak úgy, mintha kirándulásra jöttek volna. Fegyver és téli felszerelés nélkül. Még téli sapkájuk sem volt. Majd cserélnek a vonalban levőkkel.

Nem lesz éppen kellemes a tetves, használt, mocskos, birkamellényeket meg sapkákat felvenni.

Na, de ez nem a mi dolgunk, gondoltuk.

Éjjel mentek ki váltásra. A régiek boldog kacarászással jöttek visszafelé. Egy-kettő, az ismerősök közül be is szólt hozzánk búcsúzóul.

Sok jót kívántunk nekik. Tőlük is küldtünk üzenetet haza.

Ezen az éjjelen friss szalmával terített tehervagonban utaztam. Jóleső érzés volt, ahogy a vonat lengése dajkált. Örültem, mert a vonat szokatlan sebességgel futott. Így hamarabb jutunk haza. Nem kell

tizenegy nap hazáig, mint amennyi kellett, amikor kifelé jöttünk. A teherkocsi rácsos ablakán meleg en sütött be a nap. Éppen a szemembe. Nem nyitottam fel. Lustán nyújtózkodtam el a friss szalmán. Csak hadd ringasson a vonat. Sokat pihenek. Legalább, mire hazaérek, nem látszik meg rajtam a frontszolgálat.

Hatalmas dörrenés. Vonatunk imbolygni kezdett. Felugrottam.

Hirtelen nem ismertem ki magam, hol vagyok. Félhomály. A többiek is talpon voltak.

– Hű, ez a ház tövit érte – szörnyülködött Pásztor.

Csak most ébredtem fel. Nem a vonaton voltam, hanem egy Don-parti faluban, a muszos szálláson.

Az első dörrenést sok más követte. Ott robbantak a gránátok a körlet közelében.

– Meg kell nézni, mi van kint – adta ki az utasítást Ónodi.

Kitártam az ajtót, mely a Krétavár felé nyílott.

A félhomályban láttam, hogy a magas hóban hosszú emberkígyó tekerődzött felfelé a dombra.

Ijedve meg félig kárörömmel is, ismertem fel, hogy a tegnap este leváltottak voltak, köztük a tegnap elbúcsúzott ismerősök is.

– Mi lehet itt? – szóltam be. – Jönnek vissza a leváltottak.

Mind az ajtóba tódultak. Nem tévedtem.

– Talán tévedésből váltották le őket. Lehet, hogy más csapatot kellett volna leváltaniok – próbálta valamelyik megoldani a rejtélyt. Ilyesmi errefelé előfordult már.

Újabb meglepetés. Új munkásszázad érkezett. Csupa friss ember. Ott álltak meg előttünk.

Majdnem táncra perdültünk hirtelen.

– Itt vannak a mi felváltóink is – ordított be Pirók.

– Kik vagytok? Honnan jöttök? Hányasok vagytok? Itt maradtok?

Röpködtek a kérdések. A válaszokból csak egy volt a fontos: itt maradnak.

Akkor mégiscsak a mi felváltóink. Úgy is mondták nekik, hogy egy másik musz századot fognak leváltani.

Egy kicsit elvesztettük az örömtől az eszünket. Se láttunk, se hallottunk. Szaladgáltunk összevissza, konyhától az istállóig, az istállótól a századirodáig, onnan meg oda az új század kocsijáig, ahol ácsorogva várták az új jövevények azt, hogy mi lesz velük.

Parancsnokuk Krémerrel tanácskozott. Már jelölte ki a házakat, melyekben az új század fog elhelyezkedni, amikor egy csapatcsendőr őrmester jött, és ordítva parancsolta le az útról a musz századot.

– Kocsikat be az udvarokba! Szabaddá tenni tíz perc alatt az utat – kiabálta, és rohant tovább.

Még tanakodtak a kocsisok, hogy ki melyik udvarba hajtson be, amikor futva jött vissza az őrmester.

– Mindenki sorakozó! Kocsisok, szakácsok, szabók, csicskások is! Csákányt, ásót, lapátot hozni.

Először azt hittük, hogy csak az új századnak szólt a parancs, de aztán bennünket is sorakoztattak.

Rohantam be a szállásra. Legalább egy falatot eszem előbb. Ki tudja, hogy mikor jövünk be a munkáról.

Csonttá fagyott kenyeremet a forró kemencébe dugtam, hogy egy kicsit felengedjen, hogy tudjak legalább egy karajt szelni belőle. Nehezen ment. Zsebre tettem a levágott kenyeret meg egy doboz konzervet, a szökés esetére félretettből.

A menet elején mi mentünk, a 401-esek. Egy őrmester jött velünk az új keret tagjai közül. Odahaza a Démusz-étteremben volt pincér. Két őrvezetőt is adtak mellénk.

Nem tudtuk, mi lehet az a sürgős munka, ahova ilyen gyorsan, egyszerre, annyi embert visznek ki. A fronttal ellenkező irányban mentünk. Visszafelé.

A falun túl furcsa dolgokat láttunk. Ijedt képű katonák futottak hajadonfőtt visszafelé. Puska nélkül. Másutt meg a vállra vetett puskáról nagy tábla szalonnák lógtak le.

Tisztek ordítottak az út mentén a kószáló katonák felé.

– Tizenhetesek itt gyülekezés!

– Tizenhét per kettő ide hozzám!

Ketten-hárman oda is mentek egyikhez-másikhoz, a többi fütyült rájuk, és árkon-bokron csörtetve igyekezett tovább visszafelé.

Egy út menti kápolna előtt piros sávos nadrágú magasrangú, katonatiszt jókora nagy sípból adott különböző jelzéseket. Négy-öt másik tiszt ott sürgött-forgott körülötte. Mindegyiknél szétnyitott fronttérkép volt.

– Mi történik itt – súgtunk össze.

– Biztosan betörtek megint az oroszok. Úgy látszik, megint erős felderítés volt. Szétugrasztották őket – állapította meg egykedvűen Lindauer.

– Te, itt nagyobb cirkusz van, mint egy betörésnél – vitázott Pirók –, nagyon kapkodnak ezek. Jó lesz figyelni fiúk.

Vitéz Nemes Tompos utászőrmester várt bennünket. Ismertük. Többször dolgoztunk már a keze alatt. Különösen bennünket, Beszkártistákat nem állhatott. Talán azért, mert az öccse is Beszkártista volt. Sokat érdeklődött az öccse iránt. Mi meg nem sokat és főleg nem jókat mondtunk róla. Nem közülünk való volt.

– Gyerünk itt fel – mutatott rá az előttünk levő dombra.

Elöl ment. Vissza-visszanézegetett, nem marad-e el közülünk valaki. Elmaradt. Az őrmesterünk.

Fent a dombtetőn egy utászhadnagy várt bennünket. Egy darabig tanácskoztak Tompossal. A térképről mutogatott neki valamit.

Aztán a domb peremén lábnyommal kijelölték, hogy hol kell lövészárkot ásni.

– Amíg készen nem lesznek, ne engedd el őket – utasította a hadnagy vitéz Tompost.

Közben körülnéztünk kicsit. A domb mögött vitt el a környék egyetlen kövezett útja. Errefelé csak Sztálin útnak hívták.

Hosszú, végeláthatatlan kocsisor ment rajta a fronttól visszafelé. Ez nem volt feltűnő, máskor is jöttek-mentek itt az ilyen karavánok.

Ez a domb volt a környék legmagasabb pontja. Messze, nagyon messze lehetett ellátni. A fehér hó-

mezőkön minden kis sötét foltocska tisztán látszott.

Amerre csak elláttunk, mindenütt visszafelé tartó magányos vagy kisebb csoportba verődött katonákat láttunk.

– Te, Pirók, itt nagy baj lehet elöl. Ezek menekülő katonák. Itt nagy egységeket verhettek szét.

– Inkább figyeljetek – intett le Ónodi bennünket. – Nézzétek.

Nagyon-nagyon messze, ott, ahol a Dont képzeltük, hosszú rajvonalat lehetett látni. Sokáig figyeltük: az is felénk tart-e.

Még munka közben is állandóan oda-oda pislogtunk.

Először a havat lapátoltuk el a kijelölt vonal felett. Csak azután kezdtünk csákányozni.

A vastag hóréteg alatt csak vékonyan fagyott a föld. Könnyen ment a munka. Mégis nehezen haladtunk, mert többet nézegettünk, mint dolgoztunk.

A hadnagy is meg Tompos is eltűnt a közelünkből. Velünk csak a két fiatal őrvezető volt. Az új musz századdal pedig egész szakasznyi keret.

Füredi és Pirók között dolgoztam.

– Jhuuuuj! – süvített el felettünk egy akna. Ott robbant fel tíz méternyire tőlünk.

Jhuuuuj – jhuuuuj – jhuuuuj – visított most már egész sorozat, és már robbant is.

Füredi mögöttem elvágódott.

– Jaj, megsebesültem – nyögött.

Most már porzott a hó körülöttünk.

– Gyerünk, fiúk le a horhosba – kiáltotta Pirók. Nem kellett biztatni senkit. Futott mindenki. Fü-

redit is magunkkal cipeltük. A derekába kapott szilánkot. A szerszámokat meg otthagytuk.

Futás közben ketten is elvágódtak. Az egyiknek a sarkát tépte le a szilánk. A másik ottmaradt végleg.

A horhos, kis mélyedés volt a hegy oldalán. Olyan páholyféle, ahonnan jó kilátás nyílott a front felé.

Hason fekve, a mély hóban lapultunk, de azért csak a front felé figyeltünk.

– Figyeljetek! – súgtuk egymásnak. – Látjátok a rajvonalat? Azok nem magyarok lesznek.

Nagyon messziről apró, mozgó alakok közeledtek. Fehér ruhás emberek.

Motorbúgás hallatszott. Hanyatt feküdtünk. Figyeltük, milyen gépek. Magyar? Német? Orosz? Nagy köröket írtak le a levegőben. Mindig alacsonyabban szálltak felettünk.

A gépek farán szovjet csillag. Oroszok. Felfedeztek bennünket.

Most már bújnánk bele az édes anyaföldbe. Géppuskázni fog bennünket. Honnan tudná, hogy kik vagyunk.

A halált várjuk, ahányszor elszállnak felettünk.

Most egészen alacsonyan szállt el az egyik, éppen csak hogy rá nem szállt a dombtetőre.

Aztán elment. Fellélegeztünk.

Biztosan felismert bennünket, hogy muszosok vagyunk. Azért nem lőtt. Ez máskor is előfordult már.

Mérgelődtek is eleget a kerettagok, amiért – ahogy ők mondották: „Zsidókra nem lőnek az oroszok."

Egyébként ez közhiedelem volt végig a fronton. És valóban: nemegyszer előfordult, hogyha muszo-

sok dolgoztak a belőtt területen, akkor a túloldalról abbahagyták a tüzelést.

Most mindenesetre épen vittük el az irhánkat.

Váratlanul a hadnagy toppant közénk. Dőlt róla az izzadság.

– Az Úristenit a bandájának, hát itt lógnak? Gyerünk kifelé dolgozni!

– Nem lehet, hadnagy úr – védekezett valamelyik –, nagyon belőnek az oroszok. Már két sebesültünk van meg egy halottunk.

Szó nélkül otthagyott bennünket. Felfelé csörtetett a dombon, félvállról szólt vissza:

– Mindjárt visszajövök, de nehogy itt találjam magukat.

A két sebesülttel két-két ember elindult vissza a falu felé.

Megszámoltuk, hogy megvagyunk-e mindnyájan. Egy hiány van.

– Ki lehet?

Találgatjuk. Végre kiderül, hogy Herczka Sanyi.

– Mi van vele?

Senki se tudja. Futás közben senki sem vette észre, hogy eltűnt.

Néhány perc múlva a domb peremén megjelent Herczka. Vállán tíz vadonatúj csákánnyal, méltóságteljesen sétált. Körülötte pillanatonként robbantak az aknák. Nem izgatta. Mintha a világ legtermészetesebb dolga volna, amit csinál. Vagy már nem tudta felfogni, hogy mi az?

Odajött közénk. Valamelyik rátámadt:

– Meg vagy őrülve. Fene egye ezeket a csákányokat, megtaláljuk, ha kell még azokat

Herczka bambán vigyorgott. Már nem értette azt, ami körülötte történik. Csak embergép volt, amelyik jár, lélegzik, dolgozik is, de már nem tudja, hogy mit, miért.

Németh Pista kúszott oda hozzám.

– Te, Pirók azt mondja, hogy azok ott oroszok – mutatott a front felé, ahol a fehér köpenyes alakokat már tisztán lehetett látni.

– Miből tudja?

– Mindig csak előre jönnek. Nem lőnek visszafelé. Ezek nem menekülők, hanem előrenyomulók. Nagyon rendezetten, szabályos rajvonalban jönnek.

– Logikus – válaszoltam –, akkor tenni kellene valamit.

Odacsúsztam Pirókhoz.

– Te, beszélni kellene ezzel a két őrvezetővel. Talán ezek is jönnének velünk?

Odamentünk hozzájuk.

– Na, mit szólnának, ha ezek oroszok lennének – mutattunk az egyre közeledő fehér alakokra.

– A fenéket. Hát nem gondolják, hogy akkor nyugodtan feküdnénk itt?

Egy óra múlva – úgy dél körül járhatott az idő – egyszerre hárman – hárman tettük a két őrvezető puskájára a kezünket.

– Jönnek velünk?

Igent bólintottak. A fehér köpenyes rajvonal egyre közeledett már.

Megindultunk feléjük.

Elöl a szlovén fiú, aki büntetésből került hozzánk. Ő tudott az oroszokkal beszélni. Vállán vitte a két őrvezető puskáját.

Hatalmas szál, nevető, villogó fogú, fiatal, fehér köpenyes óriás állta el az utunkat. Mögötte három ferde szemű, mogorva mongol.

Feltartottuk a kezünket.

Az óriás leheveredett a hóba. Mutatta, hogy mi is üljünk le. Cigarettával kínált bennünket.

Engem csak a három mongol izgatott. Lövésre készen fogták ránk a géppisztolyt. Nem jó érzés volt.

Szóltam Ferinek, a szlovén fiúnak.

– Mondd ennek a bácsikának, tetesse le velük a puskát. A fene se akar megszökni. Mondd meg neki, hogy örülünk, hogy itt vannak.

Lefordította. A gyerekóriás nagyot nevetett. Intett a mongoloknak. Azok is leültek. Rágyújtottak.

Öt perc múlva már csókolóztunk a mongolokkal is. Cigarettával kínáltak bennünket. Nyugodtan ültek, és kérdezgettek.

– Inkább talán indulnánk, fiúk – indítványoztam. – Jobb lenne már odaát lenni a Donon. Akkor leszünk csak igazán biztonságba. Ezek elbeszélgetnek velünk holnapig.

Nekiindultunk. A nagy orosz és Ónodi Jóska férfiasan megcsókolták egymást. A nagy óriás mutatta meg az utat, amerre leghamarabb jutunk át a Donon.

Most már vigan köszöngettünk a szembejövő szovjet katonáknak. Senki se kérdezte, kik vagyunk, mit keresünk.

Nagyon gyorsan esteledett. Pásztor és néhányan kijelentették, hogy nem tudnak már tovább jönni. Épp az elhagyott lövészárkoknál álltunk. Átkutattuk. Nekünk már gyakorlatunk volt ebben. Mindenki szerzett kenyérzsákot, csajkát, kanalat és élelmet,

amennyit csak tudott. A tiszti bunkerekben még fehérneműt is találtunk. Egyesek ezt is becsomagolták.

Pásztorék ottmaradtak éjjel az egyik jól berendezett tiszti bunkerban. Még fűtőanyag is volt. Mi tovább mentünk.

Cél: át a Donon.

Óriási tömegű jármű jött velünk szembe.

Egyetlen lovas kocsi se. Csupa autó, motorizált ágyúk, lőszeres kocsik és katonaság. Katonaság, ezertízezer szám.

Egészségesek, fiatalok, jól öltözöttek.

– Te Úristen, hogy néznek ki ezek mellett a mi katonáink.

Magunkról már nem is beszéltünk.

Jó késő éjszaka volt már, amikor végre mi is átmentünk a Donon, jéghídon. Azon jött a hadsereg is.

De itt nincs megállás.

– Davaj, davaj! Tovább!

Dovidovkára irányítottak bennünket az útkereszteződésnél álló eligazítók.

Bizony hajnalodott, mire Dovidovkára beértünk.

– Most már igazán szabadok vagyunk – sóhajtottunk fel örömmel.

BAKONYI VIHAR.

Úrkúttól csak félóra a Kab-hegy. Persze, aki meg akarja mászni, annak több idő kell. A hegy lábánál, erősen lejtős tisztás szélén állott, még a második világháború végéig is, az Ortozi tanya. Csak a háború legvégén – amikor a németek mindent pusztítva visszavonultak, égették fel a tanyát.

A háború előtt sokat jártunk ide természetjárók, kirándulók. Gyönyörű volt a vidék. Lent a hegy lábánál ritka bükkös, mely elég árnyat adott, de nem tette hideggé az erdőt. Feljebb sötéten égre törő sudár fenyves. A déli oldalon, a tanya felett, jó nagy darab somos terült el. Szeptemberben, kisasszony nap táján mindig kosarakat is vittünk magunkkal. Rubintpiros sommal szedtük tele. Ismertük a vidék minden hajlatát. Ezért is szerettünk idejönni meg azért is, mert Pap bácsi, az öreg erdőkerülő, mindig szívesen látott bennünket. Még maga faragta, gyalulta asztalt is állított fel az egyik hatalmas fenyő alá, a tanyaudvar egyik sarkában, mindjárt az erdő alján, hogy kényelmesebben tudjunk letelepedni.

Az öreget régtől ismertük. Veszprémben az első proletárdiktatúra alatt tagja volt a szakmai direktóriumnak. Akkor csizmadia volt. Már az első háború előtt is szocialistának ismerték. De a háborúból betegen került haza. Inkább csak a neve miatt választották be a direktóriumba. Mégis csúnya vége lett. Megjárta még Siófokot is. Huszadmagával bilincsbe verve, láncra fűzve hajtották a csendőrök végig gyalog a városon. Élve kevesen kerültek haza közülük. Azt mondják, hogy Pap bácsi is úgy ásta ki tíz körmével a barakk alját, úgy szökött meg a kivégzés elől. Aztán ült vagy négy évet a zalaegerszegi internálótáborban is. Mire hazatért, üres volt a ház. Felesége meghalt. Nem bírta ki a nagy szégyent meg a nincset. A nagylánya, Böbe, meg elment cselédeskedni. Jó helyre került, a Melly uraságékhoz. Jól bántak vele. Szorgalmasan oktatták az úri szolgálatokra. Különösen a fiatal uraság nagyon szorgoskodott az oktatásban körülötte. Ez lett a veszte. Böbének kis Böbéje lett. Annyi haszna azért maradt, hogy kárpótlásul az apját felvették erdőkerülőnek az Ortozi-tanyára. Az özvegy Kerekesné költözött össze vele, hitesen, feleségként. Odatették ki hozzájuk gondozásra a kis Böbét az Ortozi-tanyára. Így lett, ezért lett Pap bácsiból erdőkerülő.

Először csak úgy véletlenül találtunk rá Pap bácsira. Ismertük Veszprémből. A múltját is. Azért nem tudhattuk, hogy a nagy hivatal, melyet kapott, mennyire térítette el. Sok ilyesmivel találkoztunk abban az időben. Sokan eladták magukat. Pap bácsi nem. Gondozta a kis unokát, őrizte az erdőt, és szívesen látott bennünket. Mindig volt mondanivalója.

Egyszer-másszor meg se kérdezte, hogy ki apja-fiaborja, ha egy-egy elvtársnak néhány hétre szállást, kosztot kellett adni. Fizetni csak a vasárnap délutáni kiránduláson elfogyasztott aludttejért kellett. Olyankor idegenek is voltak.

*

A . . . . . -i repülőtéren egy BBT–410-es és két kísérő vadászgép állt kifutásra készen. Pilóták és utasok még a gép mellett álltak. Túl világos volt még az induláshoz. A front felett jobb sötétben átrepülni. Különösen ilyen nehéz géppel, mint a BBT–410-es. Zajos is meg nehéz mozgású is. De a mai vállalkozáshoz ez kell, mert messzire megyünk.

Tolmács útján beszélgetünk a pilótákkal. Nyugtatnak bennünket. Pontosan bemérték a helyet. Nem lesz tévedés. Néhány gyakorlati tanácsot is adnak. Még abban is megegyeztünk, hogyha szerencsésen földre érünk Lavrentyev, a rádiós, kézilámpájával, három körös jelzést ad.

Indulás!

Junggal, Lavrentyevvel elfoglaljuk kijelölt helyünket. Ejtőernyőinket bekapcsolják az oldószerkezetbe. Negyedóra múlva már a front felett vagyunk. A két kísérőgép fedez bennünket.

Egyszer csak fénycsóva világít be a gépbe. Hirtelen bukás. Gyomrunk a szánkban. A szívem úgy kalapál, hogy szinte hallom. Megint sötétség. Fénycsóvák pásztáznak. Keresnek bennünket. Hirtelen egészen felfelé emelkedünk. Erősen kapaszkodok, hogy helyemről le ne zuhanjak. Esünk. Zuhanunk. Aztán egyszerre, mintha valaki egyetlen lágy moz-

dulattal elsimította volna a vihart, minden csendes lesz. A gép egyenletesen búg. Simán repülünk. Már túl vagyunk az első vonalakon. A fénypászták már a hátunk mögött vannak. Aztán elmaradnak.

– No, a legnehezebbén túl lennénk – mondta Lavrentyev.

– Hála isten – mert én rögtön megfulladok –, vallottam be őszintén.

Jungnak még beszélni sem volt ereje az ijedelemtől. Ezt később vallotta be.

A kísérő gépek elmaradtak. Már messze bent Magyarország felett repültünk. Sehol a legkisebb fénypont. Háború van. Teljes elsötétítés.

Az egyik pilóta jön be hozzánk.

– Még másfél óra. Ki kell kerülnünk Budapestet. Ott erős a légelhárítás. Szlovákián át megyünk. – Térképet mutat. Parányi zseblámpa világítja meg.

– Komárom – mutatja –, itt fordulunk majd délnek.

– Sok erdő van ott? – kérdi.

Fejemmel bólintok igent.

– Akkor nagyon vigyázzanak a földreérésnél.

Mindinkább erőt vesz rajtunk az izgalom. Jung valósággal remeg. Pedig ő az egyetlen, aki rajtam kívül még ismeri a környéket. Az öreg Papot is. Először van ilyen úton. Én se sokkal dicsekedhetem. Lavrentyevben bízunk. Már számos bevetésen volt. Azért adták mellénk.

Kettőnk felszerelése: géppisztoly, négy tárral. Lavrentyevé: U. K. 13 rádióadó-vevő készülék. Mindegyikünknél még egy tartalék elem is van a készülékhez. Ez most fontosabb a fegyvernél is.

Ezért kell százkilós ernyővel ugranunk.

Az előbbi pilóta jött megint hozzánk.

– Nemsokára ugrunk.

Vodkásüvegből kínált bennünket. Jólesett, mert én bizony fáztam. Jung is jó nagyot húzott. Bátorságot merített.

– Ugrásra felkészülni! Magasság 900 méter.

Először Lavrentyev, aztán Jung és végül én ugrottam.

Görcsösen markolom a tartóköteleket. Izzad bele a tenyerem. Végigfut rajtam a hideg, de a hátamon izzadság csurog le. Fegyelmet erőltetek magamra.

– Minden figyelmet a földreérésre koncentrálni – szólt az oktatás.

Ebben a pillanatban már fagallyak csapdostak, és ugyanebben a pillanatban egy bokorba zuhantam. Szerencsére az ernyő is beleakadt a csalitba. Nem vonszolt tovább. De a heveder kikapcsolása nem sikerült.

Most jó volt az élesre fent tőr. Nem túl soká tartott a tartózsinórok levágása. Így már a hevedert is ki tudtam kapcsolni.

Nem messze tőlem a másik ernyő fehérlett.

Ketten biztosan megvagyunk már – gondoltam.

Egészen közel volt hozzám – otthagytam ernyőmet, és a csalitoson keresztül törtettem a másik ernyő felé. Hármat kakukkoltam – abban a pillanatban már jött is a válasz. Tőlem alig két méternyire. Lavrentyev volt.

– Jung? – egyszerre kérdeztük egymástól.

Csöndben füleltünk. Még a lélegzetünket is visszafojtottuk. Semmi nesz.

Megint hármat kakukkoltam – az erdő furcsán visszhangzott.

Visszhang ez? Kakukkolnának? Nem? Erősen szorítottam Lavrentyev karját, mintha attól félnék, hogy most elvesztem.

Néma csönd.

– Kakukk... Kakukk... Kakukk.

– Arra-arra – ölelt át egyik kezével Lavrentyev, másikkal meg mutatta az irányt.

– Messzire van. Válaszolni! Válaszolni!

Aztán a megbeszélt jel szerint tíz percenként ismételtem a jelet. Lavrentyev meg előbb a saját, aztán meg az én ernyőmet hajtogatta össze. Már amennyire lehetett. A kis tábori lapát most jó szolgálatot tett, hogy nagyjából elföldeljük az ernyőket.

– Kakukk! – Kakukk! – Kakukk – hangzott tízpercenként valahonnan messziről.

Aztán megindultunk a hang irányába.

Egy nagy tisztás szélén leültünk.

– Pihenő – parancsolta Lavrentyev. – Kell az erő még. – Zsebéből egy kis tábla csokoládét húzott elő. Tényleg jólesett. Erőt is adott. Hanem addig nem mentünk tovább, amíg újabb jelzést nem kaptunk.

– Kakukk! – Kakukk! – Kakukk! – hangzott egészen közel hozzánk.

Örömömben majdnem felkiáltottam.

Lavrentyev szinte betapasztotta a számat.

– Várni! És ha nem ő az?

Fülünket a földre szorítva hallgatóztunk. Messziről lépéseket lehetett hallani. Lassan szabad füllel is, mert egy-egy apró reccsenés jelezte, hogy valaki jár a közelünkben.

Lavrentyev örömmel emelte felfelé mutatóujját, jelezve, hogy ember közeleg.

– Jelezni!

– Kakukk! – Kakukk! – Kakukk!

– Hol vagytok? – kiáltott fel tőlünk néhány méterre Jung.

Abban a pillanatban már egymás nyakában is voltunk. Úgy isten igazából megöleltük egymást. Igaz örömmel és szeretettel.

– Egészségesek vagyunk? – Már megint Lavrentyev gondoskodása téritett vissza az életbe bennünket.

– No, ez jó partraérés volt mi? Fiúk! Csak így tovább. – Mi még örültünk egymásnak, de Lavrentyev megint csak közbeavatkozott.

– Mennyire van ide a tanya?

Erre aztán már mindegyikünk vakarta volna a fejét, ha a pilótasapka engedte volna. Azt se tudtuk, hol vagyunk. Más ám szép napos időben vagy akár télen is, ha pontosan ismerjük az utat, amikor minden fa, bokor ismerős, s megint csak más így becsöppenni éjjel egy erdő kellős közepébe, és azon keresztül-kasul vándorolni, amikor minden egyformán szurokfekete.

– De hol?... Hol lehetünk?

– Várjuk meg a reggelt – javasolta Jung.

– Egy napot veszítünk akkor – mondta Lavrentyev. – Itt a térkép meg az iránytű is. Próbáljunk kigazodni.

Hárman összeborulva a földön a kis zseblámpa fényénél kerestük a Kab-hegyet.

– Itt van! – mutatott rá Jung.

– És mi?

Csönd volt a válasz. A helyet nem tudtuk pontosan megállapítani.

– Induljunk el hegynek felfelé – javasoltam –, reggel úgyis kell tájékozódnunk, mert másképpen nem ismerjük ki magunkat.

Egymás mögött, libasorban mentünk. Elöl Jung, utána Lavrentyev, hátul én.

Az október eleji éjszaka már hűvös volt. Jó friss szél is fújt, mégis kimelegedtünk. Jung lassabbra fogta a lépéseket. Szinte osontunk az éjszakában. Most már jó lenne egy-két csillag. Bezzeg az ugrásnál jobb volt a vaksötétség. Akkor annak örültünk, hogy olyan borús, felhős az ég.

Jung hirtelen megállt.

– Azt hiszem tudom, hogy hol vagyunk. Herminmajornál. Ott ilyen ritka a bükkös. Feljebb már fiatalabb erdő van meg fenyő.

– Menjünk csak tovább – biztattam Jungot. – Egyébként az ernyőddel mi van?

– Elástam, ahogy tudtam.

Félóráig szó nélkül szuszogtunk Jung után.

Az órám világító számlapja reggel négy órát jelzett.

– Pszt. Állj! – vezényelt hátra Jung.

Sáros, rögös, kocsinyomos erdei út volt előttünk.

– Ez a Nagyvázsonyi út. Csak azt tudnám, hogy aztán most merre? – aggódott Jung.

– Akkor itt van valahol a Pandúr-kút is – állapítottam meg –, ha ez a vázsonyi út.

– Itt most a ti szavatok dönt – szólt közbe Lavrentyev, aki még egyre lihegett nehéz terhe alatt.

– A Pandúr-kút a Nagyszénás alján van – állapítottam meg. – Oda meg felfelé vezet az út. Menjünk tehát balra, felfelé.

Tíz perc se telett bele, és az erdő alja kitárult. Nagy legelő szakította meg az erdőt. Most már biztosan törtettünk az erdő szélén felfelé. Tényleg ott volt a Pandúr-kút.

– Csak egy kicsit fújjuk ki magunkat, álljunk meg – javasoltam –, hátha vizet is tudunk inni. Reggel előtt már úgyse tudunk beérni az öreg Paphoz.

A hosszú, háromfolyókás vályúban ezüstösen csillogott a víz. Először kézzel próbáltunk meríteni. Aztán hosszába ráhajoltunk a vályúra, és úgy szürcsöltük a friss, jóízű, életet adó vizet. Még egy kicsit le is ültünk a vályú szélére. Inkább csak odatámaszkodtunk. Ez is segített.

Innen már úgy mentünk tovább, mintha a városban járnánk. Hiszen erre csaknem minden fát ismertünk. Már pirkadt.

– Jó lenne eldönteni, hogy mit csinálunk – indítványozta Lavrentyev.

Gyors tanácskozás.

Nagy ívben az Ortozi-tanya mögé kerülünk. Ott van egy horhos. Abban meghúzhatjuk magunkat estig. A tanyából nem tudnak felfedezni bennünket. Mi meg majd jól belátunk a tanyaudvarra is. Ott majd eldöntjük, hogy hogyan tovább.

Tiszta világos volt, mire a horhos kapaszkodójára értünk.

– Még egy kicsit szorítsd meg – biztattam Jungot, aki már alig támolygott.

– Mennyi még? – érdeklődött Lavrentyev, akiről patakokban ömlött a verejték.

Felmutattam az eső által kimosott nagy mélyedés fölé.

– Csak odáig!

Végre fent voltunk.

Egy félóráig szó nélkül feküdtünk a nedves, hideg földön. Mindenről megfeledkezve pihentünk.

Éles kakukkszó riasztott fel bennünket. Szinte beleremegtünk. Junggal egyszerre kaptunk fegyverünkhöz. Élesre állítottuk. Az utat és a hegyoldalt kémleltük. Gyorsan mindhárman egy mogyoróbokor alá húzódtunk.

Hamar alábbhagyott ijedtségünk.

A hegyoldalról visszhangzott a kakukkszó.

Igazi kakukk volt.

Sok-sok éve már annak, hogy először csak gyerekes kedvtelésből, később meg, mert hasznát vettük, megtanultuk a kakukk hangját utánozni. De tudtunk mi füttyenteni, mint a rigó, ciripelni, mint a tücsök, ha kellett csiviteltünk, mint a cinke. Még a harkály kopácsolását is utánoztuk. Az igazi erdei fül azért sohase tévedett. Az igazit meg tudta rögtön különböztetni.

– Hanem most már rendezkedjünk kicsit – indítványoztam.

Lavrentyev feljebb húzódott egy sűrűbe. Rögtön a rádió felállításához kezdett. Tíz percen belül az U. K. 13 már adta is a morzét. a.b.x. – a.b.x. – a.b.x. – – az első feladatot végrehajtottuk.

Az U. K. 13 olyan csendesen zümmögött, hogy egy lépésről sem lehetett hallani.

Jung ottmaradt Lavrentyev mellett. Én meg a lankás pereméről figyeltem, mi történik lent a tanyaudvaron.

Alig volt valami mozgás. Egyszer-egyszer egy kakaskukorékolás, tehénbőgés, kisebb zaj hallatszott fel. Élőlény sehol. Már kellemesen sütött az októberi őszi nap. Jó volt az éjjeli fáradtság után egy-egy jót nyújtózkodni. Erősen kellett tartani magam, nehogy a szemem becsukódjon. Felettünk sötétzöld volt a fenyves, de lejjebb már tarkállott az erdő. Hiába, már ősz volt.

Nyugtalankodni kezdtem. Csak nincs baj az öreggel? Meg kellene tudni, hogy mi van a tanyán!

Odakúsztam Junghoz és Lavrentyevhez.

– Nem kell türelmetlenkedni – intett le Lavrentyev. – Erősen figyelj, ahol állatok vannak, ott emberek is vannak.

Újra elfoglaltam őrhelyemet, ahonnan pontosan oda láttam az öreg Pap ajtajára.

Éppen nyílott. Pap lépett ki rajta. Kezében fejsze. Aztán valahol eltűnt egy fészerben. Favágó tuskót gurított ki.

Most! – Határoztam el magam.

Hármat kakukkoltam.

Figyeltem – Pap éppen lehajlóban volt. Aztán, anélkül hogy felemelt volna valamit, felegyenesedett. A baltáját nézegette, mintha csak azt vizsgálná, hogy elég éles-e? Aztán meg a nyelét gusztálgatta, hogy elég kézre való-e. Szöszmötölt. Tett-vett.

– Kakukk... Kakukk... Kakukk...

Hallattam az erdőben a kakukkolást. Pap meg szép csendesen megemelte a zöld, tollas kalapját.

Mintha csak köszönéssel válaszolt volna a kakukkolásra. Aztán szép lassan, komótosan odatámasztotta a baltát a tuskónak, és körülnézett. Úgy látszik, még vár valamit.

– Kakukk ... Kakukk ... Kakukk ...

Próbáltam biztatni, hogy értse meg. Ő meg megint szép komótosan megemelte a kalapját. Köszönt felém, ahonnan a hangot hallotta, és hirtelen bement a lakásba.

Nemsokára megint nyílt az ajtó. Pap lépett ki. Teljes erdőőri díszben. Jobb vállán a kétcsövű puska. Bal vállára csak úgy ráakasztva a bőrtarisznya.

Egyenesen felénk tartott.

Lavrentyev és Jung ott térdeltek mellettem egy szép fenyő tövében.

– Jön – intettem nekik.

– Azért jó lesz óvatosan fogadni – javasolta Lavrentyev, aki a rádióval mindjárt feljebb húzódott, hogy jól rejtőzködhessen.

Figyeltük Papot. A horhos aljánál megállt. Mintha csak valamire várna. Néha-néha körülnézett. Mintha keresne valamit. De nem lépett be a horhosba.

– Biztassuk! – javasolta Jung.

– Kakukk ... Kakukk ... Kakukk ...

Pap megindult a horhosban felfelé. Mi szinte minden lépését láttuk. Néha meg-megállt, és a reggeli lábnyomokat vizsgálgatta. Lassan, tempósan jött.

– Te, én olyan izgatott vagyok – súgta Jung. Kezében a géppisztoly szinte táncolt. Én se voltam különbül.

Még néhány pillanat, és eldől, hogy a második feladatot is végre tudjuk-e hajtani – villant át

agyamban, de éreztem, hogy minden porcikám remeg. Pedig most árnyékban voltunk, mégis nagyon melegem lett. Ránéztem Jungra. Éppen egy verítékcsepp gyöngyözött le homlokáról. Még jobban behúzódtunk a mogyorós mögé, hogy ne ő találjon ránk, hanem mi szólíthassuk meg.

Már-már majdnem elment mellettünk, mikor hirtelen megállt.

– No... aztán?... Na mi van? – szólt félhangosan, mintha csak pontosan látta volna, hogy hol vagyunk, és pont hozzánk intézte volna szavait.

Összevillant szemünk Junggal. Kiléptünk a bokorból.

– Jó napot, Pap bácsi! – köszöntöttünk rá. – Remélem még ismer bennünket?

– Akit én egyszer megismertem, azt nem feledem. – Kezet nyújtott. – Hanem hát hogyan itt? Hogy kerültök ide? Hiszen neked, István, még a halotti leveled is megjött. A magam szemével láttam. A tieid is úgy tudják, hogy hősi halott vagy te is – mondta –, a „hősnél" gúnyosan nyújtotta a szót.

– Én is? – adta vissza a kérdést Jung.

– Hát hogyan áll most velünk, Pap bácsi? – kérdeztem ismét én.

– Veletek? Hátha az úton két géppisztoly közé fogjátok az embert, akkor lehet-e veletek nem egyetérteni – tréfált.

– Tudja maga, miről van szó! – nógattuk a világosabb beszédre.

– Üljetek le! – Puskáját nyugodtan lefektette a fűbe, és felnyitotta a tarisznyáját. Fehér lenkendőt bogozott ki, jó darab barnás kenyér meg paprikás

kolbász volt benne. Komótosan szedte elő a bicskáját is.

– Akartok ti is?

Nem kellett válaszolnunk, mert a szemünk égett az éhségtől. Amikor meg a kolbász szaga megcsapta az orrom, azt hittem, rögtön elájulok. Jungban fogódzkodtam meg. Már szinte nyúltam, hogy én kapjam az első falatot, amikor Jung csendesen megszólalt.

– Azért előbb beszélgessünk. Jó, ha szót értünk egymással. Aztán is ehetünk.

– Gyanakodsz tán? – kérdezte Pap bácsi, szembenézve Junggal. – Van okod rá? Nekem inkább volna okom rátok gyanakodni. Hol voltatok? Honnan a puska meg a ruha rajtatok? Én az maradtam, aki voltam. Ti is?

Kicsi híján, hogy el nem bőgtem magam, úgy meghatódtam, hogy az öreget már az is megbántotta, hogy óvatosak voltunk. A sírás fojtogatta a torkom. Azt hiszem, Jungét is. Az se tudott válaszolni.

Intettem: leültünk melléje.

– Akkor mi mondjuk a magunkét – kezdtem. – De mi hárman vagyunk ám.

– Tudom – intett a fejével a hegycsúcs felé. – Ott fent a negyedik fenyőn túl fekszik. – Elnevettük magunkat. Most már könnyebben ment a beszéd. Lavrentyevet hívtuk, leült közénk.

– Őt nem ismerem – intett Pap bácsi Lavrentyev felé.

– Ő is a miénk.

– Akkor jó – folytasd.

Félóra múlva már telt hassal búcsúztunk az öregtől.

– Csak semmi mozgás nélkülem. Sokszor fésülik át mostanában errefelé az erdőt. Sötétedés után itt leszek.

Megegyeztünk. Ketten alszanak, a harmadik őrködik. Már jól homályosodott a délután. Lavrentyev volt a soros az őrségben.

– Keljetek fel. Fölkelni. Valaki itt mászkál a közelben. – Fegyverünkhöz kaptunk. Hallgatóztunk. Halk lihegést lehetett tőlünk balra hallani. Valaki nehezen kapaszkodik felfelé. Lépte nyomán egy-egy kődarab gurult le zajosan. Ilyenkor percekig csend volt.

– Ki lehet? – kérdeztem izgatottan.

Jung is, Lavrentyev is vállvonogatva jelezte, hogy nem tudják. Már láttuk az illetőt. Sokszor négykézláb kapaszkodott felfelé. Mellettünk elhaladva a hegytetőnek tartott. Valamilyen egyenruha-féle volt rajta.

– Ez szovjet katona – állapította meg Lavrentyev. – Fogoly, aki szökik. Segítsünk neki.

Elöl Lavrentyev, óvatosan kúszva közelítettük meg. Hirtelen eltűnt a szemünk elől.

– Belebújt valami gödörbe. Észrevett bennünket. Keressük csak meg – biztatott Lavrentyev, aki most már felállva ment tovább, alig néhány lépést. Egy kidöntött fenyő gyökerei mögül felállt a menekülő. Csupa rongy, több hetes szakáll, keze, mint a föld. Szemében égő éhség dúl.

Körülfogtuk. Lavrentyev szólította meg oroszul. Az meg csak hirtelen megmerevedett, kezét az ég

felé széttárta, és látszott, hogy örömében vagy ijedtében, meglepetésében kiáltani akart. Lavrentyev egyetlen ugrással ott termett mellette, és erős tenyerét szájára tapasztotta. Együtt zuhantak vissza a fenyőalomra.

Egy fogolyszállítmányból szökött meg. Vonatról. Még a nyár közepén. Azóta bolyong erdőről erdőre. A felkelő nap az egyetlen tájékoztatója. Keletre menni, hazafelét jelent. Szerette volna megtudni, hogy mi kik vagyunk.

– Partizánok?

– Olyasfélék.

– Akkor mellétek állok! Lehet?

– Majd megbeszéljük.

Már kezdett egészen besötétedni, azért iparkodtunk eredeti helyünkre vissza, nehogy az öregnek keresnie kelljen bennünket. Hanem leülni már hideg volt a föld meg nyirkos is. De nem sokáig kellett ácsorognunk. Lentről a lankás aljáról apró nesz jelezte, hogy valaki jön. A fogoly ijedten markolta meg Lavrentyev karját, és mutatta, hogy valaki jön.

– Barát – nyugtatta meg Lavrentyev –, de egyébként, hogy hívnak?

– Vaszilij Ivanovics Grigorjev.

Erősen figyeltük a közeledő lépések zaját.

– Többen jönnek – állapítottuk meg egyszerre.

Pillanatok alatt lehasaltunk a fenyők alá, és tüzelőállást vettünk fel. Lavrentyev a fogollyal és Junggal az út jobb oldalán, a csúcs felől, én meg a baloldalon a lejtő felől rejtőztem, hogy két tűz közé tudjuk venni, ha illetéktelenek jönnének.

A közeledő nesz mind erősebb lett. Aztán mikor a

reggeli találkozó helyére értek, Pap bácsi megszólalt.

– Itt kell lenniök!

Szusszanás nélkül lapultunk.

– Kakukk... Kakukk... Kakukk... – hangzott ott előttünk, csendesen, halkan.

Kiléptem az útra.

– Nafene, ne ijeszgess ám – hökkent meg Pap bácsi. – És a többiek?

– Ezek kik? – kérdeztem vissza..

– Hát persze, a sötétben minden tehén fekete, de te jól ismered ezeket.

Már ketten csimpaszkodtak a nyakamba, öleltek, simogattak, babusgattak, mint a megkerült, elveszett gyereket szokás. A Sarvajc Jóska volt az egyik, a másik meg a Sós a Jeruzsálem hegyről. Régi ifik. Most aztán előléptek Lavrentyevék is. Sarvajc és Sós most Jungot ölelgették.

Hanem az öreg Pap hamar észrevette, hogy többen vagyunk.

– Már meg is szaporodtatok?

Gyorsan elmondtuk Vászja történetét.

– Neki is lesz hely? – érdeklődtem Sóstól.

– Nem könnyű. De lesz. Tudod, mostanában ugyancsak szemmel tartanak bennünket.

– Emberek, indulás – adta ki Pap a parancsot. – Erős menetben, mert reggelre bent kell lenni a városban.

Lent a lankás alján egy fatörzsnél megpihentünk. Pap bácsi elegendő enni- és innivalóról gondoskodott, az útra is. Vászja is jóllakhatott. Hónapok óta először. Nyögött is bele aztán az egész éjszakán át,

az egész úton. Egy jó darabon az öreg el is kisért bennünket. Innen már Sarvajc vezetett. Hanem Vászja Ivanovics nem birta az iramot. Lassítani kellett. Sós és Sarvajc belékarolták, úgy támogatták. Mégis nehezen haladtunk előre.

Lavrentyev egyre ösztönzött bennünket.

– Nem mehetünk tovább, elvtársak – jelentette ki Sarvajc. – Így nem érünk be világosodás előtt.

Itt van már a közelben a Suta-malom, ott talán meghúzódhatunk egy napra.

Még egy félórát küszködtünk Vászjával. Most már inkább cipeltük. Aztán Sarvajc megállított bennünket.

– Itt várjatok. Uhu-zok, ha jövök.

A Suta-malom a Séd völgyében a Piszke-hegy lábánál feküdt. Suta nem sokat törődött a malmával. Egy öreg molnárlegénye volt, a félszemű Károlyi bácsi. Az volt a molnár is meg a mindenes is. Asszony nem volt a háznál. A két öreg úgy élt, hogy egész nap sokszor még nem is látták egymást. Mindegyik magának élt. Az öreg Suta egész nap a nagy bibliát olvasgatta. Aztán közben-közben elmondott egy Miatyánkot vagy Üdvözlégyet. Ha nagyon nekidurálta magát, akkor egy Hiszekegyet is. Nagyon készült már a másvilágra. Ott meg mindenáron üdvözülni akart. Az egész nagy házban egyedül lakott. Csak nagy ünnepekre hívott takarító asszonyokat. Ilyenkor egy hétig tartott mindig a nagytakarítás, annyi volt a por meg a pókháló.

Ami munka a ház körül akadt, azt az öreg Károlyi látta el. Ha valaki betévedt őröltetni, akkor is ő nyitotta meg a zuhintót, hogy a nagy kerék forogjon,

ő is öntötte fel a garatra a gabonát. Még elszámolt a vámmal. Ami ideje maradt, azt olvasással töltötte. Az istállóban deszkával elkerített helyen lakott, télen-nyáron. Már húsz éve. Azóta van az öreg Suta szolgálatában. Akkor jelentkezett nála helyre. Könnyen egyeztek. A molnár nem kérdezgette Károlyit, hogy hát honnan, miért, ő meg nem firtatta, hogy mit kap. Azóta élnek egymás mellett. Hanem esténként az istállóban hosszú ideig ég a lámpa. A félszemű Károlyi is olvas. De ha legkisebb szokatlan zaj van az udvar felől, akkor a könyv eltűnik az istálló valamelyik rejtett zugában. Néha a sötétségben látogatói voltak. Mostanában egyik-másik jó néhány napot van nála vendégségben. Hanem erről senki sem tud a környéken. Igaz, hogy a legközelebbi szomszéd is jó félórányira van tőlük.

Sarvajc most is Károlyihoz ment. A forradalom után jött ide valahonnan az Alföldről. Sok embert menekítettek rajta keresztül az elvtársak.

Uhu – uhu – uhu – hangzott egyszer csak váratlanul egész közelről. Sarvajc jött vissza.

– Mehetünk! – De a legnagyobb csendben.

Szántóföldeken mentünk keresztül. Kukoricásban, elszáradt tökindákon bukdácsoltunk. Messziről valahonnan kutyacsaholást hozott a hűvös október éji szél. Mindannyian hirtelen megálltunk. Csak Sarvajc noszogatott tovább bennünket. Deszkapalánk zárta el az útunkat. Valaki állt ott. Valami köszönésfélét mormogott, és kiemelt a palánkból két szál deszkát. Éppen csak hogy átfértünk a két deszka helyén. Aztán ajtócsikorgás. Jó meleg istállószag ütötte meg az orrunkat.

– Mindjárt lesz világosság, emberek. – Ez a vaksi Károlyi, akármi legyek – gondoltam. Súgtam is Jungnak. Csak a kezem szorításával jelezte, hogy egyetért.

Az ajtót belülről szokatlanul erősen támasztotta be, aztán valahol egy gyufa lobbant, és egy kis petróleumlámpa mutatta a helyet, hol vagyunk.

– Gyerünk föl, emberek a felső szénapadlásra. Holnap estig el lehetnek ott, ha neszt nem csinálnak. Majd én gondoskodok magukról. Hányan is vannak?

– Hatan – állapítottuk meg hirtelen.

Meredek létrán másztunk fel. Vaszilijt bizony úgy kellett húzni-tolni felfelé. Nagyon jól jön ez az egynapos pihenő számára. Pár perc múlva az öreg Károlyi mászott fel utánunk. Egy egész gömbölyű kenyeret, egy fél tábla szalonnát meg egy fedeles kanna vizet hozott. Szó nélkül tette le. Szó nélkül ment el. Mi meg csak akkor ébredtünk fel másnap délelőtt, amikor az öreg megint megrakodva feljött.

– Ha baj lenne, akkor ezt a két zsúpot itt ki lehet emelni – mutatta. – Esetleg el lehet menni arra. Ott közel az erdő. Ha meg észrevenném a bajt, akkor úgyis erősen köhiteni fogok. De akkor már csak lőjenek. Ha meg csak az orrom fújom, akkor még talán el lehet menni. Ne mindegyik aludjon. Sokat mászkálnak erre mostanában csendőrök is meg katonák is.

Este csak néma köszöntéssel búcsúztunk Károlyitól. Most nem nagyon siettünk, nehogy túl korán érjünk be a városba. Jó nagy kerülőt is tettünk, hogy a Cser-erdő felől, a szérűsökön keresztül tudjunk be-

menni a házakhoz. Ne kelljen az utcán egy lépést se tenni. Mindig akadhat egy késői császkáló.

Előbb megállapodtunk, hogy a Sarvajc mankós húga lesz az összekötő. Csak rajta keresztül érintkezünk. Vaszilij egy szállásra került Lavrentyevvel.

Már a második éjszaka vártak bennünket a Csatár utcában. Sebő meg Sarvajc vezetett el bennünket. A kutyák utca hosszat élesen vonítottak. Érezték, hogy idegenek járnak valahol a kertek alatt. Egyik-másik gazda még ki is nézett. Hanem azért mindenki szerencsésen bejutott. Ezt másnap a mankós Sarvajc-lány hozta hírül.

•

Három hét múlva Lavrentyev írást küldött a Sarvajc-lánytól.

– Vaszja és Jung holnapután feladatra mennek.

– Holnap este megbeszélés. Mindenki legyen jelen. Biztosításról gondoskodni.

Foki bácsi, a házigazdám, másnap a feleségét is meg a lányát is elküldte látogatóba a rokonsághoz vidékre. Kellett a hely. Meg jó, ha ilyesmiről az asszonyok nem tudnak.

Tizennégyen jöttünk össze. Foki bácsi másodmagával ügyelt, hogy senki se jöhessen a közelünkbe. Schenk segített neki. Nála fegyver is volt, amit mi is, magunk mellett készenlétben tartottunk. Egyébként mostanában sose váltunk meg tőle.

Vászjára rá se lehetett ismerni. Kihízott. Apró, pörge bajusz kunkorodott az orra alatt. Hetyke magyar parasztgyerek lett belőle.

– Betartani a konspirációs szabályokat – kötötte Lavrentyev Jung lelkére. – Semmi felesleges akció! Vaszját is kioktatta. – A papírokra vigyázzatok!

Jól éjfélig nyúlt a megbeszélés. Lavrentyev mindenkit pontosan beszámoltatott. A legkisebb részlet is érdekelte. Egy-két dolgot feljegyzett, aztán mindenki új feladatot kapott. Búcsúztunk. Elváltunk. Sokan örökre.

Már bent jártunk a márciusban, amikor Lavrentyev magához hivatott. Csak kettesben voltunk.

– Rövidesen komoly feladatot kapunk. A németek mindent kihurcolnak az országból. Itt a Dunántúlon keresztül. Meg kell akadályozni. Az akciót, az embereket elő kell készíteni. Segítséget is fogunk kapni.

Ekkor szerveztük meg a veszprémi „Hétessek" csoportját is. Salgó, Sebes, Schenk, Sebő, Sóvári, Sarvajc és Sós.

Aztán ötödnap múlva Lavrentyev üzent:

– Előkészíteni a terepet: ugrásra – szólt a parancs. Pontos dátum, óra, perc. Hiúsulás esetén ismétlés, pontosan negyvennyolc óra múlva.

A „Hétessek" mind veszprémiek voltak. Nemigen kellett a térképet tanulmányozniok. A Papodon túl Hárságy-puszta körül van egy elég nagy lankás domboldal. A Pákosztos. Csak azt kell megtudni, mi van Hárságy-pusztán. Nincsenek-e ott fegyveres alakulatok? Különösen német fasiszták vagy nyilasok. Sós és Sebő ment el felderítésre. Holnapra vissza is jöhetnek, addig mi még néhány fővel kiegészítjük az egységet és a felszerelést.

Fegyver, munició, robbanóanyag volt. Az új kaszárnyából szereztük, ott is voltak embereink. Még

néhány zseblámpa és kész a felszerelés. Jöhet a segítség.

Sósék, ha kissé késve is, megérkeztek. Jó hírt hoztak. Csak néhány öregasszony és gyerek van a pusztán. A férfiak az asszonyokkal behúzódtak a faluba. Nem jó ilyen időben fegyverforgató férfiaknak, szemrevaló asszonyoknak ilyen kieső tanyán élni.

Szóval holnapután este fél tizenkettőkor... Addigra mindent előkészíteni. A tisztás három oldalán kell hármunknak elhelyezkedni. Ha jön a repülő, akkor állandóan felvillanó fényt kell adni. A három fény, három ponton egy háromszöget mutasson. Ez a megbeszélt jel.

Másnap délelőtt a félmankós Sebő-lány levelet hozott Lavrentyevtől. Búcsúzott. Új feladatot kapott. Nem lesz velünk az akciónál. Kért, hogy köszöntsem a fiúkat nevében, de csak az akció után. Új rádiós jön a géppel.

Ez volt az első nagyszabású akciónk. Bizony szükség lett volna Lavrentyev tapasztalataira. Az üzenettől melegem lett. Éreztem, hogy megnőtt a felelősségem. Kétségeim támadtak, hogy meg tudok-e birkózni a feladattal, fognak-e rám úgy hallgatni a fiúk, mint Lavrentyevre? De jó lett volna valakivel megtanácskozni! Így egyedül a leggyötrelmesebb.

Másnap kora este ott lapultunk Sóssal és Sebővel egy kidöntött nagy fenyőfa ágai mögött. Sehol semmi mozgás. A pusztán is csak a kéményekből felszálló füst jelezte, hogy van élet.

Lassan sötétedett, lestük az óránkat. Pont nyolckor a tisztás három helyén, egyszerre villant fel három fény. Ez volt a jel, hogy mindenki helyén van.

Aztán félóra múlva még egy jelzés. Ez az ellenőrzés volt. Minden rendben. Most már a perceket is figyeltük, és éreztük, hogy szívünk mindinkább torkunk felé igyekszik.

A márciusi est mindig hűvös volt. A hűvöstől-e vagy egyébtől, de mindhárman vacogtunk. Sebő fogai valósággal ütemre kocogtak.

– Semmi félelem, fiúk – nyugtattam Sóst és Sebőt –, csak nyugalom, hidegvér kell ide – suttogtam, hogy bátorságot öntsek beléjük meg kissé magamba is. Így susogva is bátorságosabb, mint a néma csendben, amikor egy kuvik uhulására úgy rezzentünk össze, hogy majdnem sorozatot adtam le géppisztolyomból, a hang irányába.

Nemsokára két rövid villanás, egymás után háromszor. Parancs: kimenni a tisztásra, a kijelölt helyre. A gép búgása már egészen tisztán hallható, brumm... brumm... brumm... zuhogott bele a vaksötét éjszakába.

Sebő, Sós és Schenk most már mind sűrűbben villogtatták az égbolt felé lámpáikat. A gép már valahol a közelünkben lehet. Sehol egy csillag, egy fény az égen. A vaksötétben a gép valahol ott húzott el felettünk, és mintha az éj sötét párkányán fehér liliomok nyíltak volna, egymás után tizenhárom ejtőernyő jelent meg felettünk.

Mindenről megfeledkezve, botladozva rohantunk elő az erdőből, ahova az ejtőernyősök leszálltak.

Hozzánk legközelebb vagy száz méternyire ért az egyik földet. Mire a lába a földet súrolta, már ott is voltunk. Még az ernyőjét is mi segítettük behúzni.

– A többihez fussanak! Én már rendben vagyok. Hátha másnak kell a segítség.

Sebő ottmaradt, mi meg tovább rohantunk. Az egyik ejtőernyősön segítettünk, akire az ernyője szinte ráborult, úgy húztuk ki alóla. Szovjet ember volt. Nő. Legelőször a sapkája szíját bontotta meg.

– Barátok? – kérdezte oroszul.

– Igen! Mi vártuk magukat.

– Megvan mindenki?

– Még nem tudjuk, hánynak kell lenni?

– Tizenegynek!

– Mi tizenhárom ernyőt láttunk!

– Az a szerelés meg a rádió!

A tisztás alsó szélén volt a találkozó. Mire odaértünk, mi, akik a tisztás legtávolabbi részéről jöttünk, már nagy nyüzsgés volt. Ismerkedtünk. Csak a hangokból, mert a vaksötétben csupán az ejtőernyők habselyme világított.

– Azonnal elásni az ernyőket, vagy ha van hová, más biztos helyre elrejteni! – adta ki valaki a parancsot oroszul.

– Hát bizony ásót nem hoztunk magunkkal – feleltem. Ezt elfelejtettük. Mayer bácsi, aki fiatal korában erdőkerülő volt errefelé, segített ki bennünket.

– Majd én mutatok egy kis barlangot a közelben, oda be lehet hajigálni. Annak, azt mondják, nincs is feneke.

– No, akkor induljunk oda – szólt megint a határozott hang.

– Marja Jegorovna, a rádió rendben?

– Igen, kapitány elvtárs! – válaszolta az általunk kiszabadított ejtőernyős.

– Jelentse azonnal, hogy szerencsésen földre értünk. De nem! Várjon csak! Megvagyunk mindnyájan? Nem hiányzik senki?

– Véseyt nem találjuk! – jelentette valaki az érkezettek közül.

– Emberek, maguk nem találtak valakit még a mieink közül? – érdeklődött most tőlünk.

A nagy nyüzsgésben észre se vettük az ellenség közeledtét, csak amikor már szinte elzúgott felettünk újra a gép. Az ijedelemből még fel sem ocsúdtunk, amikor újra ott volt a másik is, egy pillanat múlva a harmadik is.

Biztos, hogy német gépek voltak. Zúgásukról felismertük.

– Mindegy! – szóltam a fiúk felé. – Előre, fel az erdő széléhez! – És e pillanatban újra felbúgott a repülőgép motorja, de most már gépfegyver-tűz lobbant fel elöl a légcsavarok közül. Ijedtünkben önkéntelenül a földre vetettük magunkat. Csak most vettem észre, hogy a fehér ejtőernyő-selymek messze világítanak. Közben valóságos földesőt zúdított ránk a közelünkbe becsapódó gépfegyver-sorozat.

– Ki a vezetőjük? – érdeklődött a fergeteges tűz közepette a kapitány.

– Én lennék – nyögtem –, bár senki sem nevezett ki. Még csak nem is választottak!

– Ez most nem érdekes! Mi a terve?

– Menjünk előbb fel a tisztás felső oldalára. Onnan egy csoport vigye el Mayer bácsival az ejtőernyőket. A másik csoport ötszáz méteres körzetben

fésülje át a környéket. Keressék meg az elveszett elvtársat. Jól hallottam? Véseyt!

– Helyes, nagyon helyes! – hagyta jóvá a kapitány. – Látszik, hogy maga frontkatona volt. – Kezet nyújtott. Bemutatkoztunk: Kosztya Nyikolajevics Zajcev.

Repülőgépbúgás, gépfegyverropogás zúgott körülöttünk.

– Futás be az erdőbe! – kiáltotta a szovjet kapitány.

Én magyarul ismételtem a vezényszót.

Lihegve értünk a dombtetőre. Mindenünk ottmaradt a tisztáson. Úgy rogytunk le egymás mellé zihálva. Most nem volt hideg a márciusi föld.

– Mindenki megvan? – kérdeztem.

– Marja Jegorovna megsebesült – jelentette Sóvári. – Úgy hoztuk fel Schenkkel.

Kosztya Nyikolajevics már ott térdelt Marja mellett, mire a sötétben odatapogatóztam.

– Baj van – súgta, odahúzva a szájához a fejemet. – Van gyógyszerük, kötszerük?

– Semmi, kapitány elvtárs!

– Nekünk van, de lent maradt a felszerelésben.

– Valakinek le kellene menni érte. Stepán Stepánovics – szólított valakit félhalkan. Egy valóságos óriás emelkedett ki a sötétből.

– Parancs, kapitány – mondta magyarul.

– Mondja meg, hogy menjen le a szerelésemért. Azonnal! – fordult hozzám Zajcev kapitány.

A nagy ember, úgy látszik, tudott azért valamit oroszul, mert már rohant is.

A repülők újra meg újra visszatértek. Egyre sű-

rűbben, egyre erősebben lőtték a tisztást, és pásztázták végig az erdőt. Valósággal belerezdült az erdő. A golyóktól meg az alacsonyan elhúzó gépek zúgásától.

– Jaj meglőttek, megsebesültem! – kiáltott fel valaki.

Odaugrottam. A Pataki Ferkó volt, akit a napokban szedtünk fel. Az apját tizenkilencben halálra kínozták. Mindig a bosszúra gondolt. Az első szóra ráállt, amikor hívtuk.

Most itt feküdt kiterítve. Sírás fojtogatta a torkomat.

– Ne szólj senkinek – súgtam Sóvárinak –, ráérnek még megtudni!

Lent a tisztás felől a sötétségből, mint valami nagy árnyék közeledett Stepán Stepanovics. Marjához ment. Én is odahúzódtam.

– Kapitány elvtárs – súgtam Zajcev fülébe –, halottunk van.

– Marja is a végét járja. Van rádiósuk?

Hű de jó – gondoltam –, hogy most itt van ez a kis Kovács. Ez tanult rádiózni. Talán használhatjuk.

– Adjátok tovább, Kovács jöjjön ide!

– Értesz a rádióhoz? Tudsz adni-venni?

– Talán.

– Kabátokból sátort csinálni, alatta felállítani a TV 401-et – rendelkezett a kapitány, amíg én Marját próbáltam bekötözni. Alig pihegett. Bal felső karja valósággal szétroncsolódott. A bal mellbimbója mellett is vérzett. Oda is golyót kapott. Csak az óriás reszketett, ügyetlenkedett mellette.

– Hogy hívnak? – kérdeztem tőle.

– Óriás Kissnek. A becsületes nevem Kiss Sándor. Innen Bándról kerültem el még gyermekkoromban.

– Elvtársak! Jönnek! – szólt hangosan valaki.

– Bizonyára Sebesék! Uhuzzál! – utasítottam a mellettem álló Sóvárit. Egy pillanat múlva megjött rá a válasz. Rövid madárcsiripelés. Tényleg ők voltak, de csak ketten.

– Mi van, fiúk? – mentem eléjük. Marját most már az Óriás Kissre bíztam.

– Baj van. Megtaláltuk az elveszett embert. Fent akadt az ernyője egy magas berkenyefán. Nincs az Istennek az az embere, aki fel tudna rá mászni, segíteni. Nem biztos, hogy él! Egyre füttyentgettünk neki, fel is szóltunk magyarul. Egy szót se szólt vissza. Nem is mozdul.

– Kapitány elvtárs, mit tegyünk? – tanácskoztam meg a kérdést Zajcevvel.

– A maga emberei megvannak?

– Egy-két ember ottmaradt a közelben.

– Visszamenni értük, azonnal jöjjenek ide. A szerelésekért lemenni, és teljes iramban el, mentől messzebb, nyom nélkül. Holnap reggelre messze kell lennünk. Itt felfedeztek bennünket. Máshol is találunk majd feladatot:

– És a halottak?

– Tudnak valamit tenni?

– A puszta mellett elássuk.

– Salgó, Sóvári vigyétek, temessétek el őket – adtam ki az utasítást.

– És a sebesült?

– Azt visszük!

– Kapitány! Kapitány! – ugrott a kis Kovács Zajcev nyakába. – Jelentkezett a „csajka"! Gyerünk ... gyerünk ... a rádióhoz!

– Egy óra múlva indulás – rendelkezett Kosztya Nyikolajevics, amikor a rádiótól visszajött.

Egy óra múlva útra készen álltunk. Az Óriás Kiss, mintha egy csecsemőt emelt volna fel, úgy vette karjába Marját. A rádiót Schenk kötötte a hátára. Mayer bácsiék is elrejtették az ejtőernyőket. Huszonheten indultunk el. Két veszteségünk már van. Pataki és az ejtőernyős Vésey. S mi lesz Marja Jegorovnával?

– Hova? – kérdezte a kapitány. – Van valami terve?

– Csakis a Gyergyám-út felé, aztán Kőrisgyőr, Tündérmajor, Kardos-rétnél átmegyünk a vasútvonalon és onnan fel Csesznek felé. Próbáltam a sötétben az útirányt megmutatni.

– Messze kell érnünk, nagyon messze, mert különben reggelre körülfognak bennünket.

Az Óriás Kiss nyögött a terhe alatt, de egy méternyit sem maradt el.

Bizony már jól pirkadt, mire egy percnyi pihenés nélkül Kőrisgyőrt megkerültük, és a Gerecse partjához értünk.

Szinte végigvágódott mindenki a nedves füvön. Még arra se volt erejük, hogy a patakhoz menjenek inni. Pedig egész úton vizért sóhajtoztak.

– Jó kis menet volt – állapította meg Mayer bácsi, aki közöttünk a legfrissebb volt. Elkérte a kapitány kulacsát, mert nekünk még ez sem volt, és sorba megitatta a társaságot.

– Kapitány elvtárs! Marja halott! – ordított fel az Óriás Kiss.

Odaugrottam. A kapitány is. Marja szép kék szemei úgy tekintettek fel az egyre világosodó égre, mintha csak keresnének valakit. Az arca viaszsárga volt. De a szeme... A szeme, mintha csak élne. Aranyhaja a pilótasapka alól a homlokába hullott.

– Marja! Marja! Marja Jegorovna! – nyögte az Óriás Kiss. – Marjácska, csak egyet, még csak egyet lélegezzél, még csak egyet, még csak egyszer nézz rám Marja, Marjácskám! – az óriás odarogyott Marja holtteste mellé. Úgy vettük körül őket lehajtott fejjel.

– Emberek! – tartotta fel magasba kezét a kapitány. – Elvesztettük a legkedvesebbet! Bosszút Marjáért! Bosszút a ti embereitekért. Halál a fasisztákra! Tisztelegj!

A patak mentén egy meredélyes partot kerestünk, odafektettük a part alá Marja Jegorovnát, előbb kövekkel borítottuk be, azután rádöntöttük a magas partot. Keserves temetés volt. Éppen csak hogy valamelyes föld takarta.

– Isten veled drága Marja Jegorovna. Még meg se ismertünk, és máris elvesztettünk. Biztos öröm lett volna veled dolgozni, veled harcolni. Most az öröm helyett bánatot okoztál nekünk. Isten veled! – Így búcsúztatta Sós Marja Jegorovnát, és szétszórta sírján azt a maroknyi hóvirágot, melyet a kis Próder meg a rádiós Kovács sebtiben szedtek.

Még egyszer tisztelegtünk, és a kapitány parancsára továbbindultunk. Az Óriás Kiss noteszébe

helyszín-rajzot készített. Közel a patak partján egy vastag törzsű vadkörtefa állott, onnan mérte be hatalmas lépéseivel a távolságot, és két szál ibolyát helyezett a sírra, fejfa helyett. A nagy darab ember csendesen zokogott.

Kerek két nap kellett ahhoz, hogy a Gerecse partjáról Pálihálás alá érkezzünk. Csak éjjel mozogtunk. Nappal nagyon veszedelmes volt. A szaggatottan erdős vidéket keresztül-kasul járták a katonai csapatok. Ha a közelben voltak, olyankor egy-egy sűrű, bokros, sötét részen húzódtunk meg.

A bokrok alján, a csalit tisztásán bóbiskolt a szűzfehér hóvirág, és a nap felé fordította tágra nyílt kék szemét az ibolya. Jó volt, hogy ilyen virágos, illatos volt a csalit. A márciusi éledő nap – mely már fényben fürösztötte a mezőt, és áthatolt az erdő sűrűjében is – meg a sok virág meg a sok fű, a virágillat elterelte a figyelmünket. Nagyon jó volt ez most. Az éhség is kikezdett velünk. Pálihálás felé is épp emiatt jöttünk. Havas főerdész rendes ember hírében állott. A németeket gyűlölte. Talán tudunk valami segítséget kapni tőle.

Megint csak Sóst és Mayer bácsit küldtük ki felderítésre. Hamar visszaérkeztek. A puszta, német megszállás alatt van. Havas főerdész családostul elmenekült. Igen sok a katonaság. Az egyik erdészné azt beszélte, hogy a partizánok ellen készülődnek. Az összes puszták, az erdészházak zsúfolva németekkel.

– No, akkor isten legyen irgalmas nekünk.

Zajcev rádión jelentette a helyzetet.

– Kivágni magunkat – volt az utasítás.

– Aki fél, az hagyja itt a felszerelését, és valahogyan szivárogjon el. Van valaki, aki el akar menni? – tette fel határozottan a kérdést a kapitány. Senki sem felelt.

– No, rendben, akkor az éjszaka megint hosszú marsot vágunk ki. Nagyon halkan kell mennünk, át kell suhannunk a németek között. Mayer bácsi vezet bennünket. Pálihálás és Tündérmajor között kell a vonalon áttörnünk. Az a fő közlekedési útjuk, ott legkevésbé számítanak ránk.

Amint bealkonyodott, szedelőzködtünk. Éles kanyarral Pálihálást megkerülve, egyenesen északnak vettük az irányt. Jó, erdős területen mentünk át. A géppisztoly mindegyikünk kezében lövésre készen. Halk pisszenés „álljt" parancsolt. Egy újabb pisszenésre, amilyen gyorsan csak tudtunk, átszaladtunk az országúton.

Kosztya Nyikolajevics és az Óriás Kiss ott álltak az országút szélén, és mindenkit felsegítettek a meredek töltésen. A másik oldalon már vigan gurultunk lefelé. Már csak néhányan voltunk túl az országút töltésén. A Tündérmajor felől hirtelen, egészen váratlanul gépfegyver-sorozat söpörte végig az országutat. Szinte egy pillanatra sem hagyták abba a tüzet. Sőt! Még egy gépfegyver segített bele a tűzbe.

– Azonnal felfejlődni harchoz! Hatan a jobboldalt fedezzék Sós vezetésével. Sebes harmadmagával előremegy kétszáz métert, ott vesz fel harcállást – adtam ki az utasítást.

A két gépfegyver tüze kissé alábbhagyott. A felvillanó fények jelezték, hogy igen közelről lőnek

bennünket. A pillanatnyi csendben az Óriás Kiss kolosszus teste jelent meg görnyedve a töltésen, és egy pillanat alatt mellettünk huppant le a földre.

– A kapitányt is át kell segíteni – nyögte ki.

Agyamban a gondolatok gyúrták, kergették egymást.

Tüzeljünk-e vissza vagy várjunk? Felfedeztek-e bennünket, vagy csak néhány félős, ijedt német vaklármája-e ez az erős tűz?

A tűz sem nem erősödött, sem nem lanyhult, egyéb mozgás sem volt.

– Sarvajc és Salgó, van-e bátorságtok megközelíteni és ha lehet elnémítani a németeket? – kérdeztem a két fiútól.

Azok válasz helyett elindultak. Úgy kúsztak, mintha hetekig gyakorolták volna. Izgatottan vártuk, lestük, mi lesz. És egyszerre csak az úttesten fent, hason csúszva megjelent Kosztya Nyikolajevics Zajcev kapitány. Már majdnem az út innenső szélén volt, amikor hirtelen felordított, szinte feldobta magát, és máris zuhant vissza az útra. Kirohantunk az erdőből, a töltésen felkúszva húztuk le Zajcevet az útról. Már halott volt.

– Te Kiss! – szóltam az Óriás Kisshez.

– Itt nem hagyhatjuk. Add át a rádiódat, és vedd a hátadra Kosztya holttestét. Vigyük beljebb. Valahol csak eltemetjük.

Amíg Kosztya Nyikolajeviccsel voltunk elfoglalva, fel sem tűnt, hogy közben a két gépfegyver elhallgatott. Csak amikor újra lőállást vettünk fel, tűnt fel a csend.

Mi lehet? Feszültek pattanásig az idegeink.

Valahonnan apró neszt, gallyrecsegést, lábdobogást hallottunk.

– Ez három személy – állapítottuk meg a lépések üteméből. – De hiszen csak ketten mentek el. Kik lehetnek? – kezünk a géppisztoly ravaszán. Nem adjuk olcsón magunkat.

Egyszer csak halk pisszegést hallottunk. Ez a mieink jele, de ki a harmadik? Vagy tévedtünk volna? Nincs itt valami baj? Sajnos, már nem volt Zajcev, akivel megtanácskozhattuk volna. Egypár perc múlva újra, most már sűrűbben ismétlődött a jel. Schenk visszapisszegett, és a sötétből három alak tűnt fel. Elöl Sarvajc, hátul Salgó és köztük egy német katona, vállán gépfegyverrel.

– Kettőt elintéztünk. Ezt az egyet elhoztuk – mutatott a németre, akinek szája zsebkendővel volt betömve –, a többi elfutott.

– Zajcev elesett – újságoltam Sarvajcnak és Salgónak, amikor azok jelentették feladatuk végrehajtását.

Hajnalfelé három oldalról is gépfegyver-tűz fogadott bennünket. Parancsszó nélkül kör alakú védelmet vettünk fel. Nem lőttünk vissza, mert mi nem láttunk senkit sem. A torkolattűz is csak egy-egy pillanatra villant fel, hol előttünk, hol jobbra, hol balra. Erősen világosodott. Csak a fák nyújtottak valami védelmet. Azok sem sokat, mert nemcsak elölről, hanem két oldalról is lőttek bennünket, és a tüzelés egyre erősödött, egyre közelebb jött.

– A fiúk azt tanácsolták, hogy kezdjünk mi is lőni – súgta valahonnan egy elvtárs az ejtőernyősök közül.

– Nem lehet, kevés a töltény! Majd ha már egészen közel lesznek.

Egyszerre csak gyanús mozgást láttam. Mintha csak visszavonulnának. A fáktól fedezve kúsztak visszafelé a németek. Egyik-másik meghajolva futott hátra.

Majdnem kitört belőlünk a győzelmi hurrá!

– Lehetséges, hogy egy puskalövést sem adtunk le, és megfutamodnának? Nem, itt valami csel van.

Négyen tanácskoztunk egy kidőlt fa gyökerei mögött, amikor váratlanul pusztító aknatüzet kaptunk. Pillanatok alatt nyögött, recsegett minden. Pokoli volt! Húscafatok röpködtek, vér fröccsent. Jajtól, nyögéstől, üvöltéstől, robbanástól volt hangos az erdő. A fogoly németet, aki ott lapult köztünk, a szemünk láttára tépte cafatokká egy telitalálat. Az Óriás Kisst az ördög szállta meg. Gépfegyveréből le-leadott egy-egy rövid sorozatot, és közben kézigránátokat hajigált. Úgy üvöltött, mintha legalább egy század lennénk.

– Futás balra! – ordítottam el magam. Dübörögve csörtettünk előre, hol itt, hol ott bukott el közülünk egy ember. Csak pár száz métert futhattunk, amikor elölről is tüzet kaptunk.

– Tüzelj! Lőjetek! – ordítottam a parancsot.

Az aknatűz követett bennünket, és a tüzelés egyre gyengült a mi oldalunkon. Az Óriás Kiss még mindig ordított, de mindig ritkábban lőtt már.

Erős ütést éreztem egyszerre a bal karomon. Megsebesültem. A géppisztoly kiesett kezemből.

Egy sátoros teherautón tértem magamhoz. Mellettem hárman feküdtek. Sebes, Mayer bácsi és a kis

Próder-gyerek. Az autó oldalának támaszkodva az egyik ejtőernyősünk ült. Feje bekötözve, keze felkötve. Éreztem, hogy a kezem be van kötözve, nekem is. Éktelenül fájt. Szomjas voltam. A kocsi hátuljában két fegyveres német ült egy padon. Beszélgettek. Megpróbáltam kicsit felülni.

– Mi van? – intettem az ejtőernyős felé. Ép kezével intett, hogy csendben legyek. A két német valami édeskés katonadalt dudorászott. Mellettem Sebes is mozgolódott.

– Mi van – súgta hozzám –, elvesztünk? – Szemmel mutattam a németekre.

A kocsi éktelen tempóban vágtatott. Dobált, rázott bennünket. A lelkünk majd kiesett. Ép, jobb kezemmel megszorítottam Sebes kezét.

– Bátorság, komám! – súgtam neki. – Talán még nincsen minden elveszve. – Az egyik kanyarban jobboldalamra fordultam, és az egészséges karomra könyököltem. Tóth a Próder-gyereken próbált segíteni.

– Halott – intett a szemével. – Befejezte – mutatta a kezével. A teherautó egyszer csak elkezdett táncolni, jobbra-balra nagyokat billent.

Mikor újra magamhoz tértem az ejtőernyős kispesti Tóth és egy ismeretlen magyar katona próbáltak kiszabadítani a kocsi roncsai közül. A sebesült karom szorult be.

– Vágjátok le – könyörögtem Tóthnak. – Lőjön agyon – nyögtem a katonának. – Ne hagyjon szenvedni.

– Azt nem, pajtás! Mindjárt kiszabadulsz – s nagy erőfeszítéssel annyira meglazította a roncsokat, hogy Tóth egyetlen rántással kiszabadította karomat.

– Most aztán tűnjetek el gyorsan – sürgetett a katona bennünket.

– És a többiek? – érdeklődtem.

– Azokon már senki sem segíthet. A németekben sincs sok lélek. Menjetek, én is eltűnök, mert ezért kinyírnak.

– De hol vagyunk?

– Valahol Palota közelében.

A katona, egyenesen bevette magát az erdőbe. A roncsok között ott kandikált ki az öreg Mayer bácsi szétzúzott feje és Sebes kettévált teste. A két német az árokpartra volt kiterítve.

– No, akkor gyerünk mi is – nógattam Tóthot. – Itt már nem tudunk segíteni.

Letértünk az országútról, de vele párhuzamosan mentünk előre, bokrok, csalitok között. A lábam égett, mintha parázsban tartanám, a fejem szédült, a karomat nem is éreztem. Tóth támogatott. Messziről feltűnt Várpalota.

– Oda kell jutnunk – mondtam Tóthnak.

– Ott vannak elvtársak, azok majd segítenek.

Ránk esteledett, mire a község alá értünk. Romokban volt. A nagy romhalmazban egy kis vityillóból apró fény szűrődött ki.

– Be kell mennünk – mondtam Tóthnak –, nem bírom tovább!

– Én sem – vallotta be Tóth, kinek fejéből a kötésen keresztül apró vércsíkok csordogáltak az arcán végig.

– Jézus-Mária! – sikoltott fel egy öreg nénike, mikor kopogás nélkül benyitottunk az ajtón.

Csak harmadnap múlva tértem eszméletre. Egy

földre vetett szalmazsákon feküdtem. Mellettem Tóth ült. Vigyázott rám.

– Hála isten, csakhogy észhez tértél – nyögött fel. – Már bizony azt hittem, hogy neked is véged. Én jól gyógyulok. Iparkodj te is lábra állni. Nem sokáig lehetünk itt, mert felfedeznek. A mama sem bírja már sokáig az ennivalóval.

Másnap reggel talpra álltam. Még szédült a fejem, a gyomrom meg kóválygott, erőm is alig volt, azért csak felálltam fekhelyemről. A mama kimosdatott bennünket. Még a kötésünket is kimosta.

– Kovács vagyok – nyitott ránk egy bányászlámpás, sapkás ember.

Mi is mormogtunk egy nevet.

– Nem fontos. Maga – mutatott rá Tóthra – most már úgyis Rozó lett, magát meg – ez nekem szólt – mostantól Bruchnak hívják. Itt a bányászkönyvük. Ha tudnak, már indulhatnak is. Ezeket a lámpásokat meg fogják kézbe. A felsőmezőben dolgozunk. Ezt jól jegyezzék meg. A nevüket is meg a születési évüket is, no, meg hogy hol születtek, azt is tanulják meg.

A mama két karaj zsíros kenyeret csúsztatott a zsebünkbe, mikor száz ölelés közt búcsúztunk tőle, köszöntük a jó szívét.

– Áldja meg az Isten erővel, hosszú élettel.

A bányász, aki értünk jött, levezetett bennünket az inotai útig.

– Ne az országúton, hanem fent a hegyoldalon menjenek végig. Lehetőleg a cserjés alatt, északkeletnek. De Bakonykútra ne menjenek be. A falu alatt van egy kőkereszt, onnan jól látják Iszkaszentgyör-

gyöt. Van ott egy dülő is. Azon menjenek le a faluba. Mindjárt a falu szélén a második ház jobbra, oda menjenek be. Megismerik, mert cseréptetős. A többi nádfedeles. Gáspár bácsit keressék. Mondják, hogy a bányától hoztak üzenetet. A Bauer Béla üzeni. Ha azt válaszolja: „Hát akkor kerüljenek bejjebb," akkor szabadon beszélhetnek. Majd ő továbbítja magukat.

– Hát ha megéljük, megköszönjük magának is – búcsúztunk a bányásztól.

A házra könnyen ráismertünk. Szerencsénk is volt, mert Gáspár bácsi éppen az udvaron szöszmötölt valamivel.

– Keserű Gáspár – rázta meg kezünket bemutatkozásként, amikor megmondtuk, hogy őt keressük éppen

Három nap pihentünk Keserű Gáspár rokkant vájár lakásán, illetve padlásán. Jó komótos pihenő volt ott. Mások is használhatták már.

– Maguk csak pihenjenek. Én majd megszervezem a dolgot. Papirokat is hozok.

– Valami szerszám is kellene – mondtam, és mutattam, hogy fegyverről van szó.

Hanem harmadnap délelőtt szűk lett a padlás. Az udvarra egész szakasz katona telepedett be. A nagy zsibongásból csak egy-egy hangosabb szó hallatszott: – Szakaszvezető úr! – kiáltották. Vagy: – Hé! Tizedes!

– No, még az a szerencse, hogy magyarok – jegyeztem meg. Ezekkel talán könnyebben tudunk szót érteni. Az a kérdés, hogy az öreg hogyan viselkedik.

– Figyeled? – szólt Tóth – már jönnek is.

A széles kémény mögé lapultunk. Nem mintha ez segítene, de a magunk fajta frontkatona rögtön fedezéket keres, ha veszélyt sejt.

Kivágódott a padlás ajtó. Éles fénycsóva csapódott végig a padláson.

– Fegyver nincs náluk? – kérdezte valaki.

Az udvarból jött a felelet. Nem értettük, de a rokkant Keserű hangja volt. Egy pillanatra felrémlett bennünk: feladott bennünket az öreg.

– Mit tegyünk? – súgta Tóth.

Intettem, hogy hallgasson. Aztán erősen nyomtam befelé az eresz alá, mert az ajtóból benyomódó fénycsóva pont mellettem futott neki a hátsó tűzfalnak.

– Emberek, jöjjenek elő! – szólt az ajtóból valaki.

– Barátok vagyunk.

Szemünk összevillant: aztán intettem. Megindultunk az ajtó felé.

– Úgy is mindegy – súgtam Tóthnak. – Védekezni úgysem tudunk. Az ajtó világosságában egy magyar szakaszvezető állt. Fegyvertelenül. Kezet nyújtott. Valami köszönésfélét mormoltunk. Aztán tanácstalanul álltunk, és vártuk, hogy mi lesz.

– Nyugodtan jöjjenek le – intett fejével az udvar felé. – A mi embereink.

A *mi* szóra egyszerre föloldódott bennem a szorongás. Így ezt tényleg csak a mieink használják. Ha meg így van, akkor nincs tovább mit tartani tőlük. Intettem Tóthnak. A szakaszvezető után ereszkedtünk le a padlásról.

Lent az udvaron tucatnyi katona vett körül bennünket. Az öreg Keserű is ott volt.

– Segíteni jöttek maguknak – igyekezett megnyugtatni bennünket.

A szakaszvezető intett, hogy menjünk be a lakásba. Ott az első szobában halomban katonaruhák voltak a díványra szórva.

– Öltözzenek át. Sebesült katonák lesznek. Van papír is róla. Egyenesen Pestre visszük magukat.

A hosszú Tóthnak bizony kicsit rövid volt a nadrág. Nekem meg a sapka csak úgy kackiásan kényszeredett a fejemre. A zubbonyt fél karra vettem fel. A másik karomat erősen befáslizták, és felkötötték a nyakamba. Ideje is volt a sebet kicsit tisztába tenni. Csúnyán gennyesedett. A Tóth fejére jó nagy kötés került.

– Itt vannak a papírok – nyújtott át egy csomó írást a szakaszvezető.

Hát bizony a fényképek nem nagyon hasonlítottak ránk.

– Egy sebesültnél ez nem is csoda – válaszolt, amikor figyelmeztettem erre.

– Emberek, indulás! – adta ki a parancsot a mi szakaszvezető barátunk.

Ekkor vettük észre, hogy az utcán vöröskeresztes sátoros katonai teherautó áll.

Nagy köszönések közepette búcsúztunk Keserű Gábortól, aki csak fél füllel figyelt ránk, mert a szakaszvezetővel volt nagy suttogásban.

A kocsira a katonák segítettek fel bennünket.

– A sebesültek az első lócára – rendelkezett a szakaszvezető.

Mindjárt közvetlenül a sofőrülés után helyezkedtünk el. A többiek mögöttünk.

– Agárdot kerüljék ám ki – szólt fel még az öreg Keserű. – A túlsó oldalon menjenek.

Nagy bizonytalanságban ültünk jó darabon át. Mi nem akartuk elkezdeni a beszélgetést. A szakaszvezetőben már hittünk, de nem tudtuk, hogy hányadán állunk a többiekkel.

– Tizedes! – szólt valakinek hátulról előre a szakaszvezető. – Aztán gondoskodjon ám a betegeinkről.

– Nincs valamire szükségük az elvtársaknak? – szólt most közvetlen mögöttem az egyik katona. Úgy látszik, ez volt a tizedes.

Most megint elhangzott egy szó, ami tovább erősítette bizalmunkat.

Kik lehetnek ezek? Miféle katonák? – keringtek a gondolatok bennem. – Elég könnyen ráálltunk a hívásukra. Igaz, hogy nem mentünk volna sokra valamiféle igazolgatással. Ilyenkor a hang árnyalatából kellene megérezni, hogy barát-e vagy ellenség.

Az elvtárs szóra nem a tizedesre, hanem Tóthra néztem először. Gyengéden megnyomta az oldalamat a könyökével.

– Köszönjük, megvagyunk – válaszoltam kettőnk helyett is a tizedesnek.

Megint csak nem akaródzott a beszéd folytatása. Hiszen ha én kérdezek, nekem is felelni kellene egyre-másra. Azt pedig miért tudják pontosan, hogy mi kik vagyunk. Körülbelül úgyis sejtik. De az más, mint tudni. Én is csak sejtem, hogy kicsodák, de pontosan nem tudom.

Közben elálmosodtam. Tóth vállára hajtottam fejem, úgy szundikáltam.

Az autó fékcsikorgás közben, hirtelen megállt.

– Mindenki leszállni! – hallottam az erélyes parancsot.

A tizedesre néztem, az intett, hogy maradjunk.

Hátul a katonák kászálódtak lefelé. A szakaszvezető is lent állt.

Magyar és német csapatcsendőrök vették körül őket. A csendőrök nyakában nagy félhold alakú réztábla lógott. A szakaszvezető erélyesen, hangosan magyarázott.

– Ne tartsanak fel bennünket. Két sebesültünk állapota súlyos. A betegek is nehezen vannak.

Az egyik csendőr odalépett a kocsihoz, és megkérdezte a legközelebb ülő katonát.

– Neked mi bajod?

– Őrmester úrnak alássan jelentem vérhas – meggörnyedve próbált felállni, egyik kezét a gyomrára szorította, a másikkal a fenekét fogta.

– No, mozogjanak . . . mozogjanak akkor! – utasította felszállásra a szakaszvezetőt és a többieket. Még segített is nekik.

Száz méterre se lehettünk a veszedelmes helytől, amikor olyan fergeteges nevetés harsant föl a hátunk mögött, hogy ránk is átragadt.

– Perényi! Neked színésznek kellene lenned, ha ezt a mundért leveted. Még nekem is majd megszakadt a szívem, ahogy megjátszottad a beteget – nevetett tele szájjal a szakaszvezető.

Jókedv, hangos beszéd, tréfálkozás váltotta fel az eddigi csendet, komorságot.

Valahol a balatoni országút betonján mehettünk, mert a kocsi simán gördült.

A vidám jókedv nem csendesült, de egy szó se esett róla, hogy kicsodák, micsodák. Igaz, hogy minket sem kérdezgettek.

Úgy gondoltam, hogy ami eddig történt elég bizonyíték arra, hogy jó kezekben vagyunk.

Hanem azért, amint forgolódtam, észrevettem, hogy ahányan vannak, annyi színű volt a parolijuk.

– Furcsa alakulat a maguké. Mint a szerzetesek, mindegyik más színű csuhát hord! Maguk meg a parolijukkal színeskednek?

A tizedes felugrott, úgy nézett szét a kocsiban.

– Hű, a szentségit! Ezzel aztán lebukhattunk volna. Pentz! – ez a szakaszvezetőnek szólt. – Új mesét kell kitalálni. Magának jó szeme van, hogy észrevette – dicsért meg a tizedes.

Az új mesét már közösen költöttük. Mondatról mondatra kerekítettük. Nehéz volt, mert a mesének és a papiroknak egyezniök kellett.

Már-már készen is voltunk, amikor a kocsi megint hirtelen fékezett. Megállt.

– A régi mese maradt – szólt be a kocsiba a szakaszvezető, és már ugrott is le, hogy kivédje az újabb igazoltatást.

Most könnyebb volt a helyzet. Egy magyar főhadnagy protezsálta fel a feleségét. Pentz, a szakaszvezető váltig bizonygatta, hogy nem lesz jó ez, hiszen súlyos sebesültjeink is vannak, esetleg ragályos betegek is.

– Őnagysága nem fogja bírni a betegek között – vágta ki utolsó aduját Pentz.

– Helyet csinálni! Nincs beszéd tovább! – ordított most már a főhadnagy.

A fiúk összébb húzódtak, és Pentz is megadta magát.

– Tessék – segítette fel a hölgyet, aki a vérhasas Perényi mellé ült.

A kocsi elindult. A főhadnagy és felesége búcsú nélkül váltak el. Különös oka lehetett a főhadnagynak, hogy a hölgyet feleróltesse.

Hanem két perc múlva őnagysága ki akart ugrani a kocsiból, mert Perényi olyan jelenetet rendezett, hogy edzett gyomor kellett elviselésére. Egy kicsit a többiek is belesegítettek. Őnagysága könyörgött, hogy álljunk meg, tegyük le.

Néhány kilométeren át a főhadnagy úr szigorú parancsára hivatkozva maraszta1tuk. De amikor biztosított bennünket; ő majd elintézi, hogy bajunk ne legyen – megállítottuk a kocsit, és lesegítettük. Valahol a puszta országúton, ahol egy teremtett lélek se volt a közelben, köszöntünk el tőle. Alig érte lába a földet, a kocsi nagy iramban tovaindult, mi meg viharos nevetésbe törtünk ki, és szívből ünnepeltük Perényit.

– Azért a mesét jó lesz tovább kerekíteni – csendesítette le a jókedvet Pentz szakaszvezető. – Igaz, hogy egy óra múlva Pesten leszünk, de addig sem árt, ha pontosan feleletet tudunk adni, minden kérdésre.

Azért nevetés egyszer-másszor még fel-feltört a fiúkból. Fiatalok voltak. Vidáman, derűvel nézték még a nehezét is az életnek.

– Pesten vagyunk – szólt be a kocsiba a szakaszvezető, amikor a kamaraerdei városi vámépület előtt elhajtottunk.

A Horthy-hídon mentünk keresztül. Aztán az Üllői út, Kerepesi út, Kőbányai út.

Valahol kapu csikordult, és gépkocsink befordult egy nagy zárt épület udvarára.

– Megérkeztünk – szólt előre a tizedes. – Itt csak a mieink vannak. Az egész alakulat a miénk.

*

Még aznap civilbe öltöztem, s a 28-as villamoson igyekeztem be a városba. Csuti János villamoskalauz papírjai lapultak a zsebemben.

UTÓSZÓ

ÉS DOKUMENTUMOK

Messze a Dunától, a Don partján, 1943. január 13-án szabadított ki a 401-es különleges büntetőszázad rabságából a Vörös Hadsereg.

Nem egészen két év múlva újra megint csak a Vörös Hadseregtől vártam a felszabadítást. Csakhogy most Budapesten hallgattam lélegzetvisszafojtva éjszakánként az ágyúk mind erősebben hallható, tompa dübörgését. Ismerős hangok voltak ezek már nekem. Nem a halál hangját hallottam bennük, hanem a szabadságét.

Az ágyúk hangja mindegyre erősödött. Végre már valahol egészen közelről lőttek. Beleremegett a ház. Az ablak alatt még német katonák osontak el. Egy se előre, mind visszafelé lopakodott.

1945. január 13. Ma két éve szabadítottak meg a büntetőszázadból az oroszok a Donnál, és ma reggel nyolc órakor melegen szorongattam egy orosz katona kezét a Százados úton. Megint szabad vagyok, de most már idehaza, Magyarországon, Budapesten.

A Vörös Hadsereg házról házra küzdötte előre magát a város szive felé. A fasiszta banda még a Fiumei úti vonalat tartotta, de Kőbányán már megalakult a párt és az új közigazgatás. És megindult az élet is Budapesten. A felszabadító szovjet hadsereg nyomán szerveztük meg kerületről kerületre a tennivalókat.

A tennivalók közül az elsők közé tartozott, hogy ártalmatlanná tegyük a körülzáráskor a városban rekedt nyilas, fasiszta banditákat.

Így kerültek mindjárt az elsők között hurokra Rotyits Péter főtőrzsőrmester és Szivós Sándor szakaszvezető, a 401-es különleges büntetőszázad főhőhérai, aztán Muray. és mások.

Összeszorul a szivem, amikor volt bajtársaim hóhérjainak dokumentumjait rendezem. Valahogy úgy érzem a népbirósági iratok lapozgatása közben, hogy kevés volt egy halál ezeknek az emberbőrbe bújtatott fenevadaknak azokért a szörnyűségekért, amit elkövettek a nekik kiszolgáltatott embertársaikon. De kevéssé nyugtat meg az a tudat, hogy ezek a fenevadak nincsenek többé, mert ha Rotyits, Szivós, Spóner, Reichord, Muray és a többiek el is nyerték méltó büntetésüket, szerte a világban – sokszor előkelő, befolyásos állásokban – ott vannak most is azok, akik ezekhez hasonló vagy még nagyobb bűnöket követtek el az emberiség ellen.

Szivesen nyúltam újra tollhoz, hogy e könyv új kiadását előkészítsem, mert szeretném újra felidézni, hűen tolmácsolni, mit tettek ebben az országban magyarokkal a felszabadulás előtt.

A könyvhöz mellékelek néhány dokumentumot az előző kiadásból, azóta előkerült fényképeket és egy – talán nem érdektelen – hivatalos jelentést a spascsinai partizántámadásról.

Ha akadnak e könyv olvasói között, akik az én szavamnak nem hisznek – lássák e vallomásokat, jelentéseket és fényképeket.

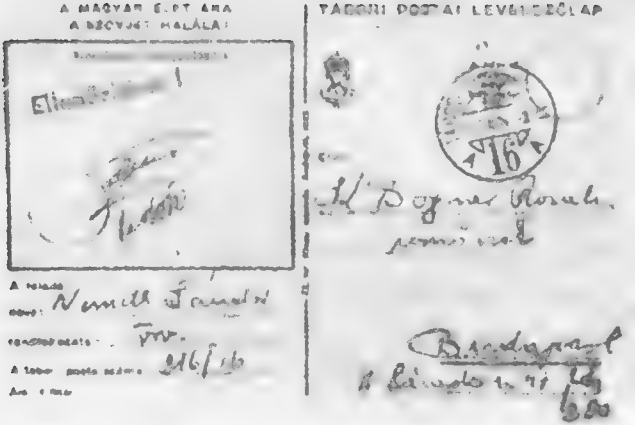

Így játszottuk ki a levélírási tilalmat

Vitéz Dudás százados hivatalos jelentése a hadseregparancsnok számára:

„A Hadsereg kötelékébe tartozó és a negyedik utászzászlóaljhoz fakitermelési munkálatokra kivezényelt 401-es klg-es munkásszázad partizánok elleni harcáról.

V. hó 23-án este 7 órakor Spóner hadapród jelentette, hogy a IV. utász-zászlóalj parancsnoka Klenyócy alezredes értesít, miszerint Spadsina faluban elszállásolásunk helyén az erdőben partizántámadást lehet várni, és a IV. utászzászlóalj kivonult a Putivel környéki *Seim* hidak biztosítására. Nem valószínű, hogy a század veszélyben lenne, mert a partizánok a folyó balpartján vannak, s a széles árterületen nem tudnak átkelni. Ezen az esten megerősítettük a biztosító őrségeket.

Vasárnap délelőtt Kardasi ukrán község őrség parancsnoka jelentkezett azzal, hogy a mi szállásunktól mintegy 8–10 km távol fekvő Litrinovici, Vorgo, Valakitino és Zezirki nevű községeket megszállták a partizánok. Mozgásuk iránya Jazinó község felé mutat. Partizánok létszáma 1500 fő, erősen fel vannak szerelve géppuskákkal, és 40 tankjuk is van. Kifejezte aggodalmát a század sorsát illetőleg. Kijelentette, hogy tőlünk 6–8 km körzetben magyar csapatok nem állanak.

Ezen értesítés után átmentem Kardasi községbe, ahonnan telefonon kerestem Putivelben a IV. utász-zászlóalj parancsnokát. A telefonon alezredes úr jelentkezett, vele közöltem az ukrántól vett adatokat. Alezredes úr az 1500 partizán létszámot helyesnek találta, és kijelentette, hogy a támadás iránya a partizánok részéről nincs kizárva Putivel vagy esetleg Burin. Közölte velem, hogy a németek kelet felé nyomják a partizánokat, a Seim folyó balpartján, egyben kijelentette, hogy a partizánharcok idejére a műszaki munkálatokat beszüntette. Kérdésemre, hogy mi legyen a század sorsa, mivel harcra nincs felszerelve, alezredes úr kijelentette, hogy nyugodtan helyünkön maradhatunk, minket támadás nem érhet, egyébként az ő századai a keleti oldalunkat biztosítják. Kérdeztem, ne vonjam-e vissza századomat? Azt felelte, századom nincs veszélyben, esetleg 30–40–50 fővel partizán átszivárgás lehetséges felénk. Én közöltem

még, hogy miután a partizánokat tűzzel feltartani nem tudom, mert csak 44 gyalogsági puska, fejenként 30 tölténnyel áll rendelkezésre, tudna-e alezredes úr legalább egy géppuskával ellátott erosítést kuldeni. Alez. úr válasza: erósítést nem adhat, mert a századai mind kint vannak az erdoszegélyen. Kérdeztem alez. urat, hogy harc esetén óntevékenyen intézkedhetem-e a visszavonulást illetőleg, alez. úr válasza az volt, hogy igen, s kérdésemre a visszavonulás irányát Putivelben jelolte meg.

A vett telefon és értesítés szerint a következőképpen intézkedtem:

A század keretlegénységének csekély létszámára való tekintettel a biztosító szolgálatra bevontuk az összes rajparancsnokokat, helyetteseket, tiszti legényeket, a kocsisokat, s csak két szakács maradt a század körzetében. Az éjjeli biztosítás az alanti vázlat alapján történt:

24-én este 8.45-kor egy ukrán lovas kuldönc írásbeli cirillbetűs jelentést hozott, amely szerint 24-én 7.30-kor az ukrán járőrök jelentése szerint bizonytalan erősségű partizáncsoport Spadsinai erdőnél észlelhető. Megtámadtatásra legyünk elkészulve. Erre a jelentésre az őrségeket megkettőztük, az őrhelyeket állandóan mozgó járőrökkel kötöttuk ossze

Egész éjjel szakadó eső volt, és távoli géppuska-tűz volt megfigyelhető, akna- és kézigránát robbanásokkal. Ezeken kivul fényjeleket is láttunk.

25-én hajnalban a 2 órakor kezdődő szurkület idejétől kezdve állandóan erősödő harci zaj kozeledett felénk, és a támadás iránya a vázlaton nyillal van megjelölve. 5 óra körül a ⋀⋀⋀ jelzett árokban fekvő tiszti őrség parancsnoka az erdóbol kivezető úton 5 főből álló partizáncsoportot figyelt meg, amelynek vezetője magyar egyenruhát viselt. Ez az őrség parancsnokot egy pillanatra megtévesztette, abban a hiszemben volt, hogy az utászok járóre kozeledik. Intett feléje, mire a magyar ruhás partizán sapkáját levéve hátrafelé intett, mire négy egyenruhás partizán jelent meg. Az őrség megnyitotta a tüzet, és a partizánok eltüntek. Ezen esemény után az egész század puskás létszáma az erdőszegélyen tuzelő állást foglalt el az oldalszárnyak biztosításával.

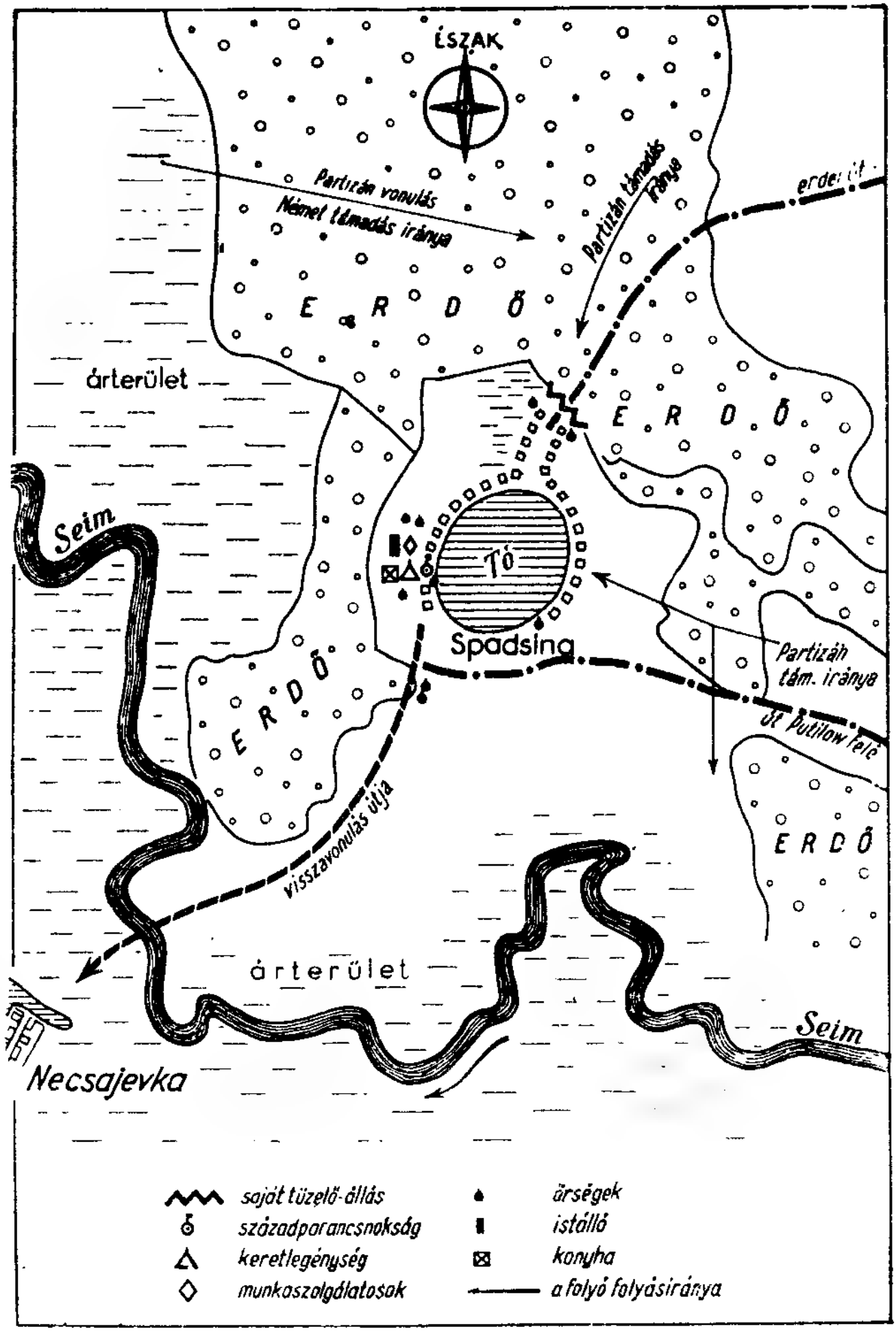
ÉSZAK
Partizán vonulás
Német támadás iránya
Partizán támadás iránya
E R D Ő
árterület
E R D Ő
Seim
Tó
Spadsina
E R D Ő
Partizán tám. iránya
Út Putilow felé
E R D Ő
Visszavonulás útja
árterület
Seim
Necsajevka
sajat tüzelő-állás
századparancsnokság
keretlegénység
munkaszolgálatosok
őrségek
istálló
konyha
a folyó folyásiránya

6.30 perc táján az erdőben felbukkanó partizánokra a század megnyitotta a tüzet, mire azok erős géppuska- és golyószórótüzzel válaszoltak, és támadásra indultak. Ekkor a század kb. 50 méter távolságra állott a partizánoktól. Amíg a század az erdőszegélyen tüzelt, azalatt háta mögött a község lakói a házakból tüzet nyitottak a századvonatra és a parancsnokság épületére. Időközben a község polgármesterének (Sztaroszta) háza környékéről már géppuska-tüzet kapott a századvonat.

Ekkor a századparancsnok egy járőr útján parancsot küldött az erdő szélére a visszavonulás megkezdésére, és elindította a vonatot Spadsina–Kardasi–putiveli út felé. Ezen út felől azonban géppuska-tüzet kapott. Ezek után – miután a Putivel felé vezető utat elzárták – délnyugatnak a Seim folyó felé vette. A vonat a másfél nap óta szakadó esőben felázott szántásokban az erdő szegélyen tengelyig süllyedt, azt tovább szállítani nem lehetett. A lovakat kifogva a menet állandó gépfegyver-tűz alatt a Seim folyóig vonult vissza. A folyón megkísérelte az úszva való átkelést, amely a folyó erős sodra és a szélvihar következtében beállott erős hullámzás miatt nem sikerült. Egy előkerített kétszemélyes csónakon a századparancsnok átkelt, és Necsajevka községbe ment, ahonnan csónakokat rendelt ki a század és 16 ló átszállítására, ami teljes mértékben sikerült. Az átkelés helyén már ellenséges tüzet nem kaptunk, tekintettel arra, hogy az 5 km-nyire volt Spadsina községtől és mintegy 3 km-nyire a legközelebbi erdőtől. Az átkelés ideje alatt az erdőből hallatszó harcizajból megállapíthattuk, hogy a partizánok újra harcban állanak az őket támadó német vagy magyar csapatokkal, így századunkat tüzzel tovább nem üldözhették.

Átkelés után a század Necsajevka községbe vonult, ahonnan a századparancsnok telefonon felhívta a Putivelben állomásozó IV. utász zlj. parancsnokot Klenyóczy alez. urat. Jelentette a századdal történteket azon megfigyelésével, hogy a partizánok a kardasi–putiveli utat megszállották, s Putivel felé nyomulnak. A Seim árterületén az átkelésünk helyétől 12 km-re fekvő Vurini híd irányában. Az alez. úr közölte, hogy a szürkület beálltával csapatait ő is vissza-

vonja Putivelbe. Századparancsnokunk közölte alez. úrral, hogy Burin felé az árterületen vonulni nem tud, így Konotopba vonul, az alez. úr ezen jelentést tudomásul vette és jóváhagyta.

Még 25-én elértük Kazache nevű községet, ahonnan 26-án Konotopba érkezett a század, s az ottani német parancsnokságon jelentkezett.

A harcok és visszavonulás következtében a következő veszteség érte a századot:

Magyar András tizedes alkar-ütőér-lövés,

Varga István honvéd alkar izomlövés.

Frühwirn Mátyás őrmester kézfej súrolt lövés.

A sebesülteket a konotopi katonai Lazaretben kezelésre adtuk. Ezeken kívül az árterületen történt átkelés következtében tüdőgyulladással és hűléssel 32 keretlegénységi és 8 munkaszolgálatos jelentkezett Konotopban a katonai kórházban vizsgálatra.

Anyagi veszteség:

Elveszett a század teljes adminisztrációja, kasszája, írógép, az összes irattári anyag, az anyagiellátást szolgáló iratok, *nyugták* és *ellennyugták*, a teljes anyagi- és élelemraktár, 13 kerékpár, 9 db országos jármű, konyha teljes felszereléssel, két ló, tisztek és keretlegénység teljes felszerelése, kivéve a rajta levő ruhát és fegyverzetet.

A kárveszteséget külön jelentésben terjesztem fel.

Konotop, 1942. május 27.

Dudás s. k.
százados, századparancsnok."

BUDAPESTI NÉPBÍRÓSÁG.
Nb. I. 99/1945. szám

Államrendőrség VI. kerületi kapitányságnak,

Budapest, 1945. január 27.

Budapest

A Főkapitánysághoz f. hó 26-án intézett azonos ügyiratjelű átiratom kapcsán az idő rövidségére való tekintettel

felhívom a ker. kapitányságot, hogy a *Muray* Lipót és társai bünügyében a Zeneművészeti Főiskola nagytermében f. hó 28, 29 és 30-án tartandó főtárgyaláson a rend fenntartását megerősített karhatalommal biztosítani szíveskedjék. Megjegyzem, hogy esetleg 1500–2000 hallgató megjelenéséről lehet szó.

a népbíróság vezetője

A népbíróság elnöke február 3-án hirdet ítéletet.

A többiről már hadd beszéljenek azok az iratok, melyek eredeti példányai a 401-es különleges büntetőszázadnál történt scrozatos kivégzések miatt indított bírósági perek aktái közt megtalálhatók.

Előbb azonban egy hír a *Szabadság* 1945. február 4-i számából:

A Budapesti Népbíróság szombaton délelőtt tárgyalást tartott a Zeneakadémia kistermében. A közvád büntető indítványt tett a szökésben levő *Haynal* Alajos vezérőrnagy, *Muray* Lipót alezredes, továbbá a vizsgálati fogságban levő *Rotyits* Péter főtörzsőrmester és *Szivós* Sándor szakaszvezető ellen 124 rendbeli gyilkosság bűntette miatt, melyet azáltal követtek el, hogy munkaszolgálatos századokat már útbaindításkor azzal a paranccsal indítottak útba, hogy egy se érhessen vissza élve. A népbíróság *Haynal* Alajos vezérőrnagyot, *Rotyits* főtörzsőrmestert és *Szivós* szakaszvezetőt kötéláltali halálra ítélte. A néptörvényszék a halálbüntetést először *Szivóson*, majd *Rotyits* főtörzsőrmesteren hajtotta végre. A jelenleg még szökésben levő *Haynal* majd később felel tetteiért. *Muray* és tiszttársai ügyét a néptörvényszék elkülönítette, mert közeli kézre kerítésükre megvan a remény. Az ítéletet vasárnap 12 órakor az Oktogonon hajtották végre.

N. T. 1/1945. szám.

A Magyar Nép nevében!

A Budapesti Néptörvényszék mint ítélőbíróság a szökésben levő *Haynal* Alajos vezérőrnagy I. r., *Muray* Lipót ny. alezredes II. r. a vizsgálati fogságban levő *Rotyits* Péter t. főtörzsőrmester III. r. és *Szivós* Sándor t. szakaszvezető IV. r. vádlottak ellen a Budapesti Nemzeti Bizottság felhatalmazása folytán a közvádló által a Btk. 70. §-hoz képest társtettesi minőségben elkövetett, továbbá az ugyancsak szökésben levő *Tiszarovits* József t. hadnagy V. r. és *Spóner* Rudolf t. hadapródőrmester VI. r. vádlottak ellen a Ktbtk. 133. §. 4. pontjába ütköző és a 134. §. 2. bek. szerint minősülő szolgálati bűntett miatt emelt vád felett a vizsgálati fogságban levő *Rotyits* Péter t. főtörzsőrmester III. r. és *Szivós* Sándor t. szakaszvezető IV. r. vádlottak, a távollevő *Haynal* Alajos vezérőrnagy I. r., *Muray* Lipót ny. áll. alezredes II. r., *Tiszarovits* József t. hadnagy V. r., *Spóner* Rudolf t. hdp. őrmester VI. r. vádlottak védőjének jelenlétében a Zeneakadémiai kis-előadói termében Budapesten 1945. évi február 3-án nyilvánosan megtartott főtárgyalás eredménye alapján a következőképpen

ítélt:

1945. január 25-től január 31-ig előzetes letartóztatásban volt, azóta vizsgálati fogságban levő

Rotyits Péter,

született Mezőhegyesen 1890. május 12-én, budapesti illetőségű, gör. kat. vallású, nős, 3 gyermek atyja, gépmunkás, 6 elemit végzett, az 1. honv. bevonulási központ állományába tartozott t. főtörzsőrmester III. r. vádlottat, továbbá

ugyancsak 1945. január 25-től január 31-ig előzetes letartóztatásban volt, azóta vizsgálati fogságban levő

Szívós Sándor,

született Jászberényben 1893. február 10-én, ugyanoda illetőségű, r. k., nős, 2 gyermek atyja, műasztalos segéd, 6 elemit végzett, az 1. honv. bevonulási központ állományába tartozott t. szakaszvezető IV. r. vádlottat, végül a szökésben levő

Haynal Alajos,

akinek személyi adatai ismeretlenek, Németországba szökött vezérőrnagy, I. r. vádlottat

bűnösnek mondja ki

a Btk. 70. §-ához képest a Btk. 278. §-ába ütköző, társtettesi minőségben elkövetett 124 rendbeli gyilkosság büntettében, melyet azáltal követtek el, hogy

Haynal Alajos vezérőrnagy 1942. év őszén a keleti hadműveleti területen mint a 22. gyalogezred parancsnoka, amikor a 401. különleges munkásszázad az ezrede kötelékébe lépett, *a keretlegénységnek elrendelte, hogy a század munkaszolgálatosai közül egy sem térhet vissza élve Magyarországra,* mert ezek az uralmon levő jobboldali rendszer ellenségei, minek következtében az eredeti 196 főből a keretlegénységből alább nevezettek és az általa e célra megbízott – a harctéren később elesett – *Tóth János tizedes 124 főt kivégzett, ezekben a kivégzésekben Rotyits Péter t. főtörzsőrmester és Szívós Sándor t. szakaszvezető, a jelenleg ismeretlen helyen tartózkodó Reichord István és Németh István szakaszvezetőkkel együtt akként vettek részt, hogy Rotyits a naponként kivégzésre kerülők névsorának összeállításába is belefolyt, majd Szívóssal együtt mindketten cca. 50–50 áldozatot lőttek agyon, a holttesteket kifosztották, és az elvitt ingóságokon részben megosztoztak,*

s ezekért őket

a Btk. 278. §. büntetési tétele és a 289. §., valamint a Ktbtk. 22. §. 1. pontja alapján

halálra mint fő, továbbá 10–10 (tíz) évi hivatalvesztésre és politikai jogaik gyakorlásának ugyanily tartalmú felfüggesztésére, végül lefokozásra, mint mellékbüntetésre ítéli.

Az ítélet először a IV. r., majd III. r., vádlotton hajtandó végre.

A szökésben levő

Muray Lipót,

akinek személyi adatai ismeretlenek, ny. áll. alezredes, II. r. vádlott, továbbá

Tiszarovits József,

akinek személyi adatai ismeretlenek, t. hadnagy, V. r. vádlott, végül

Spóner Rudolf,

akinek személyi adatai ismeretlenek, t. hadapródőrmester, VI. r. vádlott ellen a büntetőindítványban leírtak miatt folyamatban levő bűnügyet a jelen bűnügytől a Kbp. 37. §. alapján az eljárás megnehezítésének elkerülése végett elkülöníteni rendeli.

Indokok:

A néptörvényszéki főtárgyalás lefolytatott bizonyító eljárás során az ítélőbíróság az alábbi tényállást állapította meg.

Miután az akkori magyar kormány 1942 tavaszán elhatározta, hogy a keleti arcvonalra kiküldi az ún. 2. hadsereget, kormányintézkedés történt a kisegítő és különleges munkásszázadok felállítására. *A különleges munkásszázadokba azok kerültek, akiket addig államellenes bűncselekmények miatt elítéltek, továbbá, akit az illetékes szervek a szélsőjobboldali rendszer ellenségének bélyegzett.* Ezek közé tartoztak elsősorban az akkori illegális demokrata pártok

és mozgalmak emberei. A budapesti I. hadtest területén a különleges munkásszázadokat a nagykátai 1. honvéd bevonulási központ állította fel a hadtestparancsnokságtól kapott névjegyzék alapján. Az 1. honv. bevonulási központ parancsnoka *Muray Lipót alezredes volt. Nevezett a hadműveleti területre való útbaindulás előtt kioktatta az ott felállított 401. klgs. munkásszázad keretlegénységét, hogy a munkaszolgálatosokkal a legkegyetlenebbül kell bánniok, és erre saját maga mutatott példát azzal, hogy szemléi alkalmával kampós sétabotot tört össze a munkaszolgálatosokon. Ezenkívül kioktatta keretlegénységet arra is, hogy a munkaszolgálatosok közül egy sem kerülhet vissza élve Magyarországba,* mert ezek az akkor uralmon volt rendszer ellenségei. Végül útbaindításkor egy cédulát adott át a századparancsnoknak, vitéz *Dudás* t. századosnak, amelyen 22 szászadbeli munkaszolgálatos neve szerepelt azzal az utasítással, hogy ezeknek az embereknek már Ukrajnába sem szabad élve kerülniök. A század 1942. április végén indult útba Ukrajnába. *Dudás* t. százados június végéig volt a század parancsnoka, s ezen idő alatt egyetlen munkaszolgálatos sem halt meg a századnál, illetve tettek el láb alól, mert *a századparancsnok nem hajtotta végre Muray alezredes parancsát. 1942. év augusztus havában Tiszarovits József t. hadnagy lett a századparancsnok, helyettese Spóner Rudolf t. hadapródőrmester, szolgálatvezető pedig Rotyits Péter t. főtörzsőrmester. Tiszarovits t. hadnagy akaratgyenge, jelentéktelen egyén volt, aki helyett Rotyits és Spóner gyakorolta a hatalmat. Ettől kezdve a század sorsa a legszerencsétlenebb irányba terelődött. Rotyits* t. főtörzsőrmester *Muray* alezredestől kapott intencióknak megfelelően *fenyítésként, de legtöbbször teljesen ok nélkül nádvesszővel, kötéllel, doronggal és minden más keze ügyébe kerülő eszközzel gyötörte a munkaszolgálatosokat, akik súlyos testi sérülést szenvedtek, sőt, egy név szerint már meg nem állapítható munkaszolgálatos a bántalmazásba belehalt.* Ezenkívül *Spónerrel* együtt tartalékot gyűjtöttek a munkaszolgálatosok részére kiadott élelmiszerekből, s azok *a kenyértejadagok mellé csak reggel kaptak kávét és este üres levest, ugyanakkor, amikor napközben az első vonalban szedték az*

aknákat, a két vonal között állitották tel az akadályokat, és temették a halottakat. A szazad sorsa azonban akkor vált tragikussa, amikor nyilván *Muray* alezredes megkeresésére *Haynal* Alajos ezredes, akkori ezredparancsnokuk kerdőre vonta a századparancsnokot, hogy mi történt a *Muray* alezredes altal átadott nevjegyzékben szereplő munkaszolgalatosokkal. Vitéz *Dudás* százados akkor már hazatért a hadműveleti teruletről, a névsor mar nem volt előkeríthető, de *Haynal* ezredes parancsot adott arra, hogy azt emlekezetből kell rekonstruálni. *Tiszarovits* hadnagy *Werbőczy* hadapródot bízta meg a névjegyzék rekonstruálásával, aki azonban ezt elhárította, *de Spóner es Rotyits összeállitotta a névjegyzeket, és beszolgáltatta Haynalnak. Haynal elrendelte ezek kivégzését.* A kivégzést egy általa osszeallitott huszárraj hajtotta vegre Utána *Haynal* azon a címen, hogy a munkaszolgalatosok nem végzik pontosan és lelkiismeretesen a munkajukat, *naponként 5–6 turnusban folytatta a kivégzéseket. Vitás, hogy a névjegyzékeket esetenként ki állitotta ossze, de teny, hogy Rotyitsnak ebbe beleszólása volt, mert előfordult, hogy egy Szőgyi nevű munkaszolgalatost onnan kitörolt, s egy másik egyént irt be helyette. Azonkivul azok, akikkel Rotyits különosen nem rokonszenvezett, egymás után a halállistára kerultek.* Igy dr. *Politzer, Gruber* és *Herczka* Pál. Utobbinak egy oraja volt, ami megtetszett *Rotyitsnak.* Tobb izben kérte *Herczka*tol, aki végul is elelmiszert kért annak ellenében cserebe. *Rotyits* az ertekes óráért két kenyeret, fél-félkiló mézet és marmaládet adott *Herczkán*ak – aki harmadnapra mar a kivegzendok listáján szerepelt. *Gruber* munkaszolgálatost, aki betegen vonszolta magát a tobb km-nyire levo segélyhelyre, egy, a szazadhoz tartozó kocsis útkozben felvette a járművére, ámde utkoz ben *Rotyits*sal találkoztak, aki lehordta a kocsist és nyomban leparancsolta a munkaszolgálatost a kocsiról. Masnap azonban *Spóner* engedelyével ismét kocsin indult utba a nevezett munkaszolgalatos, de nem erhetett el a segely helyre, mert ismét osszetalálkoztak *Rotyits*sal. A kocsis Spóner parancsára hivatkozott, amit *Rotyits* nem vett tudomásul, hanem kijelentette, hogy majd megmutatja, ki parancsol a századnál. *Grubert* másnap este kivegezték. *A ki-*

végzések részben az ezredparancsnokságnál, részben kinn a vonalnál, részben pedig a század elhelyezési körletétől nem messze levő kolhozban folytak le. Az ezredparancsnoksághoz az onnan kiküldött *Tóth* tizedes kísérte el az embereket, a kolhozba *Rotyits, Szívós,* továbbá *Reichord* István és *Németh* István szakaszvezetők, a vonalba a keretlegénység kísérte a munkaszolgálatosokat, s ezekkel ment mindig *Szívós* is, *aki esténként jelentette a századparancsnoknak, hogy ismét 4–5 munkaszolgálatos elesett.* Ezekről *köztudomású volt, hogy hátulról lövöldözték agyon őket.* A kivégzett munkaszolgálatosok ingóságait mindig visszahozták a századparancsnokságra, ahol a keretlegénység között Rotyits szétosztotta azokat. Saját magának annyi jutott ezekből, hogy szeptember végén már *két szekeret* töltött meg velük. Jellemző, hogy az ismert magyarországi textiles, *Silberpfennig* Juda kivégzése után *Rotyits* felháborodva fakadt ki azon, hogy egy milliomosnak hogyan lehet ilyen szegényes felszerelése, *ezért ugyan kár volt eltenni láb alól.* Ilyen rendszeres írtással a század *196* főnyi munkaszolgálatos állományából *124 tűnt el* addig az időpontig, amíg 1942. október hó elején az új honvédelmi miniszter ezeket az állapotokat meg nem szüntette. Az áldozatok nevei nem állanak hiánytalanul rendelkezésre, de *Kossa* István tanú a főtárgyaláson számos áldozatot nevezett meg, mint akikről közvetlen tudomása alapján tudja, hogy a századnál kivégezték őket. (Lásd főtárgyalási jegyzőkönyv.) Vádlottak jellemzéséül megjegyzendő még, hogy *Rotyits* 1943 elején a pécsi hadikórházban azzal dicsekedett a századtól odakerült *Katz* munkaszolgálatos előtt, hogy a tymi aranyakat sikerült hazamentenie, *Szívós* pedig 1942 novemberében, szabadságon léte alatt, amikor a tömeggyilkosságok már befejeződtek, feljárt az odakinn agyonlőtt *Szabados* és *Sax* munkaszolgálatosok családjához, ahol evett, ivott, jól tartatta magát, és biztosította a családot, hogy hozzátartozóik odakünn a legjobb egészségnek örvendenek.

A lefolytatott bizonyító eljárás során nem sikerült minden kétséget kizáróan megállapítani, hogy *Spóner* hdp. őrmester tevékenyen részt vett-e a századnál folyó szörnyűségekben, de az kétségtelen, hogy mindenről tudott, a gyil-

kosságokat nem akadályozta meg, noha azokról szolgálati úton köteles lett volna illetékes helyre jelentést tenni. Ugyanezt tette *Tiszarovits* hdgy. is.

Vádlottak részbeni beismerésben vannak, ti. abban a kérdésben, hogy hány munkaszolgálatos meggyilkolásában vettek részt, *Rotyits* eredetileg két esetben három ember meggyilkolását ismerte be, *Szivós* pedig több esetben öt ember meggyilkolását. *Egymásról azonban közvetlen tapasztalat alapján azt állították, hogy legalább 50–50 embert gyilkolt meg – a másik.* *Kossa* István tanú a főtárgyaláson kijelentette, hogy vádlottak voltak a század hóhérai, mindkettő kezéhez több tucat ember vére tapad, ezenkívül *Rotyits* döntött a tekintetben, hogy naponként kik kerülnek a halállistára. *Kossa* név szerint megjelölte egy *Szőgyi* nevű munkaszolgálatost, aki az egyik listán szerepelt, de *Rotyits* kihúzta, és egy másik munkaszolgálatost írt a helyébe. *Kossa* név szerint jelölte meg *Hertzkát* és *Grubert*, akiket *Rotyits* személyes okokból írt fel a listára, ezen felül fültanúja volt annak, amikor *Rotyits* kijelentette, hogy a milliomos *Silberpfenniget* nem volt érdemes a rongyaiért kivégeztetni. *Rotyits*ról saját tapasztalata alapján állította, hogy két szekérrel szállította a rablott holmit, és *Szivós*nak is megvoltak a hullákról elvett ingóságai. *Mindezek szembemondása után mindkét vádlott beismerte, hogy Kossa tanú által előadottak a valóságnak mindenben megfelelnek.*

Vádlottak beismerésén kívül *Kossa* tanúvallomását megerősítette *Katz* Miklós munkaszolgálatos. Előadta, hogy a pécsi hadikórházban *Rotyits* maga dicsekedett azzal neki, miszerint a tymi aranyakat sikerült hazamentenie. *Rotyits* azonban a főtárgyaláson erre nem emlékezett. *Csikváry* Győző tanú előadta, hogy mint kerettag szolgált a 401. századnál, s emlékszik egy esetre, amikor éjjel *Rotyits* magához hívta, közölte vele, hogy kivégzendő munkaszolgálatos az egzekúció közben csak súlyosan sebesülve megszökött, ezt elő kell teremteni, nehogy valahol feljelentést tegyen. Tanú azonban a megbízatást nem hajtotta végre, mert vérhasa volt. Tanú hallomásból tudott csak a saját századánál történtekről. Az a munkaszolgálatos, akit azon a bizonyos éjszakán sebesülten elő kellett volna keritenie, *Sax* volt.

Saxné tanú előadta, hogy miután szeptember 15-ről keltezve, értesítést kapott a vöröskereszttől, hogy fia hadműveleti területen meghalt, *Szabadosék* révén összeköttetésbe került *Szivóssal*, aki hosszú ideig hitegette őket, s étkezést, csomagot fogadott el tőlük. *Rotyits* ekkor elismerte, hogy *Saxot* megtalálták, kivégezték, és akkor, amikor *Szivos* már Budapesten járt szabadságon, nagyon jól tudta, hogy mi történt *Saxszal*.

Rotyits Péter és *Szivós* Sándor úgy a nyomozóeljárás során, mint a főtárgyaláson azt állították, hogy elöljáróik szolgálati parancsát hajtották végre, ti. *Rotyits Haynal* ezredesét és *Muray* alezredesét, *Szivós* pedig *Rotyitsét*. *Rotyits* azt állítja, hogy *Haynal* egy ízben pisztollyal fenyegette meg, mert kifogásolta a munkaszolgálatosokkal való bánásmódot, s *Szivós* is azt állítja, hogy őt meg *Rotyits* fenyegette meg lelövéssel. Az ítélőbíróság azonban ezt a védekezést nem fogadta el, noha tényként nyert megállapítást, hogy a munkaszolgálatosokkal való bánásmód tekintetében már *Muray* alezredes útba igazítást adott, és ő rendelte el az első 22 ember kivégzését, de ezt a századparancsnok nem hajtotta végre, továbbá ugyancsak ő volt az, aki a 22 ember kivégzését *Haynal* ezredesnél megreklamálta. Tény az is, hogy *Haynal* ezredes a keret előtt azt a kijelentést tette, hogy addig senki sem mehet haza szabadságra, amíg a munkaszolgálatosok közül egy is él. Ezt a két vádlotton kívül *Werböczy* Frigyes hdp. őrmester ugyanígy állította, aki a főtárgyaláson nem tudott ugyan megjelenni, de kihallgatási jegyzőkönyve felolvastatott. Ennek ellenére mégsem hivatkozhatnak *Rotyits* és *Szivós* a Ktbtk. 38. §. 1. pontjában írt beszámítást kizáró okra, mert az csak akkor valósul meg, ha alárendelt meg van győződve arról, hogy a szóban forgó parancsot teljesíteni kell. *Rotyits* és *Szivós* erről annál kevésbé lehetett meggyőződve, mert vitéz *Dudás* százados példát mutatott arra, hogy a törvénybe ütköző parancsot nem szabad végrehajtani. Minthogy mindketten magasabb rendfokozatot viselnek, ismerniök kellett a Szolg. Szab. I. R. 88. pontját, amely ezt egyenesen megtiltja. Ezenkívül se *Rotyits*, se *Szivós* nem kerestette volna a meglőtt *Saxot*, ha az lett volna meggyőződésük, hogy eljárásuk a szolgálati

parancs teljesítése folytán nem kifogásolható. Szívós presszionálására az ő állitásán kívül semmiféle adat nem merült fel, s az nem is látszik valószínűnek, mert *Rotyitsnak Reichord* és *Németh* szakaszvezetők, valamint *Tóth* tizedes mellett semmi különös szüksége nem volt a kegyetlenkedésnél éppen *Szívósra*. *Rotyits* és *Szívós* büntetőjogi beszámíthatósága tekintetében az eljárás során semmiféle gyanú nem merült fel, s a főtárgyaláson kihallgatott elmeorvos-szakértő szerint beszámítási képességük még csak nem is korlátozott.

Rotyits és *Szívós* bűnösségén kívül kétségtelennek találta az ítélőbíróság *Haynal* Alajos ezredes, azóta vezérőrnagy bűnösségét is. *Rotyits*, *Szívós* és *Werbőczy* állitásán kívül ui. kétségtelen, hogy ilyen tömeges gyilkolásba a két alárendelt személy nem kezdhetett az elöljárók tudta és hozzájárulása nélkül, ami még a századparancsnokságtól sem indulhatott ki, hanem csupán az ezredparancsnokságtól. Az sem kétséges, hogy a kezdeményezés nem *Haynal*tól indult ki, hanem magasabb szervek intencióit hajtotta végre, illetve azt továbbította az ezredparancsnoksága útján a századparancsnoksághoz. Ő azonban még kevésbé hivatkozhatna a Ktbtk. 38. §. 1. pontjára, mert neki fokozottabb lelkiismeretességgel kellett volna a Szolg. Szab.-hoz tartania magát, mint *Rotyits*nak és *Szívós*nak. Hogy ilyen parancsnok akadt, arra példa vitéz *Dudás* százados, aki nem tartotta magára nézve kötelezőnek az illetékes szervek vérengző álláspontját. Az ítélőbíróság álláspontja szerint az akkori rendszeren kívül elsősorban *Haynal* mint ezredparancsnok felelős a 401. század 124 munkaszolgálatos tagjának a haláláért, akinek csak a szolgálati állását kellett volna kockára tenni azért, hogy a vérengzéseket saját hatáskörében megakadályozza, hiszen ehhez rangjánál és beosztásánál fogva a kellő súlya, megvolt. Nevezett azonban nyilván többre tartotta az ezredparancsnoki állását, mint a 124 munkaszolgálatos életét.

A jogi minősítés tekintetében az ítélőbíróság elfogadta a büntetőindítvány minősítését, nevezetesen mindhármuk magatartását ugyanazon tényállásban összefoglalva társtettességnek minősítette, mint ahogy társtettes lesz minden illetékes szerv a munkaszolgálatos századoknál elkövetett össz-

gyilkosságokban, aki azokat bizalmas vagy nyílt parancsokkal elrendelte, megengedte vagy egyébként iniciálta. *Haynal* a gyilkosságokat mint szűkebb körben vett értelmi szerző a végrehajtókkal együtt és közösen követte el, s abban annál kevésbé lehet felbújtó, mert *Rotyitsék* nem döntő módon az ő befolyására határozták el magukat a bűncselekmény elkövetésére, hanem a befolyás az akkori rendszernek a munkaszolgálatokkal szemben megnyilvanult kozismert szellemében nyilvánult meg. A keretlegénység a honvédelmi kormány kozismert türelme folytán nyíltan kegyetlenkedett.

A buntetés kiszabasanál az ítélőbíróság mindhárom szóban forgó vádlottnál sulyosbító körulményként mérlegelte a *magyar jogszolgáltatásban példa nélkul álló rendbeliséget, az elkovetésnél megnyilvánult embertelenségét és az érett megfontolás, végül a jogtalan vagyoni haszonszerzési célzatot. Haynal*nál kulon súlyosbitóként mérlegelte azt, hogy megvolt a lehetősége a vérengzés megakadályozására, csekély kockázattal, mint ahogy azt egy alárendeltje tette, mégsem kísérelte meg.

Enyhítő korulményként mérlegelte az ítélőbíróság *Rotyits*nál és *Szívósrál* azt, hogy elöljáróikkal együtt vettek részt a bűncselekmény elkövetésében, továbbá részbeni, de érdembeni beismerésben vannak, ami megbánásra mutat. Ezeknek arányába állítása azonban nem adott lehetőséget az ítélőbíróságnak arra, hogy az enyhítőjogot alkalmazza.

A távollevő *Haynal* Alajos bűnösségének megállapítását és buntetése kiszabását az elmenekult nyilas kormány 1944 november havában megjelent ama rendeletének értelemszerű alkalmazásával határozta el az ítélőbíróság, mely szerint a hazaárulókat és szökevényeket távollétukben kell elítélni.

A kivégzés sorrendjét a bűnösség foka szerint állapította meg az ítélőbíróság.

Muray Lipót ny. áll. alezredes, *Tiszarovits* József t. hadnagy és *Spóner* Rudolf t. hdp. őrmester bűnügyét az ítélőbíróság azért kulonitette el a jelen bünügytől, mert *Murav* Lipótnak az ítélőbíróság előtt kell felelnie arra a fontos kérdésre, vajon ő kitől, milyen hatóságtól vagy szervtől kapott utasítást a munkaszolgálatosok tervszerű, rendszeres

kiirtására, továbbá *Tiszarovits* és *Spóner* esetében újabb főtárgyaláson és esetleges újabb bizonyítékok beszerzésével lesz tisztázandó az a körülmény, hogy ők negatív magatartásukon kívül nem vettek-e részt aktive is a munkaszolgálatosok meggyilkolásában.

Az ítélet egyéb rendelkezései a felhívott törvényhelyeken alapulnak.

Az ítélet mellett azonban hadd álljanak itt a vádlottak vallomásai is.

GYANÚSÍTOTT JEGYZŐKÖNYV

Felvéve *Spóner* Rudolf és társai elleni gyilkosság bűntette miatt, folyamatban levő bűnvádi ügyben *Rotyits* Péter gyanúsított vallomásáról 1945. január 28-án 10 h-kor.

Rotyits Péter (1890. május 12-én Mezőhegyesen szül. három gyermek atyja, gépmunkás, lakik VIII. Baross u. 100.)

Gyanúsítottal közöltetvén a gyanúsítás, kijelenti, hogy nem érzi magát bűnösnek.

Előadja a következőket:

1942. április 9-én vonultam be a magy. királyi első honv. bevonulási központhoz Nagykátára. Innen aknaszedő tanfolyamra Budapestre vezényeltek bennünket, ahonnan 1942. április hó 19-e előtt Tápiósülyre kerültünk a 401-es klgs. munkásszázadhoz. A századdal 19-én Ukrajnába indultunk el. A században 65 fő keret és 196 fő munkaszolgálatos teljesített szolgálatot. *A munkaszolgálatosok egy részét fegyőrök, detektívek hozták a századhoz, tudtuk, hogy egy része politikai okokból került a századhoz.* Tápiósülyben a század elvonulása előtt *Muray* alezredes, az 1-es bevonulási központ parancsnoka, beszédet intézett a büntetőszázad tisztjeihez, valamint a kerethez, és azt a parancsot adta, hogy *a munkaszolgálatosokkal a lehető legszigorúbban bánjunk, mert akik ebben a században teljesítenek szolgálatot, azok az ország bomlasztói és felforgatói.* Muray alezredes arra is

utasított bennünket, hogy *üssük az embereket*, maga *Muray* egy délelőtt alatt három görbe botot tört ossze rajtuk.

1942. július közepéig a század teljes állománya megvolt, kivéve, akik aknarakás közben elpusztultak. 1942. július közepén a századot munkára osztották be a 22-ik gyalogezredhez, amely a 6-ik könnyű hadosztály kötelékébe tartozott. A 22-ik gyalogezred parancsnoka, vitéz *Haynal* Alajos volt, Vitéz *Haynal* Alajos a megérkezésük után magához hívatta *Spóner* Rudolf ideiglenes századparancsnokot, közölte vele, hogy *Muray* alezredes érdeklődik az általa bevagonírozáskor külön megjelölt 20–22 ember iránt, és kérte az ezekre vonatkozó névsor átadását. *Kiderült ekkor, hogy Muray alezredes az útbaindítás előtt átadott egy 20–22 munkaszolgálatost feltüntető listát vitéz Dudás századparancsnoknak azzal, hogy a listán szereplő személyeket még útközben el kell tenni láb alól. Vitéz Dudás a parancsot nem hajtotta végre, a cédula is eltűnt.* Erre *Spóner* emlékezetből állította össze a névsort, és azt küldte át vitéz *Haynal*nak. Vitéz *Haynal* egyébként parancsban kiadta, hogy azokat a munkaszolgálatosokat, akik nem dolgoznak rendesen, neki kell jelenteni, és azután ő fog elbánni velük. Hogy mit ért ezalatt közelebbről, nem tudtuk. A jelentések tételével *Szokoli* főhadnagyot, az ezred huszárszakaszának parancsnokát és *Tóth* huszártizedest bízta meg. Ezek járkáltak is állandóan a munkásszázadoknál, és elvitték a jelentéseket.

Tóth tizedes két ízben egymás után 11–11 ember nevét hozta egy cédulára felírva, és ezeket teljes felszereléssel, sőt, munkaeszközeivel vitte el magával. Utóbb ismét 10 embert, majd 20 embert és később még több turnusban embereket vitt el magával. Amikor érdeklődtem, hogy mi lett ezekkel az emberekkel, *akkor Tóth tizedes azt válaszolta, hogy Haynal ezredes parancsára kivégezték őket.*

Beismerem, hogy 1942. szeptember havában 11 munkaszolgálatost – akiket tudtommal ugyancsak *Haynal* ezredes jelölt ki – *a századnál kivégeztek a közeli kolhozban.* A kivégzésekben én nem vettem részt, takarmánybeszerzésen voltam, és csak az események után érkeztem a századhoz, hallottam *Spóner*től, hogy az embereket a kolhozba vitték kivégzésre. Erre utánuk mentem megnézni, de akkor már

mind a 11 ember agyon volt lőve. Ott találtam *Reichord* Istvánt, *Tóth* Jánost és *Németh* István szakaszvezetőt, valamint *Szivós* Sándort. *Szivós*, amikor meglátott, azt mondta: *„na, az anyjuk istenit, ezekkel is végeztünk."* Minthogy más jelen nem volt, a 11 embert csak *Reichord, Tóth, Németh* vagy *Szivós* lőhette agyon. *Németh mondta még azt nekem, hogy a kivégzés Spóner parancsára történt.*

Kérdésre előadom, hogy *Tóth* János tizedes még 1943. január havában – amint velem mások közölték – elesett. *Németh* István címét nem tudom. *Reichord* István tudomásom szerint Maglódon, Horthy Miklós út 35. szám alatt lakott.

Tagadom azt, hogy bárki kivégzésében részt vettem volna, tagadom, hogy kivégeztetés céljából bárkinek a nevét *Haynal* ezredeshez eljuttattam volna, tagadom, hogy *Haynal* ezredessel közvetlen kapcsolatom lett volna, tagadom, hogy a kivégzésekre elvitt munkaszolgálatosok holmijait, felszerelése tárgyait visszahoztam volna, tagadom, hogy *Szőgyi* munkaszolgálatost vagy bárki mást a kivégzendők névsorából kihúzhattam volna, tagadom, hogy *Spóner* részére teveszőr-mellényt úgy szereztem volna, hogy valakit kivégeztettem volna (az igaz, hogy *Spóner* kért tőlem egy teveszőrmellényt, de kérését elhárítottam.) *Herczka* Pál óráját élelmiszerért megvettem, sőt még 20 márkát is adtam neki, való az is, hogy a vétel után három napra *Herczka* Pál eltűnését jelentették hivatalosan a századnál, mégpedig azzal, hogy nevezettet aknatalálat érte, de tagadom azt, hogy *Herczka* Pált én végeztettem volna ki. Tagadom, hogy dr. *Politzer* orvos eltűnésében részem lett volna. Való az, hogy az egyik kivégzendő csoportból egy munkaszolgálatos láblövéssel megmenekült. Ez panaszt tett *Hermándi* századosnál, erre *Hermándi* magához hivatott engem, én *Tóth* tizedessel jelentem meg nála. *Hermándi* azt kérdezte, hány embert küldtünk ki eredetileg. Én jelentettem, hogy 50-et. *Hermándi* felelősségre vont ekkor, hogy mi történt 26 emberrel, mert neki csak 24 ember dolgozik jelenleg. Jelentettem, hogy erre én nem tudok választ adni, mert a létszámmal kapcsolatban a hiányosságok okairól csak *Tóth* tizedes adhat felvilágosítást. *Tóth* ezután jelentette, hogy *a többie-*

ket, mert nem dolgoztak rendesen, Haynal ezredes parancsára kivégezték. Nem tudom, hogy mi történt a sebesült munkaszolgálatossal. *Tóth* tizedes indult keresésére. Tagadom, hogy én küldtem volna embereket a sebesült felkutatására. Tagadom azt, hogy bárkit agyonvertem vagy agyonveretem volna. A századnál ilyen nem is fordulhatott elő. Az előfordult, hogy pl. nádvesszővel ráütöttünk valakire.

Eddigi vallomásom jól van felvéve. Elolvasás után helybenhagyólag aláírtam azzal, hogy semmifajta kényszert ellenem nem alkalmaztak, és őrizetben tartásom alatt naponta háromszor jó étkezéssel láttak el, még húst és szalonnát is kaptam.

Rotyits Péter s. k.

Folytatólagosan felvéve 1945. január hó 29-én 10 h 30'-kor.

Nyomozást vezető elrendeli *Kossa* István tanú és *Rotyits* Péter gyanúsított szembesítését:

Kossa István tanú szemébe mondja a gyanúsítást: Minden alkalommal, amikor *Tóth* János tizedes elvezetett egy-egy csoportot kivégzésre a kolhozba, *Rotyits* Péter és *Szivós* Sándor fiákeron egyidejűleg a kolhozba mentek, később a kolhozból a fiákeron visszajöttek, és magukkal hozták a kivégzettek felszerelési tárgyait. Azokon a kerettagok egy részével megosztoztak. Ilyen osztozkodást többször személyesen is megfigyeltem. Sőt, nemegyszer megállapítottuk azt is, hogy a kerethez a kivégzést követő napon a kivégzettek monogramjait is feltüntető ingek kerültek. Gyanúsított fenntartja vallomását.

Kossa István tanú szemébe mondja a gyanúsítottnak, hogy a század kereteinek köztudomása szerint is *Rotyits* és *Szivós* lőtték agyon az embereket. Gyanúsított fenntartja vallomását azzal, hogy *Szivós, Tóth* és *Reichord* István végezte ki a munkaszolgálatosokat. *Kossa* István tanú szemébe mondja a gyanúsítottnak, hogy a kivégzendők névsorában változást eszközölhetett. Így *Szőgyi* nevű munkaszolgálatost névsorából tényleg kihúzta, és helyébe más került. Saját szememmel láttam a *Rotyits* által javított listát. Előadom még, hogy a századnál *Gruber* Miklós munkaszolgálatost közvet-

len észleletem szerint is Rotyits Péter végeztette ki. *Gruber* Miklós betegen felkéredzkedett a század kocsijára, ahonnan *Rotyits* Péter lezavarta. Másnap *Gruber* engedélyt kért most már *Spóner* Rudolf századparancsnok-helyettestől, hogy kocsin mehessen kezelésre. *Rotyits*, amikor ezt meghallotta, kijelentette, hogy ő majd megmutatja, hogy *ő az úr a századnál, és elintézi Grubert. Gruber Miklóst másnap a kivégzendők között olvasták fel*, és *Silberpfennig* Judával, *Elek* István mérnökkel és még egy negyedik személlyel ki is végezték. A gyanúsított fenntartja vallomását. *Gruber* Miklósra nem emlékszik. *Silberpfennig* Judát *Tóth* tizedes vitte el felszereléssel együtt. Nem tudom, mi történt vele, többé nem tért vissza. *Elek* István mérnököt *Silberpfennig* Juda elvitele után még két napig a századnál láttam, de azután a vonalban elesett.

Kossa István tanú megjegyzi közvetlen észrevétele alapján, hogy a keret, közöttük *Rotyits* a négy munkaszolgálatos kivégeztetése után, amikor azok megmaradt felszerelését osztották el egymás között, hangosan méltatlankodott, hogy érthetetlenül rossz felszerelése volt *Silberpfennignek*, és ezért nem is volt érdemes kivégeztetni.

Kossa István tanú: Szemébe mondom *Rotyits* Péternek, hogy *Spóner* Rudolf részére egy munkaszolgálatos kivégeztetése útján szerzett textiliát. Gyanúsított fenntartja vallomását. *Kossa* István tanú: szemébe mondom a gyanúsítottnak, hogy *Herczka* Pál munkaszolgálatost, mert élelmiszert kért tőle, agyonlövette.

Gyanúsított fenntartja vallomását azzal, hogy *Herczkának* az óráért két kenyeret, fél kg. gyümölcsízt és fél kg. mézet adott.

Csikvári Győző tanú szemébe mondja a gyanúsítottnak: amikor 1942. szeptember 13-án este 21 h-kor súlyos betegen megérkeztem a szakaszhoz, ott *Rotyits, Szivós* és *Tóth* társaságában elmondta, hogy egy munkaszolgálatost megsebesítettek, és az elment panaszra *Hermándi* századoshoz. *Rotyits* fontosnak tartotta, hogy ezt a sebesültet a századhoz sürgősen visszavigyék, és ezért *Németh* István szakaszvezetővel engem akart elküldeni érte. Gyanúsított fentieket tagadja.

Gyanusított egyebet eloadni nem kíván Amennyiben az ugy bíróság ele kerul, vedo kirendeleset keri.

Felolvasás után helybenhagyvan, alairatott

GYANUSITOTT JEGYZŐKÖNYV

Spóner Rudolf és társai ellen gyilkosság buntette miatt folyamatban levo bűnvádi ugyben *Szívos* Sándor gyanúsított vallomásáról 1945 január hó 28-án 15 h-kor.

Szívós Sándor (1893. február 10-én Jaszberényben szul. nős, kettő gyermek atyja, muasztalos-seged, lakik Nagyatadi Szabó u. 24.) Gyanúsítottal közoltetven a gyanúsitás, ki jelenti, hogy nem érzi magat bunosnek.

1942. április 12 én Nagykatára hivtak be, onnan pár napi budapesti tanfolyam után Tápiósulyre kerultunk a 401-es kulonleges munkásszázadhoz. A századról velunk azt kozolték, hogy fegyencszázad. *Dudás* százados parancsnoktol *Rotyits* Péter mint szolgálatvezető fotorzsőrmester teljes hatalmat kapott. *Rotyits* nemcsak a munkaszolgalatosokkal, hanem meg velunk is rosszul bánt, ha ivott – rendszerint *Spóner* itatta le – *akkor keretbelit is megpofozott. A munkaszolgálatosokkal szemben hihetetlen kegyetlenkedéssel viseltetett Rotyits, alig volt a században olyan, akit bikacsekkel véresre ne vert volna.* Meg a harcoló csapatok tisztjei is megbotránkoztak azon – elvonulásuk kozben –, ahogy *Rotyits* a munkaszolgalatosokat verte.

Amikor a 22-ik gyalogezredhez csatoltak bennunket, *Haynal* ezredes felszólította a századparancsnokot, hogy *adja át annak a 20 embernek a listáját, akiket Muray alezredes írt fel, és akiket nevezett alezredes rendelkezése folytán még útkozben ki kellett volna végezni.* Ez a lista nem volt meg, de *Spóner* hadapród *Rotyits* Péterrel összeállította a listat Előbb *Werbőczy* hadapródd kozolte *Spóner Haynal* ezredes parancsát, de *Werbőczy* kijelentette, hogy ő nem avatkozik a lista összeállításába, és *csak őrult állithatja azt, hogy hónapokkal ezelőtt átadott és már meg nem levő cé-*

dulán szereplő neveket össze tud állítani. Miután *Rotyits* és *Spóner* összeállította a 20 ember névsorát, azt átküldték *Haynal* ezredeshez, és *Haynal* ezredes azután *4–5 turnusban a 20 embert magához vezényelte, és az ezredközvetlen huszárszakasszal agyonlövette.* Ezt a tényt velem és a keret összes tagjaival *Tóth* János huszártizedes közölte. Miután ezt a 20 embert kivégezték, *Haynal* ezredes kívánságára *Spóner* Rudolf és *Rotyits* Péter állították össze a további kivégzendők névsorát. *Közvetlen tudomásom van arról, hogy a listák összeállításában Rotyits is részt vett.* A kivégzésre kijelölteket *Tóth János huszártizedes végezte ki a vonalban, és az ő közlésükből tudom, hogy Reichord István is három embert agyonlőtt.* Én a századnál 1942. szeptember 20-a tájáig voltam, azután máshova vezényeltek. Kérdésre előadom hogy 11 embert egy alkalommal *Rotyits* és *Tóth* vittek el a kolhozba, *10 embert Rotyits és Tóth agyon is lőtt,* egy munkaszolgálatos megmenekült, és *Hermándi* századánál panaszt tett. Úgy tudom, hogy *Tóth* később ezt a munkaszolgálatost agyonlőtte. *Beismerem, hogy öt munkaszolgálatos megölésében saját magam is részt vettem.* Ez kinn a munkahelyen, vonalban, 1942. szeptember 10 és 20-a között történt. *Tóth tizedes hozta az agyonlövendők listáját, és én vele együtt hajtottam végre.*

*Rotyits*sal egyszer szabadságra mentem, és akkor is láttam, de már előbb az őrszobán is mutatta, hogy 17 aranygyűrűje van, és több aranytárgy és több óra van a birtokában. Nem volt előttünk vitás az, hogy ezeket *Rotyits* a láb alól eltettek holmijából szerezte.

Elébem tárva *Rotyits* Péter vallomásának az a része, hogy 11 ember agyonlövésénél én voltam jelen, előadom, hogy a dolog éppen fordítva van. A kolhoz előtt elmenve láttam, hogy ott hullák fekszenek. Kérdeztem *Rotyitsot,* hogy mi történt, erre *Rotyits* azt válaszolta, *hogy ő (Rotyits) és Tóth az ott levő 10 embert kivégezte.*

Elém tárátván *Bene* István vallomásának az a része, amely szerint a kolhozból én a kiszökni akarókat agyonlőttem, előadom, hogy az valótlan. Kérdésre előadom, hogy *az öt ember kivégzésében bűnösnek érzem magam.* De mentségemre szolgáljon az, hogy *Tóth* tizedes parancsára tettem.

Kerettagok is voltak a tanúk között. Az ő vallomásuk azért is értékes, mert hiszen sokkal közvetlenebbül értesülhettek a dolgokról, mint mi.

BUDAPESTI NÉPÜGYÉSZSÉG

1945. Nü..../....

Jegyzőkönyv

Felvétetett a Budapesti Népügyészség 1945. március 16-án de. 11 órakor, *Muray* Lipót és társai elleni ügyben.

Aranyos Ferenc tanú a következőket adja elő a törvényes figyelmeztetés után:

1942. április 19-én behívójeggyel Nagykátára bevonultam, ahol egynapi ott-tartózkodás után Budapestre indítottak útba 4–5 napos átképzésre, és majd Tápiósülyre a 401-es klgs. munkásszázadhoz osztottak be. *Muray* Lipót alezredessel egy ízben beszéltem, akitől leszerelésemet kértem betegségemre való hivatkozással. Azt felelte, hogy Ukrajnában, a fenyveserdőben meggyógyulok. *Muray* Lipót alezredesről én éppúgy, mint mások – hisz ez a századnál köztudomású volt – azt tudom, hogy *a gazdag munkaszolgálatosok közül sokan leszereltek.* Konkrét adatokat azonban mondani nem tudok.

1942. május 3-án vitéz *Dudás* százados parancsnoksága alatt elindultunk Ukrajnába. Május végén *Dudás* kórházba került, s tőle *Jakus* hadnagy vette át a századparancsnokságot. A századnál mint beosztott tiszt működött *Tiszarovits* hadnagy és *Spóner* hdp. őrmester. *Spóner* hdp. őrmester élelmezési ügyekkel foglalkozott. Később, június 10-e körül, amikor *Jakus* hadnagy Nagykátára útba indult, és *Tiszarovits* hadnagy vette át a századparancsnokságot, mellette *Spóner* mint századparancsnok-helyettes működött. A századnál *Rotyits* Péter volt a szolgálatvezető, aki azonban tulajdonképpen az egész századot a kezében tartotta. *Tiszarovits* parancsnoksága alatt osztották be a századot a 22-ik gyalogezredhez, melynek parancsnoka *Haynal* ezredes volt. *A szá-*

zadnál nyílt titok volt, hogy időnként, hetenként átlag 2–3 ügyben, ún. elvezénylések voltak, ami azt jelentette, hogy a munkaszolgálatosok közül egy-egy alkalommal 4–5 embert a közeli kolhozba vittek, ahonnan azonban a musz-ok nem tértek vissza. Azt mindenki tudta, *hogy ott kivégzések vannak,* és erről *Spóner* hdp. őrmesternek éppúgy tudomása volt, mint *Tiszarovits* hadnagynak. *Véleményem szerint Tiszarovits hadnagy és Spóner hdp. őrmesternek módjában lett volna megakadályozni ezeket a kivégzéseket,* ha azokat a felsőbb hatóságoknak a 6-ik kho. műszaki parancsnokságra jelentették volna. Úgy nekem, mint másoknak a századnál az volt a véleményünk, hogy *Tiszarovits* hadnagy és *Spóner* hdp. őrmester ezeket a kivégzéseket megakadályozhatták volna. Reggeli jelentésekben az elhalálozásokról tudomást kellett szerezniök, és kötelességük lett volna kinyomozni, hogy az alárendeltek miért pont *Rotyits, Szívós* és *Reichord* István kísérete alkalmával haltak meg. Az élelmezési ügyeket mindig *Spóner* intézte, szinte azt mondhatnám, mániája volt. Élelmezésünkből igaz, hogy elvont, és a nekünk járó adagot nem adta ki mindig, azonban ezt a takarékoskodást nem a maga javára eszközölte. Amikor a századparancsnokságot *Krémer* zászlós vette át, a kivégzések azonnal megszűntek. *Dudás* százados címét nem tudom.

Más előadnivalóm nincs, jegyzőkönyv felolvasás után h. h. aláíratott.

Aranyos Ferenc s. k.

TANÚVALLOMÁSI JEGYZŐKÖNYV

Felvéve *Spóner* Rudolf és társai ellen folyamatba tett bűnvádi ügyben 1945. január hó 27-én 14 órakor.

Bene István (szül. 1898. dec. 12. Nagyigmándon, atyja neve B. István, anyja neve *Rigla* Erzsébet, raktárnok, Nagykovácsi Milenkó cégnél, VIII., József körút 68 fsz. 6. alatti lakos) vallja:

1942. május 2-án hívtak be Nagykátára, ahonnan azonnal

Tápiósülyre irányítottak a 401-es klgs. munkaszázadhoz. Tápiósülyre való megérkezésem után még harmadikán a századdal együtt bevagoníróztak. 1943. január 4-ig teljesítettem szolgálatot a századnál, a jelzett időpontban azután mint 42 éven felülit leszereltek. A hadműveletre való kivonuláskor tizedes voltam, és később *Werbőczy* hdp. úr eljárására – mint szerinte megbizhatót – léptettek elő. A századnál eleinte részt vettem a kivonulásban, később, amikor *Szívós szakaszvezető és mások lopkodták a kenyeret, Tiszarovits hadnagy beosztott a raktárkészlet őrzésére.* Később kb. 1942. július elején felvételező tisztesnek osztottak be. Még később a felvételezés mellett a tábori posta kezelését is rám bízták. Amikor az utóbbival a munkám megsokasodott, akkor a felvételezői tisztet tőlem *Merkl* szakaszvezető vette át.

Azt tudom, hogy vitéz *Dudás* és *Jakus* parancsnoksága alatt a századnál rend volt. 1942. szeptember közepe táján azután a századból 11 munkaszolgálatost kivégeztek. Ezek között volt dr. *Politzer* orvos is, akire *Rotyits* Péter köztudomás szerint haragudott. A 11 ember kivégzésekor én nem voltam jelen, hanem másnap érkeztem vissza a tábori postától, és akkor *Merkl* János (Hársfa u. 33.) és *Fodor* Lajos (Nagyatádi Szabó u. 23.) tizedes számolt be róla.

TANÚVALLOMÁSI JEGYZŐKÖNYV

Felvéve *Spóner* és társai ellen folyamatba tett bűnvádi ügyben 1945. január 28-án de. 9 órakor.

Fodor Lajos (szül. 1898. június hó 5. Kisújszállás. Atyja neve F. Lajos, Szappanos Irma anyja, mészáros, lakik Nagyatádi Szabó u. 23. I. 15.) a tanú igazmondási kötelezettségére történt figyelmeztetés után vallja:

1942. április 19-én vonultam Nagykátára és onnan Tápiósülyre, a 401-es klgs. munkásszázadhoz, a századnál 1943. január 2-ig teljesítettem szolgálatot, amikor mint korhatáron felülit leváltottak. A századnál az élelmezőraktárba voltam

beosztva. A századnál a rend akkor bomlott fel, amikor *Tiszarovits* hadnagy lett a parancsnok, attól kezdve a rend megszűnt a századnál, és tulajdonképpen *Rotyits* Péter főtörzsőrmester intézkedett. Tudom azt, hogy a századnál – mint ezt *Rotyits* és *Szívós* közölte – valamint *Bedő* László őrmester, ismételten elvezényeltek embereket, és az *elvezényelt emberek soha nem érkeztek vissza, viszont még az eltávozás napján a felszerelésüket Rotyits és Szívós visszahozta. Ebből következtettük azután, hogy azokat, akikről azt állították, hogy vezénylési helyre mentek, tulajdonképpen eltették láb alól.* 1942. szeptemberében hallottam, hogy *Rotyitsék* 11 embert elvezényeltek, és csak a holmijuk érkezett vissza. Ezt valóban elmondtam *Bene* Istvánnak, aki mint felvételező altiszt elöljáró volt. Amikor azt mondották, hogy embereket elvezényelnek, az elvezényeltek névsorát *Tóth* huszártizedes olvasta fel, vezette el az embereket, és mindig utánuk ment *Rotyits* és *Szívós*. Tudom azt, hogy igen sok embert vezényeltek így el, de azt nem tudom megmondani, hogy összesen hányat.

A századnál köztudomású volt az is, hogy *Rotyits, Szívós és Reichord István tizedes a Don partján egyszer egy munkaszolgálatost agyonvertek.* A munkaszolgálatosok nevét nem tudom, de tudom azt, hogy egyikük – ha jól emlékszem *Reichord* István – a századtól még aznap este visszament a tett színhelyére, mert eszébe jutott, hogy *az agyonvert munkaszolgálatos nyakában egy láncot látott vagy pedig egy gyűrű volt rajta – csak arra emlékszem biztosan, hogy valamilyen aranytárgyról volt szó –, és ezt még elhozta magával.*

A századnál *Werbőczy* hdp. úr mindent elkövetett, hogy a munkaszolgálatosoknak emberi életet biztosítson, le is tétette *Rotyits* Pétert a szolgálatvezető altiszti tisztségéről, de amint *Werbőczy* kórházba került, újra visszakerült *Rotyits* eredeti tisztségébe.

Egyebet előadni nem kívánok, vallomásom jól van felvéve, kész vagyok azt bármely hatóság vagy egyéb bíróság előtt törvény szerinti formában megerősíteni. Vallomásomat elolvasás után helybenhagyólag aláírtam.

K. m. f. *Fodor Lajos* s. k.

A három kerettag mellett a tanúk tömegéből két volt muszos elvtársam vallomását emeltem csak ki, *Kovács (Katz)* Miklós és *Hermann* László azok közé a kevesek közé tartoznak, akiknek velem együtt sikerült *Rotyitsék, Szívósék, Spónerék* és a többi banditák karmai közül kimenekülni.

BUDAPESTI NÉPÜGYÉSZSÉG

Nü. 1/1945.

Jegyzőkönyv

mely felvétetett a Budapesti Népügyészségen 1945. március 21-én 11 órakor, *Muray* Lipót és társai ügyében. *Hermann* László tanú (1907. Budapest, nős, g. mérnök, VII., Peterdi u. 39.)

Tanú a törvényes figyelmeztetés után a következőket adja elő:

1942. április 25-én vonultam be Tápiósülyre, már a pályaudvaron közölte velünk egy tizedes, *aki útni, rugdalni kezdte a megérkezőket, hogy ez az alezredes úr parancsa.* A táborban az alezredes úr parancsára a felsorakozó századok (401, 402) minden szúró- és tűzszerszámot, dohányt, zseblámpát stb. le kellett adni. Utána a keretlegénységet felállították a századokkal szemben, és *Muray alezredes figyelmeztetett bennünket, hogy mindannyian gazemberek vagyunk, ilyenekre ennek az országnak nincsen szüksége, tehát közülünk senki nem fog hazajönni. Elmondotta, hogy erre a keretet már megfelelően kiképeztette, és hogy nyomatékot adjon szavának, mielőttünk, a saját keretéhez fordult, és elismételve mindazt, amit nekünk mondott, figyelmeztette őket, hogy mindaddig ők haza nem jöhetnek, amíg közülünk egy is él.* Megtiltotta szigorúan a dohányzást, valamint a mozgást. A harmadik napon a Budapestre elszökött *Sugár Györgyöt* visszahozták a táborba, akit és *a vele egy szobában lakókat súlyosan bántalmazták és kikötötték.*

Muray alezredes a hozzája beérkező felmentést az Egye-

sült Izzó négy főtisztviselője részére – minden bizonnyal szándékosan – nem bontotta fel, hanem *hagyta, hogy a négy felmentett a századdal együtt elinduljon.* Miután a felmentetteket később *Vorozsbáról* útnak indították, de azokat a *Gestapó* ügynökei útközben kivégezték, igen valószínű, hogy *Muraynak* erről a dologról tudomással kell bírnia.

Tanú kérdésre előadja, hogy dr. *Herczeg* Tibor honvédorvos a felsorakozó század előtt pökhendi módon kijelentette, hogy csak bénákra, vakokra lesz tekintettel, semmiféle betegséget, fogyatékosságot nem ismer el. Valóban, *sántákat, bottal járókat és 66 éves öregeket osztott be a századba.* Csak az utolsó nap, miután a behívóttak száma több volt, mint a kiállítandó két munkásszázad létszáma, *Dudás* László századparancsnok vette ki a bénákat a századból.

Spóner Rudolf hdp. őrmester a századnál mint a g. h. vezetője volt beosztva, hosszú időn keresztül pedig századparancsnok-helyettes volt. *Az összes kegyetlenkedésekről, kivégzésekről és visszaélésekről neki feltétlenül tudnia kellett. Az emberek végelgyengülésben való elhalálozása pedig egyenesen őt terheli.* Ezeknek a száma kb. 40 halott. Amikor mindenütt fél kenyereket osztottak, nálunk – bár annyit vételeztek – mégis negyed kenyereket osztottak ki, azt is több hetes raktározás után, keresztül-kasul penészesen. Előfordult, hogy a megfőzött ételt 36 órán keresztül nem engedte kiadni a muszoknak, holott erre módja lett volna, végül az ételt ki is öntötték. A musz-ok számára vételezett élelmiszerből a keret rendszeresen több fogásos nagyszerű menüket evett, amelyekkel *Spóner* Rudolfot is jól tartották. Hogy *Spóner* ezeken segíteni tudott volna, arra rámutat az a néhány hét, melyet *Werbőczy* hdp. őrmester a századnál töltött, akinek a jelenléte alatt rendes koszt, zsíros étel, fél kenyér jutott mindannyiunknak, valamint kaptunk fürdőt és pihenőnapot. *Spóner* ez alatt az idő *alatt Rotyits* Péterrel egyetértésben próbált *Werbőczynek* nehézséget gördíteni tevékenysége elé. Ezt *Werbőczy* maga nem egy ízben mondotta el nekünk. Tudomásom volt arról, hogy egy alkalommal, amikor a revíziótól féltek, az egyik szalmakazalban egy zsák cukrot és egy zsák lisztet rejtettek el. Ki van

zárva, hogy ez *Spóner* tudta nélkül történt volna, mert az ő tudta nélkül ott zsákszámra cukrot nem lehetett volna tartani. Magam személyesen mentem *Spóner*hez 30 órai rettenetes, megerőltető gyaloglás után, hogy adjon valamit enni. *Spóner* kijelentette, hogy ő maga sem evett még semmit. E kijelentését akkor tette meg pl., amikor a kezében és a mellette levő *Rotyits* kezében negyedkilós sajtdarabok díszelegtek.

Haynal ezredeshez, a 22-ik gyalogezred parancsnokához voltunk vezényelve. Az ő személyesen kiadott utasítására végzett ki néhány embert Tóth huszár-szakaszvezető, csapatcsendőr. Haynal parancsnoki udvarára vitték az első kivégzendő musz-t. Lóháton járta be a készülő, erdőben vágott utat, és a dolgozó musz-ok közé belovagolt, anélkül hogy azokat figyelmeztette volna. Haynal tudomásával végezték ki hosszú időn keresztül, majdnem éjszakánként a muszokat, s neki kellett tudnia, hogy Bruza főhadnagynál folynak a „kikészítések". Egy alkalommal Haynal személyesen elrendelte a már két ízben is kifosztott munkaszolgálatosoknak az újbóli átmotozását, ahol még megmaradt holmijainkat majdnem utolsóig elvették, elvették a saját pénzen vásárolt élelmiszereket is, sőt, egyiktől-másiktól még a hivatalosan kapott konzervet is. Haynal intézkedésére és tudtával volt lehetséges, hogy a 10 órás éjszakai munkáról félholtan bejövő musz-t Andréka főhadnagy (nyilas képviselő) rendszeresen, pihenő nélkül vitte el lencsearatásra. E kettős munka és rossz táplálkozás következményeképp nagy volt az elhalálozás.

Egyebet előadni nem tudok, vallomásom jól van felvéve, melyet h. h. aláírok.

Hermann László s. k.

Tanú vallomásai.

Jegyzőkönyv

Felvéve *Spóner* Rudolf és társai ellen gyilkosság bűntette miatt folyamatba tett bűnvádi ügyben, 1945. január hó 31-én 12 h-kor.

Katz Miklós (1908. február hó 14. Nyíracsád született, egy gyermek atyja, textilgyári munkás, lakik Bp. X. Martinovits tér 4/b., atyja neve néh. Katz Mór, anyja Fógel Róza) tanú vallja:

Kammer textilgyárban gyári munkásként voltam alkalmazva 1942-ben, és onnan hívtak be katonai behívójeggyel április 25-re Tápiósülyre a 401-es különleges munkászázadba. Én már 1940-ben büntetve voltam kommunista cselekmény miatt, és nyilván ez volt az oka, hogy a 401-es klgs. munkásszázadhoz kerültem. A század 196 munkaszolgálatosból állott, akiknek kb. a fele kommunista cselekményben való részvétele miatt mint megbízhatatlan került a századhoz. A századnál 1942. szeptember 12-ig teljesítettem szolgálatot, akkor kórházba kerültem, és később leszereltem. Vitéz *Dudás* százados és *Jakus* hadnagy parancsnoksága alatt a században rend volt. Amikor azonban *Tiszarovits* lett a századparancsnok, *Rotyits* Péter vezette tényleg a századot *Spóner* Rudolf hadapródőrmesterrel együtt, és a legkegyetlenebb cselekményeket követték el.

1942. augusztus végén egymás után elvittek embereket, így pl. dr. Braun Somát, dr. Politzer Miklóst, Kulka Sándort stb., és ezek nem tértek többé vissza. 1942. szeptember 11-én, este takarodó után, *Rotyits* Péter parancsot adott arra, hogy *Juhász* Gellért tizedes szedje össze az egyidejűleg átadott cédulán szereplő 10 munkaszolgálatost teljes felszereléssel. Ezeket *Németh* István szakaszvezető nyomban elkísérte a kolhozba, de még az éjjel visszajöttek. Hallottam, hogy azért jöttek vissza, mert a kolhozban *Tóth* huszártizedessel nem találkoztak. Ezt mondta *Németh*. A tíz munkaszolgálatos között volt *Bernáth*, *Knopp* Imre, *Kovács* László, *Lőwy*, *Somló* Tamás, *Forbáth* László, *Pollák* László, *Gyéres* Pál, *Ács* István, *Mérey* Béla munkaszolgálatos. 12-én megsebesültem, kórházba kerültem. 14-én a kórházban találkoztam *Rotyits* Péterrel, *aki azt mondta, hogy 13-án bombatalálat következtében a századnál 10 munkaszolgálatos meghalt, és felsorolta azt a 10 nevet, akiket a fentiekben felsoroltam én is. 1943-ban Budapesten azután láttam, hogy a nevezettek hozzátartozói olyan értesítést kaptak, hogy szeptember 11-én meghaltak. Nyilvánvaló ebből,*

hogy 11-én mind a 10 embert már kivégzettnek könyvelték el, de a közbejött félreértés folytán 11-én a kolhozban Tóth huszártizedessel nem találkoztak, tehát visszahozták őket, 12-én még beszéltem velük, és 14-én már nem éltek. Nem tudok róla, hogy *Rotyits* személyesen részt vett-e az emberek lelövésében, de a kerettől hallottam róla. Tudomásom szerint *Szívós* Sándor *Rotyits* végrehajtó közege volt, és részt vett az ő cselekményeiben.

Rotyits Péter és *Szívós* Sándor *előttünk úgy ütötték az embereket, hogy azok összeestek. Számtalan embert megkorbácsoltak, amikor Rotyits követelte a keret többi tagjaitól, hogy üssenek bennünket.*

Rotyits Péter a munkaszolgálatosokat állandóan fosztogatta is, így láttam, amikor *Kovács* Lászlótól és *Forbáth* Lászlótól karórát vett el.

Egyebet előadni nem kívánok, vallomásom jól van felvéve. Elolvasás után h. h. aláíratott.

Katz Miklós s. k.

BUDAPESTI NÉPÜGYÉSZSÉG.

Nü. 1945.

Jegyzőkönyv,

mely felvétetett a Budapesti Népügyészség helyiségében, 1945. március 19-én, 11 órakor, *Muray* Lipót és társai ügyében.

Werbőczy Frigyesné tanú.

(1904. Besztercebánya, r. kat., férjezett, anyja: Antonovits Viktória, htb. VII., Hernád u. 40.)

tanú a törvényes figyelmeztetés után a következőket adja elő:

Férjem 1942. április 19-én Nagykátára vonult be mint hdp. őrmester. *Muray* alezredes férjemet, akinek szívbillentyű-tágulása volt, gh. főnöknek osztotta be. Április 21-én a keret Tápiósülyre költözött. Ez időtől kezdve május 3-ig én is ott tartózkodtam. *Muray* alezredest személyesen is-

mertem, és a közös ebédeken, vacsorákon találkoztam vele. Határozottan emlékszem arra, hogy ilyen közös ebédeknél a *tisztek tárgyalták egymás között Muraynak azt a parancsát, hogy a 401. és 402. század musz-ai közül egy sem jöhet haza.* Ezeken a közös étkezéseken részt vett *Dudás* százados, *Jakus* hadnagy, *Rózsai* Kálmán hadnagy, *Rektoricz* Samu hadnagy, *Spóner* hdp. őrmester, *Pomoti* hdp. őrmester és *Láng* Ferenc hdp. őrmester. *Murraynak* fenti parancsát kivétel nélkül, mindnyájan erősen kifogásolták. Felháborodásukat fokozta többek közt az az eset, hogy egy szökött, 18 éves, *Sugár* nevű állítólagos kommunistát, akit elfogtak és visszahoztak Tápiósülyre, *Muray* hat órára szabálytalanul kiköttette. *Dudás* százados, többször felháborodottan említette, sőt, néha meg is mutatta azokat a leveleket, amelyeket különböző gyárak, hadiüzemek parancsnokai írtak. E levelekben a 401-es munkásszázadba beosztott egyénekre különösen felhívták *Dudás* százados figyelmét. Ő megemlítette, hogy „nem elég, hogy ideküldik ezeket a szerencsétlen embereket, még külön szigorítani akarják helyzetüket".

1942. május 3-án a század elvonult, és férjem ugyanazon év novemberében végleg visszajött. Elbeszélése szerint a sztarioszkoli kórházban, ahol ő feküdt, találkozott volt beosztottjával, *Csikváry* tizedessel, aki elmondta, hogy mikor férjem elhagyta a századot, aznap kezdődtek a kivégzések, és *Rotyits*ék már az este 11 embert kivégeztek.

Kérdésre előadom, hogy a „halállistáról" tudtak a tisztek. Ezt a listát, 'ami 22 ember nevét tartalmazta, *Muray Dudás* századosnak adta át, aki férjemnek továbbította. Férjem azt azonnal összetépte. További elbeszéléséből értesültem, hogy *Rotyits* és *Szivós* kérte a kivégzendő 22 ember listáját, mire férjem közölte velük, hogy azt elvesztette, *Rotyits* és *Szivós* látszólag ebbe belenyugodtak, míg férjem a századnál tartózkodott, nem is kíséreltek meg semmiféle gyilkosságot.

Végezetül kérdésre előadom, hogy *Spóner* – akinek feleségét is ismertem – a leggyávább és legtehetetlenebb emberek közé tartozott, akit valaha is láttam. Vallásossága szinte kimerítette a vallási téboly kritériumát. A keretlegénység, akikkel férjem visszautazása előtt beszélt, nevetve

mesélte férjemnek, hogy *Spónernak* íróasztala alatt volt a bunkerja, és a legkisebb dörrenésre sokszor órákig ott dolgozott.

Egyebet előadni nem tudok, vallomásom helyesen van felvéve, melyet h. h. aláírok.

Werbőczy Frigyesné s. k.

Az elfogott *Rotyitsnál* talált iratok között volt a túloldali feljegyzés, amelyben a században szolgáltak neveit négyes csoportokban írta össze. Mit jelentenek ezek a csoportosítások és vajon mit jelentett az egyes nevek körülkarikázása? 47 munkaszolgálatos és 4 keret neve van a névsorban. Él közülük a négy kerettag és három munkaszolgálatos. A többiek a kivégzettek vagy az éhen haltak között vannak.

A SÜLYI HÓHÉR

Rotyitsék kivégzése után három hónappal már *Muray-Metzl* Lipót, a tápiósülyi haláltábor mindenható parancsnoka is ott állt bírái előtt. Ennek a könyörtelen szívű, szadista hóhérnak a viselt dolgairól csak a népbírósági tárgyaláson elhangzott tanúvallomások alapján nyerhetünk tiszta képet. De még tanúvallomásoknál is döntőbb *Muray* saját kezűleg írt „Nagykátai működésem leírása". Annak bizonyítására, hogy itt nemcsak egyes elvetemült gonosztevők gaztetteiről van szó, hanem egy egész rendszer céltudatos népellenes, demokráciaellenes tevékenységéről.

Muray saját kezűleg írott önvallomásában igyekszik 28 oldalon keresztül gaztettei ódiumát másokra hárítani.

1. Zsidóval beszélni senkinek nem szabad. A keresztény keretet ismételten szigorúan ki kell oktatni és utasítani kell, hogy zsidóval csak 3 lépésről és csakis tanú jelenlétében beszélhetnek. Aki ezellen vét, azt a Szolg. Szab. által megengedett büntetés kétszeresével kell büntetni, és ismétlődés esetén tényvázlatot kell a vétkessel felvenni.

2. Zsidó csak az úttest közepén járhat, míg a kísérő keretbeli csak a járdán.

Nagyrédei mikrotörténet kísérete.

[illegible] 1913 április végén a mára [illegible] [illegible] [illegible]

3. Zsidókat csak havonta egyszer látogathatnak meg a legközelebbi hozzátartozói. Magyarázatul hozzáfűzte, hogy miután a zsidók csak rövid néhány napig maradnak a bev. központnál.

4. Csomagot ñem kaphatnak.

5. Szigorú levélcenzúrát kell életbe léptetni. E tekintetben a postamesterek már utasítva lettek, azonnal érintkezésbe kell lépni velük. Meg kell akadályozni és ki kell nyomoztatni, nehogy esetleg civilek csempésszenek be hozzájuk ilyet, mert egész biztos, hogy a mások címére való írást a hozzátartozók meg fogják szerezni.

6. Zsidók üzletben nem vásárolhatnak.

7. Legfeljebb P. 50,– lehet náluk.

8. Nem dohányozhatnak, mert a külön kiadott rendelet szerint nem részesülhetnek honvéd cigaretta-ellátásban, és mert a napi zsoldjukat csak tisztítószerek beszerzésére fordíthatják. Egyben a parancsnokok személyes felelőssége mellett elrendelte, hogy személyes motozás útján akadályozzák meg, hogy zsidók dohányneműt csempésszenek megszállott területre, ahol azt üzletkötésekre használják fel, mert pl. ott 100 db cigarettáért már egy perzsaszőnyeget vagy egy zongorát lehet kapni.

Ezek voltak a legszigorúbb intézkedései. Adott más intézkedéseket, is, de sajnos, emlékeztetés nélkül ezek már ma nem jutnak az eszembe. De részletesen meg kell még lenni a nagykátai parancsnokság irattárában, mert ezeket írásba kellett foglalnunk, és a bevonult keresztény keret parancsnokai, tisztjei, karpaszományosai és szolgálatvezetőivel alá kellett íratni, és pontonként velük iskolázni.

Néhány nap múlva elrendeltetett, hogy a mozgósítási előmunkálataink alapján hívjuk be a keresztény kereteket, és ezeket indítsuk útba Budapestre – úgy emlékszem, a Mária Terézia laktanyába –, ahol egy kéthetes tanfolyamot tartottak részükre. Két hét múlva folytatólagosan a továbbiakat kellett vezényelni. Ezeken a tanfolyamokon elsősorban a vezényeltek alkalmasságát állapították meg. Előfordult, hogy néha a vezényeltek felénél többet azzal küldtek vissza, hogy keretszolgálatra nem látszanak eléggé megbízhatónak, rátermettnek és alkalmasnak, sürgősen indítsanak útba helyet-

tük megbízhatóbbakat és rátermettebbeket. Ezeket a tanfolyam után le kellett szerelni és hazaszabadságolni azzal, hogy készüljenek otthon a mielőbbi behívásra.

Dacára annak, hogy így elegendő tanfolyamot végzett keretszemélyzettel rendelkeztem, mégis a legtöbb felállítani rendelt munkásszázadokhoz a hdt.-ság név szerint máshonnan vezényelt hozzám szélsőjobboldali felfogású keretet. Miután ezek már Nagykátán olyan terrort fejtettek ki a reájuk bízott szd. zsidó munkaszolgalatosaival szemben, hogy mikor ilyenek tudomásomra jutottak, ismételen jegyzőkönyvet vettem fel velük, melyet a hdt.-ság mozgósítási osztályvezetőjének, *Olchváry* István vk. alezredesnek bemutatva, kértem azonnali felváltásukat. Hiába érveltem azzal, hogyha nem hallgat rám, az úgyis kedvetlenül és elkeseredetten bevonult munkaszolgálatosokból oly passzivitást fog kiváltani, amíg az elérendő célt, hogy tőlük és általuk komoly, produktív, hasznos munkát nyerjünk, megbuktatja. A válasza bántóan elutasító volt. Mosolyogva hangoztatta, hogy ő éppúgy végrehajtó közege a H. Miniszter jelen esetben I/b. sz. (mozgósítási osztály) vezetője, *Nagyőszy* Miklós vk. ezredes intézkedéseinek, mint én. Tehát kötelességem a kapott rendeletnek – mint a fentről beosztott keresztény keretek tudomásulvételét is – zúgolódás és kritika nélkül nemcsak tudomásul vennem, de az ily buzgónak mutatkozó keretbelieket minden vonalon támogatni, és a többieket az ő példájukra ösztönözni. Ennek ellenére a gyakori tiszti gyűléseken mérsékletre, megértésre és emberséges bánásmódra utasítottam őket, és miután más eszköz – sem fegyelmi, sem más – nem állott rendelkezésemre, azzal fenyegettem meg azokat, akikről embertelenséget hallok, hogy a leváltásukat nem fogom siettetni.

Még megemlítem, hogy az előbb említett *Nagyőszy* Miklós vk. ezredesre hivatkozott annak idején vitéz *Horvay* Arthur vezérőrnagy, mint a H. M.-ban tartott értekezlet elnökére, aki a hdt. parancsnok helyetteseinek a zsidókkal való bánásmódra az intézkedéseket közölte.

Utólag jutott eszembe, hogy ezen az értekezleten arra is utasítást kaptunk, hogy a zsidók csak a naponta kiszabott munka befejezése után kaphatnak étkezést. Ezt úgy kellett

értelmezni, hogy amíg a munkásszázadok útba indultak, naponta délelőtt és délután lehetőleg földmunkával kellett foglalkoztatni őket. Nagykátán történetesen árvíz volt, a rendelkezésre álló munkásszázadokat – úgy a kereszténveket, mint a zsidókat – az ottani ármentesítő társulat rendelkezésére kellett bocsátani. Minden századhoz be kellett osztani legalább egy mérnököt vagy pallért, szóval olyat, aki a munkateljesítmények kiszámításához ért, aki naponta külön reggel és ebéd után mindenki részére kijelöli a munkáját. Mikor ezt mindenki maradék nélkül elvégezte, szabad őket étkezéshez vezetni.

Úgy emlékszem, május 5-re kellett az első musz. századokat behívni.

Rövid néhány nap után berendeltek a hdt.-parsághoz, és *Hajós* Béla alezredes felsőbb utasítására hivatkozva közölte velem, hogy a behívások módjára Nagykátára vonatkozólag új intézkedések történtek éspedig:

1. Hadrendi musz század csak az esetben hívhatok be, ha azt annak megjelölésével elrendelik.

2. A hdt.-parság néhány, a hadrendben nem szereplő különleges musz századot úgy fog felállítani, hogy a behívójegyeket a hdt.-parság Budapestről az illető címére küldi ki, én róluk csak egy névjegyzéket kapok, mely alapon ellenőriznem és jelentenem kellett a bevonulások maradéktalan megtörténtét. Miután ezek között olyanok is lesznek, akik még sorozáson sem voltak, egy sorozó bizottságot kellett összeállítani.

3. Időnként névjegyzékeket fogok kapni, amelyeken szereplőket azonnalra úgy kell behívatnom, hogy azok a legközelebb útba induló musz századdal elküldhetők legyenek. Itt is minden esetben egyenként és név szerint kell jelentenem, hogy ki mikor vonult be, illetve naponta távbeszélőn kellett *Hajós* alesnek jelentenem, hogy ki nem vonult be közülük, hogy az illetők után nyomoztathassanak.

Május eleje óta június 2-án történt letartóztatásomig kb. 10–12 musz századot kellett a fenti alapon felállítanom, felszerelnem és útba indítanom. Ezek közül kb. a nagyobbik fele volt zsidó és egy különleges, külön számozású zsidó, valamint $1^1/_2$ századnyi keresztény musz századok, mely-

bol az addig útba nem indított fél századot letartóztatásomkor még Tápiósülyön hagytam. Erre vonatkozólag azt közölte velem *Hajós* ales., hogy ezt kiegészítik.

Elő kell adnom, hogy erre a klgs. munkásszázadra vonatkozólag előzőleg felrendeltek *Olchváry* vk. ales-hez, aki egyrészt tájékoztatott a szd. felállításáról, kozolte velem, hogy már intézkedett egy, a kozpontból név szerint kijelolt kulön – úgy emlékszem, kettős erejű – keret behívásárol, utasított annak szigorú ellenorzésére, hogy a kulonleges szd. tagjaival szóba állni senkinek, még a keretbelieknek sem szabad. Velük csak a szd-ok parancsnokai és csakis kihallgatáson, mások jelenletében és csakis szigorúan szolgálati vonatkozású ugyekben beszelhetnek. Erre már utasította *Czondőr* harctéri lovagkeresztes őrnagyot is, kit a tápiósülyi tábor parancsnokává rendeltek ki, aki mellé egy *Szilágyi* (?) vagy hasonló nevű főhadnagyot osztottak be. Ezeknek a táborban kellett lakni, azt csak felváltva és csak rövid időre (étkezés stb.) szabad elhagyniok. Másrészt félrevezetett. Ugyanis úgy tájékoztatott, hogy a keresztény KIgs. századba a legveszedelmesebb, szélsőséges nyilasokat szedték össze és hívták be. Indokolásul még azt is elmondotta, hogy a H. M.-ban ez úgyben tartott ertekezleten *Sombor-Schweinitzer* rendőrfőtanácsos is kijelentette előttuk, hogy ezek a legveszedelmesebb államfelforgalók, akiknek legnagyobb része előbb kommunista volt, és most szélsőjobboldali, földalatti szervezkedésuket kell eltávolításukkal megakadályozni. Nem a szocialdemokratáktól kell félnunk, hanem ezektol Ezzel szemben most a januári letartóztatásom alkalmával egy voros karszalagos villamos alkalmazott, aki ebbe a századba lett behíva, a XIII. ker. elöljáróságon a rendőrtanácsos előtt kozolte velem, hogy ők mind aktiv kommunisták, tehát nem igaz, hogy nyilasok voltak.

Ezek kis részben jottek szabadlábrol, hanem különbozó fogházakból (a Margit körúti katonai fogházból is), a toloncházból és a kistarcsai internálótáborból fogházőrök kíséretében vonultak be.

E két és fél klgs. musz sorozása, illetve a már régebben bemutatottak bemutatása alkalmával feltűnt nekem a zsidók kozött egy klasszikus, szoborszép testalkat, akiről ki-

derült, hogy *Kabos* Endre, az egyik vívó olimpikonunk. Kétszer is felutaztam Pestre, míg sikerült az illetékeseket meggyőznöm arról, hogy egy lovagkeresztes, többszörös signum laudisszal kitüntetett világhírű vívónkat lehetetlennek tartom lapátosnak küldeni, hiszen ha fogságba kerül, ez a legsúlyosabb propagandaanyag lenne az oroszoknak ellenünk. *Kabos* Endrét azóta sem láttam, még a köszönő látogatását is elhárítottam. Ezt azért említem meg, mert f. hó 14-én az Andrássy út 60. sz. alatt egy honvédegyenruhás beosztott szememre hányta *Petschauer* Attila általam való útba indítását. Hiába érveltem azzal a ténnyel, hogy nevezett Aszódra lett behiva. Onnan egy tiszti járőr hozta át egy sötét éjszaka Nagykátára hetedmagával a hdt. parancsnokság külön írásbeli rendeletével, hogy a már bevagonírozott és néhány perc múlva el is indított szerelvénnyel menő századba ezt a nyolc főt, mint létszámon felülit azonnal be kell sorolni, és útba indítani. Hogy *Petschauer* Attila is közöttük volt, azt csak utólag, másnap reggel, a hdt. parancsnokságnak szóló ez irányú jelentés aláírásakor tudtam meg. Tehát nem is lehetett módomban rajta *Kabos* Endréhez hasonló módon segíteni. Ezek elmondása dacára azt mondotta kérdezőm, hogy hiába mesélek akármit, Nagykátán lett bevagonírozva, ezért én felelni fogok.

Egyebekben a musz századaim Mendétől Egreskátáig – férőhelyek szerint – fél századonként vagy századonként voltak iskolákba vagy tanyákon elhelyezve. Ezek önálló számadótestek voltak. Naponta – a távolabbi századok – néhány naponként kocsikkal vételezték fel az élelmiszerüket, és egységenként külön főzték fel azt. Miután a keresztény keretek is a századkonyhákon étkeztek, azt hiszem önmagától megdől a XII. ker. elöljáróságon levő rendőrségen velem közölt az a vád, mintha a zsidó munkaszolgálatosok IV. osztályú, szerintük rabkosztot kaptak volna, hiszen bárhova kiszállottam – ami mindennap legalább egy-két helyre megtörtént –, minden konyhát is megszemléltem, és az étkezést mindenütt megkóstoltam.

A különleges munkásszázadokra vonatkozólag előadom, hogy megalakulásuk első napjaiban távbeszélőn Tatay alezredestől a hdt. pság. II. (kémelhárító) osztály vezetőjétől azt az

utasítást kaptam, hogy másnap szálljak ki Tápiósülyre, ahol *Delmedikó* József, *Rózsa* Tamás főhadnagyok a nemzetvédelmi osztálytól a helyszínen, *Czöndör* őrnagy és az én jelenlétemben ki fognak vizsgálni egy konkrét feljelentést. Néhány szóval közölt velem két nevet, kiknek tulajdonosait a két fhgy. elé kellett állítanom. Ezek közül az egyik zsidó klgs. sz-hoz tartozott. Ez feljelentette a keresztény klgs. sz-belit, aki bizalmasan elmondotta neki, hogy összebeszélnek arra, hogy ha a megszállott területre kiérnek, legyilkolják a keresztény keret tagjait, és átállnak az oroszokhoz.

Ez a vallatás borzalmas volt. Kézzel ez a két hatalmas ember annyira összeverte a tagadó keresztényt és a vádaskodó zsidót, hogy rosszul lettem a sok vér láttára. Ismételten kértem őket, hogy miért kell ilyen brutálisan bánni velük, hagyják már abba. Magyarázták, hogy ehhez ők értenek, és ne akadályozzam őket munkájukban, mert különben dolga végezetlenül hazamennek, és jelenteni fogják, hogy miattam nem tudják az igazat kibogozni. Az ügy a végén mégis kátyúba fulladt, mert a végén közölték velem, hogy úgy látszik, a zsidó hazudott. Abban reménykedett, hogy csak a keresztényt fogják összeverni, aki ennek súlya alatt majd beismerésre tér, így ő esetleg majd kiszabadul. Egyebekben azt fogják a hdt.-parságnak javasolni, hogy csempésszenek be két agent provokatört a keresztény klgs. musz-ba, akik ott majd kinyomozzák a valóságot. A további fejleményekről nem tudok.

Ez a két főhadnagy azután egyre gyakrabban jelent meg nálam különböző nyomozások ügyében, de néhányszor távolabbi elhelyezési körzeteimben is, ahová váratlanul ki kellett valamilyen ügyben szállnom.

Olyan hatalmuk volt, hogy pl. ismételten hivatalos rendeleteket adtak át nekem, melynek alapján meg kellett engednem, hogy egyes zsidó munkaszolgálatosokkal felügyelet nélkül beszélhessenek, sőt több ízben, többeket, több napra Budapestre magukkal vigyenek. Erdekes az is hogy mikor ilyeneket visszahoztak, azt a rendeletet is magukkal hozták, hogy akadályozzam meg, hogy a visszahozottakkal bárki is szóba álljon. Tiltakozásomra, hogy hogyan akadályozhatom meg azt, hogy az illetők hálótársai titokban ne beszéljenek

velük, ismételten „igen bizalmasan" figyelmeztettek, hogy a nyilasok fekete listájukra vettek, és ha nem fogom erősebben a zsidókat, esetleg hamarosan eltesznek láb alól.

Őket bízták meg a *Kovács*-féle megvesztegetési ügy kibogozásával is. Itt az történt, hogy ez a *Kovács*, zsidó munkaszolgálatos, aki Nagykátáról kb. egy héttel előbb megkapta a behívójegyet, felkereste egyik beosztott hadapródőrmesterem, *Gebé* Gyula sógorát, akitől tudta, hogy *Gebé* állandó beosztása Nagykátán van. Csak az volt a kérése, hogy bevonulása elhalasztassék. *Gebé* az ezért felajánlott pengő 12 000-t beszolgáltatta, és dr. *Budai* Sándor, valamint dr. *Nagy* Jenő fhgy-ok által vele felvett jegyzőkönyv alapján megindult a nyomozás a másnap bevonuló *Kovács* ellen. Dacára a nyomozók brutális módszereinek, *Kovács* mindaddig tagadásban maradt, míg *Gebé* sógorával szembesítették; beismerése után elszállították, de másnap ismét megjelentek, *Gebé* nagykátai lakásán házkutatást tartottak, utána őt is felszállították Pestre. Utólag kiderült, hogy a megvesztegetésre adott összeg P. 14.000.– volt. A különbözetet *Gebé* sógoránál találták meg, aki azt magának, mint közvetítési díjat tartotta meg. *Gebé* meg, akinek borzalmas vallatását arra is felhasználták, hogy ellenem terhelő adatokat csikarjanak ki belőle. *Gebé*, hogy a további kínzásoktól megmeneküljön, úgy állított be, hogy részemről neki egy boa vásárlására adott megbízást, mintha ezt a boát ő ajándékozta volna nekem. Az öt és félhónapi letartóztatásom alatt a többi vád mind megdőlt, ellenem csak ezt vállalta a honvédügyészség, mert *Gebével* annak idején aláíratták a kínvallatás hatása alatt született jegyzőkönyvet.

Egy másik megvesztegetési ügyet maga *Tatay* alezredes, a hdt. II. oszt. vezetője vizsgálta ki Nagykátán. Ennek előzményeként előadom:

Gazdasági hivatalomba volt beosztva *Krátky* főszámvivő, akinek leánya, *Eszenyi* Józsefné egyik gépírónőm volt, akit még valamelyik elődöm idejében a hdt.-ság alkalmazott és osztott be oda.

Egyik nap Tápiósülyön újonnan bevonultakat kellett besoroznom, illetve bemutatni, amikor távbeszélőhöz hívattak Nagykátáról. *Eszenyiné* kért engedélyt, hogy sürgős családi

ügyben Pestre utazzék. Délután, hazajövetelem után elmondotta a következőket: Az édesanyja hosszú évek óta halálos beteg, többször hónapokig feküdt kórházban dr. *Gönczy* professzornál, aki előbb a Horthy Miklós, később a Szt. István kórházban volt. Az öregasszony betegsége klinikai eset volt, úgyhogy amikor az öregasszony már nem szállítható, állandóan ágyban fekvő beteg volt, a professzor ismételten és költségmentesen meglátogatta és kezelte őt vidéki lakásán. Előző nap, mielőtt tölem Pestre utazásra kért engedélyt, hivatali telefonon felhívta őt dr. *Gönczy*, a professzor öccse, aki Pesten sürgősen beszélni akart vele. Az ügyvédi irodájában fogadta, és az édesanyjára terelte a szót. Elmondotta, hogy minden pénzkérdés. Így az édesanyja betegsége is. Módja van az édesanyját repülőgépen pesti szanatóriumba szállítani, ahol egyik professzor a másiknak adná a kilincset, és rövid idő alatt helyreállítanák egészségét. Módjában áll az is, hogy *Eszenyi*nét az Egyesült Izzóban főtitkárrá neveztesse ki, ahol neki lenne jó néhány gépírója. Mindezekért nem kíván mást, csak eszközölje ki nálam, hogy két, általa megnevezett – neveikre már nem emlékszem – Egyesült Izzó igazgatót utaltassam a II. sz. helyőrségi kórházba, ahol már minden elő van készítve és el van intézve. Mikor *Eszenyi*né említette, hogy velem ilyesmiről beszélni nem lehet, azt válaszolta, hogy ha másképp nem megy, árulja el nekem, hogy *Aschner* Lipót vezérigazgató megbízásából tíz vidéki igazgatóság vár reám, egyenként havi P 5.000.– jövedelemmel. Nincs az a törzstiszt, aki havi P 50 000 biztos, életfogytig tartó jövedelemért ilyen semmiséget meg ne tegyen. Egyebekben nyugtasson meg, hogy ezek az igazgatósági tagságok fiktív nevekre szólnak, bárki felveheti a havi tiszteletdíjat, a nevem sehol sem fog szerepelni. *Eszenyi*nével leírattam a nekem elmondottakat, utasítottam, hogy hívja fel dr. *Gönczy* ügyvédet, aki a válaszát várja, rendelje hozzám másnap délre. Én pedig felhívtam *Hajós* Béla alezredest, akinek előadtam az esetet, és intézkedést kértem. Dr. *Gönczy* ügyvéd másnap ugyanúgy adta elő előttünk ajánlatát, mint *Eszenyiné*, és beismerte, hogy ha sikerült volna nálam eredményt elérni, őt az Egyesült Izzó ügyészének nevezték volna ki. A hadbíróság e tekintet-

ben ügyem tárgyalásánál arra az álláspontra helyezkedett, hogy fel kellett volna vennem az első havi P 50 000-t, s csak úgy lett volna a megvesztegetés elkövetve, enélkül ez csak kísérlet.

Ami a nagykátai viszonyokat illeti, előadom:

Úgy a keresztény keretet, mint a bevonult musz sz-okat megalakulásuk után személyesen oktattam ki magatartásukra vonatkozólag, a keretet a beosztottakkal való emberséges bánásmódra figyelmeztettem. Megmagyaráztam nekik, hogy csak ily viselkedéssel tudnak tőlük eredményes és hasznos munkát kapni. A munkaszolgálatosokat arra, hogy igyekezzenek, mert csak így van reményük arra, hogy az egyévi szolgálat után leváltják őket, és hazajöhetnek. Aki tiszta lappal jön haza annak esetleg itthon kiszabott fenyítései törölve lesznek, és hat hónapig nem lesz behíva.

Fölösleges csomagjaikat, pénzüket, cigaretta- és szeszkészleteiket hazaküldhetik. Nincs értelme sok csomagot, hátizsákot és hasonlókat magukkal vinni, mert a kiadott rendelkezés szerint kb. 100 km gyalogmenetük lesz a kivagonírozás után, ott nem tudnak kocsihoz jutni és borravalóért leventékhez, csomag segítségül, így a maguk cipelte poggyászukat útközben ott fogják elhagyni. Pénz és csomaghoz feladóvények beszerzését a szd. parancsnokok mindenkinek oly mértékben engedélyezik, amennyire szüksége van. Küldjenek haza minél előbb mindent, mert el van rendelve, hogy az útba indítás előtt mindenkit személyi motozásnak vetnek alá.

Ennek dacára előfordult, hogy egyik nap a *Czöndör* őrnagy psága alatt álló tápiósülyi táborból két kocsira való dohányt és szeszneműt, valamint – úgy emlékszem – P 17 000-t hoztak be névjegyzék kíséretében, melyen az azon szereplők a vöröskeresztnek ajánlották fel azokat. Hadigondozó tisztem, *Francz* Rezső főhadnagy számba vette a beküldötteket, és a vöröskereszt igazgatóságának továbbította a csomagot. Néhány nap múlva kiderült, hogy a csomagok beküldése önkényes intézkedése volt az egyik felülről kapott szd. parancsnoknak, aki a fennálló és általam ismételten hangsúlyozott rendelet ellenére a személyi motozást a bevonulás után, nem pedig az útba indítás után eszközölte. A

Bev. Központ 3 megbízhatatlan beosztottja, *Dancz* Endre fhgy. segédtiszt, dr. *Herczeg* Tibor orvos fhgy. és *Bessinger* A. szakaszvezető, továbbszolgáló állományvezető volt. *Dancz* fhgy-ot felülről kaptam, mikor elődje, *Szikorszky* László hdgy. leszerelt. A hdt. parságtól egy ezds. a tiszti nyilvántartási és beosztási alosztálynak vezetője személyesen kísérte le hozzám, mutatta be nekem, és a hdtp. vezérkari főnöke, *Vasváry* vk. ezredesre hivatkozással ajánlotta figyelmembe, és intézte el behívását. Ez a polgári életben filmes volt, évtizedeken át Berlinben élt, felesége német asszony, rövid idő előtt érkezett haza Berlinből. Itthon azóta filmkölcsönzéssel foglalkozott. Az első dolga volt a hátam mögött a lakására hamis indokolással és csalárd úton telefont szerezni. Mint utóbb kiderült, 1–2 napi megbetegedésemet arra használta fel, hogy pságom nevében beadvánnyal fordult a posta-vezérigazgatósághoz, melytől mint parancsnokhelyettesnek, aki telefon nélkül nem tud Budapesttel érintkezni, a szolgálat zavartalan elláthatása érdekében egy telefonnak soron kívüli felszerelését kérte. Persze, nem nézhettem meg mindennap az iktatókönyveket, így csak jó későn jutottam ennek tudomására. Felelősségrevonása alkalmával oly szemenszedett hazugságokkal védekezett, hogy az eszem megállt. Pl. azt állította, hogy egy ízben a tiszti étkezdében említette a telefon hiányát, bizonyára már nem emlékszem rá vagy a sok dolgom közepette elfelejtettem. Állandóan a szds-ok között csatangolt, személyi viszonyaik iránt érdeklődött, és mikor egy ily beszélgetést véletlenül kihallgattam, még e tényt is letagadta a szemembe. Hiába kértem a hdtp.-ságnál *Olchváry* és *Hajós* alez-ektől leváltását, csak kimosolyogtak. Hacsak tehette, Pestre lógott. Mindig akadt „alkalmi" autó, melyen szó nélkül elszaladt. Csak másnap reggel láttam.

Minden esetben letagadta ellógásait, mikor egy autó számára hivatkozással bizonyítottam rá az ügyet, ismételten arra esküdött, hogy csak a tulsó végébe szaladt egyik vagy másik kocsmába, és ezért nem volt éjjel a lakásán, mert társaságba keveredett, és kimaradt velük. Az orvossal és állományvezetővel összejátszva nyolc asztalos munkaszolgálatost csempészett fel Pestre, kik az irodáját rendezték be.

Persze, ezek közül a munkaszolgálatosok közül csak egykettő volt asztalos, a többi bútorkereskedő, fakereskedő és hasonló volt, kik a megbeszélt luxusberendezéshez az anyagot és műhelyt adták prezentbe. Csak közvetlenül letartóztatásom előtt egy pontos adatokat tartalmazó feljelentésből szereztem tudomást a visszaélésekről. Nem volt már fizikai időm az ügyet és hátterét kivizsgálni, de még ez sem volt elég *Olchváry* alez-éknak. A kész bizonyítási eljárás jegyzőkönyveit kérték, melyekre már nem volt időm. Állandóan filmesek után nyomozott és tárgyalt a musz szolg-osok között, és még ottlétem alkalmával dicsekedett, hogy *Rácz* Vilmos, a *Színházi Magazin* keretén belül filmgyárat és irodát létesített, és őt hívta meg igen nagy fizetéssel igazgatónak.

A Margit körúton letartóztatásom alatt egyik behozott volt beosztottamtól hallottam, hogy a nyolc asztalos nemcsak nem vonult be többé, de úgy szereltette le őket, mintha kórházba lettek volna utalva, és onnan súlyos alkalmatlansági lelettel lettek tartós szabadságolásra javasolva.

Dr. *Herczegh* Tibor egész sötét valaki. Még az elején feltűnt nekem, hogy mily komisz, durva és méltánytalan a vagyontalannak látszó zsidókkal szemben. Ezzel ellentétben a gazdag és magasabb társadalmi állásúakat feltűnő kivételes bánásmódban részesítette. Orvosi szempontból teljesen rá voltam utalva. A mindennap előttem megtartott orvosi vizsgán az ő diagnózisán múlott, hogy a betegnek jelentkezett musz-szolgálatos aznap, vagy három napig nem vesz részt a közös munkában. Akiről oly véleményt adott, hogy betegségét nem tudja Nagykátán megállapítani, az kórházi bajmegállapítást igényel, azt még egy útba indított századból is ki kellett vennem, más egészségesekből kellett a következő századból pótolni, az illetők pedig vártak, míg az *Olchváry* aleztől kirendelt hadtest-orvosi bizottság hetenként – rendszerint minden szombaton – megjelent, és döntött arról, hogy a mindig nagyszámú erre várók közül kit kell Budapestre, valamelyik helyőrségi kórházba útba inditani, és az onnan lelettel már visszaérkezettek közül kiket kell leszerelnem. Miután az egyik holló nem vájja ki a másik holló szemét, kevés kivétellel dr. *Herczegh* orvosi

álláspontja mindig győzött. Ismételten nekem kellett dolgozni nem tudó – amit szemlém alkalmával személyesen állapítottam meg –, laikus szemmel látható, toprongyos, ágrólszakadt, szegény zsidókat, kik nyilvánvalóan betegnek látszottak, eléje állítanom. Oly esetek legalább 90%-ában ellenzéki álláspontra helyezkedett. Anélkül hogy alaposan – nem úgy, mint a gazdagokat –, hanem egyszerű ránézéssel mondta ki, hogy az illetők nemcsak egészségesek, de szimulánsok is, és orvosi reputációja érdekében kéri a legszigorúbb megfenyítésüket. Ő mindennap kihirdeti a századok előtt, hogy csak azok merjenek orvosi vizsgálatra jelentkezni, akik tényleg komoly betegek, mert akit ő munkaképesnek talál, a felsőbb rendeletek alapján mint szimulánst a legdrákóibb módon meg kell fenyítenünk. Ennek dacára a heti hadtest-orvosi bizottsági vizsgára ismételten előállítottam az általam betegnek vélt, de általa egyszerű ránézés alapján szimulánsnak minősítetteket, akik közül a legtöbbet hőrs. kórházba utaltak, és a következő héten beérkezett kórházi lelet alapján szabadságoltak. Mikor így gyanúm igazolását ismételten tapasztaltam, adatok felsorolásában írásban jelentettem a hdt. parságnak, hogy Nagykátán nyílt titok, mindenki, akivel négyszemközt beszéltem, meséli, hogy az előző évi zsidó bevonulások alatt fantasztikus pénzeket keresett zsidószabadítással, most is a behívójegyeket már megkapott gazdag zsidók, járt utat járva az előző napokban meglátogatták Nagykátán, és megállapodtak a szabadítás részleteiben. Így lett egyszerre érthető, hogy miért viselkedett a gazdagokkal másképp, mint a szegényekkel, kik nem tudták őt előzőleg meglátogatni. Tény az is, hogy előző évben egyik napról a másikra egy nagy luxuskocsit vásárolt kis községi orvos létére, kinek alig volt privát praksziza.

Bessinger ht. szakaszvezetővel oly baráti viszonyban volt, hogy tegeződtek, sőt, egy alkalommal Bessinger az íróasztala mögött ülve, lábait az íróasztalra rakva, cigarettázva beszélgetett az orvos főhadnagy úrral. Mindkettőt különkülön felelősségre vontam, és erről is jegyzőkönyvet vettem fel velük.

A hdt. parságnál *Olchváry* alez. húzódozva fogadta el je-

lentésemet és azt válaszolta, hogy majd kivizsgáltatja az ügyet. Dr. *Herczeghről* azt mondotta, hogy bizalmas embere *Kuthy* László vk. századosnak, a hdt. vezérkar főnökének. Egy-két nap múlva kirendeltek a hadt. parság orvosfőnökéhez, nem hiszi, hogy javaslatomat elfogadják. Az orvostábornok – nevére már nem emlékszem – kifogásolta, hogy dr. *Herczegh* orvosi működése az én odajövetelemig mindig csak dicséretet érdemelt. Nincs jogom az orvosi véleményét kritizálni, abba az általam ismételten megtörtént módon beleavatkozni. Embereket, akiket ő egészségesnek mondott, a hdt.-parság orvosi bizottsága elé állítanom, és privát élete után nyomoznom egy orvosra a legsértőbb, amiért dr. Herczegh már magánúton panaszt emelt. Óva intett a megismétlődéstől, mert hadbíróilag fognak felelősségre vonni.

Bessinger szakaszvezetőről bevonulásom után bizalmasan mindenünnen azt a felvilágosítást kaptam, hogy mielőtt bárkivel szóba állott, a markát tartotta oda pénzért. Jellemzésül előadom, hogy amikor megvesztegetés miatt letartóztatták, nemcsak sok perzsaszőnyeges luxusian felszerelt lakást, de pl. 3 db. motorkerékpárt találtak nála a házkutatáskor. Rövidesen rájöttem, hogy a behívójegyek kiküldése, a be nem vonultak jelentése és nyomozása körül – ami az neki mint állományvezetőnek volt a kötelessége – komoly zavarok vannak. Kutatva az okokat, az ő sorozatos mulasztásait kellett megállapítanom. Állandóan nagy elfoglaltságára, feledékenységére és betegségére hivatkozott. Nehogy még komoly zavarokat okozzon, ismételten kértem *Kecskeméty* Tibor alez. és *Weilant* Jenő szds-okat, a legénységi osztály vezetőit, hogy sürgősen váltsák le, adjanak helyette egy egészséges, munkabíró és megbízhatónak ismert állományvezetőt, mert csak így lesz a Bev. Központ munkaképes, csak ez esetben tud pontos munkát végezni. Hiába érveltem, nem váltották le. Azt válaszolták, hogy az állományvezetők beosztását a H. M. 10. osztálya intézi. Csak konkrét adatok alapján tehetnek oda áthelyezési javaslatot. Ellene az adatokat nekem kellett beszereznem és írásban előterjeszteni.

Nem tudtam tetten érni. Oly ügyesen szervezte meg üzelmeit, mely egyedül áll a maga nemében.

Jövedelemforrásait – mint utólag kiderült – úgy szervezte meg bizalmasaival, hogy az oda áthelyezett zsidó munkaszolgálatosok odaérkezett okmányaiból megállapította, hogy mi a kiszemelt áldozat foglalkozása és vagyoni viszonya, egy fiktiv behívójegyet egyik emberével a lakására küldötte, aki azután megegyezett a kiküldöttel, és a behívójegyet előtte megsemmisítette. Persze, miután az illető behívása távolról sem volt aktuális, és a zsarolás miatt feljelentés nem érkezett, talán csak most fognak ezek a számos esetek kiderülni.

Másik módszere a szabadításra az volt, hogy pl. a be nem vonultak közül azokat, kik előzőleg lepénzelték, nem nyomoztatta, illetve időt adott az illetőknek arra, hogy lakást változtassanak, így feltalálhatók ne legyenek. Miután *Hajós* alezredesnek az volt az intézkedése, hogy a biztonsági hányaddal behívott és ennek dacára 48 óra alatt nem teljes létszámú századokat a még sorra nem került, erre előkészített utolsó századokból kellett behívás útján kiegészíteni, zavar nem történt, nem derült fény visszaéléseire, mert az így odakerült nincstelenekkel az ilyen század útba indult. Állandóan lovaglópálcával sétált, és mikor egyszer észrevettem, hogy azzal egyeseken végigvágott, eltiltottam a pálcaviseléstől. Felelősségrevonásakor csak annyit ismert be, hogy csak megérintette az illetőket, nem bántalmazta őket. Miután az általa ütlegeltek ott, a helyszínen történt kihallgatásukkor – bizonyára félve a mindenható állományvezetőtől – nem mertek ellene vallani, még jegyzőkönyvet sem tudtam *Bessingerrel* emiatt felvenni. Az említett visszaéléseiről készült jegyzőkönyveket a július 2-án történt letartóztatásomig már nem tudtam feldolgozni és felterjeszteni. Még kitérek arra is, hogy *Dancz* és *Herczeghgel* úgy játszott össze, és a hátam mögött nála pártfogoltakat úgy mentesítette, hogy nemcsak az előírt biztonsági hányadot hívta be, hanem mindjárt az említett utolsó századokból is hivott be annyit, hogy a létszám teljes legyen.

Miután láttam, hogy fent mennyire pártfogolják, és rövidesen nem tudok tőle szabadulni, mindenüvé javaslatba hoztam áthelyezésre, ahová ügyes továbbszolgálót lehetett. Saját honvéd hadtörvényszéki tárgyalásán ezzel és azzal ér-

velt ellenem, hogy ily javaslatba hozatalok alkalmával, melyekhez a személyi okmányai másolatait is csatolnom kellett, mindig igen előnyös minősítési leírást csatoltam. Kénytelen voltam erre, mert ha a valóságnak megfelelően írom be, senki sem vállalja, és soha nem tudok tőle megszabadulni.

Másik pálcás emberem *Molnár* Tibor karp. őrmester volt, kit szolgálatvezetőnek osztottak be hozzám. Ismételten figyelmeztetnem kellett, hogy ne játssza hátam mögött a parancsnok szerepét.

Mindig reám hivatkozott, nemcsak a munkaszolgálatosok, de a keresztény keretbeliek előtt is. Letartóztatásom után hallottam csak, hogy pálcával tartott – szerinte – rendet.

Még ottlétemkor kiderült, hogy szélsőjobboldali érzelmű, alig győztem túlzásait meggátolni és folyton résen kellett lennem, nehogy tapasztalt túlkapásait folytassa. Folyton előző évi harctéri élményeit mesélte, és dicsekedett, hogy milyen rendet tartott abban a zsidó munkásszázadban, melyhez be volt osztva. Elmondotta, hogy fordító és leíró irodája emiatt ment tönkre; oly híre volt emiatt a zsidóság között, hogy a zsidóság teljes bojkott alá helyezte az addig jól menő irodáját.

Említettem, hogy *Hajós* Béla alezredestől kaptam mindig névjegyzékeket, nagyon gyakran csak cédulákat, melyeken az általam behívandók nevei és személyi adatai szerepeltek. Ezek 99 százalékban nem az én állományomba tartoztak, szóval más, a legtöbbször idegen hadtest bevonulási központjaihoz, tehát a fennálló rendeletek szerint az I. hdt. parságnak nem is volt joga az illetőket behívatni általam, mert mindenkit, ki nem a csapatok állományába tartozott, csak a saját állományilletékes Bev. Központja által hívhatók be. Mikor ezt ismételten szóvá tettem *Olchváry* és *Hajós* alezredesek előtt, figyelmeztettek óvásom súlyára, mely szerintük a függelemsértés tényét kimeríti. Mikor egy alkalommal *Hindy* vezérőrnagynak, a beosztott tábornoknak kellett egyes, általa kívánt ügyekben referálni, felelősségre vont emiatt, fenyegetett, hogyha még egyszer fülébe jut, hogy hasonlóképp

kritizálom a kapott utasításokat, kitöri a nyakam. Erre ismételten kértem a felváltásomat. Kijelentette, hogy ez saját kérésemre nem történhet meg, és ha sokat okoskodom, oly messze vidékre helyeztet át, hogy még a családomat sem fogom meglátogatni. Csak egy kötelességem van, a kiadott rendeleteket gondolkodás nélkül, vakon teljesíteni, mert különben oly megtorlásban lesz részem, amire még nem volt példa.

E bántó fenyegetés után már nem is négyszemközt, hanem egész nyiltan adta át *Hajós* alezredes a behívandók névjegyzékeit, sőt, ismételten előfordult, hogy egyesek előttem adták át *Hajós* alezredesnek egy darab papíron azok neveit, akiknek behívását a hdt. vk. főnök kézjegyével engedélyezte, mert előtte megindokolták, hogy miért tartották szükségesnek az illetők kivonását a társadalomból, amit a vk. főnök, *Vasváry* vk. ezredes elfogadott és jóváhagyott. Sőt, a fülem hallatára történt, hasonló természetű telefonbeszélgetés, legtöbbször *Nagyőszy* Miklós vk. ezredessel, a H. M. mozgósítási osztály vezetőjével, melyek alapján Hajós alez. jegyezte fel a behívandók adatait egy ívre, melyeket nekem akkor adott át, mikor ezeket a saját névjegyzék-példányába is feljegyezte, hogy jelentéseim alapján ellenőrizze és tovább jelentse az illetők bevonulásának és útba indításának megtörténtét.

Többször találkoztam *Hajós* és *Olchváry* aleznél tisztekkel, akik részben előttem adták át nekik az említett cédulákat, részben pedig *Hajós* alez. mondotta nekem, hogy a tőle most kiment illető eszközölte ki a nekem átadottak névbe hívását. Ezek közül már nem emlékszem mindenkire, de még nem felejtettem el *Béldy* Aladár vezérezredest, vitéz *Selyem* Dezső vezérőrnagyot, vitéz *Rahóthy* István ezredest, aki még ma sem beszél tökéletesen magyarul, *Földváry* vk. alezt., a hdt. pság I. osztályának vezetőjét, *Tatay* alezt., a II. oszt. vezetőjét, egy *Iván* nevű alezt., a nyilvántartási alosztály vezetőjét és *Vágó* Nándor őrnagyot, a hdt. nemzetvédelmi alosztály vezetőjét. Ez utóbbi gyakrabban jelent meg nálam beosztottjaival, *Delmedicó* és *Rózsa* főhadnagyokkal, különböző ügyeknek a helyszínen való kivizsgálása végett.

Soha nem nyilatkoztak ezeknek az ügyeknek a mibenlétéről és a kivizsgálás eredményéről, hanem csak bemutatták nekem az erre vonatkozó kétsoros Nyílt Parancsot. Elhárították kiséretemet. Ugyanígy viselkedett a többi bizottság is. Ezek tagjait nem ismertem, a neveiket is már elfeledtem, csak az egyik elnökére, *Bornemissza* huszárezredes nevére emlékszem, aki egy ezredes és egy alezredessel jelent meg hasonló ügyben nálam.

Vágó Nándor, most már alezredes, ismételten rá akart bírni arra, hogy hívjam be egy zsidó haragosát, aki egyik barátját folyton feljelentgeti, akivel ennek X pörös ügye van. Hiába zárkóztam el kérése elől, *Rózsa* főhadnaggyal kérte tőlem többször ugyanezt. Egyik hasonló kérésére kijelentettem neki, hogy én ilyesmire a hdts. parancsnok, a beosztott tábornok, vk. főnök, *Olchváry*, valamint *Hajós* alezredesektől kaphatok és fogadhatok el behívásos cédulát. Meg is mutattam neki az ezektől kapott névjegyzékeket és cédulákat, melyek mindegyike kézjegyezve volt az illető által. Hadtörvényszéki tárgyalásomra *Vágó* ales-t is beidézték, ott a szemébe kellett mondanom ezt az esetet, illetve, hogy mire akart rávenni. Mire ő ott kijelentette, hogy az utódommal mégis behívatta az illetőt, az már régen a harctéren van. Azt akarták ezzel ellenem bizonyítani, hogy ebben az esetben is megszabotáltam egy hadtest-osztályvezetőnek, egy káros zsidónak a társadalomból való kivonására vonatkozó igyekezetét.

Felhozták ugyanakkor ellenem, mint szabotázscselekményt azt is, hogy a nagykátai és közeli községbeli zsidókat nem hívtam be. Alig akarta a honvédügyész azt az ellenérvemet elfogadni, hogy ezek későbbi századokban szerepeltek, és közülük csak azokat hívattam be, akiről a hdt. parancsnokság külön intézkedett.

Ami a népügyész úr által elém tárt esetek, mely szerint az egyik munkaszolgálatos Nagykátán vagy Budapestre való szállítás közben meghalt volna, ezt dr. *Herczegh* Tibor fentebb jellemzett orvosom vallotta ellenem. Anélkül hogy az elém tárt vallomásig e halálesetről tudomással bírtam volna, az igazság kiderítése érdekében előadom:

Az illető epilepsziás szívbajt feltüntető orvosi bizonyítvánnyal vonult be. Már nem emlékszem, hogy ennek katonai megállapítása végett helyőrségi kórházba lett-e utalva vagy nem, bár az volt az előírás, hogy ily bizonyítványokban foglaltaknak a bevonuláskor való fennállását csak hőrs. kórház bírálhatja felül, de hogy ez jelen esetben megtörtént-e, nem emlékszem, de lehetséges, hogy nem, ha a hdt. orvosi bizottság aznap vagy a közeli napokban való kiszállása volt várható – a hdt. pság. orvosi bizottsága is megállapította baját, és többiekkel együtt leszerelését rendelte el. Mikor útba indítás, a leszerelési okmányaik aláíratása végett a többiekkel együtt elszállították őket, a szobámban rosszul lett, epilepsziás rohamot kapott, úgyhogy kénytelen voltam úgy intézkedni, hogy ha jobban lesz, valamelyik következő vonattal mehet csak el. A szobámból a többi munkaszolgálatos vitte el.

Késő délután jelentették nekem, hogy még mindig rosszul van. Hiába küldöttem dr. *Herczegh* után, hogy nézzen utána, és jelentse kezelése eredményét. Nem volt a községben feltalálható, erre egy ottani zsidó orvost hívtam fel telefonon, és kértem, keresse fel az elhelyezési körletben fekvőt, és segítsen rajta, az eredményt pedig közölje velem telefonon. Fel is hívott, és azt mondta, hogy a beteg állapotát súlyosnak tartja, feltétlenül szakorvosi kezelést ajánl, de kijelentette, hogy a még mindig tartó epilepsziás görcsei miatt vonattal nem szállítható. Ajánlkozott, hogy autóval felkíséri Pestre. Közöltem vele, hogy autóm nincs, de intézkedem, hogy az egyik ottani autófuvaros, aki engem szokott hordozni, méltányos áron szállítsa fel őket Pestre, sőt, két munkaszolgálatost is rendelkezésre bocsátok részére segítségül. Késő este már Nagykátáról hívott fel telefonon, hogy az illetőt Budapesten a VII. kerület valamelyik utcájában levő lakására szállították.

Ami Herczegh dr.-nak azt a velem közölt vádját illeti, hogy én előtte a betegnek jelentkezett munkaszolgálatosokat lökdöstem, bottal taszigáltam és velük szadista módon viselkedtem volna, előadom:

Miután *Herczegh* dr. határozottan állítja ezeket, minden meggyőződésem és tudomásom ellenére kényszerítve vagyok beismerni, hogy ilyen esetek szórványosan előfordultak.

Csak az állandóan zaklatott és feldúlt idegállapotomnak, és azzal védekezem, hogy kaszárnyában nevelkedtem, ahol bizonyos cselekmények rövid elintézésére a testi fenyítés volt a legcélravezetőbb, mert egy ily idejében történt megtorlás hasonló esetek elharapódzását is megakadályozta. Nem mond igazat, aki azt állítja, hogy sohasem követett el ilyet, de véleményem szerint dr. *Herczegh* Tibornak nemcsak mint tisztnek, de elsősorban mint orvosnak elemi kötelessége volt engem az általam most felhozott szabálytalanságra figyelmeztetni, idegnyugtatót ajánlani, megismétlődés esetén pedig az erre illetékeseknek nemcsak jelenteni, de az általa tapasztalt szadizmusom miatt azonnali felváltásomat, sőt, őrültek házába való zárásomat javasolni. Ezt a köztünk kezdettől fennállott feszült viszony nemcsak indokolttá teszi, de igazol is, hiszen ismételten feljelentett, míg a hatáskörébe való állítólagos, ismételten történt jogtalan beavatkozásom miatt. Ily alkalmakkor ismételten módja lett volna ismertetni a legénységgel való bánásmódomat és főleg az általa megállapított szadista voltomat az illetékesek előtt feltárni, hiszen azok illetékesek voltak az ellenem való intézkedések megtételére, felelősségre vonásomra, zárt intézetbe való juttatásomra. De mert ilyet előttem senki nem kifogásolt, pedig sokkal kisebb és jelentéktelenebb ügyek miatt voltam ismételten kihallgatásra rendelve – bizonyítja, hogy a saját atrocitásait akarja rám kenni, és engem olyannal vádolni, amit akár magának, akár elöljáróimnak egy szavával sikerült volna elejét venni, és főleg neki tőlem egy csapásra megszabadulni, hiszen tudta, hogy megfigyelés alatt tartom.

Ami *Dudás* százados vallomásának rám vonatkozó részét illeti, előadom:

Amint előzőleg már bejelentettem, nekem a hdt. parságnál *Olchváry* és *Hajós* alezredesek azt mondották, hogy a tápiósülyi táborban a hdt. által a keresztény századba behívottak a legveszedelmesebb, a legszélsőjobboldali nyila-

sok, a legtöbbjük azelőtt kommunista volt, kik *Szálasi* érdekében a kormányzó életére törnek. Velük szóba állni nem szabad stb. Ennek tudatában lehetségesnek tartom, hogy a beosztott tisztekkel erről beszélgetve szóba kerülhetett, hogy ezekért nem lenne kár, ha minél kevesebb jönne haza közülük, mert ha az oroszok közelébe kerülnek, a legtöbbjük úgyis átáll hozzájuk. De hogy ugyanilyet a század előtt mondottam volna, azt tagadom. Hogy ez a beszélgetés köztudomásra jutott, az csak indiszkréció következménye lett. Nem volt és nem is lehetett hivatásom őket az oroszokhoz való átállásra ily kijelentéssel biztatni, hiszen az akkori Ktbtk. legsúlyosabb §-ával kerültem volna ez esetben szembe, ami nem maradt volna a legsúlyosabb következmények nélkül.

Ami *Dudás* százados vallomásának azt a részét illeti, hogy én egy 22 névből álló névjegyzéket adtam volna át neki az útba induláskor, hogy az azon szereplőknek a határt nem szabad élve elhagyni, szemenszedett valótlanság. Már csak azért sem lehetséges, mert ennél az útba indulásnál *Olchváry* alez. az elejétől a végéig ott volt, és egész idő alatt velem tárgyalt, úgyhogy az útba induló tisztektől is csak futólag tudtam elbúcsúzni. Tehát fizikai lehetetlenség is lett volna *Olchváry* alez-t otthagyni, hogy *Dudás* századossal ilyesmiről tárgyaljak. De ez gyilkosságra való felbujtás is, amit neki Szolg. Szab. értelmében nemcsak joga, de kötelessége volt nyíltan megtagadni, de ha nem jelentette fel az ilyen parancs kiadását, ő kerül haditörvényszék elé.

Ilyen parancsot írásban és aláírva kellett kikérnie. De nem érthető az sem, hogy nem jelentette az esetet az útba indulás előtt a jelenlévő *Olchváry* vk. alez-nek, aki közvetlen elöljáróm volt, hiszen többször megszólította őt, és hosszasabban beszélt vele előttem, tehát ismételten alkalma volt a Szolg. Szab.-ban előírt kötelességének eleget tenni. Ez a vád még súlyosabb, mint a legénységnek már az újonckiképzés alatt oktatott eset, hogyha azt a parancsot kapja, hogy egy békés családi házat vagy egy kazalt kell felgyújtania azt nyíltan meg kell

A letartóztatott *Muray* holmija közül több érdekes irat került elő. Így többek között az az igazolvány is, amelyben a m. kir budapesti állomásparancsnokság a bemutatott orvosi vélemény alapján megengedi, hogy *Muray* Lipót alezredes úr állandóan botot viselhet. Ezzel a bottal ütötte-verte azután a magyar hadsereg legnagyobb dicsőségére *Muray* a neki kényére-kedvére kiszolgáltatott munkaszolgálatosokat.

A népügyészség előtt *Muray* alezredes gaztettei sorozatából a keresztkérdések súlya alatt csak annyit ismert be:

„Bizonyos esetekben alkalmaztam testi fenyítést, mert ezáltal nem kellett az illetőket gúzsba kotnom vagy kikotni, ami kisse hosszadalmas lett volna A rendetlenkedő muszosokat esetleg a nálam volt pálcával megutottem."

„A kulonleges musz behivottaknal a hadtest utasítására az volt a szempont hogy azok mindenképpen alkalmasak legyenek."

Nos, lassuk, mit mondanak ezzel szemben azok a tanuk, akik kozvetlen erintkezesben alltak *Muray-Metzl* Lipottal.

A munkaszolgalatosokat *Muray* jelenleteben rugdostak, utottek es vertek. Egy alkalommal kijelentette, hogy írjanak hozzátartozóiknak, mert tobbszor ugysem lesz ez módjukban. Hangoztatta, hogy ok a tarsadalom karos elemei, akiktől meg kell szabaditani a tarsadalmat, es a keretnek meg kell tennie mindent, hogy odakint elvesszenek Fel kell veluk diszitteni az ut menti fakat Ukrajnaban Lőjek le őket, ha felmennek a gyalogjáróra. A keret azutan *Muray* utasitasainak megfelelően bant a munkaszolgálatosokkal A szazadbol 124 embert vegeztek ki, a tobbi ehen halt. Tanuk vannak arra is, hogy 22 egyen szemelyere nezve *Muray* olyan utasitast adott ki, hogy ezeknek sohasem szabad kikerulniok a hadmüveleti teruletről.

Klinger Janos *Muray* alezredes május 2-án beszedet intezett hozzank, hogy mindnyajan kimegyunk Ukrajnaba, ahonnet nincs tobbé visszatéres *Tudomásom van arról, hogy meg Tapiosulyon 18 embert kulon epuletben tartottak, akikről koztudomasú volt, hogy Ukrajnából semmi korulmények között nem szabad visszatérniok* A listát *Muray* alezredes állitotta ossze, es emlékezetem szerint ezek kozott a kulonvalasztottak kozott volt *Braun* Soma, *Udvardy* János es *Linhardt* Antal is.

Dr *Erdős* Arpadne Annak ellenere, hogy ferjem 50%-os rokkant volt – miutan az egyik lába 10 cm-rel rovidebb volt, ortoped cipőt hordott – alkalmasnak nyilvánitották, es amikor ferjem jelentette, hogy nem tud menetelni, *Muray* megjegyezte. *„Mindegy, hogy itt doglik meg vagy odakint"* Ferjemet 8 nap mulva utnak indították az ún. diplomas szazaddal, es később irta, hogy a rossz lábával 1500 km-t gyalogolt. Azota semmit sem tudok róla.

Stern Jeno A keretlegények velunk való bizalmas beszél-

getések során *elmondották nekem, hogy azt az utasítást kapta a század, hogy a keret csak akkor térhet vissza a hátországba, ha a munkaszolgálatosok közül már egy sem él.*

özv. *Fenyő* Miksáné: Fiam bevonulása után 3 nappal hazajött egynapi látogatásra, és elmondotta, hogy *Muray* az ő füle hallatára így instruálta a keretet:

„Ezekből a büdös zsidókból egyet sem akarok visszalátni, s aki kozuletek a legjobban végzi a dolgát, az jön haza leghamarább a frontról."

Dr. *Berend* György: Láttam, amikor *Muray* egy derékig meztelenul mosakodó munkaszolgálatost felelősségre vont, hogy hol van a karszalagja. És amikor az a mosdásra hivatkozott, kiadta a parancsot, hogy *a karszalagot a bőrére kell varrni.* A vagonírozásoknál úgy *Muray*, mint *Molnár* a századok előtt adta ki az utasítást a századparancsnokoknak, hogy *„ezekből nehogy aztán valamelyik élve kerüljon haza!"*

Dr. *Beér* János: *Muray* megakadályozta az orvost a vizsgálatban. Így pl. pontosan emlékszem, hogy *vérbajos és súlyos tüdőbajos embereket osztott be direkt az egészséges emberek közé.* Véleményem szerint a zsidó származású diplomások behívása *Muray* privát akciója volt, s a D betűnél felsőbb helyről le is állították. Tudok arról is, hogy *a látogató térfirokonokat minden jogalap nélkül beosztotta a többi munkaszolgálatosok közé.*

Reiner Emil: Szemtanúja voltam, amikor *Muray Petschauer* Attilát nyári öltözetben egy rövid kihallgatás után azonnal vagonba tétette.

Tóth Mihály: Bevonulásom után hallottam, hogy a Tápiósülyre behívottaknak milyen rossz dolguk van, és ezért elhatároztam, hogy *Kossa* István barátomat meglátogatom Tápiósülyön. Kaptam is ötperces beszélgetést. Amikor el akartam menni, egy őrmester igazoltatott, majd odajött *Muray* alezredes is, és lekommunistázott bennünket, majd *utasítást adott arra, hogy a télóra múlva induló munkásszázaddal engem és a velem ott járt másik két látogatót szintén indítsanak útba.* Én erélyesen tiltakoztam, mire *Muray* kilátásba helyezte megveretésemet, ami meg is történt, mert *pribékjei agyba-főbe vertek.*

Katz Miklós: Útba indításunk előtti napon hallottam, amikor *Dudás* százados a következőket mondotta a tisztt-társainak:

„Több munkaszolgálatosnak a felmentése a H. M.-ból ideérkezett. Muray ezeket a felmentéseket elzárta, és amikor én a felmentések után érdeklődtem, azt felelte, hogy *ezeknek az embereknek a felmentését jól bezártam a fiókomba, és ha már kint lesznek Ukrajnában, egy sajnálkozó levelet írok, amiben kifejtem, hogy a felmentésük már későn érkezett.*"

De lássuk, hogy mit mondanak *Muray* Lipót bűntársai a főnökükről:

Dr. *Herczegh* Tibor, a másodrendű vádlott a következő bizonyítványt állította ki a népbíróság előtt feletteséről:

„*Muray Lipót alezredest, aki mellett hosszabb ideig dolgoztam, szadista, alkoholista és morfinista embernek tartottam.*"

Molnár Tibor hdp. őrmester *Petschauer* Attila kiküldésének körülményeit a következőképpen mondotta el:

„*Petschauer* Attila kitüntetéseit nem én, hanem *Muray alezredes úr tépte le. Muray* jól tudta, hogy kiről van szó, mert *Petschauer* Attila megmondta, hogy kicsoda. Az akkor vele érkezett 35 emberrel együtt őt *orvosi vizsgálat nélkül egy, már indulásra készen álló századba osztotta be.*"

Ezek után, azt hiszem, éppen ideje *Muray* Lipót pályafutásának utolsó dokumentumait az olvasó elé tárni (l. az 516. oldalon).

FOTOGRÁFIA AZ „ÉRZÉKENY SZÍVŰ" EMBERRŐL

Spóner Rudolfról van szó. A századparancsnokról. Az egész nap imádkozó hadapród úrról, aki a sok imádság mellett nem vette észre, hogy elfogyott a százada. A szent életű férfiúról van szó, aki 124 legyilkolt és 18 éhen halt életéért felelt a bíróság előtt.

Kaiser József, vizafogói róm. kat. egyházközség lelkésze az alábbi levelet küldte *Spóner* Rudolf hadapródőrmester védőügyvédjéhez a főtárgyalás előtt: (l. az 517. oldalon)

[illegible]

[illegible]/194[illegible].tkv.

[illegible] Elnök [illegible],

Budapest.

Tisztelettel jelentem, hogy Murai Lipót elítélten a halálos ítéletet 1945.évi május hó 1-én a budapest [illegible]tetőrvényszéki fogházban végrehajt [illegible].

[illegible] hó 3.

[illegible]

felügyelő tiszt.

Ld 99/1905:9

[illegible]

77/1945.

Sólyom Tisztelt Ügyvéd Úr

Szíves kérdésére van szerencsém hívemről Spemer Rudolfról a magam részéről a következő informaciót adni.

Spemer Rudolf egyike legbecsületesebb híveimnek. Egyénileg személyesen úgy őt mint családját és rokonságát ismerem. Buzgó vallásos ember, aki még a fronton is arról volt híres, hogy az imádság embere. Ennek emlékére a saját készítésű olvasót, melyet a frontról hozott haza. Buzgó templomlátogató, sőt többször ministráló híven. Az egyházközség, valamint szegényeink ügyét szívesen felkarolta és a gyűjtésen ilyen ügyekben mindig segítségemre volt. [illegible] embernek ismerem, és sohasem tapasztaltam nála rosszindulatot senkivel szemben. Egy lelkiismeretes, munkáját [illegible] végző magyar ember, aki senki iránt rosszat nem táplált és ismerve őt, családjukat és szellemüket, már [illegible] őt a magam meggyőződése az, hogy semmiféle [illegible] és embertelenségre a család tagjai nem képesek.

A magam részéről úgy gondolom, hogy Ügyvéd Úr, amikor őt támogatja, igaz ügyet képvisel. Ezért fogadja részemről is az jóindulatáért legőszintébb köszönetemet. Nagyon bízom abban, hogy a derék embernek ügyét az igazság, a szabad és független magyar bíróság rövidesen a legkedvezőbb színben fogja feltüntetni.

Maradok Ügyvéd Úrnak tiszteletem nyilvánítása mellett

Budapesten, 1945. március hó 29.

Igaz híve:

[signature]

Bp.-[illegible] lelkész.

Akadtak azonban más mentőtanúk is, a Frangepán u. 4. sz. ház lakói, akik *Werlein* Ferencné házbizalmi vezetésével állították ki az alábbi bizonyítványt *Spóner* Rudolfról:

„Alulírott ház lakói kijelentjük és bizonyítjuk, hogy a velünk együtt lakó *Spóner* Rudolf úr személyében, egy jólelkű, szerény és vallásos lakótársunkat ismertük meg, akivel soha semmi néven nevezendő nézeteltérésünk nem volt.

Teljes tisztelettel:

Werlein Ferencné házbizalmi
a XIII. Frangepán utca 4. sz.
ház lakói
(Aláírások)

Budapest, 1945. március 28.

Nos, most válaszoljanak a vizafogói lelkész úrnak és a Frangepán utcai 4. sz. ház illusztris lakóinak az alant díszes csokorba kötött tanúvallomások.

Nézzük csak meg közelebbről, tulajdonképpen ki is volt az a jó lelkű, szerény és vallásos *Spóner* Rudolf, akit a fentiek mindenáron meg akartak menteni a jól megérdemelt kötéltől, és akiről többek között a NOT a következő megállapítást tette:

„*Spóner* Rudolf terhére a tanúvallomások alapján bizonyítottnak vette az Országos Tanács, hogy *Rotyits*sal együtt készítette a halállistát, és így a törvénytelen kivégzéseknek aktív részese."

Ám lássunk néhány tanúvallomást is:

Katz Miklós: Saját fülemmel hallottam, hogy *Spóner* hadapródőrmester a keretlegénységet többször utasította ilyenformán: *„Ezek nem katonák, ezeket ütni-verni kell, sőt minél hamarabb elpusztítjuk őket, annál hamarabb térhetünk vissza."* Határozottan kijelentem, hogy megkínzatásunknak és a keretlegénység rossz bánásmódjának ő volt az értelmi szerzője, valamint a halállistát *Rotyiss*al együtt ő állította össze.

Werbőczy Frigyes, *Spóner* tiszttársa a következő vallomást tette:

Munkaszolgálatosok, akikkel személy szerinti, közvetlen kapcsolatban voltam, panaszkodtak nekem, hogy *Spóner* az élelmük egy részét elvonta. Figyelmeztettem erélyesen ma-

gatartásának helytelenségére, mire *Spóner* egy meg nem nevezett hadbiztos őrnagy szóbeli rendelkezésére hivatkozva kijelentette, hogy a különleges munkásszázad legénysége csak a hadifoglyoknak járó fél ellátásra jogosult.

Klinger János: *Spóner* kijelentette, hogy a munkaszolgálatosnak nem jár reggeli, ha éhesek, menjenek legelni.

Hermann László: *Spóner* tudott a gyilkosságokról, és meg is kapta az egyik meggyilkolt takaróját, melyből mellényt készíttetett magának.

Bene István, keretlegény: *Spóner*nak biztos tudomása volt arról, hogy a munkaszolgálatosokat kivégezni viszik. Nekem az volt a benyomásom, hogy a századnál mindig az történt, amit *Spóner* akart.

Hosszadalmas lenne ennek a rablóösztönökkel telített gonosztevőnek a viselt dolgait még több tanúvallomással alátámasztani.

Megérdemelte a kötelet.

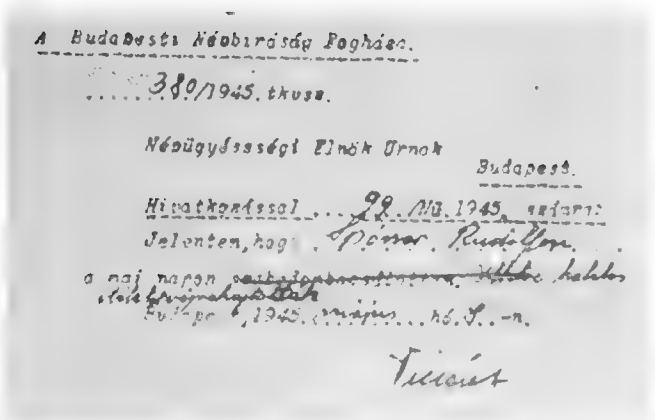

A Budapesti Népbíróság Fogháza.

.....380/1945. tkusz.

Népügyésségi Elnök Úrnak

Budapest.

Hivatkozással ...29. Nü. 1945. számra:

Jelentem, hogy Spóner Rudolfon

a maj napon ~~[illegible]~~ halálos

[illegible]

Budapest, 1945. május ...hó. S. -n.

[illegible]

Molnár Tibor hadapródőrmester volt *Muray* Lipót jobb keze, aki ténykedéseivel teljesen kielégítette a szadista parancsnoka igényeit. Működéséről tiszta képet rajzol fel az alábbi néhány érdekes tanúvallomás.

Koppenstein Ernő: Nagykátán, megérkezésünkkor Molnár hdp. fogadott bennünket, és első intézkedése az volt, hogy minden értékünkből és élelmünkből teljesen kifosztott. Egy hétig saját ruhánkban, minden takaró, evőcsésze stb. nélkül tartózkodtunk a táborban.

Rácz József: *Molnár* Tibor a bevonuló munkaszolgálatosokat ütötte-verte, és *Muray* alezredesen is százszor túltett a kegyetlenkedésben.

Dénes Imre: *Molnár, Muray* segédtisztje a men. századba beosztottaktól 20 fillér kivételével minden pénzt, továbbá dohányneműt, élelmiszert és konzervet elszedett.

Barna Andor: *Molnár* hadapród megérkezésünkkor azt kérdezte az egyik altiszttől, hogy hány rohadt zsidó érkezett, utána a következő beszédet tartotta:

„Rohadt zsidók, vége a jó világnak, ahová most mentek, ott csak munka és halál van. Csókoljátok meg ezt a drága anyaföldet, mert többé nem látjátok viszont, és ha mégis visszajönne egy-kettő közületek az itt fog megdögleni."

Molnár állandóan *Murayval* járt, *Muray* szócsöve volt. A bevonuló emberektől kikötés vagy fejbelövés terhe mellett követelte, hogy adják le holmijaikat.

Pethő László: Molnár teljhatalmú úr volt a századok összeállítása terén. Pénzért elintézte az embernek, hogy orvosi vizitre mehetett *Herczeghhez.* 40 km-es menetgyakorlatokat rendelt el, és gyakorlat közben rugdosta, verte az embereket.

Dr. vitéz *Herczegh* Tibor, *Muray* katonaorvosának könyörületes orvosi szívéről is hadd közöljek néhány tanúvallomást.

Herczegh a bíróság előtt váltig hangoztatta ártatlanságát, s a bénák, vakok, gyomorfekélyesek és tüdőbajosok hóhéra nem került kötélre, hanem a börtönben halt meg. Az alább közölt szemelvények beszédesen igazolják, hogy vitéz *Herczegh* doktor úr, orvosi esküje ellenére, nem gyógyított, hanem ölt.

Dr. *Bíró* László orvos: Klinikai lelet alapján betegként jelentkeztem. *Herczegh* sem meg nem vizsgált, sem orvosságot nem adott. Dr. *Bernfeld* Imrét kivérzett nyombélfekéllyel frontra küldte.

Dr. *Bernfeld* Imréné: Férjem, dr. *Herczogh* professzor leletével jelentkezett *Herczegh*nél, aki minden komoly vizsgálat nélkül – amint férjem azt búcsúzáskor közölte – kijelentette, hogy a széklete nem fekete, tehát alkalmas.

Hermann László: *Stern* Miklós bajtársunk *teljesen vak volt. Imre* professzortól volt lelete. Ezzel jelentkezett orvosi vizsgálatra *Herczegh*nél, azonban egy perc múlva visszatért azzal, hogy az a gazember meg sem vizsgált. Ukrajnában vezetni kellett a vaksága miatt. Meg is halt.

Fenyő Béla: A *Herczegh*-féle orvosi vizsgálaton olyanok lettek alkalmasak, akik pl. gipszbe rakott karral jártak, vagy bénák voltak. A rajomban volt 17 éves gyerek és 70 éves aggastyán, akit *Herczegh* alkalmasnak minősített.

Dr. *Berki* Zoltánné: *Imre* dr. által 7 000 pengőt küldtem *Herczeghnek*, aki a pénzt ugyan elfogadta, de a férjemet mégis kiküldte a frontra.

Sonnenschein Géza: 14 nappal bevonulásom után lábamban vérkeringési zavarok léptek fel úgy, hogy estére mindig megdagadt, de *Herczegh* szimulánsnak nevezett, és erre előbb az egyik, azután a másik lábamat is amputálni kellett.

Szüsz Jenőné: Bátyám, *Steiner* Sándor dr. *Herczegh* hibájából halt meg Nagykátán. Súlyos bazedovja volt, *Herczegh* mégis alkalmasnak találta, és mindennap ki kellett vonulnia, amibe belepusztult.

Krausz Jenő: Nekem 6 és $^1/_2$ dioptriás szemüvegem van, zöld hályogom van. *Herczegh* alkalmasnak talált, és a századhoz küldött.

Pethő László: *Molnár* hadapród pénzért elintézte az embernek, hogy orvosi vizitre mehetnek egy *Herczegh* nevű orvoshoz. Valószínűleg *Herczegh*gel egyetértésben intézték a dolgokat, mert aki ilyen vizitre ment, az szabadságot, esetleg felmentést is kapott. Aki nem adott pénzt, azt a viziten durván elutasították.

Dénes Imre: Én bevonulásom előtt 3 héttel mentem át veseoperáción. Orvosi bizonyítványt mutattam be *Herczegh*nek, aki a kb. 40 cm hosszú műtéti heget meg is vizsgálta, és alkalmasnak talált. Ezzel szemben a felülvizsgáló bizottság alkalmatlannak minősített.

Hász József: A besorozandók közül, ha valaki a *Herczegh* doktor előtti listán szerepelt, azaz kapcsolatai voltak hozzá, azok egészségi állapotukra tekintet nélkül alkalmatlanok lettek, még ha a legjobb egészségnek örvendtek is, míg a listán nem szereplők még súlyos testi hibákkal is alkalmas minősítést kaptak.

Dr. *Szinetár* Ernő orvos: Akut sárgaságom volt epekő miatt. *Herczegh* nem vizsgált meg, hanem kijelentette, hogy „mint orvos jó leszek sírásónak". Egy *Vígh* nevű munkaszolgálatost perforált gyomorfekélye és hashártya-gyulladás dacára nem mentesített. Másnap a bevagonírozásnál meghalt.

Baumgaerten Andor: *Herczegh* egy *Ábrahámsohn* nevű súlyosan cukorbeteg embert több ízben elzavart a vizitről, és csak akkor küldte a kórházba, amikor ott három nap múlva meghalt.

Dr. *Bálint* István orvosszakértő: Magam is orvosászlós voltam a háború alatt, a H. I. A. utasításait ismerem, *Herczegh*nek módja lett volna arra, hogy a betegeket azonnal leszerelje.

*

Az utolsó szó jogán akarok még néhány szót szólni az olvasóhoz. 1944. január 20-án feleségem az alábbi levelet kapta a kormányzói kabinetirodától:

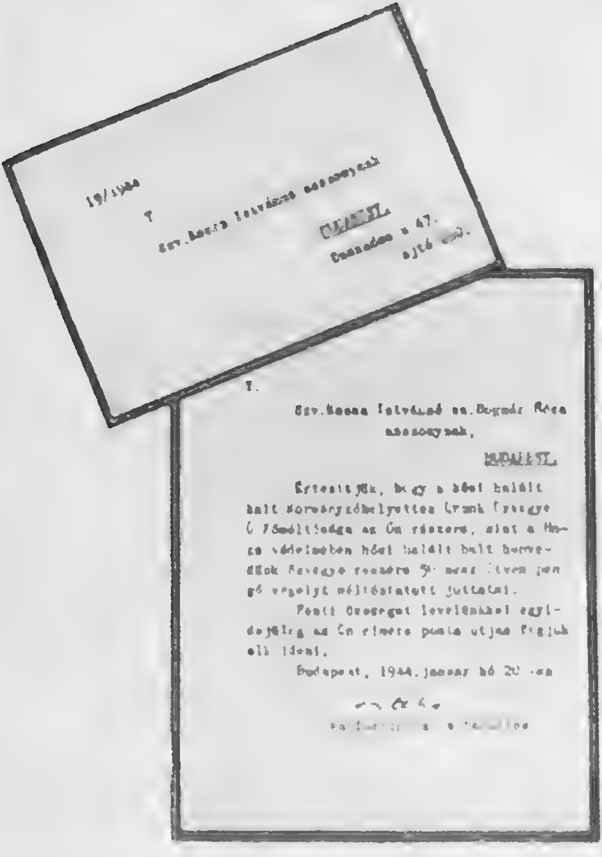
19/1944

Y.

Özv.Kosa Istvánné asszonynak

[illegible]

Y.

Özv.Kosa Istvánné sz.Bognár Róza
asszonynak,

BUDAPEST.

Értesítjük, hogy a hősi halált halt [illegible]

[illegible]

Budapest, 1944. január hó 20-án

[illegible]

Ebben a levélben két nagy tévedés van. Az egyik az, hogy meghaltam. Ennek megcáfolása alól, azt hiszem, az olvasó felment engem.

A másik nagy tévedés, hogy én a haza védelmében elesett, hős honvéd voltam. Engem tényleg mint újoncot vonultattak be Tápiósülyre, de muszos lettem. Munkaszolgálatos voltam, akit különleges büntetőszázaddal azért küldtek Ukrajnába, hogy ott megdögölve, ne veszélyeztessem politikai tevékenységemmel Horthy és bandájának társadalmi rendjét.

A levél nem okozott gyászt a családomban, mert egy héttel előbb egy másik levelet hozott feleségemnek a posta. Azt én írtam. A Szovjetunióból, hadifogságból írtam.

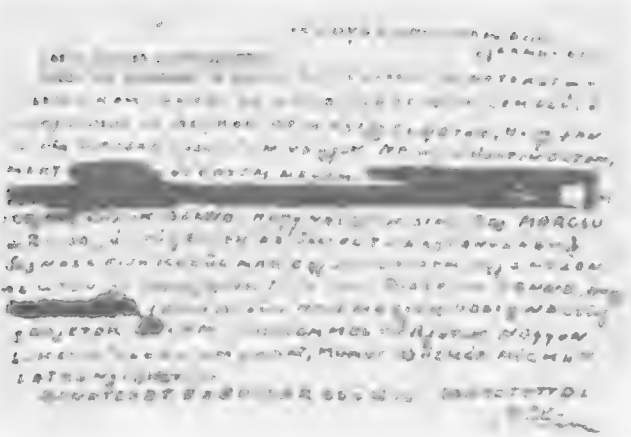

A hurokra került gonosztevők valóban hurokra is kerültek, vagy börtönben fejezték be átkozott életüket. Az itt felsorolt hóhérokon kívül *Csikvári, Bedő* és *Reichord* keretlegények is kötélre jutottak. Vitéz *Herczegh, Tiszarovits* hadnagy, *Südi* örmester, *Németh* István, *Molnár* Árpád börtönbe jutottak.

Nem álltak még bíráik elé vitéz *Haynal* ezredes, *Olchváry* és a sorozatos gaztettek többi értelmi szerzői, akik bűneik ódiumát,

éppen úgy, mint a már megbűnhődött társaik, mind másokra, a feljebbvalóikra igyekeznek hárítani. Amint *Rotyits Spónerra* és *Murayra*, úgy *Muray Olchváryra*, vitéz *Haynalra*, *Nagyőszi* tábornokra és a vezérkar többi „kiválóságaira" igyekeztek hárítani a felelősséget elkövetett embertelenségeikért. Nem kétséges, hogy ha a felelősség kérdését felvethetnénk mindezekkel szemben és a felelősségrevonás is megtörténhetne, végül is eljutnánk Magyarország egykori diktátorához, vitéz nagybányai *Horthy* Miklós kormányzóhoz (akinek még 1919–20-ból is volna felelnivalója az akkori bűneiért) és társaihoz.

Igazság-e az, hogy amikor a végrehajtók úgy, ahogy megbűnhődtek gaztetteikért, az értelmi szerzők, akik a vérengzésekre az utasításokat kiadták kényelmesen megbújhatnak az amerikai imperialisták védőszárnyai alatt?

Nem! Amíg nem felelnek bűneikért, az értelmi szerzők, addig a 401-es különleges büntetőszázad története befejezetlen marad.

Itt az utolsó szó jogán válaszolok arra az esetleges kérdésre is, hogy miért írtam meg pont én a 401-es különleges században történteket.

Írtam, mert nem akartam, hogy az idő kitörölje emlékemből az átélteket. Írtam, mert sokan vannak ebben az országban, akik hamar felejtenek, akik hamar megbocsátanak. Írtam, mert sokan vannak, akik csak a maguk helyzetén keresztül értékelik a múlt eseményeit és – mert már pótolták az elvesztettet – gondolni sem akarnak a múltra.

Írtam, mert vannak, akik mindazt a bűnt, irtózatot, szenvedést, pusztítást, amit átéltünk sok százezred magunkkal, csak Szálasiék terhéül, vétkéül róják fel. Írtam, mert sokan a Szálasi-rezsimet megelőző Horthy-korszakra, mint a boldog béke idejére emlékeznek vissza. Írtam, mert amiként 1920 után hamar fátyolt borítottak Siófokra, Kecskemétre, Devecserre, Orgoványra, most is szeretnének az 1944. március 19-e előtti időkre fátyolt borítani.

Írtam, mert minden, ami 1944. március 19-e után történt, csak folytatása volt 1919. augusztus 1-ének, csak még válogatottabb, még brutálisabb eszközökkel és formákkal.

Írtam, hogy írásos bizonyíték legyen azok ellen, akik a magyar dolgozók, népünk és hazánk ellen elkövetett bűneikért még nem lakoltak meg.

A 401-es KÜLÖNLEGES MUNKÁSSZÁZAD TAGJAI

Adler Béla
Beretvás Endre
Berger Imre
Bernát Árpád
Blau Arthur
Bodor Pál
Brack Emil
dr. Braun Soma
dr. Brüll Kálmán
Csik István
Deutsch Ede
Donner Gyula
Dus István
Egri Ferenc
Ehrenwald László
Eibenschütz József
Elek Imre
Elek István
Ellinger Elemér
Engel Miklós
Erős Géza
Fazekas II. Ferenc
Fazekas József
Forbath (Fuchs) László
Fried Sándor
Friedmann Imre
Füredi László
Gárdi János
Gedei M.
Gelber Andor
Gellért Ernő
Goldmann György
Goldmann Tibor
Görög László
Granitz Imre
Gris István
Grossmann Oszkár
Grosz Miksa
Grossz N.
Gruber Miklós
Grünwald Andor
dr. Grünwald Géza
Guttmann László
Gyárfás N.
Gyéres Pál
Gyulai Pál
Fehér György
Ferenczi Sándor
Finger Gyula
Fischer Endre
Havas N.
Hegedüs Ferenc
Hentz Oszkár
Hermann László

Herczka Pál
Herczka Sándor
Herczog Pál
Hickl János
Hirschbein N.
Kaiser N.
Katz Miklós
Kántor István
Kántor Pál
Kellner György
Kellner Zoltán
Kempler Miklós
Kiss Hugó
Klein Béla
Klein László
Knopp Imre
Kohn Márton
Kohn Róbert
Kohn Sándor
Kollmann Rezső
Haar Mór
Hajdú István
Halmos Imre
Händler György
Linhardt Antal
Lizicska Gyula
Lőwi László
Lukács Ernő
Martos Sándor
Márton Márton
Melly György
Merényi Árpád
Mezei Béla
Mérei N.
Mitzki Imre
Molnár Imre
Morvai Pál
Müller Endre
Nagy Béla
Nagy János
Nagy József
Nándor Pál
Neumann Béla
Német István
Oláh Ferenc
Ónodi József
Pál Endre
Pásztor Imre
Kossa István
Kovács Lajos
Kovács István
Kövecses N.
Krausz Lajos
Krámmer László
Kringer János
Kulka Béla
Láng Béla
Lázár Tibor
Länger Ármin
Lichtmann Tibor
Lengyel Árpád
Lengyel János
Ligeti N.
Lindauer Pál
Lindenfeld Vilmos
Selmeci N.
Silberger László
Silberpfennig Juda
Singer Ferenc
Somló Tamás
Somogyi József
Steinmetz József
Stern Zoltán
Stolzer Gábor
Strasser N.
Strasser B.
Pirók Gyula
Pollák László

dr. Politzer Miklós
Práth Károly
Preisz József
Priszker Károly
Rechlitzer Rezsõ
Reich István
Récsei Árpád
Récsi Ernõ
Rosenfeld Sándor
Róna N.
Salamon N.
Sax Ottó
Schwartz Sándor
Schwartz Tibor
Schwartz Zoltán
Sugár György
Szabados Endre
Szabolcs Endre
Szamek László
Szekulesz Ernõ
Szikla István
Szõgyi István
Takács N.
Taliga János
Udvardi János
Tauber Ferenc

Az itt még fel nem soroltak vagy lemaradtak idõ elõtt, vagy elpusztultak nyomtalanul.

A 401-ES KÜLÖNLEGES MUNKÁSSZÁZAD KERETE

vitéz Dudás százados
Tiszarovits József főhadnagy
Rózsási hadnagy
Jakus hadnagy
Spóner Rudolf karp. őrmester
Pomóti hadapród
Láng hadapród
Rotyits Péter főtörzsőrmester
Werbőczy Frigyes tht.
Früchtwirth János őrmester
Pollák N. tizedes
Molnár Árpád tizedes
Merkl János tizedes
Juhász Gellért tizedes
Aranyos Ferenc tizedes
Csikvári Győző tizedes
Pausch József tizedes
Kiss József tizedes
Várkonyi István tizedes
Rózsa N. honvéd
Gulyás János honvéd
Feldmayer József őrmester
Südi József őrmester
Bedő László őrmester
Bene István c. őrmester
Fodor Lajos őrmester
Szivós Sándor szkv.
Pánczél István szkv.
Németh István szkv.
Pauli Károly szkv.
Reichord István tizedes
Kalla István honvéd
Bublos Ferenc honvéd
Bagi József honvéd
Fényes József honvéd
Csák Imre honvéd
Dömök József honvéd
Bori Márton honvéd
Kármán Károly honvéd
Bárdi Rafael honvéd
Láng Ferenc honvéd

A kiadásért felel a Kossuth Könyvkiadó igazgatója

83.1133/1 – Zrínyi Nyomda, Budapest

Felelős vezető Vágó Sándorné vezérigazgató

A kötetet Pelle János szerkesztette

A borító, a kötésterv és a tipográfia Vémi József munkája

Műszaki vezető Bereczki Gábor

Műszaki szerkesztő Mikóczi Vilmosné

Terjedelme 26,3 (A/5) ív